Friedrich Engels

İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu

Önsöz: Eric Hobsbawm

İngilizce'den Çeviren: Oktay Emre

AYRINTI

HİSTORİA AYRINTI

FRIEDRICH ENGELS

Karl Marx'ın yakın dostu ve çalışma arkadaşı, Alman sosyalist teorisyen ve filozof Friedrich Engels, 28 Kasım 1820'de bugün Wuppertal kentinin bir mahallesi olan Barmen'de doğdu ve 5 Ağustos 1895'te Londra'da öldü.

Tekstil sanayinde servet edinmiş bir aileden geliyordu. Ailevi nedenlerle 1838'de Elberfeld lisesinden ayrıldı. Bir ticari şirkette çalışırken derinlemesine felsefe öğrenmeye başladı. 1842'de İngiltere'ye gidip Manchester'e yerleşti. 1844'te Marx'la tanıştılar ve 1845'te birlikte *Fransız-Alman Yıllığı*'nda yazdılar. Engels aynı yıl İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu'nu yazdı. 1846'da Brüksel'de değişik sosyalist partileri bir araya getirme amacıyla Komünist İletişim Komitesi'ni kurdular. Hakseverler (Adiller) Birliği ve ardından Komünist Ligası'nın kurucusu oldular.

Şubat 1848'de Marx, Engels'in metninden de yararlanarak *Komünist Manifesto*'ya yazdı.

1848 devrimi sebebiyle Belçika'dan sınır dışı edilince Köln'e yerleştiler ve *Neue Rheinische Zeitung*'u çıkardılar. Engels 1848 Devrimi'ne faal olarak katıldı. Marx ve Engels 1849'da Londra'ya geçti.

Engels 1870'de Londra'ya geçene kadar babasıyla çalışmak üzere Manchester'e yerleşti. 1864 yılından itibaren, 1876'da kapanana kadar, Birinci Enternasyonal'de çalıştı. 1883'te Marx'ın ölümünden sonra onun eserleriyle ilgilendi ve İkinci Enternasyonal'e katkıda bulundu.

Ayrıntı: 708
HistoriaAyrıntı Dizisi: 4

İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu
Friedrich Engels

Kitabın Özgün Adı
Die Lage der Arbeitenden Klasse in England

İngilizce'den Çeviren
Oktay Emre

Yayıma Hazırlayan
Emrah Arıcılar

Son Okuma
Eyüp Özer

Bu kitabın Türkçe yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak Fotoğrafı
De Agostini Picture Library/
Getty Images Turkey

Kapak Tasarım
İnci Batuk

Kapak Düzeni
Gökçe Alper

Dizgi
Hediye Gümen

Baskı
Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. C Blok No.: 244
Topkapı/İst. Tel.: (0212) 612 31 85
Sertifika No.: 12156

Birinci Basım *2013*

Baskı Adedi *1000*

ISBN 978-975-539-679-8
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.:3 Cağaloğlu - İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu

(Kişisel Gözlemlerden ve Otantik Kaynaklardan)

Friedrich Engels

AYRINTI

HistoriaAyrıntı Dizisi

Sultanlar Zamanında Hıristiyanlık ve İslam I
F. W. Hasluck

Tarihçi ve Toplumsal Hareket
Georges Haupt

Savaş Alanı Olarak Tarih
XX. Yüzyılın Zorbalıklarını Yorumlamak
Enzo Traverso

İçindekiler

Giriş-Eric Hobsbawm 7
SAV VE TAHLİL 9
ENGELS'İN 1844 İNGİLTERE'SİNİ TARİFİ 14
Büyük Britanya'nın Emekçi Sınıflarına 17
Birinci Almanca Baskıya Önsöz 20
Amerika'da İşçi Hareketi Amerika Baskısına Önsöz 23
İngilizce Baskıya Önsöz 31
İkinci Almanca Baskıya Önsöz'den 42
1. Giriş 44
2. Sanayi Proletaryası 58
3. Büyük Kentler 61
4. Rekabet 104
5. İrlanda Göçü 116
6. Sonuçlar 120
7. Sanayideki Çeşitli İşkolları 152
FABRİKA İŞÇİLERİ 152
8. Sanayideki Öteki İşkolları 198
9. İşçi Hareketleri 218
10. Maden Proletaryası 241
DUYURU! PENTRİCH KÖMÜR MADENİ. 252
11. Tarım Proletaryası 257
12. Burjuvazinin Proletaryaya Karşı Tavrı 270
Kitapta Geçen İsimler Dizini 288

Giriş

Frederick Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*'nu yazdığında yirmi dört yaşındaydı. Fakat şaşırtıcı olan, onun bu görevi yerine getirmek için son derece nitelikli olmasıdır. Engels, Rhineland'm Barmen kasabasında pamuk üretimi yapan ve aynı zamanda endüstriyel kapitalist ekonominin önemli merkezi Manchester'da şube açacak kadar cin fikirli olan varlıklı bir aileden geliyordu. Endüstriyel kapitalizmin erken dönemlerinin dehşeti ile kuşatılan ve ailesinin dar görüşlü ve tepeden bakan dindarlığına tepki duyan genç Engels, 1830'ların sonlarında ilerici, genç Alman entelektüellerinin alışılagelmiş yolunu seçti. Ondan biraz daha büyük olan çağdaşı Karl Marx gibi Engels de "sol Hegelci" oldu –o zamanlar Prusya'nın merkezi Berlin'de Hegel felsefesi yüksek öğretime hükmediyordu– gitgide komünizme meylediyordu ve Alman solunun, kendi toplum eleştirisini biçimlendirmeye giriştiği dergiler ve yayımlara katkıda bulunmaya başlamıştı. Kısa süre içinde bir komünist olduğu kanaatine vardı. Bir süreliğine İngiltere'ye yerleşme kararı almıştı ancak bu kararın kendisine mi yoksa babasına mı ait olduğu bilinmiyor. Büyük bir olasılıkla bu kararın arkasında ikisinin de farklı gerekçeleri vardı: baba Engels, devrimci oğlunu Almanya'daki kargaşa ortamından uzaklaştırmak ve kusursuz bir iş adamına dönüştürmek, oğul Engels ise modern kapitalizmin merkezinde bulunmak ve modern dünyanın can alıcı devrimci gücü olarak takdir ettiği İngiliz proletaryasının büyük mücadelelerine yakın olmak için.

Engels, Marx ile ilk kişisel temasını kuracağı İngiltere için 1842 sonbaharında yola çıktı ve önündeki iki yılın büyük kısmını olan biteni gözleme, çalışma ve fikirlerini biçimlendirme fırsatını bulacağı İngiltere'de geçirdi.[1] Her ne kadar bu kitabın büyük bir kısmı 1844-45 kışında yazılmış olsa da 1844'ün ilk aylarında kitap için yoğun bir çalışmaya girmişti. Kitabın, önsözü ve İngilizce yazılmış"Büyük

---

1. *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*'ndan başka *Umrisse zu einer Kritik der Nationalekonomie* de bu dönemin başlıca ürünlerindendir. Bu eser kusurlu da olsa, Kıta Avrupası üzerine yazılanlarda İngiltere için, Owenite New Moral World (Cf. Karl Marx-Friedrich Engles, Werke, Berlin 1956, I, 454-592) bölümüyle de Kıta Avrupasındaki gelişmeler için Marksist ekonomik analizlerin ve makalelerin erken bir taslağıdır.

Britanya'nın Emekçi Sınıflarına" başlıklı ithafı ile birlikte son hali 1845 yazında Leipzig'de ortaya çıktı.[2] Yazar tarafından yapılan küçük düzeltmeler ve kıymetli önsözlerle birlikte, 1887 (Amerikan baskısı) ve 1892'de (Britanya baskısı) İngilizce olarak basılmıştır. Böylece, endüstriyel İngiltere'nin erken dönemini konu alan bu başyapıtın bu ülkeye ulaşması neredeyse yarım yüzyıl almıştır. Fakat o andan itibaren, Sanayi Devrimi ile ilgilenen öğrencilere, sadece ismiyle bile olsa tanıdık gelmektedir.

Çalışan sınıfların durumu ile ilgili bir kitap yazma fikri başlı başına özgün fikir değildi. 1830'lu yıllar itibarıyla biraz aklını kullanan her gözlemci için, Avrupa'nın ekonomik olarak gelişmiş bölgelerinde artık basit bir biçimde "yoksullar"ın değil, tarihsel olarak eşi benzeri görülmemiş bir sınıfın, proletaryanın, toplumsal bir sorunla yüz yüze olduğu aşikârdı. 1830'lar ve 1840'lar kapitalizmin ve emekçi sınıfların hareketinde belirleyici yıllardı. Bu nedenle bütün batı Avrupa'da emekçi sınıfların çalışma koşullarını konu alan kitap, broşür ve araştırmalarda bu yıllarda bir artış görüldü. L. Villermé'nin *Tableau de l'état Physique et Moral des Ouvriers employés dans les Manufactures de Coton, de Laine et de Soie* (1840) adlı kitabını toplumsal gözlem açısından ayırt edici bir eser olarak zikredilmeye değer olsa da, Engels'in kitabı bu yazın türünün en mümtaz çalışmasıdır. Proletaryanın sorunlarının salt yerel ya da ulusal değil, enternasyonal olması aşikârdır. Buret İngiliz ve Fransız koşullarını karşılaştırmıştır (*La misère des classes laborieuses en France et en Angleterre*, 1840) ve Ducpétiaux, 1843'te Avrupa'nın her yerindeki genç işçilerin çalışma koşulları üzerine veri toplamıştır. Dolayısıyla Engels'in kitabı istisnai bir yazınsal hadise değildir. Bu olgu, zaman zaman anti-Marksistlerin, Engels'in daha iyisini aklına getiremediğinden intihale başvurduğu yönünde suçlamalar yöneltmelerine neden olmuştur.[3]

---

2. *Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach eigener Anschauuung und authentischen Quellen von Friedrich Engels, Leipzig. Druck und Verlag von Otto Wigand. 1845.* Almanca ikinci baskı 1892 yılında yayımlandı. Bazı basım ve dizgi hatalarının düzeltilmiş haliyle klasik basım, Marx-Engels Gesamtausgabe (Bölüm I, 4. Kitap, s.5-286), Berlin, 1932. Burada da kullanılan esas İngilizce basım 1892 baskısıdır. Engels'in bütün referanslarının kontrol edildiği ve gerektiği yerde düzeltildiği, ilave bilgilerin eklendiği ve metnin tekrar çevrildiği, İngilizce baskı W. O. Henderson ve W. H. Chaloner (Oxford 1958) basımıdır. Maalesef çeviri her zaman güvenilir değildir ve bu çalışma editörlerin Engels'in kitabını itibarsızlaştırmak için sergiledikleri kuvvetli ama beyhude arzularından mustariptir.

3. Başta Buret olmak üzere. Bu suçlama Gustav Mayer (*Friedrich Engels*, vol.1, Hague, 1934, 195) tarafından, bir yandan, Buret'in görüşlerinin Engels'inkilerle bir ortaklık taşımadığını, diğer yandan da doğruluğu daha da şüphe götürmez biçimde, Engels'in İngiletere'den dönmeden önce Buret'in kitabını bildiğine dair dair bir kanıt bulunmadığını ileri sürerek tartışılmış ve bu tartışma son bulmuştur.

Bununla birlikte Engels'in kitabı çağdaşı olduğu benzer görünüşte çalışmalardan çeşitli açılardan ayrılır. Her şeyden önce, Engels'in de haklı bir biçimde iddia ettiği gibi, sadece belirli sektörlerle ya da sanayilerle değil, işçi sınıfının bütünü ile ilgilenen İngiltere'de ya da herhangi başka bir ülkede yazılmış ilk kitaptır. Daha da önemlisi, yalnızca işçi sınıfının çalışma koşullarına dair bir inceleme değil, endüstriyel kapitalizmin evriminin genel bir tahlilidir. Sanayileşmenin toplumsal etkilerini ve işçi hareketinin yükselişini de dâhil ederek, sanayileşmenin siyasal ve toplumsal sonuçlarını inceler. Aslına bakarsak bu eser, Marksist yöntemi toplumun somut tahliline uygulayan ilk büyük ölçekli girişimdi ve büyük olasılıkla Marx ya da Engels'in çalışmaları arasında Marksizmin kurucuları tarafından sürekli muhafaza edilmeye layık bulunan ilk eserdir.[4] Ne var ki, Engels'in 1892'de Önsöz'ünde açıkça ifade ettiği gibi, kitap olgun bir Marksizme örnek oluşturmaz ancak "Marksizmin embriyonik gelişiminin bir safhası"dır. Olgunlaşmış ve yeterince biçimlenmiş bir yorum için Marx'ın *Kapital*'ini beklemek gerekecektir.

SAV VE TAHLİL

Eser İngiltere toplumunu dönüştüren ve başlıca ürünü proletaryayı yaratan Sanayi Devrimi'ne dair kısa bir tasvir ile başlar (1. ve 2. Bölüm). *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*, tahlilleri sistemli olarak, o zamana kadar sadece 1820'li yılların Fransız ve İngiliz sosyalistlerin tartışmalarında oluşan, alışılmadık bir biçimde ve belirsizce kullanılan Sanayi Devrimi kavramına dayanan, muhtemelen o zamana dek yapılmış en eski ve geniş kapsamlı çalışma olduğundan Engels'in ilk büyük başarısıdır. Engels'in bu dönüşüme dair tarihsel yorumu tarihsel bir özgünlük iddiası taşımıyor. Hâlâ kullanışlı olsa da daha sonra ortaya çıkan ve daha geniş kapsamlı çalışmalar tarafından aşılmıştır.

Engels, toplumsal olarak Sanayi Devrimi'nin beraberinde getirdiği dönüşümleri, giderek kentleşen bir toplum içinde, gelişen proletaryayı ve giderek büyüyen kapitalistlerin küçük burjuvazisini yaratma eğilimi bulunan, yoğunlaşma ve kutuplaşmanın yaşandığı, devasa bir süreç olarak görür. Kapitalist sanayileşmenin şiddetlenmesi, küçük meta üreticilerini, köylülüğü ve küçük burjuvaziyi yıkıma uğratmaktadır.

---

4. Komünist Manifesto'dan önce yapılan çalışmalar içinde hayatta olduğu dönemde Engels tarafından kitap biçiminde tekrar basılınaya değer bulunanlar Marx'ın *Feuerbach Üzerine Tezler*'i ve *Felsefenin Sefaleti* (1847)'dir. Engels'in çalışmasının önceliğine dair bir tereddüt var. Bu, Marx'ın müthiş *Tezler*'ini 1845 baharında ne zaman tasarladığını bilmememizden kaynaklanıyor. Engels'in kitabına Önsöz yazdığı 15 Mart'tan önce yazması mümkündür.

Bu ara tabakaların çöküşü, çalışanı küçük bir usta olma şansından mahrum bırakarak, "orta sınıfların sularına gireceği sırada, belli bir sınıf oluşturan" proletaryanın kollarına iter. İşçiler bu nedenle sınıf bilinci –Engels tarafından bu kavram kullanılmamıştır– ve bir sınıf mücadelesi geliştirirler. Bu Engels'in başlıca başarılarından bir diğeridir. Lenin'in sözleri ile Engels "proletaryanın sadece mağdur bir sınıf olmadığını, utanç verici ekonomik konumunun onu karşı konulamaz bir şekilde öne çıkarttığını ve kendi nihai kurtuluşu için mücadele etmeye zorladığını ilk söyleyenlerden biri"dir.[5]

Bununla birlikte, yoğunlaşma, kutuplaşma ve kentleşme süreci tesadüfî değildir. Büyük çapta makineleşmiş sanayi, büyümekte olan sermaye yatırımına ve büyük sayıda proleterin birikmesini gerektiren iş bölümüne ihtiyaç duyar. Böylesi büyük üretim birimleri, kırsal bölgelerde inşa edilseler dahi, etrafındaki toplulukları kendine çeker ve bu topluluklar emek gücü fazlası üretir. Böylece ücretler düşer ve bu diğer sanayicileri de cezbeder. Nitekim sanayi köyleri, sanayiciler için sağladıkları ekonomik kazançtan dolayı genişlemeye devam eden kentlere dönüşürler. Sanayinin kentteki yüksek ücretlerden kırdaki düşük ücretlere doğru göçme eğilimine rağmen bu durum kırsal alanlarda kentleşmenin tohumlarını eker.

Engels büyük şehirlerin kapitalizmin en karakteristik mekânları olduğunu belirtir ve 3. Bölümde bunları tartışır. Buralarda kontrolsüz sömürü ve rekabet en çıplak haliyle belirir: "Her yerde barbarca bir fütursuzluk hüküm sürmektedir, bir yanda ağır bir bencillik, diğer yanda kelimelerle anlatılamaz bir sefalet durmaktadır, her yerde toplumsal savaş vardır, her erkeğin evi bir kaledir, her yer hukukun koruması altında, çalıp çırpan yağmacılarla doludur." Bu anarşi ortamında yaşam ve üretim araçlarına sahip olmayanlar mağlupturlar. Ya çok düşük ücretlerle çalışmaya ya da işsiz kalarak açlığa mahkûm olurlar. Daha da kötüsü işçinin geleceği düpedüz bilinemez, gayri meskûn ve derin bir güvencesizlik içindedir. Aslında, Engels'in 4. Bölüm'de tartıştığı üzere bu yaşam kapitalist rekabetin yasalarıyla yönlendirilir.

İşçilerin ücretleri, kendi aralarındaki rekabet ile şekillenen ama daha altında çalışamayacakları bir geçimlik ücret tarafından sınırlandırılan asgari ücret –Engels için bu değişmez bir kavram değildir– ile emeğin kıt olduğu zamanlarında kapitalistlerin birbirileriyle girdikleri rekabet tarafından belirlenen azami ücret arasında dalgalanır. Orta-

5. "Fredirich Engels" makalesinden, 1895 yılında yazılmıştır. (*Marx-Engels-Marxism*, London, 1935, 37.)

lama ücretin asgarinin üstünde olması muhtemeldir. Bunun düzeyi işçilerin geleneksel ya da sonradan kazandıkları hayat standartlarına bağlıdır. Fakat başta sanayi olmak üzere bazı emek biçimleri, daha vasıflı işçilere ihtiyaç duyar, bu nedenle de bu işçilerin ortalama ücretleri geri kalandan yüksek olur. Bununla birlikte, işçilerin daha yüksek ücret alan bu kesimi aynı zamanda kentlerde daha yüksek geçim giderlerine sahiptir. (Kentteki ve sanayideki bu yüksek ücretler kırsal bölgelerdeki ve yabancı –İrlandalı– göçmenleri cezbederek işçi sınıfının genişlemesine yardımcı olur.) Lakin işçiler arasındaki rekabet, herkesin yaşam standardını baskı altında tutan, sürekli bir "artık nüfus" –Marx'ın daha sonra yedek sanayi ordusu diye tabir edeceği– yaratır.

Bunun nedeni bütün ekonominin genişlemesine rağmen teknolojik ilerleme ile ürünlerin ucuzlamasıdır. Ürünlerin ucuzlaması talebi arttırır ve yeni gelişen sanayiler daha önce teknolojinin gelişmesiyle işlerini kaybetmiş işçilerin önemli bir kesimini tekrar işgücüne dâhil eder. Aynı zamanda İngiltere'nin bir dünya sanayi tekeli olması da önemli bir belirleyicidir. Nitekim nüfus genişler, üretim ve emeğe olan talep artar. Yine de "artık nüfus" refah ve kriz arasındaki dönemsel çevrimin işleyişinden dolayı varlığını sürdürür. Bu dönemsel çevrimin kapitalizme içkin olduğunu ilk teşhis edenlerden ve bu çevrim için belirli bir dönem aralığını ilk ortaya koyanlardan biri Engels'tir.[6] Yedek orduyu, kapitalizmin daimi ve asli bileşenlerinden biri olarak tespit etmek ve ticaret çevrimlerinin varlığını kabul etmek teorik öncülüğün iki önemli sonucudur. Kapitalizm dalgalanmalar aracılığıyla işledikçe, ekonomik canlılığın zirve noktaları haricinde, daimi yedek işçiler bulundurmalıdır. Bu yedek ordu, kısmen proleterlerden kısmen de potansiyel proleterlerden –taşralılardan, İrlandalı göçmenlerden, ekonomik olarak daha az faal uğraşları olan insanlardan– meydana gelir.

Kapitalizm ne tür bir işçi sınıfı üretir? Bu sınıfın yaşam koşulları nedir, bu maddi koşullar ne tür bireyler ve kolektif davranışlar yaratırlar? Engels kitabının büyük bir kısmını (3., 5., 11. Bölüm) bu hususların tasvirine ve tahliline ayırır. Kapitalist sanayileşmenin ve kentleşmenin toplumsal etkileri üzerine hâlâ birçok açıdan emsalsiz bir tahlil yaparak sosyal bilimlere en olgun katkıyı sunar. Bu tahlil detaylı bir şekilde okunmalı ve çalışılmalıdır. Buradaki sav aşağıda açıklayacağım şekilde kısaca özetlenebilir. Kapitalizm, genellikle sanayi öncesi

6. Engels bu noktada Sismondi'den ve daha çok bu kitabın hazırlanmasında kullanılan John Wade'in, *History of the Middle and Working Classes* (1833) kitabından yararlanmıştır. Wade Engels'in de benimsediği 5-7 yıllık çevrimler ileri sürmüştür, gerçi Engels daha sonra bu çevrimi *10* yıllık çevrimler lehinde terk etmiştir.

dönemden gelen göçmenlerin meydana getirdiği yeni proletaryayı, dibe sürüklendikleri, düşük ücrete ya da açlığa mahkûm oldukları, varoşlarda çürümeye terk edildikleri, ihmal edildikleri, hor görüldükleri ve mecbur bırakıldıkları toplumsal bir cehenneme sürükler. Proletarya bu koşullara, sadece rekabetin gayri şahsi gücü ile değil, bizzat bu yeni proletaryayı insan yerine nesne ya da "emek" ve "eller" olarak hesaba katan burjuvazi tarafından sürüklenir (12. Bölüm). Burjuva hukukunun desteklediği kapitalist, kendi fabrika disiplinini dayatır, işçileri cezalandırır, onların tutuklanmalarına sebep olur ve istediği vakit kendi arzularını dayatır. Bir sınıf olarak burjuvazi, işçiler arasında ayrımcılık yapar, Malthusçu nüfus teorisini onlar üzerinde geliştirir ve 1834'teki Malthusçu Yeni Yoksullar Yasası'nın zulmünü dayatır. Gelgelelim, bu sistemli insanlıktan uzaklaştırma aynı zamanda işçilerin, burjuva ideolojisinden ve yanılsamasından –örneğin, burjuva egoizmi, din, ahlâk– uzak kalmalarına yol açar. Gelişmiş sanayileşme ve kentleşme işçileri kendi toplumsal koşullarından dersler çıkarmaya mecbur ederek ve onları bir araya getirerek kendi güçlerinin farkına varmalarına olanak verir. "İşçiler sanayiye yakın oldukları oranda ileri olurlar." (Yine de Engels İrlandalılar arasında olduğu gibi, kitlesel göçün de radikalleştirici etkisi olduğunu gözlemler.)

İşçiler kendi konumları ile farklı biçimlerde yüzleşirler. Bazıları buna boyun eğerler, morallerinin bozulmasına geçit verirler. Ama alkolizm, ahlâksızlık, suç ve mantıksız harcamalardaki artış, bireylerin güçsüzlüğü ve beceriksizliği ile açıklanamaz. Bunlar kapitalizmin yarattığı birer toplumsal görüngüdürler. Diğerleri kaderlerine uysal bir şekilde boyun eğerler ve ellerinden gelenin en iyisini yapıp kanunlara uyan saygıdeğer vatandaşlar olarak yaşarlar. Kamuyu ilgilendiren sorunlara bulaşmaktan çekinirler ve dolayısıyla orta sınıflara işçileri kuşatan zincirleri germelerinde yardımcı olurlar. Fakat gerçek insanlık ve onur ancak emekçilerin koşullarının kaçınılmaz olarak ürettiği işçi mücadelesinde, burjuvaziye karşı savaşarak bulunabilir.

Bu mücadele çeşitli aşamalardan geçer. Çok yaygın olmamakla birlikte bireysel isyan –cinayet– ya da makine kırıcılığı bir aşama olabilir. Sendikacılık ve grevler mücadelede uygulanılan ilk yaygın biçimlerdir. Bu mücadele biçimlerinin önemi etkili oluşlarından ziyade öğrettikleri dayanışma ve sınıf bilincinde yatmaktadır. Bir siyasal hareket olarak Çartizm bu gelişimin daha yüksek bir aşamasını işaret ediyor. Bu hareketler ile birlikte Sosyalist teoriler, 1844 yılına kadar her ne kadar ileri işçilerin küçük bir azınlığını çekebilse de, büyük ölçüde işçi hareketinin dışında kalan orta sınıf düşünürler tarafından geliştirildi. Fakat hareket, kapitalizmin krizi derinleştikçe sosyalizme doğru gitmeliydi.

Engels'in 1844'te idrak ettiği şekilde bu kriz kaçınılmaz olarak iki yoldan birini öne çıkaracaktır. Ya Amerikan ve büyük bir olasılıkla Alman rekabeti Britanya'nın sanayi tekeline son verecek ve devrimci hareketi hızlandıracaktı, ya da o zaman ulusun büyük çoğunluğunu oluşturan işçiler kendi güçlerinin farkına varacak ve onlar iktidarı ele geçirene kadar toplumun kutuplaşması ilerleyecekti. (Engels'in savını proletaryanın uzun vadede mutlak yoksullaşması üzerine kurmaması ilgi çekicidir.) Yine de, işçilerin katlanılmaz koşulları ve ekonomik kriz göz önünde tutulursa, devrim bu iki yoldan birinin gerçekleşmesinden önce muhtemeldi. Engels bu devrimin ilerde patlayacak iki ekonomik kriz arasında –1846-47 ve 1850'lerin ortaları örneğin– cereyan edeceğini bekliyordu.

Çalışması yeterince olgun olmamasına rağmen, Engels'in bilimsel başarıları yine de dikkate şayandır. Başlıca kusurları gençliğinden ve bir ölçüde de tarihsel indirgemeci yorumlarından kaynaklanır. Bazı hataları için geçerli tarihsel açıklamalar yapılabilir. Engels'in İngiltere kapitalizmini yazdığı dönem, İngiltere'nin uzun soluklu krizinin ilk döneminin en şiddetli aşamasıdır. Ayrıca, Engels İngiltere'ye 19. yüzyılın en yıkıcı ekonomik durgunluğunun neredeyse en kötü döneminde (1841-42) gelir. Bu nedenle 1840'lardaki kriz dönemini, kapitalizmin son çırpınışı ve devrime doğru giden yola bir giriş olarak düşünmenin baştan aşağı bir hayal olarak değerlendirilmesi asla mümkün değildir. Engels bu şekilde düşünen tek gözlemci de değildi.

Biz artık o dönemin kapitalizmin son krizi olmadığını biliyoruz. Bununla birlikte, kısmen sermaye malları üreten sanayinin yaygın gelişimi, –daha önceki safhadaki tekstile karşı demiryolları, demir ve çelik– kısmen o zamana dek gelişmemiş ülkelerde kapitalist faaliyetin daha geniş alanları zapt etmesi, kısmen tarımda çıkarı olan grupların yenilgiye uğratılması, kısmen işçi sınıfını sömürmenin yeni ve etkili yöntemlerini keşfederek ve bunun neticede işçilerin reel gelirlerini önemli miktarda arttırması sayesinde, bu dönemin aynı zamanda büyük bir genişleme evresinin başlangıcı olduğunun biliyoruz. Ayrıca, Engels'in büyük bir dikkatle daha önceden sezdiği gibi, 1848'in devrimci krizlerinin İngiltere'yi etkilemediğini de biliyoruz. Bu, büyük oranda, Engels'in önceleri zorlukla görebileceği eşitsiz gelişim fenomeninden ötürüdür. Kıtada, İngiltere'dekine tekabül eden ekonomik gelişim en şiddetli krizine 1846-48 yıllarında ulaşırken, İngiltere aynı evreyi 1841-42 yıllarında geçirmişti. 1848 itibarıyla, ilk emaresi 1844-47 yıllarının muazzam "demiryolu patlaması" olan yeni genişleme dönemi hali hazırda başlamıştı. 1848 devriminin İngiliz muadili, 1842 Çartist genel greviydi. Kıta

ölçeğinde devrimlere zemin hazırlayan kriz, İngiltere'de yalnızca hızlı canlanma dönemini sekteye uğrattı. Bunun henüz kestirilemez olduğu zamanlarda kitabını yazmış olmasından dolayı, Engels bilhassa talihsizdir. İstatistikçiler bugün bile "kasvetli yılları" İngiliz kapitalizminin altın Victoria çağından ayıran sınırı 1842 ve 1848 yılları arasında tam olarak hangi noktaya yerleştirecekleri üzerinde tartışıyorlar. Engels'i bu sınırı açıkça görememesinden ötürü suçlayamayız.

Bütün bunlarla birlikte, tarafsız bir okuyucu Engels'in kitabının yetersizliklerine ikinci derecede önem verecek ve başarılarından çok daha fazla etkilenecektir. Bu başarılar sadece Engels'in gün gibi ortada olan marifeti değil, onun komünizmi sayesindedir. Onun komünizmi, Engels'e, kapitalizmin savunuculuğunu üstlenen çağdaşlarından daha üstün, ekonomik, toplumsal ve tarihsel kavrayış yetisi vermektedir. Engels'in gösterdiği gibi, ancak burjuva toplumunun yanılsamalarından azade olanlar iyi sosyal bilimci olabilirler.

ENGELS'İN 1844 İNGİLTERE'SİNİ TARİFİ

Engels'in 1844'te İngiltere işçi sınıfını tasviri ne kadar güvenilir ve anlaşılabilirdir? Sonradan gerçekleştirdiği incelemeler sözlerini ne derece doğruluyor? Engels'in kitabının tarihsel değerine dair görüşlerimiz bu sorulara verdiğimiz cevaplara dayanıyor. 1840'larda V.A. Huber ve B. Hildebrand Engels'in olgularına katılıp yorumlarını aşırı umutsuz bulmalarından tutun da, 1958'de yeni yayımcılarının "tarihçilerin, İngiltere'nin 1840'lardaki toplumsal ahvaline dair değerli resimler veren Engels'in kitabını artık yetkin bir çalışma olarak addedemeyeceğini"[7] ifade etmelerine kadar Engels genellikle eleştiriye tabi tutulmuştur. İlk görüş kabul edilebilir ama ikincisi anlamsızdır.

Engels'in çalışması birinci elden gözlemlere ve diğer ulaşılabilir kaynaklara dayanır. Sanayileşmiş Lanashire'ı açıkça, Manchester bölgesini ayrıntılı olarak biliyordu ve Londra'da birkaç hafta geçirdiği gibi, Leeds, Bradford ve Sheffield gibi Yorkshire'ın başlıca sanayi kentlerine ziyaretlerde bulunmuştu. Kimse ciddi bir şekilde Engels'in gördüklerini yanlış aktardığım öne sürmemiştir. 3., 5., 7., 9., ve 12. bölüm gibi betimleyici bölümlerin büyük bir kısmı ilk elden gözlemlere dayanır ve buralardaki bilgiler süssüz bir biçimde diğer bölümlere de

---

7. V. A. Hubler (*Janus* 1845 II, 387); Bruno Hildebrand (*Nationalökonomie d. Gegenwart u. Zukunft*, Frankfurt 1848); Chaloner and Henderson, Engels' *Condition of the Working Class*, Oxford 1958 XXXI). Engels'in kitabına günümüz Alman eleştirileri için, birçok defa yeniden basılan, cf. Kuczynski, *Die Geschichte der Lage der Arbeiter unter dem Kapitalismus* cilt.8 (Berlin 1960).

ışık tutarlar. Engels'in (diğer birçok yabancı ziyaretçinin aksine) sadece bir turist olmadığı, aynı zamanda, aralarında yaşadığı işadamlarını iyi bilen Manchesterlı bir iş adamı, Çartistlerle ve ilk Sosyalistlerle çalışan ve bunları iyi tanıyan bir komünist ve –kısmen İrlandalı bir fabrika işçisi Mary Burns ve onun akrabaları ve arkadaşları ile olan ilişkileri sayesinde– işçi sınıfının yaşamına dair kayda değer bir biçimde ilk elden bilgilere sahip olan biri olduğu unutulmamalıdır. Bundan dolayı, Engels'in kitabı o zamanın endüstriyel İngiltere'sine dair bildiklerimiz için önemli bir birincil kaynaktır.

Engels kitabın geri kalan bölümleriyle kendi gözlemlerini teyit etmek için başkalarının bilgilerine ve basılı tanıklıklara dayanmıştır. Mümkün olduğu yerlerde kapitalizme sempati duyan kaynaklardan alıntı yaparak bu tür tanıklıkların siyasal taraflılıklarını hesaba katmaya gayret etmiştir. (Önsöz'ünün son paragrafına bakınız.) Her ne kadar eksiksiz olmasa da, belgelendirmesi iyi ve kapsamlıdır. Bu belgeleri kitaba uyarlarken çok sayıda hata olmasına (bazıları daha sonra Engels tarafından düzeltilmiştir) ve bazı kaynakları kelimesi kelimesine almtılamaktansa özetleme eğilimine girmesine rağmen bu tanıklıkları seçime tabi tuttuğu ve yanlış aktardığı suçlaması tahammül edilemezdir. Engels'e düşman olan editörler koca bir kitapta bir elin parmaklarını geçecek kadar "yanlış aktarma" bulamamışlardır ve bulabildikleri de incir çekirdeğini doldurmayacak kadar küçük ya da tamamıyla yanlış suçlamalardır.[8] Doğrusu istenirse, Engels'in yararlanmadığı kullanışlı kaynaklar mevcuttu, fakat bunlardan bazıları bilakis daha da can yakıcı bir resim sunuyordu. Akla uygun tüm ölçütlere göre *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*, esaslı kanıtlara dayanan, mükemmel bir biçimde belgelenmiş bir çalışmadır.

Engels'in proletaryanın koşullarını gereksiz biçimde koyu renklerle resmettiği ya da İngiliz burjuvazisinin hayırseverliğinin değerini kavrayamadığı yönündeki suçlamaların yanlış oldukları gösterilebilir. Dikkatli bir okuyucu, Engels'in bütün işçileri sefil ya da açlıktan ölecek durumda ya da yaşam standartları onlara ancak kıt kanaat bir geçim sunan birbirinin aynı yoksullar olarak tanımladığını iddia eden savın ya da kitabı okumamış eleştirmenler tarafından Engels'e atfedilen diğer birçok ölçüsüz önermenin temelsiz olduğunu görecektir. Engels, işçi sınıfının koşullarında bazı ilerlemeler olduğunu inkâr etmez. (bkz. 3. Bölüm'ün sonundaki özet) Burjuvaziyi kötü kalpli, münferit bir kitle

8. Bu suçlamalar hakkında bir tartışma için, bkz. E. J. Hobsbawm, *Labouring Men* (Londra, 1962) bölüm 6.

olarak takdim etmez. (bkz. 7. Bölüm'ün sonundaki uzun dipnot.) Burjuvazinin temsil ettiği ve onu mevcut şekilde davranmaya iten nedene olan öfkesi, iyi niyetli insanlardan farklı olan kötü niyetli insanlara duyulan naif bir öfke değildir. Bu öfke, sömürenleri otomatik olarak kolektif bir şekilde "bencillikleriyle tedavi edilemez biçimde yozlaşmış, aşınmış bir varlığa sahip, son derece moralsiz bir sınıfa" dönüştüren kapitalizmin zalimliğine karşı yapılan eleştirinin bir parçasıdır.

Engels'in eleştirmenlerinin önemli bir kısmı sırf onun ortaya koyduğu olguları kabul etmeye yanaşmadıklarından Engels'e itiraz ediyor. Komünist olsun ya da olmasın, o yıllarda İngiltere'yi dışarıdan ziyarete gelebilen herkes bir tür dehşet duygusu ile sarsılmıştır. Hatırı sayılır burjuva liberallerinin önemli bir kısmı da bu duyguyu Engels'in tahlillerine başvurmadan fakat onunki gibi kışkırtıcı kelimelerle ifade etmiştir.

"Uygarlık kendi mucizelerini imal eder" diye yazan Manchesterli de Tocqueville "ve uygar insan adeta bir barbara dönüşür" der.

"Yaşadığım her gün" diye yazan Amerikalı Henry Colman "ailesi ile birlikte İngiltere'de yaşayan yoksul bir adam olmadığım için Tanrıya şükrederim" der.

Engels'in kitabının yanına koyabileceğimiz, sanayicilerin acımasız, faydacı fütursuzlukları hakkında bol miktarda anlatım bulabiliriz.

Gerçek olan, Engels'in kitabının 1845'te olduğu gibi bugün de o dönemin işçi sınıfı üzerine yazılmış açık farkla en iyi kitap olarak varlığını sürdürüyor olmasıdır. Ardından gelen tarihçiler bu şekilde takdir etmişlerdir ve bu çalışma böyle takdir edilmeye devam ediliyor. İdeolojik bir nefretle hareket eden bir kısım eleştirmeni hariç tutuyoruz. Engels'inki bu mesele üzerine söylenmiş son söz değildir, son 125 yıldır özellikle de Engels'in kişisel aşinalığı olmadığı bölgelerde yapılan araştırmalar sayesinde emekçi sınıflarının çalışma koşullarına dair yeni bilgiler edinmiş olduk. Engels'inki zamanının kitabıydı. Fakat 19. yüzyıl tarihçisinin ve işçi sınıfı hareketi ile ilgilenenlerin kütüphanelerindeki hiçbir şey bu kitabın yerini alamaz. Bu kitap, vazgeçilmez bir çalışma ve insanlığın kurtuluşu için verilen mücadelede bir referans noktası olarak varlığını sürdürüyor.

E. J. Hobsbawm

Türkçeye çeviren: Önder Eren Akgül

Büyük Britanya'nın Emekçi Sınıflarına[1]

Emekçiler!

Alman halkına, içinde bulunduğunuz koşulların, acılarınızın, mücadelenizin, umutlarınızın ve beklentilerinizin gerçeklere sadık bir resmini çizmeye çalıştığım bu eseri size adıyorum. Koşullarınız hakkında bir şeyler bilebilmek için yeterince yaşadım aranızda; buralardan edindiğim bilgiye en ciddi özeni gösterdim. Ulaşabildiğim kadarıyla çeşitli resmî ve gayri resmî belgeleri inceledim. Bununla da yetinmedim, konu hakkında sırf soyut bir bilgiden fazlasını istiyordum. Sizi evlerinizde görmek, günlük yaşantınız içinde incelemek, sizinle içinde bulunduğunuz durum ve acılarınız hakkında konuşmak, sizi ezenlerin sosyal ve politik iktidarına karşı verdiğiniz mücadeleye tanık olmak istiyordum ve bu amaçla orta sınıfların dostluğundan, yemekli partilerinden, Portekiz şarabından ve şampanyadan feragat edip tüm boş zamanımı emekçilerle geçirdim. Böyle yaptığım için hem memnunum, hem de gururluyum. Memnunum, çünkü hayatın gerçekleri hakkında pek çok şey öğrendiğim keyifli saatler geçirdim. Bu saatler sosyetik sohbetlerle ve bıktırıcı muaşeret adabı ile ziyan edilebilirdi. Gururluyum, çünkü böylelikle tüm hatalarına ve içinde bulundukları durumun tüm olumsuzluklarına rağmen İngiliz para babalarından başka herkesin saygısını kazanmış, baskı altında ve iftiraya uğramış bir sınıfın mensuplarına adil davranma fırsatını buldum. Gururluyum, çünkü sizin hâkim sınıfınızın acımasız ve bencilce politikaları ve tavrı sonucunda Avrupa'da oluşan hoşnutsuzluktan İngiliz halkını kurtarma imkânını buldum.

Aynı zamanda mücadele içinde olduğunuz hâkim sınıfları yeterince izleme fırsatı bulduğumdan, çok geçmeden, onlardan hiç bir

---

1. "Büyük Britanya'nın Emekçi Sınıflarına" İngilizce yazılmıştır. Çünkü Engels bunu ayrı bir broşür olarak çıkarmayı ve İngiltere'deki partilerin liderlerine göndermeyi amaçlıyordu. *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*'nun Almanca baskılarında (1845 ve 1892) bu yazı İngilizce basılmasına rağmen Amerika'da 1887'de ve İngiltere'de 1892'de çıkan baskılara alınmamıştır.

destek beklememekte ne kadar haklı olduğunuzu anladım. Çıkarları sizinkilerle taban tabana zıt olmasına rağmen, onlar her zaman bunun aksini iddia etmeye ve kaderinizle yürekten ilgilendiklerine sizi inandırmaya çalışacaklardır. Sırf bu hareketleri bile yalancılıklarım ortaya koymaya yeterlidir. Umarım ki, orta sınıfların –lafta ne derlerse desinler– gerçekte sizin emeğinizin ürünlerini satabildikleri sürece, o emekle kendilerini zenginleştirmekten ve bu dolaylı insan eti ticaretinden kazanç sağlayamaz duruma geldiklerinde sizi açlığa terk etmekten başka bir niyetleri olmadığını göstermeye fazlasıyla yetecek kadar kanıt toplayabilmişimdir. Sözde iyi niyetlerini kanıtlamak adına size karşı bugüne kadar ne yaptılar? Acılarınıza ciddiyetle eğildiler mi hiç? Hazırladıkları cilt cilt raporlar İçişleri Bakanlığı'nın raflarında, kâğıt yığınları arasında sonsuz bir uykuya terk edilen yarım düzine soruşturma komisyonunun giderlerini ödemekten başka ne yaptılar? İngiliz parlamentosunun çürümekte olan bu raporlarından, "Hür doğmuş İngilizler"in büyük bir çoğunluğunun içinde bulunduğu koşullar hakkında herkesin kolayca okuyabileceği ve bilgi edinebileceği bir kitap oluşturmak gibi bir işe giriştiler mi? Tabii ki yapmadılar. Bunlar, onların konuşmaktan bile hoşlanmadıkları şeylerdir. Uygar dünyayı içinde bulunduğunuz bu aşağılayıcı durumdan haberdar etme işini bir yabancıya bıraktılar.

Umarım, onların gözünde bir yabancıdır bu, sizin değil. İngilizcem kusursuz olmamasına rağmen yine de anlaşılır bulacağınızı umuyorum. İngiltere'de hiç bir emekçi –aklıma gelmişken belirteyim, ne de Fransa'da– bana bir yabancı gibi davranmadı. Büyük bir memnuniyetle, sizin ulusal önyargı ve ulusal gurur denen o yıkıcı belâdan kurtulmuş olduğunuzu gördüm. Tabii bunların tümü geniş kapsamlı bir bencillikten başka bir şey değil. Tüm güçlerini –ister İngiliz olsun ister olmasın– tüm içtenliğiyle insanlığın ilerleyişine adayan herkese sevgi duyduğunuzu; ister kendi toprağınızda gelişmiş olsun, ister olmasın büyük ve iyi olan her şeyi takdir ettiğinizi gördüm. Sizin, yalıtılmış, tek bir ulusun üyesi İngilizlerden daha fazla bir şey olduğunuzu anladım; kendi çıkarlarıyla tüm insan soyunun çıkarlarının aynı olduğunu bilen büyük ve evrensel bir insanoğlu ailesinin üyesi insanlar olduğunuzu anladım. "Tek ve Bölünmez" insanoğlu ailesinin üyeleri olarak yani sözcüğün tam anlamıyla "İnsanlar" olarak ben ve Avrupa'daki birçok kimse sizin ilerlemenizi selamlıyor ve her yönde başarı diliyoruz.

Şimdiye kadar nasıl yaptıysanız öyle devam edin. Daha yapılacak çok iş var; kararlı olun, yılmayın – başarınız kesindir; ileriye doğru yü-

rüyüşünüzde atacağınız hiçbir adım, ortak davamız, İnsanlığın davası için boşa gitmiş olmayacaktır.

Friedrich Engels
Barmen (Rhenan Prussia)
15 Mart 1845

Engels tarafından İngilizce yazılmış olan *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*'nun Almanca birinci baskısında (Leipzig, 1845) yayımlanmıştır.

Birinci Almanca Baskıya Önsöz

Bu önsözün konusu olan elinizdeki kitabı İngiltere'nin toplumsal tarihi üzerine yapacağım daha kapsamlı bir çalışmanın bir bölümü olarak yazmaya niyetlenmiştim. Bununla birlikte konunun önemi, çok geçmeden onu ayrı bir şekilde incelememi zorunlu kıldı.

İşçi sınıfının durumu, zamanımızın tüm toplumsal hareketlerinin gerçek temeli ve çıkış noktasıdır. Çünkü günümüzde sosyal yoksulluğun en yüksek ve açık bir biçimde belirdiği nokta orasıdır. Fransız ve Alman işçi sınıfının Komünizmi bu durumun doğrudan, Fourierizm[1], İngiliz sosyalizmi ve eğitimli Alman burjuvazisinin Komünizmi ise dolaylı ürünleridir. Bir yandan Sosyalist teorilerin var olma hakkına, öte yandan bunların meşruluğuna ilişkin yargılara sağlam bir temel sağlamak için ve yandaş ya da karşıt duygusal düşler ve fantezilere bir son vermek için, proletaryanın içinde bulunduğu koşulların bilgisi kesin bir zorunluluktur. Bu koşullarının klasik biçimleri tüm mükemmelliğiyle sadece Britanya İmparatorluğu'nda ve özellikle de İngiltere'de mevcuttur. Bunun yanı sıra konunun iyi kötü bir biçimde sunulabilmesi için gerekli olan malzeme, tam olarak sadece İngiltere'de toplanmış ve resmî soruşturmalarla kaydedilmiştir.

Yirmi bir ay boyunca İngiliz proletaryasıyla, onların mücadeleleri, acıları ve neşeleriyle tanışma; onları yakından, kişisel gözlemlerle ve kişisel ilişkilerle görme ve aynı zamanda gerekli özgün kaynaklara başvurarak bu gözlemlerimi destekleme fırsatı buldum. Gördüklerim, duyduklarım ve okuduklarım bu kitabı meydana getirdi. Kitap özellikle İngilizlerin eline geçtiğinde sadece görüş açımın değil, aynı zamanda ortaya koyduğum gerçeklerin de birçokları tarafından hücu-

1. Ütopik Sosyalistlerden, Charles Fourier'in doktrini. Charles Fourier (1772 - 1837) üretimin ziyankârlığını suçlayarak, insanın maddi çıkarlarının önemini belirtmişti. Evreni Tanrı'nın uyum içinde yarattığı bir yer olarak kabul ediyordu ve insanlardan da bunun kadar düzenli ve uyum içinde bir sosyal düzen yaratmalarını istiyordu. Fiziksel dünyadaki yerçekimi temel ilkesi gibi birleşmenin de insanlar arasındaki bir çekim ilkesinden kaynaklandığını söylüyordu. Saint Simon gibi Fourier'nin de sosyal kuramları dini inançları ile yakın bir ilişki içindeydi.

ma uğramasına hazırım. Konunun kapsamlı niteliği ve uzak görüşlü tahminler göz önünde bulundurulduğunda herhangi bir yerde ya da önemsiz bir noktada, bir İngiliz'in bile düşmekten kolay kolay kaçamayacağı yanlışların ortaya çıkacağından eminim. Fakat İngiltere'de bu çalışma gibi tüm işçileri kapsayan tek bir metin bile yok. Bunun yanında hiç tereddütsüz İngiliz burjuvazisini, bakış açımın bir bütün olarak ortaya konuluşunda sonuca ilişkin tek bir olguda bile sorumlu olduğum bir hatamı bulurlarsa benimkiler kadar özgün kaynaklarla ispat etmeye davet ediyorum.

Proletaryanın yaşam koşullarının İngiltere'de ulaştığı klasik biçimin ortaya konması, özellikle Almanya için tam da şu sıralarda büyük önem taşıyor. Alman sosyalizmi ve komünizmi, her şeyden çok kuramsal öncüllerle ilerledi. Biz Alman kuramcıları, bu "kötü gerçekliğin" iyileştirilmesi adına gerçek ilişkilerin baskısını hissedebilmek için gerçek dünyaya dair halen çok az şey biliyoruz. Ne olursa olsun bu reformları açıkça savunanlardan hemen hiçbiri komünizme, Hegelci spekülasyonun Feuerbach'çı çözülüşü dışında bir yolla ulaşmadı. Bizim aramızda proletaryanın içinde bulunduğu gerçek koşullar öylesine az bilinmektedir ki, iyi niyetle kurulan ama şu anda burjuvazinin bu toplumsal sorunu kendi amaçları adına kötüye kullandığı "işçi sınıfını kalkındırma dernekleri" bile, işçilerin durumuyla ilgili olarak, sürekli gülünç ve mantıksız yargılardan yola çıkıyor. Biz Almanların, bu soruna ilişkin gerçekleri bilmeye herkesten daha çok ihtiyacımız var. Gerçi Almanya proletaryasının durumu, İngiltere'deki klasik biçimine henüz ulaşmadı ama, yine de temelde aynı toplumsal düzene sahibiz; ulusun aklı, toplumsal sistemin bütünü için yeni bir temel sağlayacak önlemleri zamanında almazsa, er ya da geç, (bu toplumsal düzen) Kuzey Denizinin karşı yakasında şu an gelmiş olduğu noktaya varacaktır. İngiltere'de proletaryanın yoksulluğuna ve ezilmesine sebep olan temel nedenler Almanya'da da vardır ve er ya da geç aynı sonuçları doğuracaktır. Bununla beraber İngiltere'deki sefaletin kanıtlanmış bir olgu olarak ortaya konması, bizi Almanya'daki sefaleti de kanıtlanmış bir olgu olarak ortaya koymaya zorlayacak ve Silezya'yla Bohemya'da, Almanya'nın sakin havasını doğrudan tehdit eden karışıklıkların[2] gün ışığına çıkardığı tehlikenin genişliğini ve büyüklüğünü değerlendirmemize yarayacak bir ölçü sunacaktır.

---

2. Burada 4-6 Haziran 1844'de Silezyalı dokumacıların ve 1844 yazında Bohemyalı işçilerin ayaklanmalarına atıf yapılmaktadır.

Sonuç olarak iki noktaya daha değinmek istiyorum. Öncelikle, *Mittelklasse* sözcüğünü İngilizce *middle - class* ([hâkim sınıf] ya da her zaman kullanıldığı şekliyle *middle - classes* [hakim sınıflar]) anlamında kullandım. Fransızca *bourgeoisie* (burjuva) sözcüğü gibi bu da, sahip olan sınıf, yani aristokrasi diye tanımlanan –Fransa ve İngiltere'de doğrudan, Almanya'da ise "kamuoyu" kılıfı altında dolaylı olarak siyasî idareyi elde tutan– sınıftan ayrı olarak, mülk sahibi sınıf anlamına gelmektedir. Aynı şekilde, çalışanlar, emekçiler (*Arbeiter*), proleterler, işçi sınıfı, mülksüz sınıf ve proletarya deyimlerini eş anlamlı olarak kullandım. İkinci olarak, birçok alıntıda, yazarın dahil olduğu partiyi belirttim. Çünkü hemen her olayda Liberaller kırsal bölgelerdeki ıstırabı vurgulayıp fabrika bölgelerindeki durumu inkâr ederlerken, Muhafazakârlar da tam tersine, fabrika bölgelerindeki ıstırabı kabullenip tarımsal bölgelerdeki koşullar hakkındaki herhangi bir gerçeği inkâr ediyorlardı. Aynı nedenden ötürü, sanayi işçilerinin koşullarını tarif etmek için resmî belgeler bulamadığım zamanlar hep Liberal kaynaklara başvurmayı tercih ettim. Çünkü böylelikle kendi laflarını kendi ağızlarına tıkarak Liberal burjuvaziyi alt edebilecektim. Tory'ler[3] ya da Çartistlerden[4] ancak benim yaklaşımımı destekledikleri ölçüde, o da doğruluğunu kişisel gözlemlerle kanıtlayabilmişsem ya da yazarların kişisel veya yazınsal ününe güveniyorsam alıntı yaptım.

F. Engels
Barmen, 15 Mart 1845

İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu'nun Almanca baskısında yayımlanmıştır.

3. İngiliz politikasında kilise ve devlet düzenindeki herhangi bir değişikliğe karşı çıkan Muhafazakâr Parti.
4. Çartizm: On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısındaki İngiliz işçi hareketi. Çartistler taleplerini içeren bir tasarıyı (People's Charter) 8 Mayıs 1838'de parlamentoya sunmak üzere yayımladılar. Bu tasarıda altı madde vardı; 1839, 1842 ve 1848'de Charter'in kabul edilmesi için Çartistler tarafından parlamentoya sunulan üç dilekçe de reddedildi.

Amerika'da İşçi Hareketi
Amerika Baskısına Önsöz[1]

Çevirmenin arzusu üzerine bu kitaba bir ek yazdığımdan beri on ay geçti ve bu on ay içinde Amerikan toplumunda başka bir ülkede en azından on yılda tamamlanabilecek bir ihtilâl başarıya ulaştı. 1885 Şubatında Amerikan halkının fikirleri, sözcüğün Avrupa'da kullanıldığı anlamıyla Amerika'da[2] bir işçi sınıfı olmadığı noktasında birleşiyordu. Bundan da sonuç olarak işçilerle kapitalistler arasında Avrupa toplumunu parçalara ayıran bir sınıf mücadelesinin Amerikan Cumhuriyeti'nde var olamayacağı çıkıyordu. Bu yüzden de sosyalizm, Amerikan toprağında hiç bir zaman kökleşemeyecek yabancı ithali bir hareketti. Ama yine de o anda yaklaşmakta olan sınıf mücadelesi

---

1. Bu önsöz *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*'nun Amerikan baskısı için yazılmıştır. Kitap İngilizce'ye Florence Kelley-Wischnewetzky tarafından çevrilmiştir ve 1887 yılında New York'ta yayımlanmıştır. Aynı yıl Engels bu önsözü Almanca'ya çevirmiş ve *Sozialdemokrat*'da, daha sonra da Fransızcasını *Socialiste*'de "Amerika'da İşçi Hareketi" adı altında makale olarak yayımlamıştır.

2. 1844'de yazılan kitabımın İngilizce baskısı tamamen gerçekleşmiştir. Çünkü Amerika'daki bugünkü durum 1840 İngiltere'sindeki duruma, yani benim kitapta anlattığım duruma tamamen uymaktadır. Bunun ne kadar gerçek olduğu, Londra'da aylık çıkan *Time* dergisinin Mart, Nisan, Mayıs ve Haziran sayılarında yayımlanan ve Edward ve Eleanor Marx-Aveling tarafından yazılan "Amerika'da İşçi Hareketi" adlı makalelerden de anlaşılmaktadır. Bu makalelerden büyük bir memnuniyetle söz ediyorum çünkü bu bana aynı zamanda Amerikan Sosyalist Emek Partisi Yürütme Komitesinin ilkesiz bir tavırla etrafa yaydığı Aveling'e karşı yapılan; yalanla dolu suçlamalara karşı çıkma fırsatı veriyor. (Engels burada İngiliz Sosyalist Edward Aveling'e, içinde Lassalle'cıların da bulunduğu Amerikan Sosyalist Emek Partisi Yürütme Komitesi tarafından yapılan iftiralardan söz etmektedir. Aveling, karısı Eleanor Marx ve Alman Sosyalisti Wilhelm Liebknecht ile birlikte 1886 yılının Eylül ayından Aralık ayına kadar Amerika'da yaptığı propaganda turunda Yürütme komitesi hakkında yalanlar uydurmakla suçlanmıştı. Engels, Aveling'e bu iftiraların saçmalığını ve gerçek dışı olduklarını ispat etmesi için yardım etti. Amerikan Sosyalist Emek Partisi, Birinci Enternasyonal'in Amerika Seksiyonu ile Amerika'daki diğer Sosyalist örgütlerin birleşmesi sonucunda 1876'da kuruldu. Parti, çoğunlukla Amerikan işçileri ile hiç bir yakın ilişkileri olmayan göçmenlerden, özellikle Almanlardan oluşmaktaydı. Parti içinde reformcu lider kliği ile başlarında Marx'ın arkadaşı Friedrich A. Sorge bulunan Marksist kanat arasında çatışma vardı. Parti, sosyalizm için mücadele edeceğini programında belirtiyordu, ama Amerikan işçi örgütleri içinde çalışmaya karşı çıkan liderlerin sekter tavırları yüzünden hiçbir zaman gerçekten devrimci, Marksist bir parti olamadı.)

dev gölgesini, Pennsylvania kömür madencilerinin[3] grevleriyle, çeşitli işkollarındaki diğer birçok greve ve özellikle ülke çapında hazırlığı yapılan ve bir sonraki Mayıs ayında ortaya çıkacak olan "Sekiz Saat Hareketine" düşürüyordu[4]. "Ek" bölümünde yazdıklarım benim o zaman bu belirtileri doğru değerlendirdiğimi ve ülke çapında bir işçi sınıfı hareketini önceden haber verdiğimi göstermektedir. Ama o zaman, hiç kimse hareketin böylesine kısa bir zamanda böylesine karşı koyulamayacak bir güçle patlak vereceğini, hızla yayılacağını ve Amerikan toplumunu temellerinden sarsacağını tahmin edememişti.

Gerçek tüm iddiasıyla ve tartışma götürmezliğiyle ortadadır. Bu gerçeğin Amerikan hâkim sınıflarını ne denli dehşete düşürdüğü geçen yaz beni aramakla bana şeref bahşeden bir Amerikalı gazeteci tarafından açıklandı. "Yeni hareket", onları korku ve şaşkınlığa sürüklemiş ve aciz bir duruma düşürmüştü. Ama o zamanlar hareket henüz başlama noktasındaydı. Siyahî esaretinin yavaş yavaş ortadan kalkması ve imalâtın hızlı gelişimi ile Amerikan toplumunun en alt tabakası haline gelen işçi sınıfı, hâkim sınıfları şaşkınlık içinde bırakan ve birbirinden görünüşte kopuk bir seri ayaklanma içindeydi. Sene bitmeden bu şaşırtıcı sosyal ayaklanmalar belirli bir yön almaya başladılar. Emekçi yığınlarının ülkenin geniş bir alanına yayılan kendiliğinden ve içgüdüsel hareketleri, sosyal sefalete karşı beliren hoşnutsuzlukların aynı anda patlayışı, bu patlayışların her yerde aynı şekilde görülmesi ve aynı nedenlere dayanması, onları Amerikan toplumunun yeni ve belirli bir sınıfını oluşturdukları bilincine ulaştırdı. Pratik olarak neredeyse tamamının babadan oğla işçilerin yani proletaryanın oluşturduğu bir sınıf. Ve gerçek Amerikan içgüdüsü ile bu bilinç onları bir an önce kurtuluşlarına doğru giden bir sonraki adımı atmaya götürdü; başka bir deyişle amacı Meclis Binasını ve Beyaz Sarayı fethetmek olan, kendi programına sahip siyasi bir emekçi partisi kurmaya yöneltti. Mayısta sekiz saatlik iş günü için verilen mücadele, Chicago ve Millwaukee'de

3. 22 Ocaktan 26 Şubat 1886'ya kadar süren Pennsylvania'daki kömür madencilerinin grevinden söz edilmektedir. Madencilerin talep ettikleri daha iyi ücretler ve daha iyi çalışma koşulları kısmen yerine getirilmişti.

4. 1 Mayıs 1886'da, sekiz saatlik işgünü sloganı ile başlatılan genel grevden söz edilmektedir. Grev, ana sanayi merkezleri, New York, Philadelphia, Chicago, Louisville, Saint Louis, Milwaukee ve Baltimore'u içine almış ve aşağı yukarı 200.000 işçinin daha kısa bir işgünü elde etmeleriyle sonuçlanmıştı. Bununla beraber işverenler hemen bir karşı saldırıya geçtiler. 4 Mayıs'ta Chicago'daki polis merkezine bir bomba atıldı. Bu provokasyon polisin işçilere karşı silah kullanmasına ve yüzlerce işçinin tutuklanmasına yol açtı. Bunu mahkemeler izledi ve Chicago işçi hareketinin liderleri ağır cezalara çarptırıldılar. Dördü idam edildi. Birkaç yıl içersinde 1886 Mayısında elde edilmiş olan haklar kapitalistler tarafından bir bir geri alındı. 1889'da Paris'te toplanan Enternasyonal Sosyalist İşçi Kongresi, 1 Mayısın her yıl bütün dünyada işçiler tarafından kutlanmasını kararlaştırdı.

yaşanan karışıklıklar, hâkim sınıfın, henüz olgunlaşmamış olan bu işçi ayaklanmalarını kaba kuvvet ve kaba bir sınıf adaleti ile bastırma çabalarını doğurdu. Kasım ayı yeni işçi partisinin tüm büyük merkezlerde örgütlenmesine ve New York, Chicago ve Millwaukee seçimlerine[5] sahne oldu. Mayıs ve Kasım, o zamana dek Amerikan burjuvazisine sadece A.B.D. tahvilinin faiz kuponunu hatırlatırdı; bundan böyle Mayıs ve Kasım ayları onlara Amerikan işçi sınıfının ödenmek üzere kendi kuponlarını sunduğu tarihleri de hatırlatacak.

Avrupa ülkelerinde işçi sınıfının, var olan sosyal koşullar altında modern toplumun sürekli bir sınıfını meydana getirdiklerini anlaması yıllar aldı; aynı şekilde bu sınıf bilincinin, hakim sınıfların çeşitli kesimleri tarafından oluşturulan tüm eski politik partilerden bağımsız ve onlara karşı belirli bir politik parti oluşturması da yine yıllar sürdü. Ortaçağ kalıntılarının yolunu tıkamadığı, tarihi, on yedinci yüzyılda modern burjuva toplumunu ortaya çıkaran unsurlarla başlayan şanslı Amerikan toprağında ise işçi sınıfı gelişiminin bu iki aşamasını on ay gibi bir sürede geçirdi.

Yine de bütün bunlar bir başlangıçtır. Emekçi kitlelerin kendi acı ve çıkarlarının meydana getirdiği emekçi topluluklarını hissetmeleri ve diğer sınıflara karşı bir sınıf halinde birleşmeleri, bu duyguya bir ifade ve etki gücü verebilmek adına bütün ülkelerde bu amaç için politik bir mekanizmayı harekete geçirmeyi düşünmeleri ilk adımlardır sadece. İkinci adım ise, bu ortak acılar için ortak bir çözüm yolu bulmak ve bunu yeni işçi partisinin programı içine almaktır. Ve bu –hareketteki en önemli ve en zor adım– Amerika'da henüz gerçekleştirilmemiştir, ama mutlaka gerçekleştirilmelidir.

Yeni bir partinin kesin ve net bir programı olmalıdır; partinin ve koşulların gelişimiyle birlikte ayrıntılarının değişebileceği ama hiç olmazsa şimdilik partinin tamamen kabul ettiği bir program. Böylesi bir program yapılmadığı ya da ilkel bir biçimde kaldığı sürece yeni partinin de aynı karakterde ilkel bir varlığı olacaktır. Böyle bir parti de ancak yerel olarak var olabilir, ulusal düzeyde değil. Bu durumda gerçek bir parti yerine bunun potansiyelini içinde taşıyan bir kuruluş ortaya çıkacaktır.

---

5. 1886 Sonbaharında New York'taki belediye seçimleri için yapılan hazırlık şurasında işçileri politik olarak birleştirmek için bir Birleşik Emek Partisi kurulmuştu. İnsiyatif, 1882'de kurulan ve New York sendikalarının bir birliği olan New York Merkezî İşçiler Sendikası'na aitti. Diğer şehirlerde de bu tür partiler kurulmuştu. Yeni partilerin, yönetiminde işçiler New York, Chicago ve Milwaukee'de büyük başarılar elde ettiler. New York Belediye Başkanlığı için Birleşik Emek Partisinin adayı Henry George oyların yüzde otuzbirini aldı. Chicago'da Emek Partisi üyeleri on parti üyesini meclise sokmayı başardılar. Milwaukee'de Emek Partisi, Belediye başkanlığı, bir senatörlük, altı meclis üyeliği ile bir de ABD Kongre üyeliği kazandı.

Bu program, başlangıçtaki biçimi ne olursa olsun, daha önceden belirlenebilecek bir yolda gelişmelidir. İşçi sınıfıyla kapitalist sınıf arasındaki uçurumu yaratan nedenler, Amerika'da da, Avrupa'dakinin aynıdır. Bu uçurumu kapatmanın yöntemleri de yine her yerde aynıdır. Sonuç olarak uzun dönemde, Amerikan proletaryasının programı, altmış yıllık çekişme ve tartışmalardan sonra Avrupa militan proletaryasının geniş kitlelerince kabul edilen programla çakışacak ve nihaî sonuç olarak tüm üretim araçlarının –toprak, demiryolu, maden, makine vb.– doğrudan toplum tarafından sahiplenilmesini ve herkesin çıkarı için bunların ortak bir biçimde işletilmesini sağlamak adına politik üstünlüğün işçi sınıfı tarafından ele geçirilmesi gerektiğini söyleyecektir.

Ama eğer yeni Amerikan partisi, diğer ülkelerdeki politik partiler gibi sadece kuruluşu itibarıyla siyasi gücü ele geçirmeyi arzularsa, ele geçirdiği bu güçle ne yapacağını bilmekten çok uzak olacaktır. New York'ta ve doğunun diğer büyük kentlerinde işçi sınıfının örgütlenmesi meslek dernekleri çizgisinde gelişmiş, her kentte güçlü Merkezî Emek Birlikleri kurulmuştur. New York'ta Merkezî Emek Birliği geçen Kasım ayında seçilmiş lider olarak Henry George'u belirledi ve sonuç olarak geçici seçim programı onun prensipleri çizgisinde şekillendi. Kuzey Batı'nın büyük kentlerinde seçim mücadelesi daha da belirsiz bir işçi programı içinde verildi ve Henry George'un teorilerinin etkileri hemen hemen hiç görülmüyordu. Bu büyük nüfus ve sanayi merkezlerinde yeni sınıf hareketi politik doruğuna erişirken tüm ülkeye yayılmış iki işçi örgütü görüyoruz: "Emek Şövalyeleri"[6] ve "Sosyalist Emek Partisi". Bunlardan sadece ikincisi, yakarıda özetlendiği gibi modern Avrupa bakışına uygun bir programa sahipti.

Amerikan işçi hareketinin kendini gösterdiği az çok belirli üç biçimden birincisi olan New York'taki Henry George hareketi, şu anda sadece yerel bir öneme sahiptir. Kuşkusuz ki New York, Amerika Birleşik Devletleri'nin en önemli kentidir ama ne New York Paris'tir ne de Amerika Birleşik Devletleri Fransa. Ve bana öyle geliyor ki bugünkü biçimiyle Henry George programı, yerel bir hareket ya da genel hareketin kısa ömürlü bir safhasından başka herhangi bir temel oluşturabilecek yeterlilikte değildir. Henry George'a göre halk kitlesinin toprağından ayrılması, halkın zenginler ve yoksullar olarak ikiye bölünmesinin bü-

---

6. Emek Şövalyeleri örgütü 1869'da Philadelphia'da kurulmuş, bir Amerikan işçi sınıfı örgütüdür. Örgüt 1880'lerde en etkin dönemini yaşadı ve bu süre içinde Emek Şövalyeleri işçi hareketlerine ve grevlere katıldılar. O dönemde 600.000 üyesi vardı ki bunların 60.000'i siyahîydi. İşçilerin politik mücadeleye katılmasına karşı çıkan liderlerinin yanlış taktikleri sonucu örgüt kitleler arasındaki prestijini yavaş yavaş kaybetti ve 1920'lerde tamamen parçalandı.

yük ve evrensel nedenidir. Bu, tarihsel olarak pek de doğru değildir. Asyatik ve klasik antik tarihte hâkim sınıf baskısının ağır basan biçimi kölelikti. Yani kitlelerin topraklarından uzaklaştırılmaları değil, kişiliklerinin mal edinilmesiydi. Roma Cumhuriyeti'nin çöküşüyle özgür İtalyan köylüleri çiftliklerinden uzaklaştırıldıklarında, 1861'den önce Güney Köleci Eyaletleri'ndeki siyahi sınıflara benzeyen bir "yoksul beyazlar" sınıfı oluşturmuşlardı. Eski dünya, kendi kurtuluşlarını sağlamaktan aciz olan bu köleler ve yoksul beyazlar arasında paramparça oldu. Ortaçağda feodal baskının kaynağı, halkın topraktan ayrılması değil, tam tersine onların toprağa bağlanmasıydı. Köylü toprağını elinde tuttu. Ama ona serf, ya da köylü olarak bağlanıyordu ve efendisine emek ve ürün olarak vergi vermek zorundaydı. Ancak modern çağın başlarında, on beşinci yüzyılın sonlarına doğru köylülerin yığınlar halinde topraklarından ayrılmasıyla, emek güçlerinden başka hiç bir şeye sahip olmayan ve ancak bu emek gücünü diğerlerine satarak yaşayan modern bir işçi sınıfının temeli doğdu. Eğer bu sınıfın varlığını oluşturan, topraktan ayrılma ise, onu sürekli kılan, çoğaltan, kesin çıkarları ve tarihi göreviyle onu kesin bir sınıf haline sokan da kapitalist üretimin, modern endüstrinin ve tarımın geniş çapta gelişmesi olmuştur. Bütün bunlar Marx tarafından tam olarak anlatılmıştır; ("Kapital", Bölüm VIII: "İlkel Birikim") Marx'a göre şimdiki sınıf çatışmalarının ve işçi sınıfının içinde bulunduğu kötü durumun nedeni, onların tabii ki toprak da dâhil tüm üretim araçlarından yoksun olmalarıdır.

Eğer Henry George toprağın tekelleştirilmesini yoksulluğun ve sefaletin tek nedeni olarak görüyorsa, doğal olarak çözümü de toprağın –az çok– toplum tarafından geri alınmasında görüyordur. "Marxist Okulun" Sosyalistleri ise sadece toprağın değil, tüm üretim araçlarının toplum tarafından geri alınmasını savunmaktadırlar. Ama bütün bunları bir yana bıraksak bile, hâlâ ortada bir farklılık kalıyor. Toprakla ne yapılacak? Marx'in temsil ettiği modern Sosyalistler onun ortak olarak elde bulundurulmasını, ortak çıkar hesabına işletilmesini ve diğer bütün sosyal üretim araçlarının (madenler, demiryolları, fabrikalar vb.) da bu biçimde kullanılmasını istemektedirler. Henry George ise onu, bugün olduğu gibi bireylere dağıtmak, sadece bu dağıtımı denetlemek ve aldığı kiraları şimdi olduğu gibi özel amaçlar yerine halk için kullanmakla yetiniyor. Sosyalistlerin istedikleri, tüm sosyal üretim sisteminin toptan devrilmesidir; Henry George'un talepleri ise, şimdiki sosyal üretim biçimine hiç dokunmuyor. Gerçekten de bu, toprağın kirasının Devlet tarafından zapt edilmesini isteyen Ricardo'cu burjuva ekonomistlerinin aşırı bir kesimi tarafından da arzu ediliyordu.

Muhakkak ki Henry George'un son sözünü söylediğini düşünmek haksızlık olur. Ama ben onun teorisini bulduğum şekliyle almak zorundayım.

Amerikan emek hareketinin ikinci büyük kesimini Emek Şövalyeleri oluşturmaktadır ve bu hareketin şimdiki halinin en tipik ve kuşkusuz en güçlü kesimi gibi görünmektedir. Sayısız toplantılarla ülkeye geniş çapta yayılmış bu büyük örgüt, işçi sınıfı içindeki tüm bireysel ve yerel fikirlerin her çeşit yansımasını temsil etmektedir. Bunların hepsi, aynı biçimde belirsiz bir program altına sığınmışlardır. Onları bir arada tutan şey, işe yaramaz temel kurallardan ziyade ortak arzuları için bir arada olmalarının onları ülkede büyük bir güç haline getirdiği yolundaki içgüdüsel sezgileridir. En modern eğilimleri ortaçağ giysilerine büründüren, en demokratik ve hatta en isyancı ruhu açık fakat gerçekte güçsüz bir despotizmin arkasına saklayan gerçek bir Amerikan paradoksudur bu. İşte Emek Şovalyeleri'nin Avrupalı bir gözlemciye sunduğu tablo budur. Dış görünüşe aldanmazsak, bu kocaman yığının içinde yavaş yavaş ortaya çıkan ve muhakkak ki gerçek bir güce dönüşecek olan büyük potansiyeli görmezlikten gelemeyiz. Emek Şövalyeleri, Amerikan işçi sınıfının bir bütün olarak yarattığı ilk ulusal örgüttür. Kökenleri, tarihleri, eksiklikleri, küçük saçmalıkları, programları ve temel yasaları ne olursa olsun, onları bir arada tutan ulusal bağla, kendilerine düşmanlarından hiç de zayıf olmadıklarını hissettiren ve yüreklerini gelecek zaferlerin gururlu umuduyla dolduran Amerikan işçi sınıfının bir ürünü olarak karşımızdalar. Emek Şövalyeleri'nin gelişme eğiliminde olduklarını söylemek pek de doğru bir tutum olmaz. Onlar, devamlı olarak tam bir gelişme ve ihtilâl süreci içindeler. Kendi tabiatına uygun bir şekil ve biçim arayan mayalanmış, kabarmış bir hamur kütlesidirler. Bu biçim, doğal ve tarihî evrimin her yerde hüküm süren yasaları kadar kesin bir biçimde elde edilecektir. Emek Şövalyeleri'nin mücadelelerine bu adla devam edip etmeyecekleri hiç önemli değil. Ama bir yabancıya öyle geliyor ki, Amerikan işçi hareketinin ve onunla birlikte tüm Amerikan toplumunun geleceğinin biçim kazanacağı hammadde buradadır.

Üçüncü kesimi, Sosyalist Emek Partisi oluşturmaktadır. Bu parti sadece isimde kalmıştır. Çünkü şimdiye dek Amerika'nın hiç bir yerinde politik bir parti tavrı takınmamıştır. Daha da ötesi, belirli bir noktaya kadar Amerika'ya yabancıdır. Yakın bir zamana dek kendi dillerini konuşan ve ülkenin ortak dilini çoğunlukla az kullanan Alman göçmenlerinden oluşmaktaydı. Yabancı bir kaynaktan gelmelerine rağmen, Avrupa'da uzun yıllar verilmiş sınıf mücadelesinde elde edi-

len tecrübeyle ve işçi sınıfının kurtuluşu üstüne Amerikan işçilerinin geliştirdiğinden çok daha ileri görüşlere sahip olarak gelmekteydiler. Amerikan proleterleri için bir şanstı bu. Böylelikle onlar Avrupalı yoldaşlarının kırk yıllık mücadelesiyle oluşan entelektüel ve ahlâkî ürünleri kullanma, bunlardan yararlanma ve kendi zaferlerini hızlandırma şansına sahiptiler. Çünkü daha önce de belirttiğim gibi Amerikan işçi sınıfının programının, şu anda bütün Avrupa militan işçi sınıfı tarafından kabul edilen programla, yani Alman-Amerikan Sosyalist Emek Partisi'nin programıyla aynı olması gerekir ve bu böyle de olacaktır. Tabii eğer bu partiye harekette önemli bir rol oynama görevi düşerse. Ama bunu yapmak için her türlü yabancı giysisinden kurtulmaları, tamamen Amerikalı olmaları gereklidir. Amerikalıların kendi ayaklarına gelmelerini bekleyemezler. Azınlık ve göçmen olarak onlar, büyük çoğunluktan ve yerlilerden oluşan Amerikalılara gitmelidirler. Bunu yapmak için her şeyden önce İngilizce öğrenmeleri gerekir.

Hareket halindeki geniş kitlenin çeşitli unsurlarının –gerçekte birbirleriyle uyuşmamalarından değil, harekete başlangıç noktalarının çeşitliliği nedeniyle birbirlerinden tecrit edilmiş olan unsurların– bir araya gelme süreci zaman alacaktır. Ve bu, çeşitli noktalarda etkilerini bugün bile görebildiğimiz büyük bir sürtüşme yaşanmadan gerçekleşmeyecektir. Örneğin Emek Şövalyeleri orada burada, Doğu kentlerinde örgütlü sendikalarla yerel savaş halindedirler. Ama aynı sürtüşme Emek Şövalyeleri'nin kendi aralarında da vardır. Zaten onlar arasında barış ve uyumdan başka her şey var. Bunlar kapitalistleri umutlandıracak çöküş belirtileri değildir. Bunlar ortak bir yönde ilk kez harekete geçen işçi ordusunun kendi ortak çıkarları için daha uygun bir ifade tarzını, mücadeleye en uygun örgüt biçimini ve zaferi mutlak kılmak için gerekli disiplini bulamayışının belirtileridir. Bunlar, daha şimdiden birbirlerinden bağımsız ve yerel olarak ayaklanıp teçhizatlanmış, hepsi tek bir ordu olmaya yönelik, ama düzenli bir örgüte ve ortak bir kampanya planına sahip olamayan büyük ihtilâlci savaşın ilk kitlesel askerleridir. Bir noktaya doğru ilerlemekte olan bu gruplar, birbirleriyle karşı karşıya gelirler; karışıklık, ateşli tartışmalar, hatta tehditler yükselir. Ama sonuçta nihaî amacın etrafında toplanan bu topluluk, tüm önemsiz sıkıntıların üstesinden gelecektir. Çok geçmeden birbirleriyle mücadele eden bu ordular uzun bir savaş safında bir araya gelecek, düşmanın karşısına parlak silâhların altında, en önde cesur nişancılar tarafından düşmana kaygı verici bir sessizlikle korunan, geride de sarsılmaz yedeklerle desteklenen düzenli bir cephe olarak çıkacaklardır.

Bu sonuca ulaşmak ve ne denli yetersiz bir geçici programa sahip olursa olsunlar –önemli olan bunun gerçek bir işçi sınıfı programı olmasıdır– çeşitli bağımsız grupları tek bir ulusal "Emek Ordusu" halinde birleştirmek, Amerika'da başarılması gereken bir sonraki önemli adımdır. Bunu gerçekleştirebilmek ve programı kendi davasına layık bir hale getirebilmek için Sosyalist Emek Partisi büyük katkılarda bulunabilir. Yeter ki Avrupalı Sosyalistler işçi sınıfının küçük bir azınlığı durumundayken davrandıkları gibi davransınlar. Bu hareket biçimi 1847'de yazılan "Komünist Manifesto" da aşağıdaki sözlerle belirlenmiştir:

> "Komünistler –bu o zaman aldığımız bir isimdi ve bu ismi hâlâ kullanıyoruz– diğer işçi sınıfı partilerine karşı ayrı bir parti kurmazlar."
> "Bütün işçi sınıfının çıkarlarından ayrı olarak hiç bir çıkarları yoktur."
> "Proleter hareketini biçimlendirecek ve ona model olacak hiç bir sekter ilke (kendi sekter ilkelerini) ortaya koymazlar."
> "Komünistlerin öteki proletarya partilerinden ayrıldıkları noktalar şunlardır: 1. Farklı ülkelerin proleterlerinin ulusal mücadelesinde, tüm proletaryanın ulusallıktan bağımsız ortak çıkarına dikkat çekmek ve bunu ön plana çıkarmaktadırlar. 2. Burjuvazi ile proletarya arasında gelişen mücadelenin çeşitli safhalarında her zaman hareketin bütününün çıkarlarını temsil ederler."
> "Demek ki Komünistler pratikte, bütün ülkelerin işçi partilerinin en kararlı, hareketi hep ileriye götüren kesimleridir; kuramsal olarak Komünistler, proletaryanın öteki kitleleri önünde, proleter hareketin koşullarını, gidişini ve genel sonuçlarını gören bir öncüllüğe sahiptir."[7]
> "Komünistler, işçi sınıfının en acil amaçları ve çıkarları için mücadele ederler ama bugünün hareketi içinde hareketin geleceğini de temsil ederler."[8]

Modern sosyalizmin büyük kurucusu Karl Marx ve onunla birlikte ben ve bizimle birlikte çalışan diğer tüm ülkelerin Sosyalistlerinin kırk yıldan beri izledikleri, her yerde bizi zafere götüren ve şu anda Almanya'da, Fransa'da, Belçika'da, Hollanda ve İsviçre'de, Danimarka ve İsveç'te, İspanya ve Portekiz'de Avrupalı Sosyalist kitlelerinin tek bir bayrak altında ve tek bir ordu gibi izledikleri hareket çizgisi budur.

F. Engels
Londra, 26 Ocak 1887

İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu'nun Amerikan baskısında yayımlanmıştır. New York, 1887.

---

7. Marx ve Engels, Komünist Parti Manifestosu, Bölüm II, "Proleterler ve Komünistler".
8. A.g.e. Bölüm IV, "Çeşitli Muhalefet Partilerinin Kamçısında Komünistlerin Durumu".

İngilizce Baskıya Önsöz

İngilizce baskısı yeniden yayımlanan bu kitap ilk kez 1845'de Almanya'da yayımlandı. Yazarı o zamanlar gençti, yirmi dört yaşındaydı; ürünü, iyi, kötü, hatalı yanlarıyla gençliğinin damgasını taşımaktadır. Ama yazar, bunların hiç birinden utanmamaktadır. Eser 1885'de Amerikalı F. Kelley Wischnewetzky tarafından İngilizceye çevrildi ve ertesi yıl New York'ta yayımlandı. Amerika baskısı neredeyse tükendiği ve Atlantiğin bu yakasında geniş çapta dağıtılamadığı için, bu yeni İngilizce baskı tüm tarafların onayıyla yayımlanmaktadır.

Amerika baskısı için yazar tarafından İngilizce olarak yeni bir Önsöz ve bir de Ek yazılmıştı. Birincisinin kitapla pek ilgisi yoktu; o günkü Amerikan İşçi Sınıfı Hareketi'ni tartışıyordu ve bu yüzden atlanmıştır. İkincisinden ise –asıl önsöz– sunum bölümünde genişçe yararlanılmıştır.

Bu kitapta anlatılanlar, bugünü ve İngiltere'yi göz önünde bulundurduğumuzda birçok yönüyle geçmişe aittir. Tanınmış eserlerimizde açıkça belirtilmemiş olmasına rağmen, kapitalist üretimin gerçekleştirildiği ölçek ne kadar geniş olursa, kapitalizmin ilk dönemlerini niteleyen ufak-tefek dolandırıcılık ve yağma olaylarını o kadar az desteklediği gerçeği, modern ekonomi politiğin bir yasasıdır. Avrupa ticaretinin en alt aşamalarında temsilciliğini Polonya Yahudisinin yaptığı düzenbaz tüccar tiplemeleri, kendi ülkelerinde işlerine çok yarayan ve genelde orada geçerli olan adi ticaret numaralarının Hamburg'da ya da Berlin'de yersiz ve modası geçmiş olduğunu göreceklerdir. Berlinli ya da Hamburglu bir komisyoncu, ister Yahudi ister Hıristiyan olsun, birkaç ay Manchester Borsası'na gidip geldikten sonra anlayacaktır ki, pamuk ipliğini ya da kumaşı ucuza almak için kendi ülkesinde parlak zekâlılığın doruğu sayılan, bir ölçüde daha incelikli olsa bile yine de rezillikten başka bir şey olmayan hile ve oyunlardan vazgeçmelidir. Gerçek şudur ki, zamanın para olduğu, sırf zamandan ve zahmetten kurtulmak için kaçınılmaz olarak bir çeşit ticarî ahlâkın geliştiği büyük bir pazarda hilelerin artık hiç bir yararı yoktur. İmalâtçıyla "işçileri" arasındaki ilişkide de bu böyledir.

1847 krizinden sonra ticaretin canlanması ile yeni bir sanayi çağı doğmuştu. Hububat Yasaları'nın[1] kaldırılması ve bunu izleyen malî reformlar, İngiliz sanayi ve ticaretine istediği hareket alanını sağlamıştı. Bunu Kaliforniya ve Avustralya'da altın madeni sahalarının bulunması izledi. Sömürge pazarları, İngiliz mamul mallarını emme kapasitelerini, giderek büyüyen bir hızla artırdılar. Hindistan'daki milyonlarca el dokumacısı Lancashire'daki mekanik dokuma tezgâhları tarafından sonunda alt edildi. Çin giderek daha çok dışarı açıldı. Her şeyden çok Amerika Birleşik Devletleri –ticarî açıdan düşünülürse o zamanın en büyük sömürge pazarı– kendisini bile şaşırtacak düzeyde bir ekonomik gelişme sürecine girdi. Ve nihayet bir önceki dönemin sonunda ortaya çıkan yeni ulaşım araçları –demiryolu ve okyanusun buharlı gemilerle geçilmesi– artık uluslararası çapta kullanılıyordu; bunlar, şimdiye dek sadece potansiyel olarak var olan dünya pazarını gerçek kıldı. Bu dünya pazarı ilkin, hammadde üretimindeki fazlanın büyük bir kısmını tüketen ve karşılığında mamul madde gereksiniminin büyük bir kısmını sağlayan bir imalat merkezinin –İngiltere'nin– çevresinde gruplanan, ya tümüyle ya da önemli ölçüde tarıma dayalı ülkelerden oluşuyordu. Bu durumda İngiltere'nin sanayi gücünün o denli büyük ve erişilemeyecek durumda olmasına şaşmamak gerekir. Öyle ki, şu anda bize 1844'deki durum ilkel ve önemsiz gelmektedir. Ve bu artışın gerçekleştiği oranda imalât sanayi de ahlâklı olmaya başlamıştır. Bir üreticinin diğer bir üreticiyle çalışan insanların sırtından küçük hırsızlıklar yaparak rekabet etmeye çalışması, artık bir anlam ifade etmiyordu. Ticaret, bu adi para kazanma yollarını artık eskitmişti; bunlar imalâtçı milyonerlerin kullanmasına değer şeyler değildi ve sadece buldukları tek bir kuruş için bile şükran duyan küçük tüccarların rekabetini ayakta tutmaya yarıyordu. Böylelikle ücreti malla ödeme sistemi kaldırılmış, On Saat Tasarısı[2] kabul edilmiş ve daha önemsiz birkaç reform yapılmıştı. Bütün bunlar serbest ticaret ruhuna ve başıboş bir rekabete karşıydı, ama dev kapitalistin kendinden daha şansız kardeşiyle giriştiği rekabette oldukça işine yarıyordu. Dahası, işletme ne kadar büyükse ve orada ne kadar çok

---

1. Hububat ithalâtını yasaklamak ya da kısıtlamak amacıyla ithalât vergilerini yükselten Hububat Yasaları, büyük toprak sahiplerini korumak amacıyla İngiltere parlamentosunda kabul edilmişti. Sanayi burjuvazisiyle toprak aristokrasisi arasındaki mücadele, Hububat Yasaları'nın kaldırılması ile sona erdi. Sonuç olarak düşen hububat fiyatları geçim standardının düşmesine ve nihayet işçilerin ücretlerinin azalmasına ve burjuvazinin daha büyük kârlar elde etmesine yol açtı. Hububat Yasaları'nın kaldırılması toprak aristokrasisine büyük bir darbe vurdu ve İngiltere'de kapitalizmin gelişimini hızlandırdı.
2. On Saat Tasarısı İngiliz parlamentosunda 8 Haziran 1847'de kabul edildi ve 13 ila 18 yaşları arasındaki çocuklarla kadın işçilere uygulandı.

işçi çalışıyorsa, patronla çalışanlar arasındaki her anlaşmazlık daha büyük bir sıkıntıya ve kayba neden oluyordu; bu yüzden patronlara, daha çok da büyük patronlara, gereksiz sürtüşmelerden kaçınmalarını, sendikaların varlığını ve gücünü kabul etmelerini ve son olarak da –uygun zamanlarda– grevlerde bile kendi amaçlarına hizmet edecek yollar bulmalarını öğreten yeni bir ruh hâkim oldu. Eskiden işçi sınıfına karşı yürütülen savaşta en önde yer alan büyük imalâtçılar, şimdi barış ve uyumluluk vaazları vermekte en önde gidiyorlardı. Bunu yapmak içi iyi bir nedenleri de vardı. Gerçek şu ki, adalet ve hayırseverlik adına verilen tüm bu ödünler, sermayenin birkaç elde yoğunlaşmasını hızlandırmaktan öte bir amaç taşımıyordu. Önceki yılların hasisçe gasp yöntemleri, o bir avuç insan için artık tüm önemini yitirmiş, hatta baş ağrısı olmuştu. Tüm bu ödünlerin amacı, bu tarz ek yardımlar olmaksızın iki yakası bir araya gelemeyecek olan küçük rakipleri hızlı ve daha güvenli bir şekilde ezmekti. Böylece, üretimin en azından önemli sanayi dallarında (önemsiz sanayi dallarında durum çok farklı) kapitalist sistem temelinde gelişimi ilk zamanlarda işçilerin durumunu kötüleştiren ufak tefek yakınma nedenlerini ortadan kaldırmak için yeterliydi. Ve bu durum işçi sınıfının içinde bulunduğu sefaletin kaynağının ufak tefek dertlerde değil, kapitalist sistemin kendisinde aranması gerektiği gerçeğini daha da açık hale getirdi. Emekçi, emeğini kapitaliste günlük belirli bir miktar karşılığında satar. Birkaç saatlik çalışmadan sonra bu miktara denk bir değer üretmiştir. Ancak bu ek saatlerde ürettiği değer artı-değerdir ve kapitaliste hiçbir maliyete neden olmaksızın doğrudan onun cebine gider. Uygar toplumu, bir tarafta birkaç Rothschild'e ve Vanderbilt'e, yani tüm üretim araçlarının sahibi olanlara, diğer tarafta ise emek güçlerinden başka hiçbir şeye sahip olmayan büyük işçi kitlelerine bölme eğilimi taşıyan sistemin temeli budur. Ve bu durumun kaynağının şu ya da bu önemsiz sıkıntılar değil, sistemin kendisi olduğu gerçeği kapitalizmin 1847'den beri İngiltere'de gösterdiği gelişmeyle açıkça ortadır.

Kolera, tifüs, suçiçeği ve diğer salgın hastalıkların sık sık ortaya çıkışı, İngiliz burjuvazisine kendisini ve ailesini bu tür hastalıkların kurbanı olmaktan korumak için kentlerde ve kasabalarda hıfzıssıhha önlemlerinin alınması gerektiğini gösterdi. Böylece bu kitapta tarif edilen kötülüklerin çoğu ya ortadan kalktı, ya da daha az gözle görülür hale getirildi. Yeni kanalizasyon sistemleri ve suyolları yapıldı ve eskileri düzeltildi. Kitapta tarif ettiğim en gayrı sıhhî "teneke mahalleler"in (gecekondu mahalleleri) birçoğuna yeni ve geniş

caddeler yapıldı. "Little Ireland"[3] ortadan kalktı ve "Seven Dial" da ortadan kaldırılacaklar listesinde ön sıralara yerleşti. Ama ne çıkar bundan? 1844'de hemen hemen ideal olarak tarif ettiğim birçok bölge, kentlerin gelişmesiyle birlikte bakımsız ve sefil bir duruma düştü. Artık bir tek domuzlara ve çöp yığınlarına izin verilmiyor. Burjuvazi, işçi sınıfının sefaletini saklama sanatında büyük ilerleme kaydetti. Ama işçilerin evleri konusunda özde hiç bir gelişme kaydedilmediği, 1885'de Kraliyet Komisyonu'nun "Yoksulların Konut Meselesi" üstüne yazdığı raporda açıkça görülmektedir.[4] Başka açılardan da durum aynıdır. Asayiş yönetmelikleri böğürtlenler kadar boldur; ancak bunlar işçilerin sıkıntılarını sadece sınırlayabilirler, ortadan kaldıramazlar.

İngiltere, kapitalist sömürünün tarif ettiğim gençlik dönemini geride bırakırken, diğer ülkeler bu safhaya daha yeni yeni varmaktadırlar. Fransa, Almanya ve özellikle Amerika –tarafımdan 1844'de öngörüldüğü gibi– İngiltere'nin sanayi tekelini giderek daha fazla parçalayan güçlü rakiplerdir. Onların imalâtçıları, İngiltere'ninkilerle kıyaslandığında henüz gençtirler, ama ondan çok daha hızlı bir biçimde gelişmektedirler ve gariptir ki şu anda İngiltere imalâtının 1844'deki gelişme evresine varmış bulunuyorlar. Amerika'yı ele aldığımızda kıyaslama çok daha göze çarpıcı. Evet, gerçekten de, Amerika'da işçi sınıfının içinde yer aldığı dış çevre çok farklıdır, ama aynı ekonomik yasalar orada da işliyor ve sonuçları birebir aynı olmasa da aynı sıraya göre ilerlemek durumundadır. Böylece Amerika'da da daha kısa işgünü, çalışma sürelerinin özellikle fabrikalardaki kadın ve çocuk işçiler için yasayla sınırlandırılması gibi konularda aynı mücadeleyi görüyoruz. Kırsal bölgelerde "patronlar" tarafından işçiler üstünde baskı aracı olarak kullanılan kulübe sistemiyle takas sistemini (ücretin malla ödenmesi) en gelişmiş biçimiyle görüyoruz. 1886'da 12.000 Pennsylvanialı maden işçisinin Connellsville bölgesinde yaptıkları büyük grevin haberlerini veren Amerikan gazetelerini aldığımda, 1844'de anlattığım Kuzey İngiltere kömür işçilerinin grevini okuyormuş gibi oldum. Emekçilerin aynı biçimde sahte ölçülerle aldatılması, aynı malla ödeme sistemi, madencilerin direncini kırmak için kapitalistlerin başvurduğu son ama ezici aynı darbe, yani işçilerin kendi evlerinden, şirketlere ait kulübelerden çıkarılmaları.

---

3. 19. yüzyıl başlarında Manchester'da bir gecekondu mahallesi. İsmini içinde yaşayan vasıfsız İrlandalı göçmen işçilerden almaktadır.
4. "İngiltere ve Wales'de İşçi Sınıfının Konut Sorunu üstüne Kraliyet Komisyonu'nun Raporu"ndan söz edilmektedir (1885).

Bu çeviride, kitabı bugüne dek getirmeyi, ya da 1844' den beri yer alan tüm değişiklikleri ayrıntılı olarak göstermeyi denemedim. Bunun iki nedeni vardı; birincisi, bunu doğru dürüst yapabilmek için kitabın hacminin iki misline çıkması gerekirdi. İkincisi, İngilizce çevirisi yayımlanmış olan Karl Marx'ın *Das Kapital* adlı eserinin birinci cildi 1865'de, yani İngiliz sanayisi refahının dönüm noktasına eriştiği dönemde İngiliz işçi sınıfının içinde bulunduğu durumu yeterince anlatıyordu. O zaman, Marx'ın ünlü eserinin kapsadığı bir alana tekrar girmek durumunda kalacaktım.

Bu kitabın genel kuramsal bakış açısının –felsefî, ekonomik, politik– benim bugünkü bakış açımla tam olarak örtüşmediğini söylemenin pek gereği yok sanırım. Özellikle Marx'ın gayretleriyle modern uluslararası sosyalizmin bir bilim olarak tamamen gelişmesi, 1844'de henüz gerçekleşmemişti. Benim kitabım, bu olgunlaşmamış gelişiminin aşamalarından birini temsil etmektedir. Ve tıpkı insan embriyosunun ilk safhalarında balık atalarımızın solungaçlarını taşıdığı gibi, bu kitap da her yerde modern sosyalizmin atalarından birinden, Alman felsefesinden modern sosyalizmin gelişiminin izlerini taşımaktadır. Bununla birlikte komünizmin sadece işçi sınıfı partisinin doktrini olmadığı, aynı zamanda kapitalist sınıf da dâhil olmak üzere tüm toplumun içinde bulunduğu dar koşullardan kurtulmasını öneren bir teori olduğu öğretisine de büyük önem verilmiştir. Bu bir soyutlama olarak yeterince doğrudur ama pratikte tamamen kullanışsız ve kimi zaman da zararlıdır. Zengin sınıflar herhangi bir kurtuluş gereksinimi hissetmedikleri gibi işçi sınıfının kendi kurtuluşuna da direndiklerine göre sosyal devrim sadece işçi sınıfı tarafından hazırlanacak ve gerçekleştirilecektir. 1789'un Fransız burjuvazisi de burjuvazinin kurtuluşunun tüm insan ırkının kurtuluşu olduğunu belirtmiş ama asiller ve rahipler bunu görememişti. O dönemde feodalizmle ilgili soyut tarihsel bir doğruyu ifade eden bu önerme, kısa sürede basit bir duygusallığa dönüştü ve devrimci mücadelenin ateşi içinde tamamen ortadan kayboldu. Ve bugün, bakış açılarının "tarafsızlığından" dolayı işçilere sınıf çıkarlarının ve sınıf mücadelelerinin dışında kalan bir sosyalizm anlatmaya kalkan ve her iki sınıfın çıkarlarını da yüksek bir insanlık duygusu içinde barıştırmaya çalışan insanlar ya daha çok şey öğrenmeleri gereken cahillerdir ya da koyun kılığına bürünmüş kurtlardır ki bunlar, insanlığın en amansız düşmanlarıdırlar.

Büyük sanayi krizinin tekrar dönemi kitapta beş yıl olarak belirtilmiştir. Bu 1825'den 1842'ye kadar olayların akışı tarafından belirlenen dönemdir. Ama 1842'den 1868'e dek uzanan dönemin sanayi tarihi,

gerçek dönemin on yıl olduğunu göstermiştir. Aradaki değişiklikler tali önemdedir ve gittikçe ortadan kaybolma eğilimindedir. 1868'den sonra, olayların akışı tekrar değişmiştir ve daha da değişecektir.

Aralarında bana gençlik heyecanımın söylettiği, İngiltere 'de toplumsal bir devrimin yakın olduğu kehaneti de dâhil, birçok kehanetimi kitaptan çıkarıp atmaya kalkışmadım. Asıl şaşırtıcı olan bunların birçoğunun gerçekleşmemesi değil aksine çoğunun gerçekleşmesidir ve özellikle İngiltere'nin ticaretinin Kıta Avrupası ve özellikle Amerika kaynaklı rekabet sonucu, o zaman öngördüğüm gibi -gerçi çok kısa sürede demişim- nazik bir konuma gireceği yolundaki öngörümün gerçekleşmesidir. Bu konuda kitabı güncellemek ve Londra'da 1 Mart 1885'de *Commonweal*'de "1845 ve 1885'de İngiltere" başlığı altında yayımladığım bir makalemi buraya almak zorundayım. Bu yazı, aynı zamanda bu kırk yıl için İngiliz işçi sınıfı tarihinin kısa bir özetini de vermektedir:

> "Kırk yıl önce İngiltere, herkese ancak zor kullanımakla çözümlenebilecek gibi görünen bir krizle karşı karşıyaydı. İmalâtın büyük çapta ve hızla gelişmesi, yabancı pazarların büyümesinin ve talep artışının çok ötesine geçmişti. Her on yılda bir sanayinin ilerleyişi sert bir biçimde genel ticari çöküşle kesiliyor, bunu uzun bir kronik çöküş dönemi, ardından da birkaç kısa refah dönemi izliyor, her zaman bir aşırı üretim ve bunun sonucu olarak da tekrar bir çöküşle son buluyor. Kapitalist sınıf, tahılda serbest ticaret yaygarası koparıyor ve kentlerde açlığa mahkûm olan nüfusu, geldikleri yere, kırsal bölgelere geri göndererek serbest ticareti zorlama ve bu insanların oraları ekmek dilenen yoksullar olarak değil, ama John Bright'ın dediği gibi, "düşmanın üzerine yürüyen bir ordu" olarak işgal edeceği tehdidinde bulunuyordu. Kentlerdeki işçi kitleleri siyasal iktidardan kendi paylarını –Halkların Bildirgesi'ni (People's Charter)– istiyorlardı. Küçük ticaret sınıfının çoğunluğu da onları destekliyordu. Bu iki grup arasındaki tek fark Bildirge'nin fiziksel güçle mi, ahlâkî güçle mi hayata geçirileceği idi. Ardından 1847'de ticari çöküş gerçekleşti, İrlanda'ya kıtlık geldi ve bunlarla birlikte devrim umudu doğdu.
> 1848 Fransız İhtilâli, İngiliz hâkim sınıfını kurtardı. Muzaffer Fransız işçilerinin sosyalizan beyannameleri İngiltere'nin alt orta tabakasını korkutmuş ve daha dar ama daha gerçek olan İngiliz işçi sınıfı hareketini de altüst etmişti. Çartizm, tam kendini tüm gücüyle ortaya koyacakken, 10 Nisan 1848'de dışarıdan çökertilmeden evvel içten yıkıldı.[5] İşçi sınıfı hareketi arka plana itildi. Kapitalist sınıf tüm cephelerde zafere ulaşmıştı.

---

5. 10 Nisan 1848, Çartistlerin Londra'da büyük bir gösteri yapmak için kararlaştırdıkları tarihti. Amaçları bildirgelerinin kabul edilmesini sağlamak için parlamentoya üçüncü bir dilekçe vermekti. Hükümet gösteriyi yasakladı; polis ve asker birliklerini gösteriyi önlemek için kullandı. Çartist liderler bütün bunlara rağmen gösterinin yapılmasını kararlaştırdılar ve evlerine dönmek niyetinde olanları ikna ettiler. Gösterinin başarısızlığa uğraması işçileri suçlamak ve Çartistler aleyhine bir kampanya açmak isteyenler tarafından kullanıldı.

1831 Reform Tasarısı[6] kapitalist sınıfın toprak aristokrasisine karşı kazandığı bir zaferdi. Hububat Yasaları'nın ortadan kaldırılması, imalâtçı kapitalistlerin sadece toprak aristokrasisine karşı değil, çıkarları az çok toprağa bağlı olan kapitalistlerin bazı kesimlerine de –bankerler, borsa simsarları, irad sahipleri– karşı kazandığı bir zaferdir. Serbest ticaret İngiltere'nin hem iç ve dış, hem de ticarî ve malî politikasının, imalâtçı kapitalistlerin –artık bunlar tüm ulusu temsil eden bir sınıftır– çıkarlarına göre tekrardan ayarlanması demekti. Ve bu görevi büyük bir arzu ile yapmaya koyuldular. Sanayi üretimine karşı çıkan her engel acımasızca ortadan kaldırılıyordu. Tüm vergi sistemi değiştirilmişti. Her şey tek bir amaca, imalatçı kapitalistler için çok önemli olan bir amaca yönelmişti. Tüm ham ürünün ve özellikle işçi sınıfının yaşam araçlarının ucuzlatılması, hammadde fiyatlarının indirilmesi ve ücretlerin dondurulması –henüz düşürülmesi değil– gerçekleşecek, İngiltere "dünyanın atölyesi" haline gelecekti. Diğer tüm ülkeler İngiltere için adeta bir İrlanda olacaklardı; ürünleri için bir pazara dönüşmüş ve bunun karşılığında kendisine hammadde ve gıda sağlayan bir ülke. Tarımsal dünyanın büyük imalat merkezi olan bir İngiltere ve onun, yani sanayi güneşinin etrafında dönen ve gittikçe artan miktarda hububat ve pamuk üreten çok sayıda İrlanda. Ne kadar da parlak bir gelecek!

İmalâtçı kapitalistler bu büyük amaçlarını gerçekleştirmeye, güçlü bir sağduyuyla ve şimdiye dek kendilerini Kıta Avrupası'ndaki dar kafalı rakiplerinden ayrıştıran geleneksel prensiplere karşı bir hoşnutsuzlukla koyuldular. Çartizm can çekişiyordu ve 1847 çalkantısı sönümlendikten sonra ticaretin doğal olarak yeniden canlanması, tümüyle serbest ticarete atfedilmişti. Bu koşullar İngiliz işçi sınıfını, imalâtçılar tarafından yönetilen "Büyük Liberal Parti"nin kuyruğuna takmıştı. Bir kez kazanılan bu avantaj, sonsuza dek sürdürülmeliydi. Ve serbest ticarete değil de, serbest ticaretin hayati bir ulusal sorun haline getirilmesine karşı çıkan Çartist muhalefetten, imalâtçı kapitalistler, işçi sınıfının yardımı olmadan hâkim sınıfların asla tam olarak toplumsal ve siyasi gücü ele geçiremeyeceğini öğrenmişti ve öğrenmeye de devam ediyordu. Böylece her iki sınıf arasındaki ilişkiler yavaş yavaş değişti. Bir zamanlar imalâtçıların korkusu olan Fabrika Yasaları şimdi kabullenilmekle kalmıyor, onların hemen hemen tüm ticareti düzenleyen bir şekilde genişlemesine de boyun eğiliyordu. O zamana dek şeytan icadı kabul edilen sendikalar şimdi tamamen yasal kuruluşlara dönüşüyor ve işçiler arasında ekonomik doktrinleri yayan kullanışlı araçlar olarak seviliyor, korunuyorlardı. 1848'e kadar çok kötü şeyler olarak tanımlanan grevler bile, şimdi, özellikle efendilerin kendi istedikleri zamanlarda ateşlenince çok yararlı olarak kabul ediliyorlardı. İşçiyi efendisinden çok aşağı bir yere koyan ya da efendisine nazaran onun aleyhine gelişen yasalar (en azından en beter olanları) kaldırıldı. O korkunç "Halk Fermanı", ona muhalefet eden birçok imalâtçının politik programı olmuştu. "Seçmen olmak için mülk sahibi olma kuralının kaldırılması" ve "oy pusulasıyla seçim" artık ülkenin yasaları arasındaydı. 1867 ve 1884 Reform Yasaları[7],

6. İlk seçim reformu tasarısı Avam Kamarası'na 1881'de getirildi ve Lordlar Kamarası tarafından Haziran 1832'de kabul edildi. Reform, toprak aristokrasisinin siyasi tekeline karşıydı ve parlamentonun kapılarını sanayi burjuvazisine açıyordu. Reform için verilen mücadelenin temel gücünü oluşturan proletarya ve küçük burjuvalar böylece Liberal burjuvazi tarafından kandırılmıştı.

7. 1867'de işçi sınıfı hareketinin baskısıyla ikinci bir seçim reformu yapıldı. Yeni yasa, kırsal bölgelerde seçmenlerin mülkiyet şartlarını kira geliri olarak yılda 12 sterline indi-

"genel oy hakkı"na hiç olmazsa şimdi Almanya'da olduğu gibi bir yaklaşım getiriyordu. Şimdi parlamentonun gündeminde bulunan Seçim Çevreleri Yasa Tasarısı, "eşit seçim bölgeleri" yaratıyordu. Bunlar genel olarak Almanya'dakilerden daha az eşit değildi; "parlamento üyelerine ücret ödenmesi" ve her yıl olmasa bile kısa süreli parlamento seçimleri ufukta görülüyordu. Ama yine de Çartizm'in öldüğünü söyleyenler var.

1848 ihtilâlinin de en az öncekiler kadar garip yandaşları ve takipçileri vardı. O devrimi bastıran aynı insanlar, Karl Marx'ın dediği gibi, sonradan devrimin vasiyetinin icracısı durumuna geldiler. Louis Napoleon bağımsız ve birleşik bir İtalya yaratmak durumunda kaldı; Bismarck Almanya'yı tepeden tırnağa değiştirmek ve Macaristan'ın bağımsızlığını yeniden vermek zorundaydı. İngiliz sanayiciler ise Halk Bildirgesi'ni yasalaştırmak durumunda kaldılar.

İngiltere için imalâtçı kapitalistlerin bu egemenliğinin etkileri başlarda sarsıcı olmuştu. Ticaret, modern sanayinin beşiği olan bu ülkede bile daha önce duyulmadık ölçüde canlanmış ve yayılmıştı. Geçmişin hayret verici icatları, 1850'den 1870'e kadar geçen yirmi yıllık süredeki aşırı üretimle, büyük ithalât ve ihracat rakamlarıyla ya da kapitalistlerin elinde biriken zenginlik ve büyük şehirlerde toplanan işgücü ile kıyaslandığında hiç kalıyordu. Daha önce olduğu gibi, bu gelişim her on yılda bir ortaya çıkan krizlerle, 1857 ve 1866'daki krizlerle kesintiye uğradı. Ama bu dönüşümler artık çok doğal, kaderin bir oyunuymuşçasına boyun eğilmesi gereken ve sonunda her zaman kendi kendini düzeltecek olan kaçınılmaz olaylar olarak kabul ediliyordu.

Ya bu dönemde işçi sınıfının içinde bulunduğu durum? Büyük kitleler için dahi geçici bir iyileşme sağlanmıştı. Ama bu iyileşme, geniş yedek işgücü ordusunun akınıyla, sürekli olarak insanların, yerini yeni makinelere bırakmasıyla ve bu yer değişimi sonucunda tarımsal nüfusun göç etmesiyle eski düzeyine geri dönüyordu.

Sadece işçi sınıfının iki "korunan" kesimi için sürekli bir gelişmeden söz edilebilir. Bunlardan ilki fabrika işçileridir. Çalışma saatlerinin, bir yasa vasıtasıyla kabul edilebilir sınırlar içinde tutulması bu işçilerin sıhhatlerini düzeltmişi ve onlara moral bir üstünlük sağlamıştır. Şüphesiz, 1848 öncesine göre çok daha iyi durumdadırlar. Bunun en iyi kanıtı yaptıkları on grevden dokuzunun, bu grevler üretimde düşüşü sağlamanın tek yolu olduğundan sanayiciler tarafından salt kendi çıkarlarını gözeterek kışkırtılmış olmasıdır. Mamul mallar satılmayıp kaldıkça patrona kısaltılmış iş saatlerini kabul ettiremezsiniz; ancak çalışanları greve götürürsünüz ve patronlar da fabrikayı bütün işçilere kapatırlar.

İkincisi ise büyük sendikalardır. Bunlar yetişkin erkek işçilerin çoğunlukta olduğu ya da yalnızca onların çalıştırıldığı iş kollarında örgütlenmişlerdir. Bu işkollarında ne kadınlarla çocukların, ne de makinelerin rekabeti örgütlü güçlerini zayıflatamamıştır. Bunlar makine işçileri, marangozlar, doğramacılar ve duvar ustalarıdır. Bunların her biri öylesine bir güç oluşturur ki, duvarcılar örneğinde olduğu gibi makine kullanımına bile başa-

---

riyordu. Kentlerde bütün ev sahipleri ile en az bir sene aynı evde yaşamış olan ve yıllık kiraları 10 sterlinin altında olmayan kiracılar oy kullanabiliyorlardı. 1867 reformunun sonucu olarak seçmen sayısı iki misline çıktı. Aynı zamanda bir kısım kalifiye işçiye de oy hakkı verildi. Kırsal bölgelerdeki kitle hareketlerinin sonucu olarak 1881'de çıkartılan üçüncü seçim reformu, 1867 yasasını kırsal bölgelere de getiriyordu. Üçüncü reformdan sonra bile, tarım proletaryası, kentlerdeki yoksullar ve bütün kadınları kapsayan nüfusun büyük bir kısmı hâlâ oy hakkına sahip değildi. Gizli oy sistemi 1872'de getirildi.

rıh bir şekilde karşı çıkabilirler. 1848'den beri durumları önemli ölçüde düzelmiştir. Bunun en iyi kanıtı, 15 yılı aşkın bir süredir sadece patronların onlarla değil, onların da patronlarla iyi geçinmesidir. Bunlar işçi sınıfı içinde bir aristokrasi oluşturmaktadırlar. Kendileri için nispeten rahat bir konum oluşturmuşlardır ve bunu tartışmaya bile yanaşmazlar. Bunlar "Leone Levi" ve "Giffen" isimli bayların örnek işçileridirler ve herhangi bir aklı başında kapitalistin ve genelde tüm kapitalist sınıfın bu kişilerle iyi geçinememesi için herhangi bir sebep yoktur.

Geniş işçi sınıfı kitlesine gelince, onların içinde yaşadıkları sefalet ve güvencesizlikte herhangi bir değişiklik yok. Londra'nın doğu kesimi, işsizken etrafa sıkıntı, sefalet ve açlık saçan, çalışırken ise hem fiziksel hem de manevi çöküntüye neden olan bir insan kaynağı sunar. Bütün diğer büyük ve küçük kentlerde ve kırsal bölgelerde ise imtiyazlı bir işçi azınlığı bulunmaktadır. Emek gücünün değerini, gerekli geçim araçlarının değerine indirgeyen yasayla onun ortalama fiyatını bu araçlarının asgarisine indirgeyen yasa, bu ikili, o insanları karşı konulmaz bir güce sahip otomatik bir makinenin dişlileri arasında ezmektedir.

İşte 1847 serbest ticaret politikası ve imalâtçı kapitalistlerin yirmi yıllık yönetiminin yarattığı durum budur. Ancak sonra bir değişim meydana gelmiştir.1866'taki çöküşü, 1873 dolaylarında kısa ve hafif bir canlanma izler; ama bu da fazla sürmez. Gerçekten de olması gerektiği zamanda, yani 1877 ya da 1878'de doludizgin bir kriz yaşamadık; ama 1876'dan beri bütün temel sanayi dallarında kronik bir durgunluk gözleniyor. Ama ne tam bir çöküş, ne de bu çöküşten önce ve sonra görülmesi muhtemel bir refah dönemi gelmiştir. Kayda değer bir durgunluk ve bütün işkolları için bütün pazarlarda sürekli bir mal fazlalığı. İşte aşağı yukarı on yıldır böyle bir durumun içinde yaşamaktayız. Peki, bu nasıl oluyor?

Serbest ticaret teorisi tek bir varsayıma dayanmaktaydı: İngiltere, tarımsal bir dünyanın tek imalâtçı merkezi olacaktı. Gerçekteyse bu varsayım bir hayalden ibaretti. Modern sanayi koşulları buhar gücünün, makinelerin ve yakıtın, özellikle de kömürün olduğu her yerde gerçekleştirilebilirdi. İngiltere'nin yanı sıra birçok ülke –Fransa, Belçika, Almanya, Amerika, hatta Rusya– kömür madenlerine sahipti ve oradaki insanlar, sırf İngiliz kapitalistlerini daha zengin etmek için İrlandalı yoksul çiftçilere dönüşmenin kendilerine hiç bir yararı olmadığını görüyorlardı. Sadece kendileri için değil, dünyanın geri kalan kısmı için de imalâta koyuldular ve sonuç olarak, aşağı yukarı bir asırdır İngiltere'nin elinde tuttuğu imalât tekeli şimdi parçalanmıştır.

Ancak İngiltere'nin imalâtçı tekeli, bugünkü sosyal sisteminin dayanak noktası olmuştur. Tekel oldukları dönemde bile, pazarlar, İngiliz imalâtçılarının gittikçe artan üretimi için yeterli olmuyordu. Bunun sonucu her on yılda bir ortaya çıkan krizlerdi. Yeni pazarlar gün geçtikçe öylesine azalıyordu ki, Kongolular bile Manchester patiskaları, Staffordshire porselenleri ve Birmingham maden ürünlerine dayanan bir uygarlığın içine itiliyorlardı. Öyleyse Avrupa'da ve özellikle Amerika'da yapılan mallar, gittikçe artan miktarlarda piyasaya çıkmaya başlayınca ne olacaktı? En önemli payı hâlâ ellerinde tutan İngiliz imalâtçıları bunun her sene daha da azalması karşısında ne yapacaklardı? Her derde deva serbest ticaret, sen yanıtla bu soruyu.

Buna ilk işaret eden ben değilim. 1883'de İngiliz Derneği'nin (British Association) Southport'daki toplantısında iktisat bölüm başkanı Bay Inglis Palgrave açıkça şöyle demişti:

'İngiltere'nin ticaretten büyük kâr sağladığı günler geride kalmıştı ve sınaî emeğin birkaç büyük dalının gelişiminde büyük bir durgunluk vardı. Ülke neredeyse gelişime kapalı bir duruma girmişti.'

Peki, bunun sonucu ne olacak? Kapitalist üretim duramaz. Büyümeye ve yayılmaya devam etmek ya da ölmek zorundadır. İngiltere'nin dünya pazarlarına mal gönderimindeki aslan payının yalnızca azalması bile durgunluk ve sıkıntı getiriyor. Bu durum bir yerde sermaye fazlası, başka bir yerde ise istihdam edilmemiş işçi fazlası demek oluyor. Ya senelik üretim artışı tamamen durduğu zaman ne olacak?

İşte kapitalist üretimin can alıcı noktası, Aşil topuğu burasıdır. Onun temeli, sürekli yayılma zorunluluğudur. Ve şimdi bu sürekli yayılma olanaksız hale geliyor, bir kör düğümle son buluyor. İngiltere her geçen yıl şu sorunla daha yakından yüzleşiyor: Ya ülke ya da kapitalist üretim parçalanmak zorundadır. Hangisi olacak?

Ya işçi sınıfı? 1848'den 1868'e kadar süren eşi görülmemiş bir ticarî ve sınaî yayılma durumunda bile böylesine bir sefalet içindelerse; eğer böylesine bir zamanda büyük bir çoğunluğu, en iyi durumda koşullarının geçici iyileşmesine tanık oluyorlarsa, sadece küçük imtiyazlı "korunmuş" bir azınlık sürekli olarak kârlı çıkıyorsa, bu baş döndürücü dönem sona erdiğinde, şimdiki durgunluk daha da büyümekle kalmayıp bu koşullar İngiliz ticaretinin sürekli ve olağan durumu haline geldiğinde ne olacak?

Gerçek şu: İngiltere'nin sanayi tekelini elinde tuttuğu dönemde İngiliz işçi sınıfı bu durumun avantajlarından belirli bir noktaya kadar payını aldı. Bu kârlar, aralarında hiç de eşit olmayan bir biçimde dağılmıştı; imtiyazlı bir azınlık cebine en büyük payı attı. Ama geniş kitleler bile hiç olmazsa zaman zaman geçici bir fayda sağlıyordu. Owenism'in[8] ölümünden bu yana İngiltere'de sosyalizmin görülmeyişinin nedeni budur. Bu tekelin çökmesiyle İngiliz işçi sınıfı imtiyazlı konumunu kaybedecektir; genel olarak kendisini –imtiyazlı ve önder azınlık da dahil olmak üzere– başka ülkelerdeki işçi arkadaşlarıyla aynı düzeyde bulacaktır. İşte İngiltere'de sosyalizmin tekrar ortaya çıkması bu nedenle olacaktır."

1885'de bu şekilde gördüğüm genel duruma ekleyecek çok az şey var. Bugün "İngiltere'de sosyalizmin tekrar" var olduğunu söylemek gereksiz. Hem de yeterince var. Her rengiyle sosyalizm: Bilinçli ve bilinçsiz sosyalizm, yavan ve şairane sosyalizm, işçi sınıfı ve gerçekten beterin beteri orta sınıf sosyalizmi. Nefret edilen sosyalizm şimdi sadece saygı duyulan bir şey olmakla kalmamış, aynı zamanda bir gece elbisesi giyerek tembel tembel salon kanepelerine uzanmıştır. Bu, "toplumun" o korkunç despotunun, orta-sınıf kamuoyunun, tedavi edilemez kararsızlığım gösteriyor ve bir kez daha biz eski kuşak Sosyalistlerin bu kamuoyu hakkında öfke duymakta ne kadar haklı oldu-

8. Ütopik Sosyalistlerden Robert Owen'ın doktrini. Robert Owen (1771-1858) insanların doğasında iyi olduklarına ama kapitalizmden birçok kötülüğün doğduğuna inanırdı. Özel mülkiyet, din ve evlilik kurumu doğa düzenini engelliyordu. Owen insanların doğal iyiliğinin serbestçe ifade edileceği komünal bir sistem öneriyordu. Owen ile takipçileri, kooperatifçilik hareketinde, işçi sınıfından yana yasalar çıkartılmasında ve sendikalar üstündeki kısıtlamaların kaldırılmasında önemli rol oynamışlardır.

ğumuzu ortaya koyuyor. Aynı zamanda bu belirtinin kendisine karşı homurdanmamız için de hiç bir sebep yoktur.

Burjuva çevrelerdeki bu gelip geçici, sulandırılmış ılımlı sosyalizm modasından ve hatta sosyalizmin genel olarak İngiltere'de sağladığı ilerlemeden çok daha önemli bulduğum şey, Doğu Londra'nın yeniden dirilmesidir. Bu geniş dert yuvası, artık altı yıl önceki durgun göl değildir. Üstündeki umutsuzluğu atmış, hayata dönmüş ve "yeni sendikacılık"ın, yani geniş, "kalifiye olmayan" işçi kitlesinin örgütüne vatan olmuştur. Bu örgütlenme büyük ölçüde eski "kalifiye" işçilerin oluşturduğu sendikalarının yapısını benimseyebilir, fakat özünde niteliği farklıdır. Eski sendikalar, kuruldukları günlerin geleneğini sürdürüyorlar ve ücret sistemini, bir kez kurulmuş ve hep öyle kalacak bir olgu gibi anlıyorlar. En fazla kendi üyelerinin çıkarları adına bu sistemi kısmen iyileştirebileceklerini düşünüyorlar. Yeni sendikalar, ücret sisteminin sonsuzluğuna olan inancın sert bir biçimde sarsıldığı bir dönemde kuruldu ve bunların kurucuları ve idarecileri bilinçli ya da duygusal olarak Sosyalistlerdi. Sendikalara sarılarak bu kişilere güç veren kitleler, kaba, ihmal edilmiş ve işçi sınıfı aristokrasisinin tepeden baktığı insanlardı. Ama büyük bir avantajları vardı; kafaları bakir bir topraktı. Daha iyi durumdaki "eski" sendikacıların kafalarını karıştıran ve kendilerine kalıtımsal olarak geçmiş "saygıdeğer" burjuva önyargılarından tamamen arınmıştılar. Böylelikle şimdi bu yeni sendikaların genel olarak işçi sınıfı hareketinin liderliğini üstlendiklerini, zengin ve gururlu "eski" sendikaları geride bıraktıklarını görüyoruz. Kuşkusuz ki, Doğu Londralılar birçok kez acemice davrandılar; aynı şeyleri kendilerinden önce gelenler ve onları pohpohlayan doktriner Sosyalistler de yapmıştı. Büyük bir ulus gibi büyük bir sınıf da en hızlı ve en iyi biçimde kendi hatalarının sonuçlarına katlanarak öğrenir. Geçmişte, şimdi ve gelecekte yapılan tüm hatalara rağmen Doğu Londra'nın canlanışı, bu *fin de siècle*'ın (asrın sonu) en büyük ve en verimli olaylarından biridir. Bunu görebildiğim için memnunluk ve gurur duyuyorum.

F. Engels
11 Ocak 1892

İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu, Londra 1892'nin İngilizce baskısında yayımlanmıştır.

İkinci Almanca Baskıya Önsöz'den

...Altı ay önce yukarıdakileri yazdığımdan bu yana İngiliz işçi sınıfı hareketi yine ileriye doğru bir adım attı. Birkaç gün önce yapılan parlamento seçimleri, her iki resmi partiye, Muhafazakârlara ve Liberallere, bundan sonra üçüncü bir partiyi, işçi partisini de hesaba katmak zorunda olacaklarını gösterdi. İşçi partisi halen oluşum sürecinde, ortak bir paydada bir araya gelebilmek amacıyla, her tür geleneksel önyargıdan -burjuva, eski sendikacı ve hatta doktriner Sosyalist- sıyrılmaya çalışıyor. Ama yine de izledikleri birleşme içgüdüsü öylesine güçlü ki, şimdiye dek İngiltere'de hiç görülmemiş bir seçim sonucu ile karşılaştık. Londra'da iki işçi[1] açıkça Sosyalist olarak seçime katıldı. Liberaller onların karşısına kendilerinden birini çıkarmaya cesaret edemediler ve iki Sosyalist, beklenmeyen bir çoğunlukla seçimi kazandı. Liberal ve Muhafazakâr adaylara karşı Middlesbrough'daki işçiler bir aday[2] çıkardı ve bu aday seçimi kazandı; diğer tarafta ise Liberallerle işbirliği yapan diğer işçi adayları yenilgiye uğradı. Şimdiye dek işçi temsilcileri diye tanınan, liberalizm okyanusunun içinde isteyerek boğulmayı göze aldıklarından işçi karakterlerini kaybetmiş eski sendikacıların en önemli temsilcisi Henry Broadhurst sekiz saatlik işgününe karşı çıktığı için büyük bir yenilgiye uğradı. Glasgow'da iki, Salford'da bir ve diğer birkaç seçim bölgesindeki bağımsız işçilerin adayları, iki eski partinin adaylarına karşı çıktılar. Yenilmişlerdi, ama Liberallerin adayları da yenilmişti. Kısacası, birkaç büyük kentte ve sanayi kesimindeki seçim bölgelerinde, işçiler, eski iki partiyle olan tüm bağlarını cesurca kopardılar ve böylelikle o zamana dek hiç bir seçimde elde etmedikleri dolaylı ve doğrudan başarıları elde ettiler. İşçilerin mutluluğu sonsuzdu. Seçim haklarını ilk kez sınıflarının çıkarı doğrultusunda kullanmaları onlara neler yapabileceklerini gösterdi ve hissettirdi. İngiliz işçilerinin aşağı yukarı kırk yıldır sahip

1. James Keir Hardie ve John Burns.
2. Joseph Havelock Wilson.

oldukları "Büyük Liberal Parti" batıl inancı yıkılmıştı. İradeleri olduğunda ve bu iradenin bilincine vardıklarında kendilerinin yani işçilerin, İngiltere'de karar verici bir kuvvet haline gelebileceğini çarpıcı örneklerle görmüşlerdi. 1892 seçimleri böylesi bir bilincin ve iradenin doğuşuna sahne olmuştu. Avrupa'daki işçi hareketi bunu sonuna dek götürecektir. Parlamentolarda ve bölgesel heyetlerde güçlü bir biçimde temsil edilen Almanlar ve Fransızlar, İngilizlerin ilerleyişini yeni başarılarla destekleyeceklerdir. Ve eğer yakın gelecekte, ne parlamentonun Bay Gladstone'la, ne de Bay Gladstone'un parlamentoyla bir yere varamayacağı açığa çıkarsa, İngiliz İşçi Partisi, güç bakımından birbirini peşi sıra izleyen ve böylelikle burjuva hâkimiyetini devam ettiren iki eski partinin tahterevalli oyununa bir son vermek için yeterince olgunlaşmış olacaktır.

F. Engels
Londra, 21 Temmuz 1892

İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu, Stuttgart, 1892 Almanca baskısında yayımlanmıştır.

1
Giriş

İngiliz proletaryasının tarihi, son asrın ikinci yarısında buhar makinesinin ve pamuklu dokuma makinesinin icadıyla başlar. Bilindiği gibi bu icatlar, bir sanayi devrimine, tüm sivil toplumu değiştiren bir devrime yol açtı. Bunun tarihi önemi ancak şimdi anlaşılıyor. İngiltere, sessiz olduğu ölçüde güçlü de olan bu değişimin klasik olarak yaşandığı yerdir. Ve bu yüzden de İngiltere, bu değişimin ana ürününün, yani proletaryanın klasik toprağıdır. Proletarya tüm yönlerden ve tüm ilişkileri içinde en iyi İngiltere örneği üzerinden incelenebilir. Bu kitapta bu devrimin tarihine, gerek bugün ve gerekse de gelecek açısından taşıdığı büyük önemine değinmeyeceğiz. Bu, daha kapsamlı bir araştırmanın konusu olmalı. Bu kitabın kapsamını İngiliz proletaryasının şimdiki durumunu anlamak ve kitabın ilerleyen sayfalarında bahsedeceğimiz olayları kavrayabilmek için sınırlıyoruz.

Hammaddelerin iplik haline getirilmesi ve dokunması, makinelerin kullanılmasından önce işçilerin kendi evlerinde yapılırdı. Aile içerisinde, anne ile kız çocuğu babanın ördüğü pamuk ipliğini elde eğirirlerdi. Eğer baba örmüyorsa, iplik olarak satarlardı. Bu dokumacı aileler, kentlerin yakınlarındaki kırsal alanlarda yaşarlar ve iyi geçinebilecek kadar da kazanırlardı. Çünkü o zamanlarda iç pazar, kumaş talebinin henüz tek pazarı durumundaydı ve daha sonra yabancı pazarların ele geçirilmesi ve ticaretin yayılmasıyla ortaya çıkacak olan rekabetin ezici gücü kazançlarını şimdilik etkilemiyordu. Dahası, nüfusun yavaş artışına paralel olarak tüm işçileri istihdam edebilen iç pazara dönük talepte sürekli bir artış vardı. Ayrıca evlerin kırsal bölgede bulunması işçiler arasında ortaya çıkabilecek ciddi bir rekabeti de olanaksız kılıyordu. Böylelikle dokumacı, biraz para biriktirebiliyor ve boş zamanlarında ekip biçebileceği küçük bir toprak parçası kiralayabiliyordu. Dokuma tezgâhının başına istediği zaman ve istediği süre kadar oturabildiği için de boş saatlerini dilediğince ayarlayabiliyordu. Kötü bir çiftçi olduğu, toprağını iyi işletemediği ve sık sık kötü ürün

elde ettiği de bir gerçekti, ama yine de bir proleter değildi. Köyde bir parça toprağı, yerleşik bir hayatı vardı ve toplum içerisinde bugünün İngiliz işçisinden bir basamak daha yukarda duruyordu.

Böylelikle işçiler oldukça rahattılar; tam bir dindarlık ve dürüstlükle, huzur içinde yaşıyorlardı. Maddi durumları da ardıllarından çok daha iyiydi. Ölesiye çalışmaya ihtiyaçları yoktu, sadece istedikleri kadar çalışıyorlar ve yine de yeterli kazanç elde ediyorlardı. Bahçede ve tarlada sağlıkları için yararlı olabilecek bir iş yapabilmek için boş zamanları vardı. Komşularının eğlencelerine ve oyunlarına da katılabiliyorlardı. Bütün bu oyunlar -bowling, kriket, futbol vb.- onların fiziksel sıhhatlerine ve kuvvetli olmalarına katkıda bulunuyordu. Dış görünüşleri köylü komşularından çok farklı değildi; çoğunlukla güçlü, sağlam yapılı insanlardı. Çocukları temiz köy havasıyla büyür ve ara sıra ebeveynlerine yardımcı olurlardı. Onlar için sekiz ya da on iki saatlik çalışma söz konusu bile değildi.

Bu sınıfın ahlâkî ve entelektüel karakterinin ne olacağı tahmin edilebilir. Hiç gitmedikleri kentlerden öylesine uzaktılar ki, pamuk ipliklerini ve dokudukları malları ücret karşılığı gezici tüccarlara verirlerdi. Kentin yakınında yaşayan yaşlılar bile, makinelerin ortaya çıkmasıyla işleri ellerinden alındığında iş aramak zorunda kalana dek şehirlere gitmediler. Dokumacıların ahlâkî ve entelektüel seviyeleri, ufak arazileri dolayısıyla sıkı ilişkide bulundukları küçük çiftçilerle aynı düzeydeydi. Bölgenin en büyük toprak sahibini doğal üstleri olarak kabullenirlerdi. Ondan nasihat alırlar, küçük kavgalarım uzlaştırması için ona giderler ve ona bu ataerkil ilişkinin gerektirdiği tüm saygıyı gösterirlerdi. Bunlar "saygıdeğer insanlar", iyi kocalar ve babalardı. Ahlâkî bir yaşam sürerlerdi, çünkü etraflarında meyhane ya da genelev gibi onları ahlâksızlığa sevk edecek bir şey yoktu. Ara sıra uğradıkları ve susuzluklarını giderdikleri hanın sahibi de saygıdeğer bir insan, çoğunlukla düzenli hayatı, iyi birası ve her gün erkenden kalkmasıyla övünen bir çiftçiydi. Çocukları bütün gün evin içindeydi ve onları Tanrı korkusuyla itaatkâr insanlar olarak büyütürlerdi. Çocuklar evlenmedikleri sürece ataerkil ilişki bozulmadan kalırdı. Gençler ideal bir basitlik içinde, evlenene dek oyun arkadaşlarıyla samimiyetlerini koruyarak büyürlerdi. Evlilik öncesi cinsel ilişki yaşanırdı ancak bu, her iki tarafın evlenme zorunluluğunu kabul ettiği durumlarda olur ve bunu izleyen düğün, her şeyin iyi sonuçlanmasını sağlardı. Kısacası, o günlerdeki İngiliz sanayi işçileri, bugün Almanya'nın bazı bölgelerinde hâlâ görüldüğü gibi, inzivaya çekilmiş, yoğun zihinsel faaliyetlerden yoksun yaşantılarında, vahşi dalgalanmalardan uzak yaşar ve

düşünürlerdi. Çok az okurlardı, yazmalarıysa bundan daha da az olurdu. Muntazam olarak kiliseye giderler, asla politikadan söz etmezler, fesatlığa asla girişmezler, bedeni hareketlerden hoşlanırlar, İncil okunduğunda kendilerine kalıtımsal olarak geçmiş bir huşu içinde dinlerler ve "Üst" sınıflara karşı oldukça iyi davranırlardı. Ancak entelektüel olarak tamamen ölüydüler. Sadece küçük özel çıkarları, tezgâhları ve bahçeleri için yaşarlar ve kendi ufuklarının dışında hiçbir şeyi, insanlığı silip süpürmekte olan güçlü bir hareketi bile bilmezlerdi. Bu inzivai hayatlarında çok rahattılar ve Sanayi Devrimi gerçekleşmeseydi insanlığa hiç yaraşmayan bu romantik ataerkil yaşantıdan asla ayrılmayacaklardı. Sanki insan değil de o zamana dek tarihe yön veren birkaç aristokratın hizmetinde çalışan makinelerdiler. Sanayi Devrimi bu işçileri sade ve basit makineler haline getirip ellerindeki son bağımsız hareket alanını da almaktan başka bir şey yapmadı. Fakat bu durum, onları insanlara yakışır bir yaşam talep etmeye ve bu konuda düşünmeye itti. Fransa'da politikanın yaptığını İngiltere'de imalât ve genel olarak da sivil toplumun evrimi yaptı ve insanlığın evrensel çıkarlarına karşı duygusuz bir kayıtsızlığa gömülmüş olan son sınıfları da tarihin hızlı çevrimine itti.

İngiliz işçilerinin durumlarında radikal değişimlere neden olan ilk icat, 1764'te North Lancashire'da, Blackburn yakınlarındaki Standhill'de dokumacılık yapan James Hargreaves tarafından icat edilen pamuk eğirme makinesiydi (jenny). Bu makine, daha sonra icat edilen ve elle çalıştırılan iplik eğirme makinesinin atasıydı. Normal bir eğirme çarkındaki tek bir iğ (spindle) yerine, bir işçi tarafından idare edilen on altı ila on sekiz adet iğe sahipti. Bu icat, o zamana dek elde edilenden çok daha fazla pamuk ipliği elde edilmesini sağlıyordu. Bir dokumacı üç eğirici tuttuğu halde yeterince pamuk ipliği üretilememesine ve dokumacının çoğu kez beklemek zorunda kalmasına rağmen şimdikinden çok daha fazla pamuk ipliği elde ediliyordu. Zaten dokunmuş mallara karşı giderek artan talep bu malların ucuzlamasıyla daha da çoğaldı. Malların ucuzlaması ise yeni makine sayesinde pamuk ipliği üretiminin giderek azalan maliyetinden kaynaklanıyordu. Bu arada, dokumacıya olan ihtiyacın artması dokumacıların aldığı ücreti yükseltti. Dokumacı, tezgâhında daha fazla kazanabildiği için yavaş yavaş çiftçiliğini terk etti ve tüm vaktini dokumacılığa verdi. O zaman da iki çocukla birlikte (ki bunlar da makaralara iplik sarmakla meşguldüler) dört kişilik bir aile, günde on saatlik bir çalışmayla haftada dört sterlin, hatta iş iyiyse daha uzun çalışmayla daha da fazla kazanabilirlerdi. Tek bir dokumacının tezgâhıyla haftada iki sterlin

kazandığına sık sık rastlanırdı. Zamanla, çiftçilik de yapan dokumacı sınıfı tamamen ortadan kayboldu ve sadece ücretleriyle geçinen ve hiç bir biçimde mülk sahibi olmayan yeni bir dokumacı sınıfı ortaya çıktı; böylelikte bunlar çalışan insanlar (working-men), proleterler oldular. Dahası, eğiriciyle dokumacı arasındaki eski ilişki yok oldu. O zamana dek, koşullar elverdiğince iplik tek bir çatı altında eğrilir ve dokunurdu. Şimdi, tezgâhta olduğu kadar pamuk eğirme makinelerinde de güçlü ellere ihtiyaç duyulduğundan, birçok kişi eğiriciliğe başladı ve birçok aile eski eğirme çarkını bir kenara bırakırken, kimi aileler sadece eğirme ile geçinmeye başladılar. Pamuk eğirme makinesi alacak güçleri olmayan ailelerse, sadece babanın kazandığı ücretle geçinmek zorunda kaldılar. Böylelikle eğiricilik ile dokumacılık arasında o andan itibaren gittikçe yetkinleşecek olan işbölümü başlamış oldu.

Sanayi proletaryası bu biçimde ilk makinelerle gelişimini sürdürürken, aynı makineler, tarım proletaryasının ortaya çıkmasına da sebep oldu. O zamana dek, komşuları çiftçi- dokumacılar gibi aynı sakin yaşantıyı sürdüren birçok küçük toprak sahibi vardı. Toprak parçalarını tıpkı atalarının yaptığı gibi eski yöntemlerle yetersiz ürün verecek şekilde ekerler ve her değişikliğe, kuşaklar boyunca, alışkanlık sahibi yaratıklara has o garip inatçılıkla karşı çıkarlardı. Bunların arasında kelimenin bugünkü anlamıyla "ortakçı" sayılamayacak, topraklar kendilerine babalarından ya miras yoluyla ya da eskiden gelen fiili durum zoruyla kalan ve bunları sanki kendi mülkleriymiş gibi şimdiye dek büyük bir güvenle koruyan birçok küçük toprak sahibi de vardı. Sanayi işçileri tarımdan çekildiklerinde bu toprakların birçoğu boşaldı ve bu toprakların iki yüz, dört yüz, sekiz yüz ya da daha çok dönümünü elinde bulunduran, her sene sonunda bu toprağı elinden çıkarma olasılığı bulunan ve daha büyük ölçekte çiftçilik yaparak toprağın verimini arttırabilen yeni ve büyük bir kiracı-çiftçi sınıfı ortaya çıktı. Bunlar ürünlerini, çiftliği kendini artık besleyemediğinden satmaktan ve bir tezgâh ya da pamuk eğirme makinesi temin etmekten ya da büyük bir kiracı- çiftçinin yanına bir tarım emekçisi olarak girip çalışmaktan başka hiç bir çaresi kalmayan eski çiftçilerden daha ucuza satabiliyorlardı. Çiftliklerini daha akıllıca yöntemlerin, toprak büyüklüğünün ve toprağın geliştirilmesi için yatırılan sermayenin getirdiği avantajlarla işleten bu insanlarla rekabete giriştiklerinde, atalarından aldıkları ve asla aşamadıkları yavaş ve yetersiz üretim yöntemleri onlara hiç bir seçenek bırakmıyordu.

Bu arada sanayileşme de durmamıştı. Kapitalistler büyük binaların içine pamuk eğirme makineleri kurmaya ve bunların işletilmesinde su

gücünü kullanmaya başlamışlardı. Böylelikle, işçilerin sayısını azaltabilecek ve makineleriyle elle üretim yapan eğiricilerden daha ucuza pamuk ipliği üretip satabilecek bir duruma gelmişlerdi. Bu arada pamuk eğirme makinelerinde de sürekli olarak gelişmeler oluyordu; bu yüzden de makineler sürekli olarak demode oluyor, değiştirilmeleri ya da bir yana atılmaları gerekiyordu. Kapitalistler su gücü kullandıkları için eski makinelerle bile buna direnebilirken, tek tek çalışan eğiriciler için bu olanaksız bir şeydi. Böylelikle fabrika sistemi başlamış, 1767'de North Lancashire Preston'da berberlik yapan Richard Arkwright tarafından icat edilen eğirici çıkrık (spinning throstle) ile daha da ilerlemişti. Buhar makinesinden sonra 18. yüzyılın en önemli mekanik icadı budur. İlk halinden beri, mekanik hareket gücü için hesaplanmış ve tamamen yeni ilkeler üstüne dayandırılmıştı. Lancashire'da Firwood'lu Samuel Crompton, 1785'de pamuk eğirme makinesiyle çıkrığın bütün özelliklerini birleştirerek iplik eğirme makinesini ortaya çıkardı ve Arkwright'in tarama makinesi (carding engine) ile fitil makinesini (slubbing and roving) aynı zamanda keşfetmesiyle, fabrika sistemi, pamuk eğirmede en geçerli sistem oldu. Bu makineler, zamanla gelişerek, yavaş yavaş yün ve daha sonra (bu yüzyılın ilk on yılında) keten ipliğinin eğrilmesinde kullanıldı ve böylelikle burada da el emeğinin yerini aldı. Ama gelişim durmadı. Geçen yüzyılın son yıllarında köy papazı Dr. Cartwright mekanik tezgâhı (power-loom) icat etti ve 1804 dolaylarında bunu öylesine mükemmelleştirdi ki, bu makine başarıyla el dokuma tezgâhının yerini aldı. Bütün bu makineler, 1764'de icat edilen ve 1785'ten beri eğirme için gerekli gücü sağlamakta kullanılan James Watt'ın buhar makinesiyle iki misli önem kazandı.

Makineler, her sene geliştirilen bu icatlarla birlikte İngiliz sanayisinin ana dallarında el emeğine karşı büyük bir zafer elde etti. O zamandan beri el emeğinin tarihi, el işçilerinin makineler yüzünden değişen durumlarını anlatır. Bunun sonucu bir yandan imal edilmiş bütün malların fiyatlarında hızlı bir düşüş, ticarette ve imalâtta bolluk, korunmasız dış pazarların hemen hepsinin ele geçirilmesi ile ulusal zenginliğin ve kapitalin ani artışı; diğer yandan da proletarya nüfusunun daha hızlı biçimde artışı, işçi sınıfı için iş güvenliğinin ve mülk sahipliğinin ortadan kalkması, moral bozukluğu, politik heyecan ve ileriki sayfalarda göreceğiniz gibi rahat koşullar altında yaşayan İngilizlere karşı düşmanca tavırların ortaya çıkışıydı. Pamuk eğirme makinesi gibi tek bir kullanışsız makinenin bile alt sınıfların sosyal durumlarındaki değişime nasıl etki ettiğini gördükten sonra, bağımsız ve iyi ayarlanmış bir makine sisteminin, yani hammadde alıp do-

kunmuş mal veren bir sistemin gerçekleştireceği dönüşümlere şaşmak için bir neden yok.

İngiliz imalâtında pamuk endüstrisiyle başlayan gelişimini[1] daha dikkatli bir biçimde izleyelim. 1771-1775 yılları arasında İngiltere'ye 2.500.000 kilo; 1841 yılındaysa 264.000.000 kilo ham pamuk ithal edildi ve 1844'de ithalât en azından 300.000.000 kiloya çıkacak. 1834'de İngiltere 506.000.000 metre dokunmuş pamuklu kumaş, 38.250.000 kilo pamuk ipliği ve 1.200.000 sterlin değerinde pamuklu mensucat ihraç etti. Aynı yıl pamuklu dokuma sanayisinin hizmetinde, 8.000.000 iplik eğirme makinesi ve eğirici çıkrık hariç olmak üzere 110.000 mekanik ve 250.000 el tezgâhı çalışmaktaydı. Mac Culloch'un hesabına göre, aşağı yukarı 1.500.0000 kişi bu işkolunda çalışmaktaydı. Bunların 220.000 kadarı fabrikalardaydı. Bu fabrikalarda kullanılan güç, 33.000 beygir gücüne eşit buhar ve 11.000 beygir gücüne eşit su gücüydü. Bu rakamlar tam olmamakla birlikte, 1845 yılında beygir gücünün, makine ve işçi sayısının 1834'deki değerinin yarısı kadar artacağını söylemek de yanlış olmaz. Bu sanayinin merkezi, aynı zamanda ilk ortaya çıktığı yer de Lancashire'dır. Sanayi, bu bölgeyi tamamen değiştirmiş, kötü ekilmiş bir bataklığı, canlı, çalışan nüfusu seksen yılda on katına çıkan, toplam nüfusları 700.000'e varan Liverpool ve Manchester gibi dev kentlerle Bolton (60.000), Rochdale (75.000), Oldham (50.000), Preston (60.000), Ashton ve Stalybridge (40.000) ve sanki bir mucizeyle birdenbire ortaya çıkıvermiş bir sürü diğer imalâtçı komşu kentlerden oluşan bir bölgeye çevirmişti. Güney Lancashire'ın tarihi modern çağın en büyük harikalarından birkaçını içerir. Yine de hiç kimse onlardan söz etmez. Bütün bu mucizeler pamuk sanayisinin ürünüdür. İskoçya, Lanarkshire ve Renfrewshire'in pamuk bölgelerinin merkezi Glasgow'un da nüfusu sanayinin başlamasından beri 30.000'den 300.000'e çıktı. Derby'nin çorap imalâtı da düşük pamuk ipliği fiyatlarından ve iki çorabın bir arada örülmesini sağlayan çorap tezgâhındaki gelişmelerden dolayı hız kazandı. 1777'de dantel makinesinin icadından sonra, dantel imalâtı da sanayinin önemli bir dalı haline geldi. Lindley'in tül makinesini (point-net machine) icat ettiği tarihten kısa bir süre sonra, 1809'da, Heathcoat tülbent makinesini (bobbin-net machine) icat etti ve bunun sonucu olarak da dantel üretimi büyük ölçüde basitleşti. Azalan maliyetle

1. Porter'ın *Progress of the Nation*, adlı eserinin Londra 1836 Cilt I, 1838 cilt II, 1843 cilt III, (resmi veriler) ve genellikle resmi diğer kaynaklara göre. (Yukarda verilen sanayi ihtilâlinin tarihi gelişimi, bazı ayrıntılarda tam değildir. Ama 1843-44'de daha iyi kaynaklar elde etmek mümkün değildi.) [1892 Almanca baskısına eklenmiştir.]

orantılı olarak dantele olan talep de arttı. Böylelikle bu sanayiden şimdi en azından 200.000 kişi ekmek yiyor. Başlıca merkezleri Nottingham, Leicester, Batı İngiltere, Wiltshire ve Devonshire'dır. Pamuk sanayisine bağlı olan dallarda da, örneğin boyacılıkta, beyazlatmada ve basmacılıkta da aynı oranda gelişmeler kaydedildi. Oksijen yerine klor kullanarak beyazlatma, kimyanın hızlı gelişimiyle boyama ve baskı, büyük ve seri mekanik aletlerce yapılan baskının gelişimi, pamuk sanayisinin büyümesinin ardından daha önce görülmemiş bir biçimde gelişti.

Aynı hareketlilik, o zamana dek İngiliz sanayisinin önde gelen dallarından biri olan yün imalâtında da kendini gösterdi. Ama daha önce üretilen miktar, şimdi imal edilenle kıyaslandığında neredeyse yok gibidir. 1782'de üç senelik yün ürünü, işçi yokluğundan dolayı işlenmeden duruyordu. Eğer yeni icat edilen makineler yardıma yetişip bu stoku eritmeseydi böyle kalmaya da devam edecekti. Bu makinelerin yünün eğrilmesinde kullanılması başarılı sonuçlar verdi ve pamuk bölgelerinde görülen hızlı gelişim, yün bölgelerinde de görülmeye başladı. 1738'de Yorkshire'ın Batı Kazasında 75.000 parça yünlü kumaş üretilmişti ve bu 1817'de 490.000 parçaya çıktı. Sanayinin yayılması öylesine hızlıydı ki, 1834'de 1825'de üretilenden 450.000 parça daha fazla ürün ortaya çıkmıştı. 1801'de 50.000.000 kilo yün (bunun 3.500.000 kilosu ithal edilmişti) işlenmişti. 1835'de 90.000.000 kilo işlenmişti ve bunun 21.000.000 kilosu ithal edilmişti. Bu sanayinin temel merkezi Yorkshire'ın Batı Kazasıydı ve burada özellikle Bradford'da, uzun İngiliz yün ipliği kamgarn yün ipliğine (örgü yünü) çevrilirdi. Leeds, Halifax ve Huddersfield gibi kentlerde ise kısa yün, sert bükümlü (dokumada kullanılan) ipliğe çevrilirdi. Lancashire yakınlarındaki Rochalde bölgesinde, pamuklu sanayinin yanı sıra çok sayıda pazen üretimi yapılırken en iyi kumaşlar da Batı İngiltere'de üretiliyordu. Buralardaki nüfus artışları da dikkate değer:

	1801'de	1831'de
Bradford	29.000	77.000
Halifax	63.000	110.000
Huddersfield	15.000	34.000
Leeds	53.000	123.000
Ve bütün Batı Kazası	564.000	980.000

Bu nüfusun 1831'den beri en azından %20-25 oranında artmış olması gerekiyor. 1835'de Birleşik Krallık'daki 1313 fabrikada yün eğriliyor ve bu fabrikalarda toplam 71.300 işçi çalışıyordu. Bu işçiler, hemen hemen bütün dokumacıların dışında kalan ve dolaysız ya da dolaylı yün imalâtından geçinen büyük bir kitlenin küçük bir bölümünü oluşturuyorlardı.

Daha sonraları keten sanayisi çok gelişti. Önceleri hammaddesinde eğirme makinelerinin kullanılmasını çok zorlaşmıştı. Geçen yüzyılın son yıllarında İskoçya'da birkaç deneme yapıldıysa da 1810 yılında keten eğiriciliğini ortaya çıkaran Fransız Girard pratik olarak başarıya ilk ulaşan kişi oldu. Girard'ın makineleri bile hak ettiği ilgiyi ancak İngiltere'de görebildi. Bu da, makinelerin İngiltere'de geçirdiği değişimler sayesinde ve Leeds, Dundee ve Belfast'da geniş çapta kullanılışıyla mümkün oldu. Bundan sonra İngiliz keten ticareti hızla gelişti. 1814'de 3.000 ton keten ithal edilmişti. 1833'de bu sayı kenevirde 19.000 tona, kendirde de 3.400 tona çıktı. İrlanda keteninin Büyük Britanya'ya ihracatı 1800'de 28.800.000 metreden 1825'de 47.700.000 metreye yükseldi ve bunun da büyük bir kısmı tekrar ihraç edildi. İngiliz ve İskoç ürünü dokunmuş keten malların ihracatı 1820'de 21.600.000 metreden 1833'de 45.600.000'e yükseldi. 1835'de keten eğiren kuruluşların sayısı 347 idi ve toplamda 33.000 işçi çalışmaktaydı. Bunların yarısı Güney İskoçya'da, altmıştan çoğu Yorkshire'ın Batı Kazası'nda, Leeds'de ve bunun çevresinde, yirmi beşi Belfast'da (İrlanda'da) ve geri kalanı da Dorset ile Lancashire'daydı. Dokumacılık Güney İskoçya'da ve İngiltere'nin çeşitli bölgelerinde yapılırdı ama ana merkezi İrlanda'ydı.

İngilizler aynı başarıyla dikkatlerini ipek imalâtına çevirdiler. Hammadde, güney Avrupa'dan ve Asya'dan eğrilmiş olarak ithal ediliyor ve ana emek ince ipliklerin eğrilmesinde kullanılıyordu. 1824'e kadar ham ipek üzerindeki ağır ithalât vergisi -yarım kilo başına dört şilin- İngiliz ipek sanayisinin gelişimini büyük ölçüde engelledi. Sadece İngiltere ve sömürgeleri ipekli ürün açısından koruma altında tutuldu. O yıl vergi bir peniye indirildi ve fabrika sayısı da birden artış gösterdi. İbrişim iği sayısı bir yıl içinde (throwing spindle) 780.000'den 1.180.000'e yükseldi. Ticarî kriz bir an için sanayinin bu dalındaki gelişimi engellese de İngilizlerin mekanik yetenekleri ve tecrübeleri, eğirme makinelerinin (twisting machine) rakiplerin yetersiz aletleri üstünde üstünlüğünü korumasını sağladığından, üretim 1827'de daha önceki yılların çok çok üstüne çıktı. 1835'de Britanya İmparatorluğu'nda 263 eğirme fabrikası vardı ve buralarda 30.000 işçi çalışmaktaydı. Bunlar,

genel olarak Cheshire'a, Macclesfield'e, Congleton'a ve bunların çevrelerindeki bölgelere, Manchester'a ve Somersetshire'a yerleştirilmişlerdi. Bunun yanı sıra artıkları işleyerek ibrişim diye bilinen özel bir maddeyi imal eden çeşitli fabrikalar vardı. Bunların yanı sıra atıkları işleyen ve İngilizlerin Paris ve Lyons dokumacılarına bile satabildikleri ipek lifi üreten fabrikalar var. Bu tarz eğrilmiş ipeğin dokunması, özellikle İskoçya'daki Paisley'de, Londra'daki Spitalfield'de, aynı zamanda Manchester ve başka yerlerde de yapılmaktaydı. 1760'dan beri İngiliz imalâtında gerçekleşen dev ilerleme, sadece elbise kumaşları üretimini kısıtlamamıştı; bir kez elde edilen hız, sınaî hareketliliğinin tüm dallarına yayıldı ve burada adı geçenlerle ilişkisi olmayan birçok icat, bu genel hareketliliğin tam ortasında ortaya çıktığı için iki misli daha önem kazandı. Ancak makine gücünün ölçülemeyecek önemi ortaya çıktıktan sonra, tüm çabalar, bu gücü her alanda, mucitlerle imalâtçıların yararına kullanabilme yönünde yoğunlaştı. Makine, yakıt ve maddelere olan talep işçi kitlesini ve birkaç işkolunu iki misli çalışmaya yöneltti. Buhar makinesi, İngiltere'nin geniş kömür yataklarına ilk defa önem kazandırdı. İlk kez makine üretimi başladı ve bununla birlikte bu üretime hammadde sağlayan demir madenlerine ilgi doğdu. Artan yün tüketimi, İngiliz koyunculuğunu harekete geçirdi ve yün, keten ve ipek ticareti İngiliz okyanus gemiciliğinin yayılmasını beraberinde getirdi. En çok artış gösteren de demir üretimiydi. İngiltere tepelerinin zengin demir yatakları, o zamana dek çok az işlenmişti. Eskiden demir, tarımın ve ormanların gelişmesiyle yavaş yavaş pahalılaşmaya başlayan mangal kömürü aracılığıyla eritilirdi. Demirin kok kömürüyle eritilmesi ise geçen yüzyılda başlamıştı ve 1780'de kok kömürüyle eritilmiş demiri dövme demire dönüştürebilmek için yeni bir yöntem bulunmuştu. O zamana dek kok kömürüyle eritilen demir sadece dökme demire çevrilebiliyordu. "Tavlama" diye bilinen ve erime sırasında demire karışan karbonu çekmeye yarayan bu yöntem, İngiliz demir üretimi için tamamen yeniydi. Eskisinden elli kat daha büyük eritme ocakları kurulmuş, sıcak havanın (hot blast) kullanılmasıyla eritme işlemi kolaylaşmıştı. Artık demir öylesine ucuza üretiliyordu ki, o zamana dek taştan ve tahtadan yapılan bir sürü eşya artık demirden yapılmaya başlamıştı.

1788'de ünlü demokrat Thomas Paine Yorkshire'da ilk demir köprüyü inşa etti ve bunu birçokları izledi. Bütün köprüler, özellikle de demiryolu köprüleri demirden yapılıyordu. Londra'da Thames nehri üzerine kurulan South Köprüsü de bu madenden yapılmıştı. Demir direklerin, makine yataklarının kullanımı artık evrenseldi.

Gaz aydınlatması ve demiryollarının icadından beri İngiliz demir ürünleri için yeni çıkış yolları açılmıştı. Vidalar ve çiviler, artık yavaş yavaş makineler tarafından yapılmaya başlandı. 1760'da Sheffieldlı Huntsman, demir dökmek için yeni bir yöntem buldu. Bu yöntemle işgücünden oldukça tasarruf ediliyordu ve tamamen yeni, ucuz malların üretimi pratik bir hale getiriliyordu. Hammaddenin daha saf olması, aletlerin daha mükemmelleşmesi, yeni makineler ve ince bir iş bölümüyle İngiltere'nin metal ticareti ilk kez önem kazandı. Birmingham'ın nüfusu 1801'de 73.000'den 1844'de 200.000'e çıktı. Shaffield'ın nüfusuysa 1801'de 46.000 iken 1844'de 110.000'e çıktı. Sadece Shaffield'de kömür tüketimi 1836'da 515.000 tona ulaştı. 1805'de 4.300 ton demir ürünü ve 4.600 ton ham demir ihraç edilmişti. 1834'de 16.200 ton demir ürünü ve 107.000 ton ham demir ihraç edilirken 1740'da 17.000 ton olan tüm demir ürünleri 1834'de aşağı yukarı 700.000 tona yükselmişti. Sadece ham demirin eritilmesi senede 3.000.000 ton kömür tüketir hale geldi. Başlı başına bu bile bize kömür madenciliğinin son 60 yılda ne kadar önem kazandığını gösterebilir. Şu an İngiliz ve İskoç maden yataklarının tümü işletiliyor ve sadece Northumberland ve Durham madenleri, senede yalnız gemicilik için 5.000.000 ton üretip 40-50.000 kişi çalıştırıyorlar. *Durham Chronicle*'a göre bu iki bölgede 1753'de 14, 1800'de 40, 1836'da 76 ve 1843'de 130 maden işletilmekteydi. Dahası, tüm madenler şimdi eskisinden daha da hızlı bir biçimde çalışıyor. Aynı hızlı hareketlilik kalay, bakır ve kurşun işletmelerinde de var. Cam imalâtının genişlemesinin yanı sıra bir hareketlilik de yeni bir sanayi dalı olarak ortaya çıkan porselen üretiminde görüldü ve bu, 1763 sıralarında Josiah Wedgwood'un gayretleriyle önem kazandı. Bu mucit, tüm çömlek imalâtım bilimsel bir temele dayandırıp üretimi de daha zevkli hale getirdi ve North Stafforashire porselenlerini ortaya çıkarttı. Çalışmaları sayesinde bir zamanlar hiç bir işe yaramayan 20 kilometrekarelik bu bölge şimdi birçok işyeri ve evle dolmuştu ve 60.000'den fazla insanı barındırmaktaydı.

Bu genel hareketlilik her şeyi içine çekiyordu. Tarım da buna uygun bir gelişme gösterdi. Daha önce gördüğümüz gibi toprak mülkiyeti yeni sahiplerinin ve toprağı ekip biçenlerin eline geçmekle kalmadı, tarım da çeşitli yönlerden etkilenmeye başladı. Büyük toprak sahipleri sermayelerini toprağın verimini artırmak için kullandılar. Gereksiz çitleri yıktılar, su yolları yaptılar, toprağı gübrelediler, daha iyi aletler ve dönüşümlü bir ürün ekim sistemi getirdiler. Bilimin gelişmesi de onların yardımına koştu. Humphry Davy kimyayı tarıma başarıyla

uyarladı ve mekanik biliminin gelişimi büyük çiftçiye sayısız avantajlar sağladı. Dahası, nüfus artışının sonucu olarak tarımsal ürünlere olan talep öylesine arttı ki, 1760'dan 1834'e dek 9.414.322 dönümlük çorak arazi, tarıma elverişli hale getirildi. Buna rağmen İngiltere hububat ihraç eden bir ülkeden hububat ithal eden bir ülkeye dönüşmüştü.

Aynı hareketlilik, kara yollarının kurulmasında da kendini gösterdi. 1818'den 1829'a kadar İngiltere'de ve Galler'de kanunun tarif ettiği genişlikte, yani 1830 metre genişliğinde toplam 1600 kilometre uzunluğunda demiryolu yapıldı ve eski yollar Mac Adam'ın yeni sistemiyle yenilendi. İskoçya'da Bayındırlık Bakanlığı, 1803'den beri aşağı yukarı 1500 kilometre uzunluğunda demiryolu yaptı ve binden fazla köprü inşa etti. Böylelikle dağlık bölgelerde yaşayan nüfus, birdenbire uygarlığın erişebileceği mesafeye geldi. O zamana dek bu dağlık bölgelerde yaşayanlar genellikle yasak avcılık ve kaçakçılık yaparlardı; şimdiyse çiftçi ve zanaatkâr olmuşlardı. Gal okulları, Gal dilini sürdürmek amacıyla kurulmuş olmalarına rağmen İngiliz uygarlığının yayılması karşısında Gal-Kelt dili ve gelenekleri hızla ortadan kayboluyordu. İrlanda'da da durum aynıydı. Eskiden Cork, Limerick ve Kerry bölgelerinin arasında yol vermez vahşi bir bölge uzanırdı. Bu yer erişilmezliğinden dolayı suçluların sığınağı ve Kelt-İrlanda milliyetçiliğinin ana kalesi niteliğindeydi, şimdiyse, yollarla örülmüştü. Böylelikle uygarlık bu vahşi yöreye bile girme hakkını kazanmıştı. Bütün Britanya İmparatorluğu ve altmış yıl öncesine kadar o zamanın Fransa ve Almanya'sı kadar kötü yollara sahip olan İngiltere bile şimdi bir demiryolu ağı ile kaplanmıştı. Ve bunlar İngiltere'deki her şey gibi özel teşebbüsün işiydi; devlet bu konuda çok az şey yapmıştı.

1775'den önce İngiltere'de hemen hemen hiç kanal yoktu. O yıl, Lancashire'da Sankey Brook'tan St. Helens'e kadar uzanan bir kanal yapıldı. 1759'da James Brindley ilk önemli kanalı, Manchester ve yörenin kömür madenlerinden, Barton yakınlarındaki su kemeri aracılığıyla Irwell nehrinin üzerinden geçip Mersey Irmağının ağzına dek ulaşan Bridgewater Dükü kanalını inşa etti. Brindley'in ortaya çıkardığı bu kanal yapımı işi, tüm İngiltere'de kanal yapımını başlattı. Artık her yerde kanallar yapılıyor ve gemilerle her yöne gidilebiliyordu. Sadece İngiltere'de 3500 kilometre uzunluğunda kanal ve nehirlerde de 3000 kilometrelik gemi yolu vardı. İskoçya'daki Caledonian kanalı ülkeyi ortadan bölüyordu. İrlanda'da da birkaç kanal yapılmıştı. Demir ve kara yolları gibi bu gelişmeler de hemen hemen tamamen özel kişiler ve şirketlerce gerçekleştirilmişti.

Demiryollarının yapımıysa daha yakın bir zamana rastlıyor. İlk büyük demiryolu, 1830'da Liverpool'la Manchester arasına yapılmıştır ve bundan sonra tüm büyük kentler demiryoluyla birbirlerine bağlanmıştır. Mesela Londra; Southampton'a, Brighton'a, Dover'e, Colchester'a, Exeter'e ve Birmingham'a bağlanmıştı. Birmingham; Gloucester'e, Liverpool'a, Lancaster'a (Newton ve Wigan, Manchester ve Bolton üstünden) ve Leeds'e (Manchester ve Halifax, Leicester, Derby ve Shaffield üstünden); Leeds ise Hull'a ve Newcastte'a (York üstünden) bağlanmıştı. İkinci derecede öneme sahip hatlar da şimdi ya yapılmakta ya da yapılmak üzeredir. Bunlar, çok geçmeden Edinburgh'dan Londra'ya bir günde gidilmesine olanak verecek.

Buhar, kara ulaşımının değişmesine yol açtığı gibi deniz nakliyatına da yeni bir görünüm kazandırdı. İlk buharlı gemi 1807'de Kuzey Amerika'da, Hudson'da yapılmıştı. Britanya İmparatorluğu'ndaki ilk buharlı gemi ise 1811'de Clyde'da yapıldı. O zamandan beri İngiltere'de altı yüzden fazla gemi üretildi. 1836'daysa, İngiltere'nin limanları arasında beş yüzden fazla gemi çalışmaktaydı.

Geçtiğimiz altmış yıl içinde İngiliz sanayisinin gelişiminin kısa tarihi böyledir. İnsanlık tarihinde benzeri olmayan bir tarihtir bu. Altmış-seksen yıl önce İngiltere diğer herhangi bir ülke gibi küçük kentlere, az sayıda basit bir sanayiye fakat nispeten büyük tarımsal bir nüfusa sahipti. Bugün ise iki buçuk milyonluk bir başkentle başka hiç bir yere benzemeyen bir ülke haline geldi. Büyük imalât kentleri, dünyayı doyuran bir sanayisi var ve en karmaşık makineler aracılığıyla hemen hemen her şeyi üretebiliyor. Üçte ikisi sanayide ya da herhangi bir meslekte çalışan ve eski toplumsal sınıflanmadan tamamen değişik sınıflar oluşturan çalışkan, akıllı ve yoğun bir nüfusu barındırıyor şimdi. Yeni sınıfların değişik gelenekleri ve ihtiyaçları İngiliz ulusunun geçmişi ile farklılık gösteriyor. İngiltere için Sanayi Devrimi, Fransa'nın politik ihtilâliyle Almanya'nın felsefî ihtilâli kadar önem taşır. 1760 ile 1844 İngiltere'si arasındaki fark, en azından, Fransa'daki *ancient régime* ile Temmuz ihtilâli arasındaki fark kadar büyüktür. Sanayideki bu değişiminin en etkili sonucu ise İngiliz proletaryasıdır.

Makinelerin kullanılmasıyla birlikte proletaryanın nasıl ortaya çıktığını gördük. İmalâtın hızlı yayılışı daha fazla işçiye gereksinim duyulmasıyla sonuçlandı. İşçiler tarımsal bölgelerden kentlere göç ettiler. Nüfus büyük bir oranda arttı ve bu artışın hemen hemen tümü proleter nüfusta gerçekleşti. Dahası, İrlanda 18. yüzyılın başında düzenli gelişmeye başlamıştı. Burada da daha önceki karışıklıklarda İngiliz gaddarlığı ile imha edilen nüfus şimdi, özellikle imalâtın gelişmesin-

den ve İrlandalıların İngiltere'ye göç etmesinden sonra hızla çoğaldı. Bu, İngiliz İmparatorluğu'nun büyük imalâtçı ve ticarî kentlerini ortaya çıktı. Bu kentlerin nüfusunun en azından dörtte üçünü işçi sınıfı oluştururken, alt-orta sınıf sadece birkaç küçük dükkân sahibinden ve birkaç zanaatkardan oluşmaktaydı. Çünkü gelişmekte olan imalâtın önce aletleri makinelere, atölyeleri fabrikalara, sonuç olarak da çalışan alt-orta sınıfı proletaryaya ve bir önceki dönemin büyük tüccarlarını imalâtçılara dönüştürmesi, alt-orta sınıfın giderek ezilmesi ve tüm nüfusun iki karşıt unsura yani işçilerle kapitalistlere indirgenmesi gibi gelişmeler, kelimenin dar anlamıyla, imalâtın hüküm sahasının dışında kalan zanaat ve küçük ticaret bölgelerinde de yaşandı. Eski ustalarla çırakların yerini, büyük kapitalistler ve sınıf atlama umudu olmayan işçiler aldı. Zanaat sanayileşti, işbölümü sert bir biçimde uygulandı ve büyük kuruluşlarla rekabet edemeyen küçük işverenler proletaryaya katılmak zorunda kaldı. Aynı zamanda eski zanaat düzeninin ortadan kalkması ve alt-orta sınıfın yok olması, o zamana dek ustalığa yükselme ve belki de yanına birkaç çırak alma umudu olan işçileri orta sınıfa yükselme olanaklarından mahrum etti. Ama şimdi, bağımsız bir işi sürdürebilmek için büyük bir sermayeye gerek duyulan bu zamanda, ustalar bile imalâtçılar tarafından ezildiğinden, işçi sınıfı ilk kez nüfusun sürekli ve tamamlayıcı bir parçası oldu. Hâlbuki o zamana dek bunlar, çoğunlukla burjuvaziye geçişi sağlayan bir sınıfı oluşturuyordu. Bundan böyle, çalışmak üzere doğanların hayatları boyunca işçi kalmaktan başka bir yolları olmayacaktı. Bu yüzden proletarya şimdi ilk kez bağımsız bir hareket yürütebilecek duruma gelmişti.

Tüm Britanya İmparatorluğu'nu dolduran ve sosyal koşulları uygar dünyanın her gün daha çok dikkatini çeken geniş çalışan kitleler bu biçimde bir araya geldiler. İşçi sınıfının içinde bulunduğu durum İngiliz halkının çoğunluğu için de geçerliydi. Sorun şudur: Dün kazandıklarını bugün tüketen, icatlarıyla ve çalışmalarıyla İngiltere'nin büyümesini sağlayan, gün geçtikçe güçlerinin bilincine varan ve gittikçe artan bir biçimde toplumdaki bu gelişmeden pay isteyen bu milyonlarca zavallının hali ne olacak? Reform Tasarısı'ndan sonra bu, ulusal bir sorun haline geldi. Önemli parlamento tartışmalarının tümü bu soruna indirgenebilir. İngiliz orta sınıfı bunu kabul etmese de, bu sorundan kaçmaya çalışıp kendi özel çıkarlarını gerçek ulusal çıkarlar olarak göstermeye çalışsa da tüm bu çabaları sonuçsuz kalacak. Parlamentonun her toplantısı işçi sınıfı adına bir kazanımın kabul edilmesiyle sonlanırken, orta sınıfın çıkarları da önemini kaybetmeye başladı. Orta sınıf parlamentonun tek ve asıl gücü olmasına rağmen 1844 yı-

lının son parlamento toplantısında Yoksullar Tasarısı, Fabrika Yasası, Efendiler ve Hizmetkârlar Yasası gibi işçi sınıfını etkileyen konular tartışılmıştı. Emekçilerin Avam Kamarası'ndaki temsilcisi Thomas Dumcombe toplantının yıldızıydı. Hububat Yasaları'nın kaldırılmasını isteyen Liberal orta sınıfla vergilere karşı öneriler sunan Radikal orta sınıf ise acınacak haldeydiler. İrlanda üstüne çıkan tartışmalar bile temelde İrlanda proletaryası ve ona nasıl yardım edilebileceği üstüneydi. İngiliz orta sınıfının artık dilenmeyen, yalvaran ses tonu giderek tehditkâr olmaya başlayan işçilere karşı birtakım feragatlerde bulunma zamanı gelmişti. Kısa bir müddet sonra her şey için çok geç olabilirdi.

Bütün bunlara rağmen işçilerin sefaleti sayesinde zenginleşen İngiliz orta sınıfı, özellikle de imalâtçılar, bu yoksulluğu görmezlikten gelmekte ısrar ettiler. Kendisini ulusun en güçlü temsilcisi sanan bu sınıf, İngiltere'nin yarasını dünyanın gözleri önüne sermekten utanmıştı. İşçilerin kötü durumda olduklarını kendilerine bile itiraf edemediler. Çünkü bu durumun ahlâkî sorumluluğu onun, yani mal sahibi imalâtçı sınıfın sırtındaydı. Bunun için zeki İngilizler (ve Kıta Avrupası'nda yalnızca onlar, bu orta-sınıf biliniyor) işçi sınıfının koşullarından söz açıldığında alaycı bir gülümseme takınırlar. Bütün orta sınıfın, işçileri ilgilendiren konulardaki kara cahilliği de bundandır! İşte bu yüzden, ister parlamentonun içinde, isterse dışında proletaryanın durumu tartışılmaya başlandığında bu sınıfın mensupları komik potlar kırarlar. Orta sınıfın, her geçen gün çökme tehlikesiyle karşı karşıya olan ve de çökeceği matematik ya da mekanik bir kanun kadar kesin olan kof bir zemin üstünde, güleç yüzlü bir tasasızlığa gömülmesi bu yüzdendir. Ve gene bu yüzdendir İngilizlerin kim bilir kaç yıldan beri eski koşulları incelemeye ve düzeltmeye çalışlaşırken işçilerin durumu hakkında tek bir kitap bile yazmamış olmaları mucizesi! Glasgow'dan Londra'ya dek tüm işçi sınıfının, kendisini sistemli olarak soyan ve onları hiç acımadan kendi kaderlerine terk eden zenginlere karşı derin bir öfke duyması da bu yüzdendir. Bu öfke çok geçmeden, öngörülebilecek bir süre zarfında, Fransız İhtilâli ve 1794 ile kıyaslandığında tüm bunları çocuk oyunu gibi bırakacak bir ihtilâle dönüşecektir.

2
Sanayi Proletaryası

Proletaryanın farklı kesimlerini inceleyiş düzenimiz, doğal olarak onun doğuşundan öncesine rastlar. İlk proleterler imalâta bağlıydılar, onun sayesinde doğmuşlardı. Buna uygun olarak hammaddeyi işleyen imalât işçileri dikkatimizi ilk çekenlerdir. İmalât için hammaddelerin ve yakıtın üretimi, sadece sınaî gelişimin bir sonucu olarak önem kazandı ve yeni bir proletaryayı, kömür ve maden işçilerini ortaya çıkardı. Üçüncü olarak imalât tarımı etkiledi; dördüncü sırayı da İrlanda'nın değişen durumu alıyordu. Bu bölümde, her bir bölümün proletarya kesimleri bu düzene göre yer alacaktır. Bazı işçilerin -belki İrlandalılar hariç- eğitim seviyelerinin imalâtla girdikleri ilişkiyle doğru orantılı olduğunu ve buna bağlı olarak sanayide çalışanların kendi çıkarları konusunda en çok aydınlanmış kitleyi meydana getirdikleri; madencilerin bunlara kıyasla biraz daha az, tarım emekçilerinin ise hemen hemen hiç aydınlanmamış olduklarını göreceğiz. Aynı sırayı sanayi işçileri arasında da bulacak ve fabrika işçilerinin, Sanayi Devrimi'nin bu en eski çocuklarının, başlangıçtan bugüne dek işçi hareketinin çekirdeğini nasıl oluşturduklarını ve diğerlerinin bu harekete, makinelerin gelişimi ile el zanaatlarının ortadan kalkması oranında nasıl katıldıklarını göreceğiz. Böylece İngiltere'nin sunduğu bu örnekten, sanayinin gelişimi ile aynı hızda ilerleyen işçi hareketinden, imalâtın tarihi önemini öğreneceğiz.

Bununla beraber, şu anda tüm sanayi proletaryası harekete dâhil olduğundan ve sanayi işçisi olmanın getirdiği birçok ortak nokta bulunduğundan daha sonra her bölümü kendi özellikleriyle daha dikkatli bir biçimde görebilmek için ilk önce sanayi proletaryasının durumunu bir bütün olarak inceleyeceğiz.

İmalâtın, mülkiyetin birkaç kişinin elinde toplanmasına yol açtığını daha önce belirtmiştik. Küçük burjuvaziyi mahveden heybetli kuruluşları yaratabilmek, doğanın güçlerini kendi hizmetine sokabilmek ve böylece bağımsız işçinin el emeğini pazardan kovabilmek için büyük

bir sermayeye ihtiyaç var. Geçen yüzyılın ortasından beri işbölümü, su ve özellikle de buhar ve makinelerin kullanılması imalâtın emrinde dünyayı çığırından çıkarmak için kullanılan üç büyük kaldıraç oldu. Küçük çapta imalât orta sınıfı, büyük çapta imalatsa işçi sınıfını yaratmış ve orta sınıfın bazı seçkinlerine zamanı geldiğinde kesin olarak devrilmek koşuluyla hâkimiyet hakkını vermişti. Bu arada üretimin gelişmesiyle birçok küçük burjuvanın "eski mutlu günlerinin" son bulması ve küçük burjuvaların bir taraftan zengin kapitalistlere, diğer taraftan ise yoksul işçilere karışması inkâr edilemez ve kolaylıkla açıklanabilir bir gerçektir.[1]

İmalâtın merkeziyetçi eğilimi bu kadarla kalmaz. Tıpkı sermaye gibi, nüfus da merkezîleşir ve insan, yani işçi, sermayenin bir parçası olduğundan ve fabrikatör onu kullanma karşılığında ücretini ödediğinden bu çok doğaldır. Bir imalâtçı işletme; tek bir binada çalışan, birbirlerine yakın yaşayan ve büyükçe bir fabrika söz konusu olduğunda bir köy nüfusu kadar kalabalık birçok işçi gerektirir. El işçileri, ayakkabıcılar, terziler, fırıncılar, marangozlar ve taşçılar yakma yerleşirler. Köyde yaşayanlar özellikle genç kuşak kendilerini fabrika işine alıştırırlar, bu konuda yetenek sahibi olurlar ve ilk fabrika bunların hepsini birden işe alamayacak duruma geldiğinde ücretler düşer. Bunun sonucu yeni imalâtçıların bu yöreye göçü olur. Böylece köy, küçük bir kente; küçük kent ise daha büyüğüne dönüşür. Kent ne denli büyükse sunacağı avantajlar da o denli büyük olur. Yolları, demiryolları ve kanalları vardır. Kalifiye emeği seçme olanağı sürekli olarak artar. Buradaki yeni kuruluşlar inşaatçılar ile makineciler arasındaki rekabetten dolayı kerestenin, makinelerin, inşaatçıların ve işçilerin taşınmasını gerektiren uzak bölgelerden çok daha ucuza mal olur. Bu bölgelerde alıcıların kalabalık olduğu bir pazar ve hammaddeleri sağlayan, ya da imal edilmiş malları talep eden pazarlarla doğrudan bir bağ sağlanmıştır. İşte bu yüzden büyük imalâtçı kentler böylesine şaşılacak bir hızla gelişirler. Diğer taraftan köylerdeki ücretler kenttekilerden daha düşüktür ve böylece köyle kent sürekli bir rekabet içinde bulunur. Eğer bugün kent daha avantajlıysa, yarın köyde ücretler öylesine düşük olacaktır ki, en kârlı yeni yatırımlar oraya yapılacaktır. Ama imalâtın merkeziyetçi eğilimi tüm gücünü hissettirmektedir ve köyde kurulan her yeni fabrika kendinde imalâtçı bir kentin to-

1. Bu noktayı *Deutsch-Französische Jahrbücher*'deki "Ekonomi-Politiğin Eleştirisi için Taslaklar" adlı yazımla karşılaştırınız. (Bu yazıda "serbest rekabet" başlama noktasıdır; ama sanayi, sadece serbest rekabetin uygulanması ve serbest rekabet de sanayinin bir ilkesidir [Almanca baskıya eklenmiştir]).

humlarını taşır. İmalâtın bu delice hızının aynı oranda bir asır daha sürmesi mümkün olsaydı, İngiltere'nin her imalâtçı bölgesi büyük bir imalât kentine dönüşürdü ve Manchester'la Liverpool, Worrington ya da Newton'da birleşirdi. Nüfusun merkezîleşme eğilimi aynı biçimde ticareti de etkilediğinden Hull ve Liverpool, Bristol ve Londra gibi biriki büyük liman, Büyük Britanya'nın hemen hemen tüm deniz ticaretini tekeli altına almıştır.

Ticaret ve imalât en bütünleşmiş biçimiyle bu büyük kentlerde geliştiklerinden proletarya üstündeki etkileri de en belirgin bir biçimde buralarda gözlenebilir. Burada mülkiyetin merkezîleşmesi en yüksek noktasına ulaşmıştır. Geçmişin güzel günlerinin ahlâkı ve âdetleri, en çok buralarda ortadan kalkmıştır. Hatta buralarda "Mutlu Eski İngiltere" terimi hiç bir anlam taşımamaktadır. Çünkü eski İngiltere hafızalardan ve hatta büyükbabalarımızın masallarından silinmiştir. Bu yüzden de buralarda sadece zengin ve yoksul sınıf vardır; çünkü alt-orta sınıf gün geçtikçe tamamen ortadan kalkmaktadır. Böylece eskinin en dengeli sınıfı, şimdi en kararsızı halini almıştır. Orta sınıf bugün, geçmiş zamanlardan kalmış servet sahibi olma hevesi taşıyan birkaç kişiden, sanayici şövalyelerden ve spekülatörlerden oluşmaktadır. Bunlardan biri zengin olurken yüzde doksan dokuzu da iflâs eder. İflâs edenlerin çoğuysa sürekli bir başarısızlık hali içinde yaşar.

Proleterler ise bu kentlerde sınırsız bir çoğunluk oluştururlar. Şimdi bunların nasıl geçindiklerini, büyük kentlerin bunların üstünde nasıl bir etki yaptığını inceleyeceğiz.

3
Büyük Kentler

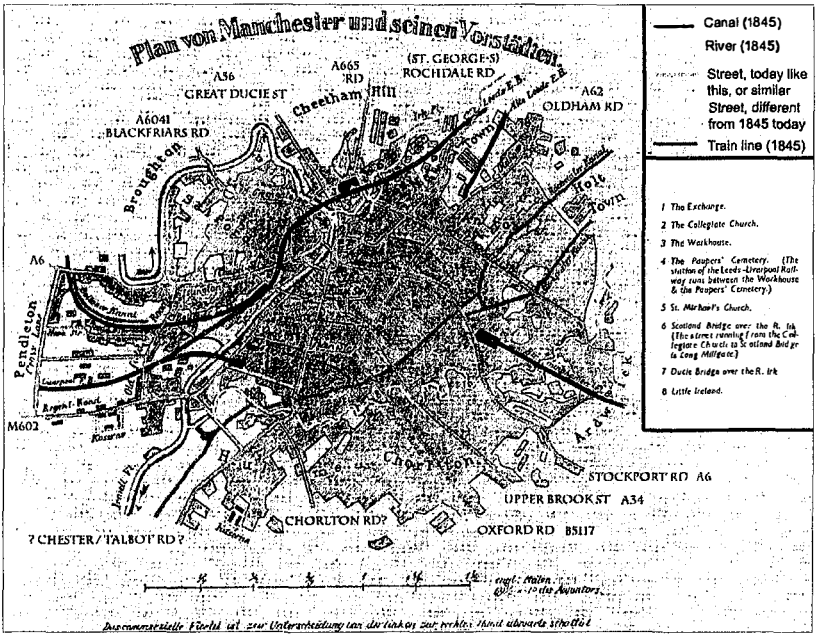
İnsanın herhangi bir ucuna bile ulaşamadan saatlerce dolaştığı, yakınlarda bir yerde açık bir arazi olduğunu işaret eden en ufak bir belirtiyle bile karşılaşmadığı Londra gibi bir kent, garip bir şeydir. Bu heybetli merkeziyetçilik ve iki buçuk milyon insanın tek bir yerde üst üste yığılışı; bir yandan bu iki buçuk milyonun gücünü yüz misline çıkarırken, bir yandan da Londra'yı dünyanın ticarî merkezi haline getirmiş, dev tersaneler yaratmış ve Thames'i sürekli olarak kaplayan binlerce gemiyi bir araya toplamıştır. Denizden Londra köprüsüne doğru çıkarken Thames'in sunduğu manzaradan daha etkili bir tablo görmedim. Bina kütleleri, özellikle Woolwich'den yukarı doğru çıkarken her iki tarafı kaplayan iskeleler, nehrin ortasında daracık bir yol, yüzlerce buharlı geminin peşi sıra geçtiği daracık bir geçit kalana dek her iki kıyıda birbirleri üstüne yığılan sayısız tekne; bütün bunlar öylesine büyük, öylesine etkili ki, insan kendini toparlayamıyor ve daha İngiliz toprağına ayak basmadan İngiltere'nin büyüklüğünün harikaları içinde kayboluyor[1].

Bu kentler oluşurken nelerin feda edildiği ise daha sonraları anlaşılıyor. Ancak başkentin sokaklarında bir - iki gün dolaştıktan, sonsuz araç konvoyları ve insan gürültüsü arasında zorlukla yol aldıktan, teneke mahalleleri gezdikten sonra insan, kentlerinde uygarlığın bütün bu harikalarını yaratabilmek için bu Londralıların insanlıklarının en iyi yönlerinden fedakârlık etmeye zorlandıklarını, içlerinde uyuklayan bin bir gücün atıl kaldığını, birkaçının gelişmesi ve çoğalması pahasına diğerlerinin ezildiğini anlıyor. Sokakların bu kargaşasının itici ve insan tabiatının aykırı bir yönü var. Birbiri üstüne yığılmış olan yüz binlerce insan aynı yeteneklere, aynı güçlere ve mutlu olmak adına aynı haklara sahip değil mi? Ve onlar sonunda mutluluğu

1. Bu, yelkenli gemilerin döneminde de böyleydi. Thames şimdi çirkin buharlı gemilerle doludur.

aynı yollardan aramayacaklar mı? Ama yine de sanki hiç bir ortak noktaları, birbirleriyle hiç bir ilgileri yokmuşçasına birbirleri üstüne yığılıyorlar. Ortak tek yönlerini, karşıdan gelen kalabalığın yolunu kesmemek için kaldırımda herkesin kendi tarafında durmasını gerektiren yazılı olmayan bir kurala uymaları oluşturuyor. Hiç kimsenin aklına, bir bakışla bile diğerini şereflendirmek gelmiyor. Her birinin bu hayvanî ilgisizlik içinde özel çıkarlarına gömülüp duygusuzca yalıtılması, sınırlı bir mekanda yaşayan kişi sayısı arttıkça daha da çirkin bir hal alıyor. Kişi, bu yalıtılışının farkına varsa bile, bu, kendini arayış çabasının çağdaş toplumumuzun temel prensibi olduğu gerçeğini değiştirmez. Ama insanlar hiç bir yerde kendini bu büyük kent kalabalığının ortasındaki kadar yüzsüzce açığa vurmuş ve böylesine kendi bilincine varmış değildir. İnsan ırkının, her biri ayrı prensiplere ve ayrı amaçlara sahip zerrelere (monad) bölünmesi en uç haliyle burada yaşanmıştır.

Manchester ve çevresinin planı

1- Borsa. 2- Eski Kilise. 3- Yoksullar Evi. 4- Yoksullar Mezarlığı (Leeds Liverpool demiryolu, yoksullar evi ile mezarlığı arasından geçer.) 5- St. Michael Kilisesi. 6- Irk Nehri üzerindeki Scotland Köprüsü (Eski Kilise'den Scotland Köprüsü'ne giden Long Mülgate caddesidir.) 7- Irk Nehri üzerindeki Ducie Köprüsü. 8- Küçük İrlanda.

Böylece, birinin herkese karşı açtığı sosyal savaş burada açıkça ilân edilmiş oluyor. Tıpkı Stirner'ın bu yakınlarda basılmış olan kitabında sözünü ettiği gibi, insanlar birbirlerine ancak kullanılabilirliği olan metalar olarak bakıyorlar; herkes bir diğerini sömürüyor ve tüm bunların sonucunda da güçlü olan zayıfı ayağının altına alıyor. Birkaç güçlü kişi, kapitalistler, her şeyi kendileri için ele geçirirlerken, zayıf olan çoğunluğa, yoksullara ise belli belirsiz bir biçimde yaşamlarını sürdürmek kalıyor.

Londra için geçerli olan durum, Manchester, Birmingham, Leeds ve bütün diğer kentler için de geçerlidir. Her yerde barbarca bir kayıtsızlık; bir tarafta katı bir bencillik, diğer tarafta ise isimsiz bir sefalet ve her yerde sosyal bir savaş. Herkesin evi kuşatma altında. Her yerde yasalara bürünerek yapılan karşılıklı bir yağma var ve bunların tümü öylesine yüzsüzce, öylesine açıkça yapılıyor ki, insan burada açıkça kendini gösteren bu sosyal durumun sonuçları altında eziliyor; bu çılgın bünyenin hâlâ bir arada durabilmesine sadece şaşıp kalabiliyor.

Yaşamın ve üretimin dolaylı ya da dolaysız kontrol aracı olan sermayenin toplumsal savaşın silâhına dönüşmesi itibariyle böylesi bir durumun tüm olumsuzluğunun yoksulların üstüne çökeceği açıktır. Hiç kimse onunla ilgilenmemektedir. Atıldığı bu girdabın içinde elinden geldiğince iyi bir savaş vermek zorundadır. Kendisine bir iş bulma mutluğuna eriştiğinde, başka bir deyişle sayesinde burjuvazi kendini zengin etme iyiliğini ona bahşettiğinde bedeniyle ruhunu zar zor bir arada tutabilecek bir ücret onu beklemektedir. Eğer iş bulamazsa ve polisten de korkmuyorsa hırsızlık yapabilir, ya da açlıktan ölebilir; polis ise bu işi sessizce ve iğrenç olmayan bir biçimde yapmasına göz yumacaktır. İngiltere'de kaldığım süre içinde en azından yirmi ya da otuz kişi, en tiksindirici koşullar altında açlıktan öldüler. Bu konuda gerçeği söyleme cesaretine sahip bir tek jüri heyeti bile ortaya çıkmadı. Tanıkların söyledikleri ne denli açık ve doğru olursa olsun jüriyi meydana getiren burjuvazi bu korkunç kararı, yani açlıktan ölüm gerçeğini itiraftan kaçınmak için her zaman bir arka kapı bulur. Burjuvazi böyle durumlarda gerçeği söylemeye cesaret edemez. Çünkü o zaman kendi kendini mahkûm edecektir. Birçok kişinin açlıktan öldüğü bir gerçek; çünkü doğru dürüst beslenmemek birçok öldürücü hastalığa sebep oluyor ve normal zamanda etkisiz kalabilecek bu hastalıklar, takatsizlikten ve zayıflıktan dolayı öldürücü oluyorlar. İngiliz işçileri, buna "Sosyal Cinayet" diyorlar ve tüm toplumumuzu bu suçu birlikte işlemekle itham ediyorlar. Yanılıyorlar mı?

Doğru, açlıktan ölüm vakarı münferit olaylar olabilir. Ama çalışan birine, yarın kendi sırasının gelmeyeceğini kim garanti edebilir? Şu ya da bu nedenden efendisi onu işten attığında, "kendisine ekmek verecek" birini buluncaya dek bakımakla yükümlü olduğu insanlarla birlikte mücadele edebileceğini ya da nihayet bir gün iş bulabileceğini ona kim garanti edebilir? Çalışma arzusunun iş bulmak için yeterli olduğunun, doğruluğun, çalışkanlığın, tutumluluğun ve burjuvazinin methettiği diğer meziyetlerin, onun için mutluluğa giden yolu açacağının garantisi kimdedir peki? Hiç kimsede. Bugün sahip olduğu şeyin yarın elinde olup olmayacağının kendisine bağlı olmadığını bilmektedir. Esen her rüzgârın, patronunun her kaprisinin, işteki her kötüye gidişinin, kendisini, bir an için kurtulduğu ve başını suyun üstünde tutmasına neredeyse izin vermeyen bir girdaba tekrar atacağını bilir. Yaşamak için gerekli olan şeylere bugün sahipken, yarın bunlara sahip olup olmayacağının çok kuşkulu olduğunu da bilir.

Şimdi, sosyal savaşın mülk sahibi olmayan sınıf üzerindeki etkilerini daha detaylı bir biçimde inceleyelim. Çalışanlara emekleri karşılığında yapılan ödemenin nasıl konut, giyecek ve yiyecek biçimi altında sunulduğunu, toplumun devamı için en büyük katkıyı sunanlara nasıl bir yaşam temin edildiğini görelim. Öncelikle işçilerin evlerine konuk olalım.

Her büyük kentte işçi sınıfının yaşadığı bir ya da daha fazla teneke mahalle vardır. Gerçi sefalet, zenginlerin saraylarına yakın ve gizli vadilerde yaşar, ama genellikle ayrı bir bölgede yoğunlaştığı da görülür. Burada mutlu sınıfların gözünden uzak yaşama mücadelesi verilir. Bu teneke mahallelerin, İngiltere'nin büyük kentlerindeki yerleşimi şöyledir: En kötü evler kentin en kötü bölgelerindedir. Genellikle sıra halinde bulunan bir ya da iki katlı kulübeler, ev olarak kullanılan mahzenleriyle birlikte hemen hemen şekilsiz bir yapıya sahiptirler. İngiltere'nin tümünde üç ya da dört odası ve bir de mutfağı olan evler, Londra'nın bir kısmı hariç işçi sınıfının konutlarını oluştururlar. Sokaklar genellikle kaldırımsız, pis ve kaba görünümlüdür; kanalizasyon tesisatından yoksun bu yollar sebze atıkları, hayvan pislikleri ve pis su birikintileriyle doludur. Dahası, sokakların havalandırılması tüm bölgenin kötü ve karışık bir şekilde inşa edilmesi yüzünden imkânsız hale gelmiştir. Birçok insan küçücük bir yerde bir arada yaşadığından bu işçi konutlarındaki havanın durumu kolaylıkla tahmin edilebilir. Sokaklar iyi havalarda çamaşır kurutma mekânları olarak kullanılır. Evden eve gerilen iplere ıslak çamaşırlar asılır.

Şimdi, sırayla bazı teneke mahalleleri gözden geçirelim. Önce Londra[2], Londra'da da ancak şu aralar birkaç geniş sokakla genişletilmeye başlanan meşhur "Karga Yuvası" St. Giles mahallesi gelmektedir. St. Giles, geniş, güzel caddelerle çevrili, kentin neşeli ve mutlu hayatına ev sahipliği yapan gözde bir bölgenin ortasında, Oxford ve Regent caddeleriyle Trafalgar Meydanı ve Strand'ın hemen yanındadır. Burası, uzun, üç ya da dört katlı evlerin, dar, eğri büğrü ve pis sokakların düzensiz bir biçimde toplandığı bir yerdir. Bu sokaklar kentin büyük meydanları kadar canlıdır. Ama buralarda sadece işçi sınıfı yaşar. Pazar sokağın ortasına kurulur. Kötü, hatta yenilecek durumda olmayan sebze ve meyvelerin doldurduğu sepetler sokağı daha da daraltırlar. Hem bu tezgâhlar hem de balıkçı tezgâhlarından korkunç kokular yükselir. Evler, mahzenden tavan arasına dek insanla doludur. İçleri de dışı kadar pistir ve görünüşleri öylesine kötüdür ki, insanın bu evlerin içinde yaşamak istemesi mümkün değildir. Ama tüm bunlar, sokakların arasındaki avlulara ve meydanlara kurulmuş olan, binaların arasındaki üstü kapalı dar aralıklardan geçilerek girilen, içleri tarif edilemeyecek bir pislik ve döküntü içinde olan evlerin yanında önemsiz kalırlar. Bu evlerde tam bir pencere pervazı yoktur. Duvarlar yamuk yumuk ve çatlak, kapılarla pencereler ise kırıktır. Kapılar eski tahtaların birbirlerine çivilenmesiyle yapılmıştır. Aslında bu hırsızlar mahallesinde çalınacak hiç bir şey olmadığı için kapıya da gerek yoktur. Hemen hemen her yerde çöp ve kül yığınları görülebilir. Kapıların önüne dökülen kirli sular ise küçük birikintiler oluşturur. Burada yoksullardan da yoksul olanlar, en az ücretle çalışanlar, hırsızlar ve hiç bir ayrım yapılmadan bir araya yığılmış fuhuş kurbanları yaşar. Çoğu İrlandalı ya da İrlanda soyundandır ve daha etraflarını sarmış olan ruhsal çöküntü girdabında boğulmamış olsalar bile, her gün pisliğin ve bu kötü çevrenin ahlâk bozan etkisine karşı direnme güçlerini kaybedip bu girdaba daha çok gömülürler.

St. Giles, Londra'nın tek teneke mahallesi değildir. Sokakların o büyük karmaşası içinde, bir insanın yaşayamayacağı kadar kötü ve ev olmaktan başka her işe yarayabilecek binalarla dolu yüzlerce ve binlerce meydan ve avlu vardır. Zenginlerin güzel evlerinin yanında bu acı yoksulluk yuvalarına sık sık rastlanabilir. Kısa bir süre önce sebebi bilinmeyen ölümleri tahkik etmekle görevli bir memurun isteği üzeri-

---

2. Aşağıdaki tarih, *Illuminated Magazine* (Ekim 1844)'de çıkan bir yazıyı görmeden önce yazılmıştır. Bu yazıda Londra'daki işçi bölgeleri üzerine anlatılanlar -birçok yerde tamamen, bir kısmındaysa genel olarak- benim anlattıklarıma uymaktadır. Yazının adı "Bir Doktorun Defterinden Yoksulların Konutları"dır (Almanca baskıya not).

ne oldukça saygın bir muhit olan Portman Meydanı'na çok yakın bir bölge "yoksulluk ve pislikten moralleri bozulmuş olan İrlandalılar"ın bölgesi olarak nitelendirildi. Long Acre ve buna benzer bir sürü eski moda, ama hâlâ, "saygın" sokakta, çelimsiz ve yarı aç çocukların ve üstleri paramparça olmuş kadınların kapılarını araladıkları mahzen benzeri birçok konut bulunabilir. Londra'nın ikinci büyük tiyatrosu Drury Lane Theatre'm hemen yanında, başkentin en kötü sokaklarından Charles, King ve Parc sokakları bulunur. Bu sokaklarda evler mahzenden tavan arasına dek yoksul ailelerce doldurulmuşlardır. Journal of the Statistical Society'e göre 1840'da St. John ve St. Margaret bölgelerinde 5.294 "konut"ta (tabii onlara böyle bir isim takmak doğruysa) 5.366 işçi ailesi, yaş ya da cinsiyet ayrımı olmadan tam 26.830 erkek, kadm ve çocuk bir arada yaşıyorlardı. Bu ailelerin dörtte üçünün sadece bir tek odası vardı. Aynı kaynağa göre St. George'un aristokrat bölgesinde, Hannover Meydanı'nda 1.465 işçi ailesi – aşağı yukarı 6.000 kişi ediyor– aynı koşullar altında yaşıyorlardı ve burada da yaşayan ailelerin üçte ikisi tek bir odanın içine tıkılmışlardı. Hırsızların bile çalacak bir şey bulamadığı bu talihsizlerin sefaleti, mülk sahibi sınıf tarafından nasıl da kullanılıyordu! Az önce sözü geçen Drury Lane'deki o berbat konutların kiraları şöyleydi: İki mahzen konutu haftada 3 şilin; tek oda, birinci kat 4 şilin, ikinci kat 4 şilin 6 peni, üçüncü kat 4 şilin; tavan arası odası 3 şilin. Böylece sadece Charles Sokağı'nın aç sakinleri, ev sahiplerine yılda 2.000 sterlin ve yukarıda Westminister'de adı geçen 5.366 aile ise yılda 40.000 sterlin ödemekteydiler.

En geniş işçi bölgesi, Whitechapel'de, Tower'la Bethnal Green'in doğusunda uzanır ve burada Londra'nın en kalabalık işçi kitleleri yaşar. Şimdi St. Philip'in vaizi Bay G. Alston'un, bölgesinin durumu hakkında söylediklerini dinleyelim. Şöyle diyor:

> "Bu bölge 2.795 ailenin ya da aşağı yukarı 12.000 insanın yaşadığı 1.400 evi kapsamaktadır. Bu büyük nüfusun yaşadığı alan 130.000 metrekareden biraz daha azdır ve bu kalabalık içinde bir adamı, karısını, dört- beş çocuğunu, hatta kimi zaman büyükbabayla büyükanneyi 10 metrekarelik, yemek yedikleri, uyudukları ve çalıştıkları tek bir oda içinde bulmak hiç de garip bir şey değildir. Londra Piskoposu, bu sefalet içindeki bölgeye dikkatleri çekene dek, şehrin Batı ucundaki insanların bu konuda Avustralya'da ya da Güney Denizi adalarındaki vahşiler kadar az bilgileri olduğuna inanıyorum. Bu talihsiz insanlarla tanışır, onları iki gıdımlık yemeklerinin başında seyredip, hastalıktan ve işsizlikten iki büklüm hale geldiklerini görürsek, bunların aciz bir durumda ve sefalet içinde bir kitle olduğunu fark edebiliriz. Bu tür şeylerin olağanlığı karşısındaysa ulusumuzun yüzünün kızarması gerekir. Fabrikaların en kötü zamanları yaşadığı üç yıl boyunca Huddersfield yakınlarında rahiplik yapıyordum. O zamandan beri Bethnal Green'de yaşanan acizlik ve yoksulluğun bir benzerini görmedim. Bütün

bölgedeki on aile reisinin bir tanesinin bile iş elbisesinden başka giyeceği yoktur, zaten olan iş elbiseleri de çok kötü durumda ve paramparçadır. Gerçekten de birçoğunun bu paçavralardan başka geceleri üstlerine örtecek hiç bir şeyi ve bir ot torbasından başka yatakları yoktur."[3]

Yukarıdaki tarif, konutların içi hakkında bir fikir vermektedir. Şimdi de bu işçilerin bir kısmının evini sık sık ziyaret eden İngiliz memurlarını izleyelim.

Gazeteler, Surrey'de sebebi bilinmeyen ölümleri tahkikle görevli Bay Carter tarafından, kırk beş yaşlarındaki Ann Galwey'in cesedi üstüne 14 Kasım 1843'de açılan tahkikat hakkında aşağıdaki bilgileri verdiler: Londra'da, Bermondsey Sokağı'nda White Lion Court, 3 numarada kocası ve 19 yaşındaki oğluyla küçük bir odada yaşamaktaydı. Burada herhangi bir yatak ya da eşya yoktu. Herhangi bir örtü ya da çarşaf olmadığından çıplak bedeninin üstüne atılmış tüy yığınlarının üstünde, oğlunun yanında ölü olarak yatmaktaydı. Tüyler tüm bedene öylesine yapışmıştı ki, doktor tamamen temizlemeden cesedi muayene edemedi. Daha sonra da açlıktan öldüğünü ve her tarafının böcek ısırıklarıyla kabarmış olduğunu gördü. Döşemenin bir kısmı kaldırılarak oluşturulan bir delik vardı ve bu delik, aile tarafından tuvalet olarak kullanılmaktaydı.

15 Ocak 1844 Pazartesi günü, iki çocuk, açlıktan ölmek üzereyken bir dükkândan yarı pişmiş bir dana budu çaldıkları ve hırsla yedikleri için polis müfettişinin önüne çıkartıldılar. Müfettiş ise durumu inceletti ve polisten aşağıdaki ayrıntıları öğrendi: Çocukların annesi, daha sonra polis olan eski bir askerin dul karısıydı ve kocasının ölümünden sonra dokuz çocuğuna bakabilmek için çok sıkıntı çekmişti. Spitalfields'de Quaker Court'un Yoksullar Bölgesi'nde 2 numarada büyük bir sefalet içinde yaşamaktaydı. Polis eve gittiğinde, onu altı çocuğuyla birlikte küçük bir arka odada birbirlerine sarılmış olarak buldu. Odada arkalığı olmayan iki sandalye, iki ayağı kırık küçük bir masa, kırık bir fincan ve küçük bir tabaktan başka hiç bir eşya yoktu. Ocaktan ateş çıkmıyordu ve bir köşede bütün aile için yatak işi gören, bir kadının önlüğünü bile dolduramayacak kadar bir paçavra yığını duruyordu. Geceleri kokan günlük elbiseleriyle yatıyorlardı. Zavallı kadın, bir yıl önce yemek alabilmek için yatağını satmak zorunda kaldığını söyledi. Diğer yatak eşyalarını da yemek için erzak veren biriyle

3. Alstov'un raporu ilk kez Radikal burjuvaların yayın organı *Weekly Dispatch*'de çıktı. Sonra, Çartistlerin gazetesi *Northern Star*'ın 4 Mayıs 1844 tarihli 388. sayısında yeniden yayımlandı.

değiştirmişti. Kısaca her şeylerini yiyecek karşılığında kaybetmişlerdi. Müfettiş, kadına yoksullar fonundan yüksek bir meblâğ verilmesini emretti.

1844 Şubatında altmış yaşlarında dul bir kadın olan Theresa Bishop ile yirmi altı yaşlarındaki hasta kızı, Marlborough Sokağı'ndaki polis müfettişine başvurdu. Grossvenor Meydanı Braun Sokağı'nda 5 numarada, içinde tek bir parça eşya bile olmayan, bir tuvalet kadar küçük bir odada yaşıyorlardı. Her ikisinin de üstünde uyuduğu paçavralar bir köşede duruyordu. Bir sandık, masa ve sandalye vazifesi görüyordu. Anne, gündeliğe giderek biraz para kazanıyordu. Evin sahibi 1843 Mayısından beri bu biçimde yaşadıklarını, ellerindeki hemen hemen her şeyi yavaş yavaş sattıklarını, ya da takas ettiklerini, ama yine de hiç kira ödemediklerini söyledi. Müfettiş, onlara yoksullar fonundan bir sterlin verdi.

Londra'da çalışan tüm insanların, bu üç aile gibi yoksulluk içinde yaşadıklarını burada kanıtlayacak değilim. İçlerinden belki de onu daha iyi durumdaysa, biri toplumun ayakları altında ezilip gidiyor, bunu biliyorum. Ama binlerce çalışkan ve değerli -Londra'nın tüm zenginlerinden çok daha değerli ve saygıdeğer- insanın insanlığa hiç yakışmayan biçimde yaşadığından ve istisnasız her proleterin, herkesin, tüm çabalarına rağmen ve hiç bir hataları olmadığı halde aynı kaderle karşı karşıya olduklarından eminim.

Tüm bunlara rağmen şu ya da bu biçimde bir barınakları olanlar, tamamen evsiz olanlara kıyasla şanslıdırlar. Londra'da her sabah elli bin insan, gece olunca başlarını nereye sokacaklarını bilmeden uyanıyor. Bu insanların en şanslıları, yani akşama dek bir-iki peni saklamayı başaranlar bir yatakhaneye girip yatakta uyuyabiliyorlar, ama nasıl bir yatak! Bu evlerin mahzenden tavan arasına dek tüm odaları, dört, beş, altı, konulabileceği kadar çok yatakla dolu. Her yatağa, dört, beş ya da altı kişi; hasta ya da sağlıklı, genç ya da yaşlı, sarhoş ya da ayık, kadın ya da erkek, hiç ayrım yapılmadan yatıyor. Böylelikle çekişmeler, yumruklar, yaralanmalar ya da eğer bu yatak arkadaşları birbirleriyle anlaşırlarsa daha da kötü şeyler olabiliyor. Hırsızlıklar ve davranışlarımızdan çok daha insanca olan dilimizin bile kaydedemeyeceği kadar kötü olaylar görülüyor. Peki ya pansiyona ödeyecek para bulamayanlar? Bunlar bulabildikleri her yerde, sokaklarda, köprü altlarında polisin ve ev sahiplerinin kendilerini rahatsız edemeyeceği köşelerde uyuyorlar. Birkaç kişi, özel hayırseverler tarafından çeşitli yerlerde barınıyor, diğerleri ise Kraliçe Victoria'nın pencerelerinin dibine pek yakın parklardaki sıralarda uyuyorlar. Bakalım Londra'daki *Times* gazetesi bunun için ne diyor:

"Dün haberimizde yer alan Marlborough Caddesi Polis Mahkemesi'nin davalarından anlaşıldığına göre, her gece çeşitli yaşlarda aşağı yukarı elli kişi, ağaçlardan ve setlerden başka hiç bir barınakları olmadığından parklarda hep birlikte uyuyorlar. Bunların çoğunu, köylerde askerler tarafından kandırılan, arkadaşsız ve yoksul olan, ve kötülüğün girdabına terk edilmiş genç kızlar oluşturuyor.

Her yerde yoksullar var. Bu gerçekten korkunç bir şey! Fakirlik bir yolunu bulacak ve o korkunç yüzünü büyük ve lüks bir kentin tam ortasında gösterecek. Çünkü korkarım ki, kalabalık başkentin binlerce küçük ve arka sokağında, göze gözükmeyen -insanın tahmin edebileceğinden daha kötü- büyük bir sefalet var.

Ama refah, neşe ve modanın hüküm sürdüğü bölgelerde, St. James'in asil ihtişamının ve Bayswater'ın şaşaasının yanında, eski ve yeni aristokrat bölgelerinin sınırları içinde, dikkatli bir modern planlama anlayışının, sefalet için tek bir barınma yeri bile inşa etmekten kaçındığı bir bölgede, sanki sadece müreffehlerin eğlenmesine adanmış bu yerlerde hâlâ yoksulluk, kıtlık, hastalık ve yüzlerce dehşetli yüze bürünmüş kötülük, bedenleri ve ruhları birer birer tüketmekte!

Gerçekten de canice bir durum bu! Bedensel huzur, entelektüel heyecan gibi en mutlak hazlarla daha masum duyguların arzuları doyurması bu dinmeyen ızdırapla dip dibe yürüyor! Refah, sefaletin bilinmeyen yaralarına, içinde dolaştığı ışıltılı salonlardan kaba bir biçimde gülüyor! Zevk, aşağıda inlemekte olan acıyla, vahşice, ama bilinçsiz bir biçimde alay ediyor. Birbiriyle çelişkide olan her şey –akıl çelen bir kötülükle aklı çelinmiş bir kötülüğü barındıran bir çelişkidir bu- bir diğeriyle alay ediyor!

Ama bütün insanlar şunu hatırlasın; Tanrı toprağının en zengin kentinin en asil bölgelerinde her gece yaşça genç, günahkârlıkta ve çilekeşlikte ise olgun, toplumdan dışlanmış kadınlar AÇLIKTAN, PİSLİKTEN VE HASTALIKTAN ÇÜRÜYORLAR. Onlar bunu hatırlasın ve kuramcılıktan vazgeçip hareket etmeyi öğrensinler. Tanrı bilir ya, bugünlerde yapacak pek çok şey var."[4]

Evsizler için yapılan barınaklardan söz etmiştim. Bunların ne denli kalabalık olduğuna dair iki örnek gösterilebilir. Upper Ogle Caddesi'nde evsizler için yeni yapılan ve her gece üç yüz kişinin kalabileceği barınak, açılışından yani Ocak 1844'den Mart'a dek gecede aşağı yukarı 2.740 kişiyi barındırmıştır. Mevsim gittikçe daha elverişli olmasına rağmen, gerek bu barınağa, gerekse Whitecross Caddesi ile Wapping'deki barınaklara başvuranların sayısı gittikçe artmış ve her gece birçok evsiz, yer yokluğundan geri çevrilmeye başlamıştı. Playhouse Yard'daki Merkezî Barınak'ta ise ortalama 460 yatak vardı. 1844 yılının ilk üç ayında burada 6.681 kişi barındırıldı ve 96.141 parça ekmek dağıtıldı. Buna rağmen yöneticiler komitesi, bu kurumun ancak Doğu Barınağı da açıldıktan sonra bir dereceye kadar, yoksulların ihtiyaçlarını karşılamaya başladığını açıkladı.

4. *Times*, 12 Ekim 1843.

Şimdi Londra'yı bir yana bırakalım ve üç ülkenin diğer büyük kentlerini sırayla inceleyelim. Önce Dublin'i ele alalım. Denizden yaklaşırken Dublin de en az Londra kadar etkileyici bir kent olabiliyor. Dublin Limanı, Britanya Adalar Topluluğu'nun en güzel limanlarından biridir ve İrlandalılar tarafından Napoli Limanı'yla kıyaslanır. Kentin birçok güzel yönü vardır ve aristokrat bölgeleri herhangi bir İngiliz kentinden daha iyi ve daha zevkli bir biçimde inşa edilmiştir. Bununla beraber bir karşılaştırma yapıldığında Dublin'in yoksul bölgelerinin görülüp görülebilecek en korkunç ve en sefil bölgeler olduğu ortaya çıkar. Aslında bazı koşullar altında İrlandalıların pislikten rahatsızlık duymamasının bunda bir payı vardır. İngiltere ve İskoçya'nın her büyük kentinde binlerce İrlandalı bulabildiğimizden bütün yoksullar yavaş yavaş aynı pisliğin içine gömülürken, Dublin'in sefaleti özel ve Dublin'e has bir şey değil, tüm büyük kentlerin ortak bir özelliğidir diyebiliriz. Dublin'in yoksul bölgeleri aşırı derecede büyüktür ve evlerin pisliği ve yaşanılmayacak haliyle sokakların bakımsızlığı tarif edilemez. Burada yoksulların kalabalık bir halde nasıl yaşadıkları hakkında, 1817'de Çalışma Evleri (Work House*) Müfettişi'nin[5] raporundan bir fikir çıkartılabilir. Buna göre Barral Sokağı'ndaki toplam 390 odalı 52 evde 1.318, Chuch Sokağı yakınlarındaki toplam 393 odalı 71 evde ise 1.997 kişi yaşamaktadır. Müfettişe kulak verirsek:

> "Burada ve yanındaki bölgede birçok pis avlu ve boş arazi vardır. Mahzenlerin birçoğu tüm ışıklarını kapı aralığından alır ve sakinlerin çoğu karyola sahibi olmalarına rağmen yerde yatanlar da az değildir. Öte yandan örneğin Nicholson Meydanı'nda büyük bir sefalet içinde 151 kişinin barındığı 28 küçük oda vardır ve bütün burada sadece iki kerevet ve iki battaniye bulunmuştur."

Dublin'deki sefalet öylesine büyüktür ki, tek bir büyük kuruluş, Mendicity Derneği, günde nüfusun sadece yüzde birine, yani 2.500 kişiye yardım edebilmekte, gündüzleri onları kabul edip bütün gün besledikten sonra akşamları bırakmaktadır.

Dr. Alison benzer bir durumun Edinburgh'da da yaşandığını anlatmaktadır. Zenginliği kendisine Modern Atina unvanını kazandıran Edinburgh'un Yeni Kent'teki parlak aristokratik bölgeleri, Eski Kent'teki yoksulların durumuyla büyük bir çelişki içindedir. Alison bu

---

* Work house: Bir nevi darülaceze. Geniş açıklama için 14. bölüme bakınız. (ç.n.)

5. F.R.S.E., Kraliyet Tıp Akademisi'nin üyesi ve sonra başkanı olan Dr. W. P. Alison tarafından yapılan alıntı. *İskoçya'da Yoksulların Yönetimi Üzerine Gözlemler ve Bunların Büyük Kentler Üstündeki Etkileri*. Edinburgh, 1840. Yazar, tarihçi Archibald Alison'un kardeşi, dindar bir Tory'dir.

geniş bölgenin, Dublin'in en kötü bölgesi kadar korkunç ve pis olduğunu belirtmektedir. Mendicity Derneği'nin verilerine göre Edinburgh'da da en az İrlanda'nın başkentindeki kadar yardıma muhtaç insan vardır. Dr. Alison ayrıca, İskoçya'daki yoksulların, özellikle Edinburgh ve Glasgow'dakilerin, üç ülkenin herhangi bir bölgesinden daha kötü durumda olduklarını ve en yoksul insanların İrlandalılar değil, İskoçyalılar olduğunu belirtiyor. Edinburgh'un Eski Kilise'sinin vaizi Dr. Lee'nin 1836'da Dinî Öğreti Komisyonu'na anlattığı önemli hususlar vardı. Dr. Lee insanların eşyasız hatta hiç bir şeysiz yaşadıkları, sık sık iki evli çiftin tek bir odayı paylaştıkları bölgede daha önce rastlamadığı bir sıkıntı görmüştü. Bir günde, içinde tek bir yatak, hatta bir ot yığını bile olmayan yedi evi ziyaret etmişti. Seksen yaşındaki yaşlı insanlar çıplak zeminde uyuyorlardı. Hemen hepsi geceyi gündüz kıyafetleriyle geçiriyorlardı. Bir mahzen odasında, İskoçya' nın kırsal bölgesinden gelen iki aile bulundu. Kente gelmelerinden hemen sonra iki çocukları ölmüştü ve üçüncüsü de ziyaret esnasında ölmek üzereydi. Barınaklarının bir köşesinde her ailenin pis bir ot yığını vardı. Mahzen, iki ailenin yanı sıra bir de eşeği barındırmaktaydı ve burası öylesine karanlıktı ki, insanları gündüzleri bile birbirinden ayırmak olanaksızdı. Dr. Lee, İskoçya gibi bir ülkede böylesine bir sıkıntıya tanık olmanın, insanın yüreğini sızlattığını belirtiyordu.

Edinburgh Medical and Surgical Journal'da Dr. Hennen buna benzer bir durumu anlatıyor. Bir parlamento raporundan[6] Edinburghlu yoksulların evlerinde pisliğin hüküm sürdüğü açıkça anlaşılıyordu. Yatakların üstünde geceleri tavuklar yatıyor, köpekler ve atlar insanlarla birlikte kalıyor ve bunun doğal sonucu olarak da böcek ısırıkları, pislik ve şaşırtıcı bir pis koku ortaya çıkıyordu. Edinburgh'daki yapıların durumu da, bu merhametsiz durumu olabildiğince besliyordu. Eski Kent bir tepenin her iki yamacına kurulmuştu ve kentin bittiği yerde High Street vardı. Bu yoldan aşağı doğru birçok dar, eğri büğrü sokak iniyordu. Çok dönemeçli olduğundan bunlara "Wynds" deniyor ve bu Wynd'ler kentin proleter bölgelerini oluşturuyorlar. İskoç kentlerinde evler genel olarak Paris'tekiler gibi beş-altı katlı binalardır ve her ailenin birbirinden ayrı oturduğu İngiltere'deki konutlara hiç benzemezler. Böylece, sınırlı bir bölgede yaşayan insan sayısı daha da yoğunlaşmıştır.

6. "Büyük Britanya'daki İşçi Sınıflarının Sağlık Koşulları hakkında yapılan bir araştırma üstüne Yoksullar Yasası Komisyonu tarafından İçişleri Bakanı'na sunulan Rapor, Ek ile birlikte." Temmuz 1842'de hem Lordlar hem de Avam Kamarasına sunulmuş, 3 cilt. (Yoksullar Yasası Komisyonu'nun Sekreteri Edwin Chadwick'in tıbbi raporlarından derlenmiştir. [Almanca baskıya eklenmiş.])

Kentlerde çalışan insanların temizliği üzerine bir İngiliz gazetesinde[7] çıkan makalede şöyle deniliyor:

> "Bu sokaklar öylesine dardır ki, insan bir evin penceresinden karşıdaki komşusunun penceresine rahatlıkla atlayabilir. Bu evler öylesine yüksektirler ve birbirlerinin üstüne öylesine yığılmışlardır ki, aralarında kalan avluya hemen hemen hiç ışık gelmez. Kentin bu bölgesinde evlere ait ne bir su kanalı, ne bir lağım, ne de bir tuvalet vardır. Sonuç olarak bütün çöp, pislik ve yaklaşık elli bin kişinin dışkısı her gece hendeklere atılır. Tüm sokaklar süpürülmesine rağmen sadece rahatsızlık verici olmakla kalmayıp burada yaşayanların sağlıklarını da ciddi bir biçimde tehlikeye düşüren bir durum, koku ve görüntü ortaya çıkar. Bu yerlerde tüm sağlık, ahlâk, hatta en olağan namus koşullarının çiğnenmesi şaşırtıcı bir şey midir? Tam tersine, burada yaşayanların koşullarıyla yakından ilgili olan herkes, bu insanların içinde bulunduğu sağlığa aykırı koşulların, sefaletin ve moral bozukluğunun ne dereceye ulaştığını anlatabilir. Bu bölgelerde toplum, tarif edilemeyecek kadar düşük bir düzeye gerilemiş ve umutsuzluğa terk edilmiştir. Yoksulların evleri genellikle pistir ve hemen hemen hiç temizlenmemektedir. Bu evler, çoğu durumda en kötü havalandırma koşullarına sahip, kırık pencerelerden soğuk alan ya da penceresi bile bulunmayan, çoğu kez rutubetli ve kısmen toprağın altında yer alan, her zaman kötü, rahatsız eşyaların serpiştirildiği, üstünde kadın-erkek, yaşlı-genç herkesin bir arada uyuduğu bir ot yığını bulunan tek bir odadan oluşmaktadırlar. Su, sadece umumi çeşmelerden akar ve suya ulaşmaktaki zorluk doğal olarak pisliği arttırır."

Diğer büyük deniz limanlarında da durum aynıdır. Tüm ticareti gücüne, refahına ve ihtişamına rağmen Liverpool da işçilerine aynı barbarlıkla davranır. Nüfusun çoğu, yani 45.000'den fazlası, dar, karanlık, rutubetli ve kötü havalandırılan mahzen odalarında yaşarlar. Bun odalar kentte 7.862 gibi bir sayıya ulaşır. Bu mahzen odalarının yanı sıra sadece dört tarafı kapalı, tek bir girişi ve dar, üstü kapalı bir koridoru olan 2.270 avlu ile küçük alan vardır ve buralarda da sadece proleterler yaşar. Manchester'daki bu tür avlular hakkında daha fazla şey söylenebilir. Bir keresinde Bristol'da 2.800 aile ziyaret edilmiş, ailelerin % 46'sının tek bir odada oturduğu görülmüştü. Aynı koşullar fabrika kentleri için de geçerlidir. Nottingham'da 11.000 ev vardır ve bunların 7-8 bin kadarı ardarda inşa edilmiş olduğundan, havalandırma yoktur ve genellikle birkaç ev tek bir tuvaleti kullanır. Kısa bir süre önce yapılan bir araştırmada birkaç sıra evin sadece tahtayla kapatılan lâğımlar üstüne inşa edildikleri ortaya çıkmıştı. Leicester, Derby ve Shaffield'da da durum daha iyi değildi. Birmingham hakkında yukarıda adı geçen *Artisan*'dan alınan makalede şöyle deniliyor:

---

7. *Artisan*, aylık bir dergi. 1843, Ekim sayısı.

"Kentin eski bölgelerinde birçok yer pis ve bakımsızdır; pislik yığınları ve su birikintileriyle doludur. Birmingham'da oldukça fazla olan avlu sayısı, aşağı yukarı 2.000'e ulaşmakta ve kent işçilerinin büyük bir kısmını barındırmaktadır. Bu avlular genellikle dar, çamurlu, kötü havalandırılmış, su tertibatı bulunmayan 8 ilâ 20 ev tarafından çevrilmiş yerlerdir. Bu evlerin arka duvarlarının ortak olması nedeniyle sadece yan taraflarında pencereleri bulunur. Avlunun arka tarafında pisliği tarif edilemeyecek kül yığını benzeri bir şey vardır. Bununla beraber yeni avluların daha mantıklı bir biçimde yapıldıkları, daha iyi bakıldıkları; Birmingham'ın eski kulübeleri Manchester ve Liverpool'dakilerden daha az sayıda insanı barındırdığı için, örneğin birkaç mil ötedeki Wolverhampton, Dudley ve Bilston'dan salgın hastalık sırasında daha az sayıda ölü verdiği göz önünde bulundurulmalıdır. Birmingham'da birkaç mahzen işyeri olarak kullanılmasına rağmen mahzen konutlar fazla değildir. Proleterlerin kaldıkları pansiyonlarsa çoktur (400'den fazla) ve avlulara ya da kentin merkezine yapılmışlardır. Bunların hemen hepsi iğrenç ve kötü bir koku yayar. Bu pansiyonlar, rahatlığı ya da ahlâkı hiç önemsemeden, sadece bu aşağı yaratıkların dayanabilecekleri bir atmosfer içinde yemek yiyen, kafayı çeken, sigara içen ve uyuyan dilencileri, hırsızları ve fahişeleri barındırırlar."

Glasgow da birçok yönüyle Edinburgh'a benzer. O da aynı Wynd'lere ve yüksek binalara sahiptir. Bu kent hakkında *Artisan* şunları söylüyor:

"Burada işçi sınıfı tüm nüfusun % 78'ini (aşağı yukarı 300.000 kişi kadar) oluşturmaktadır. Sefalette ve bakımsızlıkta, St. Giles, Whitechapel, Dublin'in Liberties'i ve Edinburgh Wynd'lerinin en adi köşelerini bile geçen bölgelerde yaşarlar. Bu türden birçok yer kentin ortasında, Trongate'in güneyinde, Saltmarket'in batısında, Calton'da kurulmuştur. High Street'in kenarlarında, uçsuz bucaksız labirentler. kötü havalandırılmış, suyu olmayan, birbirinin üstüne yığılmış harap evlerin oluşturduğu meydanlara ve avlulara açılan dar sokaklar ve Wynd'ler vardır. İnsanlar buralara tam anlamıyla yığılmışlardır. Her katta hemen hemen üç, ya da dört aile ve belki de yirmi insan vardır. Kimi yerlerde her kat yatakhane haline getirilmiştir. Böylece bir odada on beş-yirmi kişi üst üste yığılmıştır. Bu bölgeler toplumun en yoksul ve en değersiz üyelerini barındırırlar. Buralar tüm Glasgow'a yayılan o korkunç salgın hastalıkların kaynağı olarak kabul edilebilirler."

Şimdi de Hükümet Komiseri J. C. Symons'un el dokumacılarının durumlarını incelerken kentin bu yörelerini nasıl tarif ettiğini dinleyelim:[8]

"Gerek burada, gerekse Avrupa'da sefaletin en kötü safhalarını gördüm. Glasgow'un Wynd'lerini ziyaret edene dek herhangi bir uygar ülkede böylesine çok suç, yoksulluk ve hastalık olabileceğine inanmazdım. Alt taba-

8. J. C. Symons, "Arts and Artisans at Home and Abroad", Edinburgh, 1839, s. 116. İskoç olan yazar anlaşıldığı kadarıyla Liberaldir ve sonuç olarak işçilerin her türlü bağımsız hareketine fanatik olarak karşı çıkmaktadır.

kadaki pansiyonlarda her iki cinsten, her yaşta ve çeşitli çıplaklık derecelerinde on, on iki, hatta kimi zaman yirmi kişi hep birlikte döşemenin üstüne kıvrılıp uyuyorlar. Bu konutlar öylesine rutubetli, pis ve harap bir haldeler ki, insan onlardan birinin içinde atının bile kalmasını istemez."

Ve başka bir yerde şöyle diyor:

"Glasgow'un Wynd'leri 15-30.000 arasında değişen bir nüfusu kapsamaktadır. Bu bölge, tamamen dar meydanlardan ve dört köşe avlulardan oluşmaktadır. Bunların her birinin ortasında bir dışkı yığını vardır. Bu avluların dış görünüşlerindeki iğrençliği gördükten sonra bile, içte hüküm süren pislik ve sefaleti karşılamaya hazırlıklı değildim. Geceleri ziyaret ettiğimiz bazı yatakhanelerin döşemesinin üstünde kimisi çıplak, kimisi giyinik 15-20 kadın ve erkekten oluşan bir tabaka gördük. Yatakları, paçavralarla karışık otlardan yapılmıştı. Burada çok az eşya vardı ya da hemen hemen hiç yoktu. Ve bu mağaralara az da olsa "yaşanabilir" havası veren tek şey ocaktaki ateşti. Hırsızlık ve fuhuş, bu nüfusun başlıca geçim kaynağıydı. Kimse ülkenin ikinci büyük kentinin merkezindeki bu ahırları, bu cehennemi, bu suç, pislik ve hastalık yatağını temizleme zahmetine katlanır gibi gözükmüyordu. Diğer kentlerin uzun uzadıya incelenmesi, ahlâkî ya da bedensel çöküşün yoğunluğu ya da nüfusun fazlalığı hakkında daha iyi bir sonuç ortaya koymuyordu. Bu bölgede evlerin çoğu Hayır Cemiyetleri Mahkemesi tarafından harap ve oturmaya elverişsiz olarak nitelendirilmişti. Ama yine de bu evler, en kalabalık yerlerdi. Çünkü yasalara göre buralardan kira alınamazdı."

İngiliz adalarının büyük imalât bölgesinin merkezi olan Batı Yorkshire ve Güney Lancashire'ın bu kalabalık bölgeleri çeşitli fabrika kentleriyle birlikte diğer imalâtçı merkezlerden hiç de aşağı kalmıyorlardı. Yorkshire'in Batı Kazası'nın yün üretimi yapılan bölgesi, yeşil kırlık tepeleriyle çok güzel bir bölgedir. Bu tepeler, batıya doğru gittikçe daha engebeli hale gelir ve daha da bakımsızlaşır ve en sonunda İrlanda Denizi ile Alman Okyanusu arasındaki sette yer alan geniş Blackstone Edge dağlarında en yüksek noktalarına varırlar. Leeds'in uzandığı Aire vadileri ve Manchester-Leeds demiryolunun geçtiği Colder vadileri İngiltere'nin en güzel yerleridir ve her yer fabrikalar, köyler ve kentlerle doludur. Kaba gri taşlardan yapılmış evler, Lancashire'ın siyahlaşmış tuğla yapılarıyla kıyaslandığında öylesine temiz, öylesine düzenli görünürler ki, onlara bakmak insana zevk verir. Ama kentlere gelindiğinde insan neşelenecek pek az şey bulur. Leeds, *Artisan*'ın tarif ettiği gibi kurulmuştur; yaptığım gözlemlerle ben de bunun doğru olduğunu gördüm:

"Leeds, Aire vadisine doğru hafifçe inen bir meyil üstüne kurulmuştur. Buradaki su üç kilometre boyunca, kentin içinden akar ve sağanak yağmurlarda ya da buzlar eridiğinde büyük seller olur. Kentin yüksekte kalan

batı kesimleri, böylesine büyük bir kent için oldukça temizdir. Ama nehir boyundaki alçak bölgeler ve bunun gerisinde kalan yerler, bu yörede yaşayanların ve özellikle çocukların yaşamlarını tehdit edecek kadar pistirler. Buna bir de kaldırımsız ve kanalizasyonsuz yolları, eğri büğrü yapıları, çok sayıda avlu ve meydanları ve normal temizlik koşullarından yoksun bölgeleriyle Kirkgate, Marsh Lane, Cross Street ve Richmond Road civarındaki işçi bölgelerinin iğrenç durumu eklenince, bu mutsuzluk ve sefalet bölgelerindeki aşırı ölüm oranının nedeni ortaya çıkar. Aire'in (burada şunu da eklemek gerekir ki, imalâtın hizmetinde olan diğer bütün nehirler gibi bu su da kentin bir ucundan temiz ve berrak olarak girer, diğer ucundan koyu, siyah, pis ve olabilecek her türden çöp kokusuyla dolu olarak çıkar) taşmasının sonucu, evler ve mahzenler öylesine suyla dolar ki, bu suyun dışarı pompalanması gerekir. Böyle zamanlarda su, mahzenlerin[9] bile üstüne çıkarak, kükürtlü hidrojenle ve mikroplarla dolu bir koku salgılayarak sağlığa oldukça zararlı iğrenç bir tortu bırakır. 1839 baharındaki taşkınlarda bu torluyla dolu kanallar öylesine tehlikeli bir hale gelmişti ki, ölüm ve doğum kayıtlarını tutan memurların raporlarına göre, kentin bu yöresinde her iki doğuma karşılık üç ölüm gerçekleşmiştir. Hâlbuki aynı üç ay içinde kentin diğer yörelerinde her iki ölüme karşılık üç doğum olmaktadır.
Kentin diğer sık nüfuslu bölgeleri, ya su kanalından hepten yoksundurlar ya da hiç bir yararı olmayan bir kanala sahiptirler. Çok nadir olarak bazı evlerde mahzenler kurur. Bazı bölgelerde birkaç sokak birden, otuz santimlik yumuşak çamurla kaplıdır. Buralarda yaşayanlar zaman zaman kürekler dolusu külle bu sokakları temizlemeye çalışmışlar ama onların tüm gayretlerine rağmen pislik çukurları ve evlerden boşalan kirli su birikintileri, rüzgâr ve güneş onları kurutuncaya dek tüm delikleri doldurmuştur[10]. Leeds'de normal bir kulübe yirmi metrekareden daha fazla yer kaplamaz ve çoğunlukla bir mahzen, bir oturma odası ve bir de yatak odasından oluşur. İnsanların gece ve gündüzleri doldurduğu bu küçücük konutlar, içinde yaşayanların ahlâkları ve sağlıkları için ayrı bir tehlike teşkil ederler."

Ve bu kulübelerde insanların ne denli istiflendiklerine yukarıda alıntı yaptığımız "Çalışan Sınıfların Sıhhati Üstüne Rapor" da tanıklık etmektedir.

"Leeds'de ebeveynin yatak odasını paylaşan kız ve erkek çocuklar ve başka insanlar gördük. Bunların sonuçlarını düşünmek bile insanı titretiyor."

Leeds'den birkaç kilometre uzakta, birkaç vadinin birleştiği noktada siyah, pis kokan küçük bir nehrin kıyısına kurulmuş olan Bradford da böyledir. Hafta içinde kent gri bir kömür dumanı bulutu içine bürünür. Ama Pazar günleri, etraftaki tepelerden bakıldığında güzel bir manzarayla karşılaşılır. Yine de kentin içinde, Leeds'deki pisliğin aynısı ve rahatsızlık hüküm sürmektedir. Kentin eski bölgeleri, dik tepe

9. Bu mahzenlerin depo olmadığı ve insanlar tarafından ev olarak kullanıldığı unutulmamalıdır.
10. *Statistical Journal*, Cilt 2, s. 404'de Kent Meclisi'nin Raporu ile karşılaştırın.

kenarlarına kurulmuştur, dar ve şekilsizdirler. Dar sokaklarda, vadilerde ve avlularda pislik ve döküntü yığınları vardır. Evler harap, pis ve yoksuldur. Nehrin hemen yanında ve aşağıdaki vadide birinci katları tamamen tepenin yamacına gömülmüş olan ve tamamen terk edilmiş birçok ev gördüm. Genel olarak yüksek fabrikaların arasına sıkışmış olan işçi kulübelerinin bulunduğu vadinin en alt kısmındaki kesimler, tüm kentin en pis ve en kötü yapılarına sahip olan bölgeleridir. Daha yeni bölgelerde, diğer fabrika kentlerinde olduğu gibi kulübeler daha düzgün bir biçimde, sıralar halinde inşa edilmişlerdir. Ama onlar da işçilerin konutlarım yapmak için uygulanan geleneksel yönteme özgü tüm kötülüklerden paylarını alırlar. Manchester'a geldiğimiz zaman bu kötü yönlerden daha ayrıntılı bir biçimde bahsetme fırsatımız olacak. Aynı şey Batı Kazası'nın geriye kalan kentleri, özellikle Barnsley, Halifax ve Huddesfield için de geçerlidir. Güzel yeri ve modern mimarisi nedeniyle Yorkshire ve Lancashire'ın fabrika kentlerinin içinde en güzeli olan Huddesfield'in de böyle kötü bir bölgesi vardır. Kentte oturanların yaptıkları bir toplantıda kenti incelemekle görevlendirilen bir komite, 5 Ağustos 1844'de şöyle bir rapor hazırlar:

> "Huddersfield'in birçok sokağının ve birçok avlu ve meydanının kaldırımsız, lâğımsız ve kanalizasyonsuz olduğu herkes tarafından bilinir. Bulalarda biriken pislik ve döküntü yığını çürümektedir. Hemen hemen her yerde kirli sular küçük birikintiler oluşturur. Bunun sonucu olarak yakınlardaki konutların da kötü ve pis olması kaçınılmazdır. Bu nedenle buralarda hastalıklar doğmakta ve tüm kentin sağlığını tehdit etmektedir."[11]

Blackstone Edge'i geçersek ya da trenle buraya girersek, İngiliz imalâtının üzerinde şaheserler yarattığı, tüm işçi hareketlerinin kaynağı o klasik toprağa, yani merkez kenti Manchester olan Güney Lancashire'a gireriz. Burada, setler halinde batıya, İrlanda denizine doğru yavaş yavaş alçalan yemyeşil Ribble, Irwel ve Mersey vadileriyle, yüzyıl kadar önce nüfusu çok az ve büyük bir kısmı bataklık olan, şimdi ise kentler ve köylerle dolu ve İngiltere'nin en yoğun nüfuslu bölgelerinden biri haline gelmiş çok güzel, tepelik bir bölgeyle karşılaşırız. Lancashire ve özellikle Manchester, aynı anda İngiliz imalâtının başlama noktası ve merkezi olmuştur. Manchester Borsası, tüm sınaî dalgalanmaların termometresidir. Modern imalât sanayisi, mükemmeliyetine Manchester'da ulaşmıştır. Güney Lancashire'm pamuk sa-

---

11. 19 Temmuz 1844'de Huddersfield'de yapılan bir toplantıda kentte araştırma yapmak amacıyla kurulan komitenin raporu *The Northern Star*'m 10 Ağustos 1844 tarihli 352. sayısında yayımlanmıştı.

nayisinde doğa güçlerinin kullanılması, el emeğinin yerini makinelerin alması (özellikle mekanik tezgâhlar [power-loom] ve kendi kendine çalışan iplik eğirme makineleri tarafından) ve işbölümü en yüksek düzeyde görülmektedir. Bu üç unsuru modern imalâtın karakteri olarak kabul edersek, pamuk sanayisinin, başlangıçtan bugüne dek sanayinin diğer dallarının önünde gittiğini itiraf etmemiz gerekir. Bunun için de modern imalâtın, işçi sınıfı üstündeki etkileri, burada zorunlu olarak en serbest ve en mükemmel bir biçimde gelişmeli ve sanayi proletaryası en klasik mükemmeliyetiyle kendini göstermelidir. Buhar gücünün, makinelerin ve iş bölümünün uygulanmasıyla işçilerin düştükleri yer ve proletaryanın bu durumun üstüne çıkma çabaları, yine aynı biçimde en yüksek düzeyine tam bir bilinç içinde götürülmelidir. Manchester, modern imalâtçı kentin klasik bir örneği olduğundan ve bu kenti kendi kentimden hatta içinde yaşayanlardan bile daha iyi bildiğimden bu nokta üzerinde daha çok duracağız.

Manchester'ı çevreleyen kentlerde çalışan insanların yaşadıkları bölge göz önünde tutulduğunda merkezî kentten çok az değişiklik gösterdiği gözlenir. Buralarda işçi sınıfı nüfusun daha büyük bir bölümünü oluşturur. Bu kentler tamamen sanayi kentleridir ve tüm işlerini her konuda bağlı bulundukları Manchester aracılığıyla yönetirler. Bunun için de buralarda sadece emekçiler, küçük iş sahipleri ve tüccarlar otururken; Manchester oldukça büyük bir ticarî nüfusa, özellikle komisyonculara ve "saygıdeğer" perakendecilere ev sahipliği yapar. Böylece Bolton, Preston, Wigan, Bury, Rochdale, Middleton, Heywood, Oldham, Ashton, Stalybridge ve Stockport gibi otuz, elli, yetmiş, hatta doksan bin nüfuslu tüm kentler neredeyse tamamen işçi bölgeleriyle kaplıdır. Aralarında sadece birkaç fabrika, dükkânların çevrelediği birkaç ana cadde ve kenarlarında ise bahçelerin ve imalâtçıların villa benzeri evlerinin bulunduğu sokaklar vardır. Kentlerin kendileri de pis avluları, dar sokakları ve arka avlularıyla eğri büğrüdürler ve kömür dumanına gömülmüşlerdir. Bu evlerin inşaatında kullanılan başlangıçta parlak kırmızı renkteki tuğlalar zamanla siyaha dönüşerek paslı bir renge bürünmüşlerdir. Burada da mahzen konutlarla karşılaşmak olağandır. Mümkün olan her yere yeraltı mağaraları yapılmıştır ve nüfusun önemli bir bölümü buralarda oturur.

Preston ve Oldham'dan sonra bu kentlerin en kötüsü Manchester'ın 176 kilometre kuzey-batısındaki Bolton'dur. Deansgate ise, birkaç kez yaptığım ziyaretlerle görebildiğim kadarıyla bir çarşı vazifesi görür ve en iyi havalarda bile fabrikaların haricinde, alçak ve bir-iki katlı evlerle çevrili olmasına rağmen karanlıktır. Pis bir ana caddesi vardır. Her

yerde olduğu gibi burada da kentin eski yerleşimleri, özellikle harap haldedir. İnsanı dere mi, yoksa pis su birikintisi mi diye kuşkuya düşüren koyu renkli bir su kentin içinden akar ve havanın kirlenmesine neden olur.

Stockport da Cheshire tarafmdadır, ama yine de Manchester'ın imalâtçı bölgesine bağlıdır. Bu kent, Mersey boyunca uzanan dar bir vadi üzerine kuruludur. Bu yüzden sokaklar bir tarafta dik bir yamaçtan aşağı doğru inerken, diğer tarafta yine aynı diklikte bir yokuştan yukarı çıkarlar. Manchester'dan Birmingham'a giden demiryolu, kentin ve tüm vadinin üstünden geçen bir köprü üzerindedir. Stockport, bölgenin en sisli ve dumanlı kentidir ve özellikle köprüden bakıldığında aşırı derecede iğrenç bir görünüşü vardır. Ama vadinin tabanından tepenin eteğine dek uzanan bölgelerde uzun sıralar halinde uzanan işçi sınıfı kulübeleri ve mahzen evleri daha da iğrenç bir görünümdedir. Bölgenin diğer kentlerinde bu kadar çok mahzenin ev olarak kullanıldığını gördüğümü hatırlamıyorum.

Stockport'un birkaç kilometre kuzey-doğusunda, bu bölgenin en yeni fabrika kentlerinden biri olan Ashton–under-Lyne bulunur. Burası eteklerinden bir kanalın ve Tame Nehri'nin geçtiği bir tepenin yamacına kurulmuştur ve daha yeni ve düzenli bir plana göre inşa edilmiştir. Tepenin kenarına paralel uzanan beş ya da altı sokak, vadiye inen sokaklarla dik bir açı yaparak kesişir. Bu yöntemle fabrikalar, bacalarından siyah dumanlar kusan fabrikalar, nehrin ve kanal yolunun yakınlığı dolayısıyla vadinin içlerine çekilmiş olsalardı bile kentin dışında bırakılacaklardı. Bu düzen, Ashton'a diğer fabrika kentlerinden çok daha cazip bir görünüş kazandırmıştır. Sokakları daha geniş ve temiz, kulübeler ise daha yeni, kırmızı ve rahat görünürler. Ama çalışan insanlar için, kulübe yapımında kullanılan modern sistemin de dezavantajları vardır. Her sokağın dar, kaldırımlı bir yola açılan ve gözden saklı bir arka avlusu vardır ki oldukça pistir. Kentin girişinden başka hiç bir yerde elli seneden eski bir bina görmememe rağmen Ashton'un sokaklarında eskimeye başlayan kulübeler vardır. Evlerin köşelerindeki tuğlalar oynamaya başlamış, duvarlar çatlamış ve içerideki beyaz badanayı artık koruyamayacak hale gelmiştir. Pis, duman rengi sokaklar bu bölgenin diğer kentlerindeki sokaklardan pek farklı değildir. Ancak Ashton'da bunlar bir kural değil, istisnadır.

Bir buçuk kilometre doğuda yine Tame'in üstünde Stalybridge yer alır. Ashton'dan, tepelerin üzerinden yol alırken, tepelerde sağlı sollu bahçelerle çevrili, dini bütün bir katolik için Anglikan Kilisesi neyse bir gotik için aynı şeyi ifade eden Elizabeth tarzında yapılmış, güzel,

villa benzeri evler görülür. Yüz adım sonra Stalybridge vadinin ortasında belirir. O güzel kır evleriyle, hatta Ashton'un mütevazı kulübeleriyle tam bir tezat teşkil etmektedir! Stalybridge, Stockport vadisinden bile dar olan eğri büğrü bir derenin üstüne kurulmuştur ve bu derenin her iki tarafını da şekilsiz kulübeler, evler ve fabrikalar kaplamıştır. Girişteki ilk kulübeler dar, duman kokan, eski ve harap yapılardır. Evler ve tüm kent de bu kulübelere benzemektedir. Birkaç sokak dar vadiye kurulmuş, çoğu ise çapraz, karmakarışık bir halde tepenin üstüne ve altına yerleşmiştir. Bu eğimli yerleşimden dolayı neredeyse tüm evler yarı yarıya toprağa gömülüdür. Bu karmakarışık mimarîden ne denli çok meydan, avlu ve daracık sokağın ortaya çıktığı tepelerden rahatça görülebilirken kentten görülemez çünkü insan kentteyken ancak yarım metrelik bir görüş alanına sahip olabiliyor. Buna bir de aşırı pislik eklendiğinde, Stalybridge'in çevresinin tüm güzelliğine rağmen yarattığı tiksindirici etki kolaylıkla tahmin edilebilir.

Bu küçük kentleri geçelim artık. Her birinin kendine has özellikleri var, ama genel olarak buralarda çalışan insanlar tıpkı Manchester'dakiler gibi yaşıyorlar. Manchester'daki işçi nüfusun konutları için yapılacak her genel gözlemin, çevredeki kentler için de tam olarak geçerli olduğunu eklemekle yetiniyorum. Şimdi en büyük merkeze, Manchester'a geçelim.

Manchester, Oldham'dan başlayan ve buraya dek uzanan bir sıra tepenin güney yamaçlarına kurulmuştur. Bu sıradaki en son tepe Kersallmoor, bir zamanlar koşu sahası olarak kullanılmıştır ve Manchester'ın Kutsal Dağı'dır (Mons Sacer[12]). Manchester, Irwell'e akan iki küçük nehir Irk ve Medlock ile Irwell Nehri'nin arasında ve bu nehrin sol kıyısına kurulmuştur. Irwell'in sağ kıyısında nehrin çizdiği bir yayın içinde Salford ve daha batıya doğru da Pendleton bulunmaktadır. Irwell'in kuzeyinde Yukarı ve Aşağı Broughton uzanmaktadır. Irk'ın kuzeyinde Cheetham Hill, Medlock'un güneyinde ise Hulme, Medlock'un daha doğusunda Chorlton ve daha ötede, Manchester'in oldukça doğusunda ise Ardwick bulunmaktadır. Binaların yoğun olduğu bölgeye Manchester denir ve burada 400.000'den fazla insan yaşamaktadır. Kent öylesine garip bir biçimde kurulmuştur ki, insan burada sadece işiyle ve keyif gezintileriyle meşgul olduğu sürece işçi bölgelerine ayak basmadan ve işçilerle hiç karşılaşmadan yıllarca yaşayabilir. Bu, –bilinçsiz bir anlaşma ile olduğu kadar açıkça belirtilen bilinçli

12. Kersallmoor – Manchester yakınlarında işçilerin sık sık toplandıkları bir tepe. Engels, Romalı asilzadelere karşı ayaklandıktan sonra, İ.Ö. 494'de, pleblerin sığındığı eski Roma'daki Kutsal Dağ ile bir analoji kurarak buraya "Mons Sacer" (Kutsal Dağ) demektedir.

bir kararlılıkla da– işçi sınıfı bölgelerinin kentin orta sınıflara ayrılan bölümlerinden kesinlikle ayrılmış olmasından ya da bunun mümkün olmadığı zamanlarda bu bölgelerin sefil görünümünün hayırseverlik kılıfıyla örtülmesinden ileri gelmektedir. Manchester'ın tam ortasında aşağı yukarı bir buçuk kilometre uzunluğunda ve genişliğinde, sadece bürolardan ve büyük mağazalardan oluşan büyük bir ticarî bölge vardır. Tüm bölge geceleri derin bir ıssızlığa bürünür. Sadece bekçiler ve polisler ölü bir ışık saçan lâmbalarıyla dolaşırlar. Bu bölge, trafiğin oldukça yoğun olduğu birkaç ana cadde tarafından kesilir ve bunlar da ışıl ışıl parlayan dükkânlarla doludur. Bu caddeler üstündeki binaların üst katları konut olarak kullanılır ve bu caddeler gece geç vakitlere kadar canlıdır. Bu ticarî bölgenin dışında tüm Manchester, daha doğrusu tüm Salford ve Hulme, Pendleton ve Chorlton'un önemli bir bölümü, Ardwick'in üçte ikisi ve Cheetham Hill ile Broughton'un büyük bir kısmı, bir buçuk kilometre uzunluğunda ve aşağı yukarı bir kilometre genişliğinde bir kuşak oluşturan bu ticaret bölgesinin etrafını saran işçi bölgeleridir. Bu bölgelerin dışındaki muhitlerde üst ve orta burjuvazi oturur. Orta burjuvazi özellikle Chorlton'da ve Cheetham Hill'in aşağı bölgelerinde, işçi bölgelerinin yakınlarındaki düzenli sokaklara yerleşmiştir. Üst burjuvazi ise Chorlton ve Ardwick'de kentten uzak bahçeli villalarda, Cheetham Hill, Broughton ve Pendleton'un rüzgârlı tepelerinde, sıhhatli kır havasında, konforlu evlerinde ve her yarım saatte ya da onbeş dakikada bir kente giden bir otobüsün kalktığı bölgelerde yaşarlar. Bu yerleşimlerin en güzel yanı da, bu para aristokrasisinin mensuplarının sağlı sollu uzanmış sefaletin ortasında olduklarını fark etmeden işçi bölgelerindeki en kısa yoldan geçip iş yerlerine gidebilmeleridir. Gerçekten de borsanın bulunduğu yerden kentin dışına doğru giden caddelerin her iki tarafı da dükkânlarla kaplıdır. Bu caddeler, sırf kendi çıkarları dolayısıyla onlara düzenli ve temiz bir dış görünüş vermeye önem veren alt ve orta burjuvazinin elindedir. Bu dükkânların arkalarında yer alan bölgelerle bir benzerliği vardır. Gözde ticaret bölgelerine yerleşenlerin kirli işçi bölgelerini maskeleyenlerden daha bakımlı ve zarif oldukları doğrudur. Ama yine de işçi mahallelerinin önüne dikilen bu dükkânlar sağlam mideli, zayıf sinirli ve zengin kadınlarla erkeklerin gözlerinden, zenginliklerini ve lüksünü oluşturan sefaleti ve pisliği gizlemek için yeterli değildirler. Örneğin Old Church'den doğruca güneye giden Deansgate'in üstünde önce fabrikalar ve büyük mağazalar; sonra ikinci sınıf dükkânlar ve birahaneler; daha güneyde, ticarî bölgeden çıktıktan sonra daha az davetkâr görünen ve giderek daha da kirli olduğu göze çarpan dükkânlar yer alır. Buralarda biraha-

nelere daha sık rastlanır. Nihayet en güney uca varıldığında dükkânlar öyle bir surete bürünürler ki, bunların müşterilerinin işçiler hatta sadece işçiler olduğu bellidir. Borsadan güneydoğuya doğru giden Market Street de böyledir. Caddenin girişinde üstlerinde büyük mağazaların pırıl pırıl dükkânları, daha ileride Piccadilly'de büyük oteller ve mağazalar, daha da ilerde Medlock'un bitişinde London Road'da çalışanlar ve alt tabakadaki burjuvazi için dükkânlar, fabrikalar, birahaneler ve bu noktadan sonra da zengin tüccarların ve imalâtçıların büyük bahçeleri ve villâları vardır. Manchester'ı tanıyan biri, ana caddenin görünüşünden civardaki bölgelerin niteliğini anlayabilir ama böyle bir sokakta gerçek işçi bölgelerini nadiren görebilir. Bu ikiyüzlü plânın aşağı yukarı tüm büyük kentlerde uygulandığını çok iyi biliyorum. Perakendecilerin, işlerinden dolayı ana caddelere yerleşmek zorunda olduklarını da biliyorum. Bu tür caddelerde çok iyi binalar olduğunu ve bu caddelere yakın yerlerin uzaktaki bölgelerden daha değerli olduğunu da biliyorum. Ama şimdiye dek işçi sınıfının caddelerden böylesine sistemli bir biçimde uzaklaştırıldığını ve Manchester'da olduğu gibi burjuvazinin gözüne ve sinirlerine hoş gelmeyecek her şeyin böylesine usta bir biçimde saklandığını görmemiştim. Ama yine de diğer yönlerden Manchester, resmi yasalara ve plâna daha az uyularak inşa edilmiş ve diğer kentlere kıyasla daha "kazara" gelişmiş bir kenttir. Bu arada orta sınıfın, işçi sınıfının iyi durumda olduğunun zannedilmesi için yaptıklarını hatırladıkça Liberal imalâtçıların, Manchester'ın "Big Whig"lerinin* bu ince yerleştirme yönteminde pek de masum olmadıklarına inanmaktan başka bir şey gelmiyor elimden.

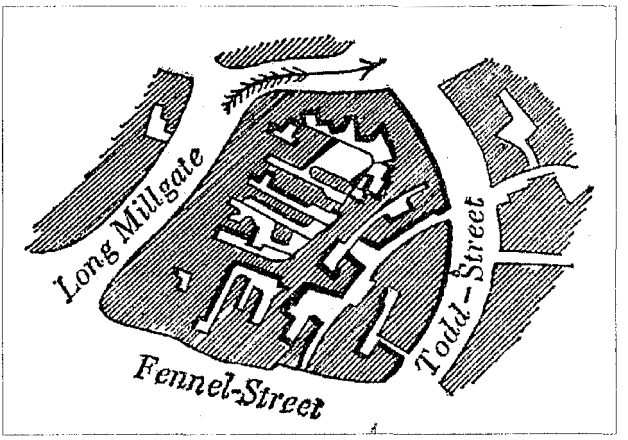
İşçi bölgelerini tarif etmeye geçmeden önce fabrikaların kenti birçok parçaya ayıran nehirleri ve kanalları tamamen birleştirdiğini belirtmeliyim. Ticarî bölgenin kuzey sınırı ile Irk arasında bulunan Manchester'ın Eski Bölgesi'nin sokakları, hatta en iyi durumdaki Todd Street, Long Millgate, Withy Grove ve Shude Hill gibi sokaklar bile dar ve kıvrımlıdır. Evler, pis, eski ve yıkık dökük, yan sokaklar ise korkunç bir durumdadır. Old Church'dan Long Millgate'e giderken sağda çok eskilerden kalmış bir sıra ev görülebilir; hiç biri yapıldıkları haliyle korunamamışlardır. Bunlar, Manchester'ın eski, ön-imalâtçılarının kalıntılarıdır ve burada yaşayanlar, kendilerine layık görmedikleri bu evleri, büyük oranda İrlanda kanı ile karışık işçi sınıfına bırakarak daha iyi bölgelere gitmişlerdir. Burası açıkça bir işçi bölgesidir, çünkü buradaki dükkânlar ve birahaneler bile biraz temiz görünmek zahmetine

* Büyük Liberaller ve "kodaman"lar. (ç.n.)

katlanmazlar. Ama bütün bunlar, iki kişinin bile birlikte geçemeyeceği dar aralıklarla ulaşılan arka avlular ve meydanlarla kıyaslandıklarında hiç kalırlar.

Mantıklı bir mimarî planı altüst edecek kadar düzensiz, birbiri üstüne yığılmış bu konutlar hakkında bir fikir vermek bile mümkün değil. Bu durumdan sadece Manchester'ın eski zamanlardan kalmış binalarını sorumlu tutmamak gerekir. Karışıklık, yakın zamanlarda eski şehir planından arta kalan bütün boş meydanlar doldurulduğunda ve bir karışlık boş yer bırakılmayıncaya dek her yer tıklım tıklım dolduğunda en yüksek noktasına erişti.

Bu sözümü doğrulamak için buraya Manchester'ın küçük bir bölümünün planını çizdim. Burası, bütün Eski Kent'in onda birini bile kapsamayan bir bölgedir ve bölgelerin en kötüsü de değildir.

Fennel

Bu plan tüm bölgenin ve özellikle de Irk yakınlarındaki kesimin inşasındaki mantıksızlığı göstermek için yeterlidir.

Irk'm güney kıyısının bu bölümü çok diktir, yüksekliği dört buçuk metre ile dokuz metre arasında değişir. Bu dik tepe yamacının üstüne üç sıra ev inşa edilmiştir. En alt sıradaki evler, nehrin hemen kıyısından yükselir, en üst sıranın ön duvarları da Long Millgate tepesinin doruğundadır. Bu iki ev sırasının arasında fabrikalar da vardır. Kısacası buradaki inşaa yöntemi Long Millgate'nin aşağı kesimindeki kadar karışık ve düzensizdir. Ana sokaklardan yanlara doğru çok sayıda üstü

kapalı geçit iç taraftaki avlulara açılırlar. Buraya doğru yürümeye başlayan biri, o zamana dek karşılaşmadığı bir pislik ve iğrenç bir koku ile burun buruna gelir. Bu, özellikle Irk'm aşağı taraflarında o zamana dek görmediğim kadar korkunç evlerin bulunduğu avlular için geçerlidir. Bu meydanlardan birinde, geçidin hemen sonuyla meydanın tam girişinde yer alan kapısı olmayan bir tuvalet bulunmaktaydı. Burası öylesine pis bir yerdi ki içerde yaşayanlar meydana ancak idrar göllerinin ve dışkıların üstünden atlayarak girip çıkabiliyorlardı. Burası, Irk'ın üstüne kurulmuş Ducie köprüsünün yukarı tarafında yer alan ilk meydandır. Aşağı tarafta, nehrin üstünde çürümüş hayvanların pis kokusuna bulanmış tabakhaneler bulunmaktadır. Ducie köprüsünün altındaki çoğu eve ancak daracık, pis merdivenlerle çöp yığınlarının üstünden geçilerek girilir. Ducie köprüsünün altında yer alan ve Alen Meydanı olarak bilinen meydan kolera salgınında (1832) öyle bir hale gelmişti ki, sağlık hizmetleri yetkilileri buraların boşaltılmasını, temizlenmesini ve kalsiyum klorid ile dezenfekte edilmesini emretmişti. Dr. Kay, bu meydanın korkunç durumunu o zamanlar tarif etmiştir.[13] Anlaşılan, o zamandan beri bu bölge kısmen yıkılmış ve tekrar yapılmıştır. Ducie köprüsünün üstünden bakan biri, birkaç yıkılmış duvar, döküntü yığınları ve birkaç da yeni ev görür. Köprüden görünen manzaranın, adam boyu yüksekliğinde bir siper ile kısa boylu ölümlülerin gözünden ustalıkla gizlenmesi tüm bölgenin genel özelliğidir. Aşağıda dar, kömür gibi siyah, pislik ve çöp dolu, kötü kokan bir nehir, Irk akmaktadır. Nehir bu pislikleri aşağı kesimdeki sığ bölgede biriktirir. Kuru havalarda, bu kıyıda yeşilimsi siyah renkte göller oluşur. Bunlar etrafa öylesine zehirli bir gaz salar ki, nehirden on iki ya da on beş metre yükseklikteki köprüden bile tahammül edilemeyecek bir koku duyulur. Bunun yanı sıra, nehri kısa aralıklarla kesen yüksek setlerin arkasında pislikler ve çöpler, kalın yığınlar halinde birikirler. Köprünün üst kesiminde tabakhaneler, Bonemill'ler ve gaz depoları vardır. Bunların çöpleri ve atıkları, çevredeki bütün lâğımların ve kanalların aktığı Irk'a boşalır. Bu nehrin ne denli pis olduğu rahatlıkla tahmin edilebilir. Köprünün sol altındaki dik yamacın üstünde yer alan meydanlarda, döküntü, pislik ve gübre yığınlarını görebilirsiniz. Burada evler, birbiri ardısıra inşa edilmiştir. Her birinin dışı siyah ve islidir; eski, kırık pervazlar ve camsız pencereler göze çarpar. Arka tarafta,

13. *The Moral and Physical Condition of the Working Class Employed in the Cotton Manufacture in Manchester.* Doktor James Ph. Kay, İkinci Baskı, 1832. Dr. Kay genel olarak işçi sınıfının sadece fabrika işçisinden ibaret olduğunu söyler; bunun dışında mükemmel bir broşür.

baraka tipi eski fabrika binaları görülür. Sağ aşağı kıyıda, uzun bir sıra halinde evler ve fabrikalar vardır. İkinci ev çatısız ve yıkılmış haldedir; üçüncü ev ise öylesine alçaktadır ki en alt katı yaşanılmaz bir halde, penceresiz ve kapısızdır. Buranın arka tarafında yoksulların mezarlığı, Liverpool ve Leeds'in demiryolu istasyonları, bunun da arkasında ise Manchester'ın –küçük fabrikaların kale gibi yüksek duvarları ve mazgalların siperleri arkasından– tehdit edici bir duruşla aşağıdaki işçi bölgelerine bakan "Poor-Law Bastille"i (hapishanesi) görülebilir.

Ducie köprüsünün üstünde ilerledikçe görürüz ki, sol kıyı düzleşirken sağ kıyı daha da dikleşir ve her iki kıyıdaki konutların durumu düzeleceğine daha da berbatlaşır. Burada Long Millgate'den, yani ana sokaktan sola dönen biri kaybolmuş demektir. Bir meydandan diğerine gider; sayısız köşe döner; dar, pis geçitlerden ve avlulardan geçer ve nihayet birkaç dakika sonra tüm izleri kaybedip, ne tarafa gideceğini bilemez halde kalır. Her yer yarı yarıya ya da tamamen yıkılmış binalarla doludur. Bazıları tamamen boştur (ve bu bölgenin boş olması çok şey ifade eder). Evlerde nadiren tahta ya da taş döşeme görülür; pencereler ve kapılarsa neredeyse tamamen kırıktır. Her yerde döküntü ve pislik yığınlarının, su birikintilerinin ve bunlardan yükselen yoğun bir kokunun bulunması, uygarlık seviyesi ne olursa olsun bir insanın bu bölgede yaşamasını olanaksızlaştırır. Irk'la kesişen Leeds demiryolunun yeni yapılmış uzantısı, bu meydanlarla avluların bir kısmını ortadan kaldırmış, bir kısmını da tamamen gözler önüne sermiştir. Demiryolu köprüsünün hemen altında, pislik ve dehşet açısından diğerlerini çok geride bırakan ve o zamana dek gözlerden uzak kalmış olan bir meydan vardır. Bütün bölgeyi çok iyi bildiğimi sanmama rağmen, demiryolunun bu açıklıkları olmasaydı, orasını ben de keşfedemeyecektim. Kazıkların ve çamaşır iplerinin arasından ve engebeli bir kıyıdan geçtikten sonra, çoğunda döşeme ve mutfak bulunmayan, tek katlı ve tek odalı küçük kulübelerin oluşturduğu bir karmaşanın içine girilir. Burada aşağı yukarı bir buçuk metre uzunluğunda ve iki metre eninde bir delikte iki tane yatak gördüm. Bun yataklar, bir merdiven ve bir de ocak odayı tamamen dolduruyordu. Diğer birkaçında ise hemen hemen hiç bir şey görmedim. Kapıların önü pislik ve çöple doluydu. Kaldırım görülmekten çok ayakla hissediliyordu. İnsanlar için yapılmış bütün bu ahırlar, iki tarafta evler ve bir fabrikayla, üçüncü tarafta ise bir nehirle çevrilmişti. Kıyıdaki küçük patikadan, başka bir konut labirentine çıkılıyordu.

Bu kadarı yeter! Irk'ın tüm kıyısı bu şekilde inşa edilmişti. Yaşanamayacak halde ve içlerinin pisliği, dış çevresinin pisliği ile tam bir uyum içinde bulunan, plansız bir evler kaosu. En doğal ve normal

ihtiyaçlarını karşılamak için bile hiç bir olanağa sahip olmayan bu insanlar nasıl temiz olabilirler? Tuvaletler o kadar az ki bunlar ya sürekli dolu oluyorlar ya da buradaki insanların kullanamayacağı kadar uzak bir yerdeler. Sadece Irk'ın pis sularını kullanıyorken ve su boruları ile kuyular kentin ancak seçkin bölgelerinde bulunurken, bu insanlar nasıl yıkanabilirler? Konutlarının şurada burada görülen domuz ahırlarından daha temiz olmamasının günahı modern toplumun bu kölelerinin üzerine atılmamalıdır. Ev sahipleri, Scotland köprüsünün hemen altındaki rıhtımda, döşemeleri, iki metre kadar ötede akan Irk'ın su seviyesinin en azından yarını metre aşağısında bulunan bu mahzenleri ya da köprünün hemen ardında karşı kıyıda, kapısı penceresi olmayan, birinci katları hepten kullanılmaz durumdaki bu evleri kiraya vermeye utanmıyorlar mı? Bu durum, bu bölgede hiç de ender görünen bir şey değil. Üstelik de her tarafı açık olan bu birinci kat, ihtiyaç dolayısıyla bütün bölge halkı tarafından tuvalet olarak kullanılıyor! Irk'ı bırakıp Long Millgate'in karşı kıyısından işçilerin konutlarına girersek, St. Mitchael Kilisesi'nden Withy Grove ve Shude Hill'e kadar uzanan daha yeni bir bölgeye geliriz. Burası nispeten daha düzenlidir. Burada, hiç olmazsa bir plana göre yapılmış ve genellikle birbirini dik kesen sokaklar ve avlular görürüz. Ancak evler için aynı şeyden bahsedemeyiz. Daha önce gördüğümüz yerlerde ev sahibinin kafasına estiği gibi yaptırdığı evler yer alırken burada da her avlu ve meydan, yan taraftakiler önemsenmeden yapılmıştır. Sokaklar birbirinden farklı yönlere açılırlar ve burada dolaşan bir insan her adım başında kör bir avluya girer ya da bir köşeyi döndüğünde kendini başladığı noktada bulur. Bu labirentte uzun süre yaşamanmış olan biri muhakkak ki bu bölgede yolunu kolay bulamaz.

Bu karmaşık nedeniyle bu bölgenin sokaklarının -eğer bu kelimeyi kullanabilirsek- ve avlularının havalandırılması, Irk bölgesindeki kadar kötüdür. Bununla beraber bu bölgedeki evlerin Irk bölgesindekilerden yeni olması ve sokaklarında hendekler bulunması nedeniyle daha avantajlı bir durumda olduğu söylenebilse de; burada da neredeyse tüm evlerde, içinde insanların yaşadığı mahzenler vardır. Oysaki evleri daha özensizce yapılan eski Irk bölgesinde buna rastlanmaz. Ayrıca çöp ve pislik yığınları ile sokaklardaki durgun sulara her iki bölgede de rastlanır. Sözünü ettiğimiz bölgenin temizliğine en büyük zararı veren bir diğer etmen de sokaklarda serbestçe dolaşan, çöp yığınlarını karıştıran ya da avlulardaki küçük domuz ahırlarında beslenen bir sürü domuzun varlığıdır. Manchester'daki birçok bölgede olduğu gibi burada da domuz yetiştiricileri, avluları kiralayarak do-

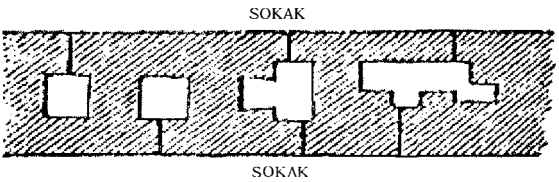
muz ahırı haline getirirler. Hemen hemen her avluda böyle ahırlara rastlanır. Buranın ahalisi tüm çöplerini bu ahırlara atarlar ve domuzlar da bunları yiyerek semirirler. Dört bir yandan kuşatılmış olan hava, çürümekte olan hayvan ve sebze artıklarının kokusuyla doludur. Geniş ve oldukça düzgün Millers Sokağı'nın açılması, arka tarafın oldukça başarılı bir biçimde gizlenmesini sağlamıştır. Ama ola ki biri merakla avlulara açılan bu sayısız pasajdan geçmeye kalksın, her yirmi adımda bir -kelimenin gerçek anlamıyla- bir domuz ahırıyla karşılaşacaktır.

Manchester'ın Eski Kent'i işte bu durumdadır. Notlarımı tekrar okurken durumun abartılmış olmadığını, hatta notlarımın en azından yirmi-otuz bin kişiyi barındıran bu bölgedeki pisliği, enkaz yığınlarını, temizlik adına hiç bir şeyin bulunmadığı, yaşanamayacak haldeki bu yerlerdeki havasızlığı ve sağlık koşullarını tam anlamıyla anlatmaktan uzak olduğunu kabul etmek zorunda kaldım. Böyle bir bölge, İngiltere'nin ikinci büyük kentinin ve dünyanın en önde gelen imalât merkezinin ortasında yer alıyor. Bir insanın ne denli küçük bir alanda hareket edebileceğini, ne denli az hava –hem de nasıl bir hava!– ile yetinebileceğini, uygarlıktan ne denli az pay almaya katlanabileceğini ve tüm bunlara rağmen yine de nasıl yaşayabileceğini merak ediyorsanız burayı görmeniz yeterlidir. Doğru, burası Eski Kent'tir ve Manchester halkı, ne zaman kendilerine bu dünya cehenneminin korkunç durumundan söz edilse bu gerçeği öne sürer. Ama bu neyi kanıtlar? Dehşet ve sefalet uyandıran her şeyin kökeni yakınlarda bir yerdedir ve bütün bunlar sanayi çağına aittir. Eski Manchester'a ait yüzlerce ev, uzun süreden önce eski sahipleri tarafından terk edilmiştir ve sanayi çağı şimdi işçileri buraya doldurmuştur. Sanayi çağının tarımsal bölgelerden ve İrlanda'dan buraya kadar sürüklediği kitleler, bu eski evler arasındaki her boşluğu barınaklarla doldurmuştur. Sanayi çağı bugün, ahır sahiplerinin bunları yüksek kiralar karşılığında işçilere verebilmesini ve işçileri sefalete itip binlerce kişinin sağlığını ayaklar altına alarak, sadece ev sahiplerinin zenginleşmesini sağlamıştır. Böylelikle ilk defa sanayi çağında feodal hizmetlerden kurtulabilen çalışanların yeniden bir meta ve bir köle olarak kullanılması mümkün olmuştur. Bu insanlar, başka herhangi biri yaşanamayacak durumda olan bu evlere tıkılmış ve zar zor kazandıkları ücretlerle de buraları tamamen harap etme hakkına sahip olmuşlardır. Bu, imalât sanayisinin bir başarısıdır. Bu işçiler, bu sefalet ve bu esaret olmadan imalât var olamazdı. Doğrusunu söylemek gerekirse, bu bölgenin ilk hali oldukça kötüydü ve buradan doğru dürüst bir şey elde etmek olanaksızdı. Peki, toprak sahipleri ve belediye, buralar yeni baştan inşa edilirken bunları düzeltmek

için herhangi bir şey yapmışlar mıdır? Hayır, tam tersine, boş olan her köşeye yeni bir ev yapılmış, gereksiz geçitler ev haline getirilmiştir. İmalâtın gelişmesiyle toprağın değeri de yükselmiş ve bununla birlikte içinde yaşayanların rahatı ve sağlığı hiç gözetilmeksizin olabildiğince yüksek kâr kaygısı ve: "Bir bina ne kadar kötü olursa olsun her zaman daha iyisi için para veremeyecek bir zavallı tarafından kiralanacaktır" prensibiyle inşaat işleri gittikçe artmıştır. Bununla birlikte burası Eski Kent'tir ve bu gerçek burjuvaziyi rahatlatmıştır. Şimdi Yeni Kent'in buradan iyi olup olmadığını görelim.

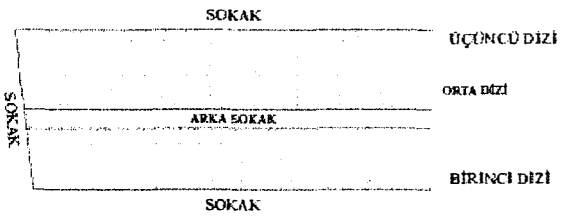
İrlanda olarak bilinen Yeni Kent, Eski Kent'in ötesinde Irk ile St. George yolu arasında bir tepe üstünde kurulmuştur. Burada bir kentin hiçbir karakterine rastlanmaz. Tek sıra halinde inşa edilmiş evler ve sokaklar, ot bile yetişmeyen killi bir toprağın üstünde sağa sola yerleşmiştir. Evler, daha doğrusu kulübeler, kötü, asla tamir edilemez halde ve pislik içinde oldukları gibi bir de rutubetli mahzenlere sahiptirler. Sokaklarda ne kaldırım, ne de su kanalı vardır. Buralarda küçük bahçelere doldurulmuş ya da çevrede başıboş gezinmekte olan çok sayıda domuz vardır. Sokaklardaki çamur öylesine fazladır ki, çok kuru günler hariç her adımda bileğe kadar çamura gömülmeden yürümek olanaksızdır. St. George yolu civarında birbirlerine gittikçe yakınlaşan bina grupları, kentin ortasına doğru gittikçe daha da kalabalıklaşan ve düzensiz bir hale gelen arka sokaklarda, meydanlarda ve avlularda son bulurlar. Buna karşılık bu sokakların kentin ortasına yaklaştıkça kaldırıma ve kanalizasyona kavuştukları doğrudur. Ama pislik, evlerin kötü düzeni ve özellikle mahzenler burada da aynıdır.

Burada, Manchester'daki işçi bölgelerinin inşası üzerine bazı genel gözlemlerde bulunmak yersiz olmayacaktır. Eski Kent'te evlerin gruplaşmasının tesadüfen gerçekleştiğini gördük. Her ev, bir diğeri düşünülmeksizin inşa edilir ve aralarındaki boşluklara da isim yokluğundan avlu denilir. Aynı bölgenin daha yeni kesimlerinde ve diğer işçi bölgelerinde sınaî hareketin ilk günlerinden başlamak üzere daha düzenli bir yerleşme görülebilir. İki sokak arasındaki meydanlar daha düzgün, genellikle de dört köşeli avlulara bölünmüşlerdir.

Bu avlular başlangıçtan beri bu şekilde yapılmışlardır ve sokakla olan bağlantıları üstü kapalı geçitler vasıtasıyla sağlanır. Tamamen plansız bir yapı sistemi, havalandırmayı önlediği için işçilerin sağlığına zararlıysa, onları her tarafı binalar tarafından kapatılmış olan avluların içine kapatmak çok daha zararlıdır. Buralarda hava sirkülâsyonun sağlanabileceği hiç bir yer yoktur. Evlerin bacaları, avlulara hapsedilmiş olan havanın kaçabileceği tek yoldur ve bunlar da ancak ateş yandığı sürece bu görevi görürler.[14] Dahası, böyle avluları çevreleyen evler sırt sırta inşa edilirler ve arka duvarları ortaktır. Bu bile havalandırmayı önlemek için yeterlidir. Polisler de bu avluların durumlarını kendilerine dert edinmediğinden her şey atıldığı yerde kalır. Bu nedenle buradaki pislik ve çöp yığıntılarına şaşmamak gerekir. Millers Sokağı'nda cadde seviyesinin en az otuz santim altında ve yağmurlu havalarda biriken suların akması için hiç bir drenaj sistemi yapılmamış avlular gördüm!

Daha yakın bir zamanda değişik bir inşa sistemi uygulamaya kondu ve bu sistem giderek yayıldı. İşçi kulübeleri tek tek değil, düzineler halinde inşa edilmeye başlandı. Tek bir müteahhit bir seferde bir ya da iki sokağı birden yapıyor ve daha sonra bunlar şu şekilde düzenleniyorlar: Ön cephedeki kulübeler en iyileridir; arka kapıları ve küçük bir avluları vardır. En yüksek kirayı bunlar getirir. Bu kulübelerin arkasında dar bir geçit, bir arka sokak bulunur. Sokağın her iki yanı da doludur ve buralara ya dar bir yol ya da üstü kapalı bir geçit açılır. Bu sokağa bakan kulübeler kirası en düşük ve en fazla ihmal edilen kulübelerdir. Bunların arka duvarları, ikinci bir sokağa bakan ve birinci sıradakilerden daha ucuz ama ikinci sıradakilerden daha pahalı üçüncü bir sıra ev ile ortaktır. Sokaklar aşağı yukarı şu şekilde yerleştirilmiştir:

14. Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun Raporu'nda ukalâ bir İngiliz Liberali bu meydanların kent mimarisinin en güzel örneklerinden biri olduğunu, birçok küçük park gibi bunların hava dolaşımını da arttırdığını söylemekte! Her meydanın, hava geçişini sağlayan ve birbirine bakan iki ya da dört geniş kapısı olsaydı muhakkak ki dediği gibi olurdu. Ne var ki, bu meydanların nadiren bir kapısı, çoğu kez de üstü kapalı dar bir girişleri vardı.

Bu yapı sistemi sayesinde ilk sıralardaki evlerde havalandırma oldukça iyidir, üçüncü sıra isc eski sisteme göre iyi durumdadır. Bununla beraber ortadaki sıra, avludaki evler kadar kötü bir havalandırmaya sahiptir ve arka sokaklar her zamanki gibi pis ve iğrenç bir durumdadır. Müteahhitler, bu yapı sistemini tercih ederler çünkü bu sistem, onlara hem daha çok yer kazandırır hem de birinci ve üçüncü sıradaki kirası yüksek yerleri daha yüksek ücret alan işçilere vererek onları daha iyi soymalarını temin eder. Bu üç değişik kulübe inşa sistemi tüm Manchester'da, Lancashire'da ve Yorkshire'da, kimi zaman karışık bir şekilde, ama genel olarak kentin değişik kesimlerinin ne denli eski olduğunu gösterir bir biçimde farklıdırlar. "Üçüncü sistem" St. George Yolu ile Ancoats Sokağı'nın doğusundaki büyük işçi bölgesinde uygulanmıştır ve Manchester'daki diğer işçi bölgeleriyle banliyölerde de buna çok rastlanır. Sözü edilen geniş bölgede, kanalları çevreleyen ve Ancoats denilen Manchester'ın en büyük fabrikaları vardır. Altı ya da yedi kattan oluşan bu büyük binalar, ince bacaları ile alçak işçi kulübelerinin üzerinde yükselirler. Bu nedenle, bu bölgenin nüfusunu fabrika işçileri ile en kötü mahallelerde oturan el dokumacıları oluşturur. Kentin merkezine en yakın sokaklar, en eski ve dolayısıyla en berbat durumda olanlardır ama kaldırımları ve kanalizasyonları vardır. Bunlar arasında Oldham Yolu'na ve Büyük Ancoats Sokağı'na yakın ve paralel sokakları sayabilirim. Daha ilerde, kuzeydoğuya doğru yeni yapılmış sokaklar vardır. Buradaki kulübeler daha düzenli ve temiz görünürler, kapılar ve pencereler yeni boyanmışlardır, odaların badanaları yenidir, sokakların havası daha iyidir, binalar arasındaki boşluklar daha çok ve daha geniştir. Ama bu, çok az sayıda ev için geçerlidir. Neredeyse her kulübenin altında mahzenlere rastlanabilir. Çoğu sokakta kaldırım ve lağım yoktur. Daha da kötüsü, buraların düzenli görünüşü tamamen gerçek dışıdır ve on yıl içinde kaybolup gidecektir. Kulübelerin yapısı da sokaklarınkinden daha iyi değildir. İlk bakışta, bütün bu kulübeler düzenli ve gösterişli görünürler, masif tuğla duvarları gözü aldatır. Arka sokakları ve evlerin nasıl yapıldığını düşünmeden yeni yapılmış işçi konutlarından geçerken, Liberal sanayicilerin, işçilerin hiç bir yerde İngiltere'de olduğu gibi iyi konutlarda oturmadığı yolundaki iddialarına katılmak zorunda kalırsınız. Ama daha yakından incelendiğinde, bu kulübelerin duvarlarının mümkün olduğu kadar ince inşa edildiği açıkça ortaya çıkar. Çatının ağırlığını taşıyan mahzenin ve birinci katın dış duvarları en fazla bir tuğla kalınlığındadır. Tuğlalar, uzun kenarları birbirine bitişik halde yerleştirilmiştir.

Ama ben, aynı yükseklikte, dış duvarları yarım tuğla kalınlığında olan kulübeler de gördüm. Tuğlalar bu kulübelerde kısa kenarları yan yana gelecek biçimde yerleştirilmişlerdi.

Malzemeden tasarruf etmenin yanı sıra bunun bir nedeni de müteahhitlerin hiç bir zaman toprağa sahip olmamış olmaları ve buraları İngiliz geleneğine göre yirmi, otuz, kırk, elli ya da doksan sene için kiralamalarıdır. Bu sürenin bitiminde toprak, üstündeki her şeyle birlikte, bu yapılan şeyler için hiç bir şey ödemeyen sahibinin eline geçer. Bu yüzden, toprağı kiralayan, toprak üzerinde yaptığı her şeyi, toprağın bu süre sonunda asgari değerde kalmasını amaçlayarak yapar. Ve bu tür kulübeler, çoğu kez sözleşme bitiminden yirmi ya da otuz yıl önce yapıldıklarından müteahhitler bunlara gereksiz hiç bir harcama yapmazlar. Genellikle marangoz, inşaatçı ya da imalâtçı olan bu müteahhitler, bir yandan kiradan ellerine geçen kazancı azaltmamak için, öte yandan da bu toprakların yakın zamanda toprak sahibinin eline geçmesi sebebiyle tamirata ya çok az para harcarlar ya da hemen hemen hiç harcamazlar. Ekonomik krizlerin ve bunları izleyen işsizliğin sonucu olarak, sokaklar boşalır, kulübeler içinde yaşanılamayacak harabeler haline gelir. İşçi kulübelerinin genellikle kırk yıl dayandıkları hesaplanmıştır. Yeni yapılanların birkaç yüz yıl dayanır gibi duran güzel ve kalın duvarlarını görünce, insan bu hesabı yadırgıyor. Baştaki harcamalarda yapılan cimrilik, tamirin ihmal edilmesi, kiracıların sık sık değişmesi, son on yıl içinde kiracılarca ve özellikle evin ahşap kısımlarını yakacak olarak kullanmakta tereddüt bile etmeyen İrlandalı aileler tarafından verilen zararlar, kulübelerin kırk yıl içinde harabe haline gelmelerine neden oluyor. Böylece sanayinin canlanmasından bu yana Ancoast'ta, büyük bir bölümü içinde bulunduğumuz yüzyılda yapılmış olan birçok evin harap oluşu ve birçoğunun da konut olarak ömürlerinin sonlarına yaklaşmalarının nedeni anlaşılıyor. Burada, bu bölgeyi uzun yıllar yaşanabilecek halde tutmak için yapılan tamirlere ve inşaat yöntemlerindeki gelişmelere ayrılan harcamaların üstünde durmayacağım, evleri ve bu evlerin içinde yaşayan insanların durumunu inceleyeceğim.

İşçilerin barınması için bundan daha zararlı ve daha moral bozucu bir yol yoktur. Emekçi, daha iyisine parası yetmediğinden, fabrikanın yakınlarında başka kulübeler bulunmadığından ya da kulübeler sanayiciye ait olduğunda, ancak bunlarda oturma koşuluyla işe alındığından böylesine harap konutlarda yaşamak zorunda kalıyor. Kulübelerin kırk yıl dayanacağını öngören hesap da pek o kadar net değil. Eğer bu kulübeler kentin kalabalık bir kesiminde iseler bunlar için

sürekli kiracı bulmak mümkün. Toprak kirası da oldukça yüksek olduğundan; müteahhitler, kırk yılın sonunda kulübeleri iyi durumda muhafaza edebilmek için bazı tamirler yapmak zorundadırlar. Ancak tamamen zorunlu olan işlerden başka hiç bir şeye ellerini sürmezler. Dolayısıyla bu şekilde tamir edilen konutlar en berbatları olurlar. Salgın hastalık tehlikesi varsa, genellikle uyuklayan sağlık ekiplerinin vicdanı ayaklanır ve işçi bölgelerine akınlar yapılır. Oldham Yolu yakınlarındaki birkaç arka sokakta olduğu gibi, tüm mahzen ve kulübe sıraları kapatılır. Ama bu pek uzun sürmez. Bu kötü kulübelere çok geçmeden kiracı bulunur, ev sahipleri onların buralarda oturmalarına izin vererek durumlarını düzeltir ve sağlık ekibi de kısa bir zaman boyunca tekrar buralara uğramaz. Manchester'ın bu doğu ve kuzeydoğu yakaları, burjuvazinin yerleşmediği tek bölgedir. Çünkü yılın on ya da on bir ayı boyunca batıdan ve güneybatıdan esen rüzgâr, tüm fabrika dumanlarını buraya getirir.

Büyük Ancoats Sokağı'nın güneyinde; düzensizce inşa edilmiş, birbirinden uzak evlerce kaplanmış, bu ev sıralarının arasında ve yağmurlu havalarda zorla geçilebilen, killi, düzensiz boş aralıkların bulunduğu, tepelik bir alanda ve üstünde ot bile bitmeyen çıplak bir araziyi kaplayan büyük bir işçi bölgesi vardır. Burada kulübeler pis ve eskidir; insana Yeni Kent'i hatırlatırlar. Birmingham demiryolunun kestiği düz alan, en sık ve en kötü yapıların bulunduğu yerdir. Burada Medlock, sayısız kıvrımlarla, birçok yerde Irk vadisi ile aynı seviyede olan bir vadinin içinden akar. Kömür karası renginde, durgun, pis bir su olan bu nehrin iki tarafında geniş fabrika alanları ve işçi bölgeleri uzanır. Bu işçi bölgeleri berbat durumdadır. İster Manchester, ister Ardwick, isterse de Chorlton ya da Hulme tarafında olsun, evler hep kötü durumdadır. Ama en korkunç durumda olan yer (eğer her noktayı ayrıntılı olarak anlatmaya kalkarsam sonuca asla varamam) Oxford Yolu'nun hemen kuzey batısında, Manchester tarafında bulunan ve Küçük İrlanda olarak bilinen yerdir. Medlock'un çizdiği yayın içinde, dört bir tarafı uzun bacalı fabrikalarla, yüksek setler ve binalarla çevrili olan oldukça derin bir çukurda, çoğunlukla birbiri ardına yapılmış ve çoğu İrlandalı olan aşağı yukarı dört bin insanın yaşadığı, iki yüz kulübelik iki grup ev vardır. Kulübeler eski, pis ve çok küçüktür. Çoğu sokak düzensiz, sokakların kimi yerleri çökük, bir kısmı kaldırımsız ve kanalizasyonsuzdur. Sokakların hemen hemen her yerinde su birikintileri içinde çöpler ve pislik yığınları görülür. Bunlardan çıkan kötü kokuların zehirlediği hava, bir düzine uzun fabrika bacasından kustuğu dumanla da kararmış durumdadır. Giysileri paramparça olmuş kadın

ve çocuklardan oluşan bir güruh, su birikintileri içindeki çöp yığınlarını yiyerek yaşayan domuzlar kadar pis bir halde buralarda sürünüyorlar. Kısacası, bütün bu sefil insanların yaşadığı yer, Irk'ın en berbat avlularında bile rastlanamayacak kadar iğrenç bir manzara oluşturuyor. Deri parçalarıyla onarılmış kırık pencerelerin, sallanan kapıların, eski püskü kapı perdelerinin arkasında, tarif edilemeyecek kadar pis ve iğrenç haldeki karanlık ve ıslak mahzenlerde, bilerek kirletilmiş gibi görünen bu harap kulübelerde yaşayanlar, insanlığın en aşağı seviyesinde sayılabilirler. İşte, bu bölgenin dış görünüşünün, bir yabancıda uyandırdığı etki böyle anlatılabilir. En iyisinde iki oda, belki bir mahzen, bir de tavan arası olan bu kulübelerde ortalama yirmi kişinin yaşadığını duyunca insan ne düşünebilir? Bütün bu bölgede, her yüz yirmi kişiye bir tek tuvalet düşüyor. Bu bölge, 1844 yılında da doktorların tüm sözlerine ve kolera salgını sırasında Küçük İrlanda'nın durumunu keşfeden sağlık ekiplerinin kapıldığı tüm heyecana rağmen 1831 yılındaki durumundan farksız! Dr. Kay, bölgedeki bütün bu evlerin sadece mahzenlerinin değil, birinci katlarının da rutubetli olduğunu belirtiyor.[15] Bir zamanlar toprakla dolu olan birkaç mahzenin boşaltılarak içine tekrar İrlandalıların yerleştiğini; bir mahzende, balçıkla sıvanan bir delikten içeri devamlı su girdiğini, mahzen, nehir seviyesinin altında olduğundan içinde yaşayan bir el tezgâhı dokumacısının her sabah odasına dolan suyu sokağa boşaltmak zorunda kaldığını anlatıyor!

Daha aşağıda, Medlock'un sol kıyısında, büyük bir işçi bölgesi olan Hulme bulunuyor. Buradaki işçilerin durumu da Ancoats'dakilerle aynı. Evlerin iç içe inşa edildiği yerler kötü ve harap durumda. Nüfusu daha az olan yerler daha modern bir yapıya sahip olsa da pislik içindeler. Medlock'un öbür tarafında, Deansgate'in her iki tarafından fabrika alanlarına kadar uzanan ve bazı kesimleri Eski Kent ile rekabet edebilecek durumda olan diğer bir büyük işçi bölgesi bulunuyor. Özellikle ticarî bölgenin hemen yanında bulunan sokaklar üzerindeki kalabalık yapıların bazı bölgeleri Eski Kent'in en dar meydanlarını bile geçiyor. Burada, aralarında eğri büğrü küçük avluların ve geçitlerin bulunduğu dar ve uzun arka sokaklara rastlanıyor. Bunların giriş ve çıkışları öyle garip ki, insan birkaç adımda bir çıkmaza giriyor ya da kendisini tahmin edemeyeceği bir yerde buluyor; eğer her avluyu ve her geçidi tek tek bilmiyorsa, yolunu bulması olanaksız hale geliyor. Dr. Kay'a göre tüm Manchester'ın kültür düzeyi en düşük sınıfı, bu harap ve pis bölgelerde yaşar, hırsızlık ve fahişelikle geçinir. Görünüşe göre

15. Dr. Kay, a.g.e.

Dr. Kay'ın bu gözlemleri şu anda da hâlâ geçerlidir. Sağlık ekipleri, 1831 yılında yaptıkları bir araştırmada, buranın Küçük İrlanda ya da Irk boyundaki diğer bölgeler kadar pis olduğunu (bugün daha iyi bir durumda olmadığına tanıklık edebilirim), Parliement Sokağı'nda 380 kişi için, Parliement geçidinde ise iç içe inşa edilmiş otuz ev için tek bir tuvalet bulunduğunu gördüler.

Irwell'den Salford'a geçersek, nehrin oluşturduğu bir yarım adanın üstünde 80.000 kişinin yaşadığı bir kent görürüz. Burası, tek bir geniş caddesi olan ve kente girişin bu cadde üzerinden mümkün olduğu büyük bir işçi bölgesidir. Bir zamanlar Manchester'dan daha önemli bir yer olan Salford, hâlâ ismini taşıyan Salford Hundred bölgesinin o zamanlar en önemli kentiydi. Sözünü ettiğim yer, Manchester'da, Old Church'ın (Eski Kilise) karşısında ve Irwell'in karşı kıyısında yer alan Eski Kent kadar kötü durumdaki, eski ve bu yüzden de sağlığa çok zararlı, harap durumda, pis bir yerleşim yeridir. Nehrin biraz ötesindeki bölge daha geç inşa edilmiş olmasına rağmen kulübeler kırk yıllık ömürlerini doldurdukları için oldukça harap durumdadır. Bütün Salford öylesine küçük avlulardan ve dar sokaklardan oluşur ki, bana gördüğüm en dar sokakları, Cenova sokaklarını hatırlatıyor. Salford'un kuruluş düzeni ve temizliği ise Manchester'dan çok daha kötüdür. Manchester'da ekipler, her altı ya da on yılda bir işçi bölgelerine gelip, buradaki en kötü konutları kilitliyor ve böylece bu ahırlardaki en pis yerlerin temizlenmesini sağlıyorlar; Salford'da ise buna benzer hemen hemen hiç bir şey yapılmıyor. Chapel Sokağı'nın, Greengate'in ve Lane'in arka sokakları ve avluları, belli ki, yapıldıklarından beri hiç temizlenmemişler. Daha yakın bir zamanda, demiryolu, yüksek bir köprü üzerinden bu sokakların içine dalmış ve en kirli yerlerinin yok olmasına neden olmuş. Ama bu neye yarar? Bu köprüden geçen ve aşağıya bakan bir kimse, yeterince pislik ve sefalet görür. Eğer herhangi biri bu sokaklardan geçme zahmetine katlanıp açık kapılardan ve pencerelerden evlerin ve mahzenlerin içine bakarsa, Salford'daki işçilerin, temizliğin ve rahatlığın mümkün olmadığı konutlarda yaşadığını görür. Tam olarak aynı durum, Salford'un daha uzak bölgelerinde, Islington'da Regend Yolu boyunca ve Bolton demiryolunun arkasındaki bölgelerde de görülebilir. Avluların ve arka sokakların en kötü durumda olduğu Oldfield Yolu ile Lane arasındaki işçi konutları, kirlilik ve kalabalıklık açısından Eski Kent'in konutları ile yarışırlar. Bu bölgede, aşağı yukarı altmış yaşlarında bir adamın bir ahırda yaşadığını gördüm. Penceresi, döşemesi ve tavanı olmayan dört köşe odasına bir çeşit baca yapmıştı. Buraya bir de yatak koy-

muştu ve harap olmuş çatısı içeriye yağmur almasına rağmen burada yaşıyordu. Bu adam normal bir iş için çok yaşlı ve zayıftı, el arabası ile gübre taşıyarak geçiniyordu; gübre yığınları ise sarayının kapısının hemen yanı başında duruyordu!

Manchester'ın, on iki ay boyunca gözleme fırsatı bulduğum çeşitli işçi bölgeleri işte bu durumdadır. Gezintimizin sonunda ortaya çıkan tabloyu özetlersek; Manchester ve çevresinde çalışan 350.000 insanın hemen hepsinin kirli, rutubetli ve sefalet kokan kulübelerde yaşadıklarını, bu kulübeleri çevreleyen sokakların berbat durumda olduklarını ve bunların havalandırma göz önünde bulundurulmadan, sadece müteahhidin elde edeceği kâr gözetilerek yapıldığını görürüz. Manchester'daki işçi konutlarında temizliğin, güvenin ve sonuç olarak rahat bir aile yaşantısının mümkün olmadığını itiraf etmeliyiz. Bu konutlarda ancak, fiziksel olarak yozlaşmış, tüm insanlığı elinden alınmış, aşağılanmış ve gerek moral gerekse fiziksel olarak hayvan mertebesine inmiş olanlar kendilerini rahat ve evindeymiş gibi hissedebilir. Dr. Kay'in gözlemleri de benimkilerle aynıdır. Gereksiz olmasına rağmen, imalâtçıların hakkında olumlu değerlendirmelerde bulundukları, bir otorite olarak tanınan ve işçilerin bağımsız hareketlerinin fanatik bir muhalifi olarak bilinen Liberal Bay Senior'un sözlerinden alıntı yapıyorum[16].

> "Irish Town, Ancoats ve Küçük İrlanda'daki fabrika işçilerinin konutları arasından geçerken, bu evlerde sağlıklı kalabilmenin nasıl mümkün olduğuna şaştım kaldım. Bu kentler -çünkü genişlikleri ve nüfusları açısından bunlar birer kenttirler-inşaatı yapanın çıkarlarından başka hiç bir şey önemsenmeden yapılmışlar. Bir marangoz ile bir inşaatçı birleşerek, üstünde bir seri inşaat yapılabilecek toprak satın alıyorlar (yani belli bir yıl için kiralıyorlar) ve bu arazileri ev denen yapılarla kaplıyorlar. Bir yerde, bir çukur boyunca yapılmış bir sokak gördük. Bu şekilde, kazma masrafı olmadan daha derin mahzenler yapılabiliyordu ve bu mahzenler mal ya da çöp depolamak için değil de, insanlar için konut olarak yapılıyordu. Bu evlerin bir tanesi bile koleradan kurtulamadı. Genel olarak bu banliyölerin sokakları kaldırımsız ve ortalarında bir pislik çukuru var; evler ise sırt sırta yapılmış. Hiç bir havalandırma ya da drenaj sistemi yok ve bütün aileler bir mahzenin ya da tavan arasının bir köşesine tıkılmışlar."

Sağlık ekiplerinin kolera salgını sırasında yaptıkları ziyaretlerde gösterdikleri olağanüstü hareketlilikten söz etmiştim. Salgın hastalık yaklaşırken kentteki burjuvaziyi bir dehşet sarmıştı. İnsanlar birden

16. Nassau W. Senior: "Ticaret Heyeti Başkanı'na Fabrika Yasası, üzerine Mektuplar" (Chas. Poulett Thompson, Esq.), Londra 1837, s. 24.

yoksulların sıhhi olmayan konutlarını hatırladılar ve bu teneke mahallelerinin her birinin hastalığın merkezleri olacağını ve hastalığın buradan çeşitli yönlere yayılarak mal sahibi sınıfın evlerine dek ulaşacağını düşününce korkudan titrediler. Bir sağlık komisyonu, bir an evvel bu bölgeleri incelemek ve buraların durumu hakkında Kent Meclisi'ne rapor vermekle görevlendirildi. Bu komisyonun bir üyesi olan ve on birinci bölge hariç her ekip bölgesini şahsen gezen Dr. Kay, yazılan raporlardan şu alıntıları yapıyor: "Sadece Manchester'da, Salford ve diğer banliyöler hariç, toplam 6.951 ev kontrol edilmişti. Bunlardan 6.565'inin acilen badanaya ihtiyacı vardı; 960 tanesinin onarılması gerekiyordu; 939'unun kanalları yetersizdi; 1.435 tanesi rutubetliydi; 452'si çok kötü havalandırmaya sahipti; 2.221'inin tuvaleti yoktu. Kontrol edilen 687 sokaktan 248'i yapılmamıştı; 53'ü kısmen yapılmıştı; 112'si havasızdı; 352'si pis su birikintileri ve çöp yığınları ile doluydu. Böylesine pis bir yeri kolera gelmeden önce temizlemek tabii ki olanaksız bir şeydi. Bu yüzden ancak, en kötü durumda olan birkaç meydan temizlendi, diğerleri ise olduğu gibi bırakıldı. Temizlenen bölgeler de Küçük İrlanda'da olduğu gibi bir iki ay içinde eski pis durumlarına geri döndüler. Aynı komisyon bu evlerin iç koşullarının da Londra'da, Edinburgh'da ve diğer kentlerde gördüklerine benzer olduğunu rapor ediyor.[17]

> "Kimi zaman bir İrlandalı ailenin hep birlikte tek bir yatağa sıkıştıkları da olur; pis bir ot yığını ya da eski çuvallar, ihtiyaçla, duygusuzlukla ve sefaletle tektipleşen bu insanların hepsinin birden üstünü örter. Müfettişler çoğu kez, tek bir evin içinde iki odaya sığınmış iki aile buldular. Hepsi bir odada uyuyor, diğer odayı da mutfak ve ortak yemek odası olarak kullanıyorlardı. Çoğu kez, rutubetli bir mahzende birden fazla aile barınıyor; bu vebalı havanın içinde on iki ila on altı insan bir arada yaşıyordu. Bu hastalık yuvalarına ilaveten buralarda domuzların beslendiğini ve en iğrenç, en çileden çıkartıcı olayların görüldüğünü de ekleyelim."

Kendileri ait bir odaları olan birçok ailenin buraya sık sık misafir ve kiracı kabul ederek kadınlı erkekli, çoluklu çocuklu birçok misafirle aynı yatakta yatmalarının nadir görülen bir durum olmadığını belirtmek gerekir. "İşçi Sınıfının Temizlik Durumu ile ilgili Rapor"a göre, Manchester'da bir adam ve karısı ile olgun yaştaki baldızının bir tek yatakta uyudukları altı kez görülmüş. Yatakhanelerin sayısı burada da oldukça çok. Dr. Kay, 1831'de Manchester'da bunların sayısının 267 olduğunu söylüyor. O zamandan beri bu sayı epeyce artmış olma-

17. Kay, a.g.e. s. 32.

lı. Bunların her biri yirmi-otuz konuk kabul ediyor ve böylece hepsi birden gecede beş ilâ yedi bin insanı barındırmış oluyor. Bu evlerin ve kabul ettikleri konukların nitelikleri diğer kentlerdeki gibidir. Her odada yere serilen beş ilâ yedi yatağın -karyola yoktur- üstünde hiç bir ayrım yapılmadan, ne kadar insan varsa hepsi birden yatar. Bu haydut yataklarında hüküm sürmekte olan fiziksel ve ahlâkî havayı anlatmama gerek yok. Bu evlerin her biri, birer suç yuvası. Kötülüğün bu zoraki merkezîleşmesi olmasa asla gerçekleşmeyecek olan kötü olaylar karşısında insan tabiatı isyan ediyor.[18] Gaskell, Manchester'da mahzenlerde yaşayan insanların sayısını 20.000 olarak veriyor. *Weekly Dispatch*, "resmi raporlara göre" bu sayının işçi sınıfının yüzde on ikisini oluşturduğunu söylüyor ki, bu da Gaskell'in verdiği sayıya uyuyor. İşçi sayısı 175.000 olarak hesaplandığına göre bunun yüzde on ikisi de 21.000 eder. Banliyölerdeki mahzen sayısı da en az bunun kadar çoktur. Böylece Manchester mahzenlerinde yaşayan insanların sayısı kırk-elli binden az değildir.

En büyük kentler ve kasabalardaki işçi konutları ile ilgili bu kadar bilgi yeterli diye düşünüyorum. Barınma ihtiyacının bu şekilde karşılanması, diğer ihtiyaçların nasıl karşılandığı yönünde bir örnek teşkil edebilir. Bu pis yerlerde ancak paramparça giysiler içinde ve kötü beslenen bir nüfusun yaşayabileceği bilinen bir gerçektir. İşçilerin giysileri genellikle çok kötü durumdadır. Bunların imalâtı için kullanılan malzeme hiç de kullanışlı değildir. Pamuklu kumaşlar kadınlarla erkeklerin elbise dolaplarındaki yün ve ketenin yerini almıştır. Gömlekler beyazlatılmış ya da renkli pamukludan yapılmaktadır. Kadınların elbiseleri, genellikle desenli pamuklu kumaştan dikiliyor. Çamaşır iplerinde yünlü iç çamaşırına nadiren rastlanıyor. Erkekler, genellikle pamuklu kadifeden ve diğer ağır pamuklu kumaşlardan yapılmış pantolonlar, ceketler ve paltolar giyiyorlar. Koton kadife ("koton kadife ceket" diye bilinir) işçilerin en ünlü giysisi olmuş durumda. İşçiler de, yünlü kumaş giyen ve bu kumaşla anılan orta sınıfın aksine,

18. P. Gaskell. *The Manufacturing Population of England: Its Moral, Social and Physical Condition and the Changes which have arisen from the Use of Steam Machinery; with an Examination of Infant Labour. Fiat Justita.* 1833. Burada özellikle Lancashire'daki işçi sınıfının durumu anlatılmaktadır. Yazar bir Liberaldir ama kitabı liberalizm işçilerin mutluluğu ile uğraşmadığı bir dönemde yazmıştır. Bu yüzden önyargısız bir biçimde, o günkü koşulların getirdiği, özellikle fabrika sistemindeki kötülükleri görebiliyor. Diğer taraftan kendisi Fabrika Araştırma Komisyonu'nda çalışmış, daha sonra Komisyon Raporu tarafından yalanlanan, güvenilmeyen kaynaklardan birçok bilgiler almıştır. Bütün olarak değerli olmasına rağmen, Kay gibi o da işçi sınıfı ile fabrika işçilerini bir ve aynı gördüğünden ancak dikkatle kullanılması gerekir. Bu kitabin Giriş bölümünde proletaryanın tarihî gelişimi üstüne yazılanlar, genellikle Gaskell'in bu eserinden alınmıştır.

kendilerini bu isimle çağırıyorlar. Çartist lider Feargus O'Connor, 1842 ayaklanması sırasında Manchester'a gelip sağır edici bir alkış arasında işçilerin içinde belirdiğinde, koton kadifeden bir elbise giymekteydi. Şapka, bütün İngiltere'de işçiler de dâhil olmak üzere herkesçe kullanılmaktadır. Çeşitli biçimlerde, yuvarlak, yüksek, kalın kenarlı, ince kenarlı ya da kenarsız şapkalar görülür. Sadece fabrika kentlerindeki gençler kep giyerler. Bir şapka edinemeyen kimse, kendine dört köşe, alçak, kâğıttan bir şapka yapar.

İşçilerin tüm giysileri iyi durumda olsalar dahi genellikle mevsime çok az uyarlar. Ani ısı değişiklikleri ve yapılan hesaplara göre herhangi başka bir yerden daha fazla soğuk algınlığına sebep olan nemli İngiltere havası, tüm orta sınıfı giysilerinin içine yünlü fanila giymeye zorlar; bu fanilalar, eşarplar ve ceketler ülkenin hemen her yerinde kullanılır. İşçi sınıfı ise böylesine bir tedbirden yoksun olduğu gibi, yünlü kumaşın bir parçasını bile kullanamaz durumdadır. Ağır yünlü kumaşlar, pamuklu kumaşlardan daha kalın, sert ve ağır olsalar da, soğuğa, rutubete ve suya karşı pek koruma sağlamazlar. Kalınlıklarından ve diğer özelliklerinden dolayı uzun süre ıslak ya da nemli kalırlar ve sıkı dokunmuş yün kumaşların yoğunluğuna sahip değildirler. Bir *işçi Pazar günleri için kendisine yünlü bir giysi alacak olsa, bu alışveri*şi, "Şeytan'ın tozu" olarak bilinen ve kullanılmaktan ziyade sadece satılmak üzere yapıldığı için iki gün içinde yırtılan ya da incelen kumaşların satıldığı ucuz mağazalardan yapmalı ya da kendine en güzel günlerini geçirmiş ve ancak birkaç hafta dayanacak olan kullanılmış bir ceket almalıdır. Ayrıca işçilerin giysileri çoğu kez kötü bir durumdadır ve en iyilerini kısa süreler içinde rehin bırakmaları gerekir. Ama çok sayıda işçinin, özellikle İrlandalıların giysileri tamir edilemeyecek kadar yıpranmıştır ve yapılan yamalardan asıl rengi görünmez hale gelmiştir. Fakat yine de İngilizler ve İrlandalılar yama yapmaya devam ederler ve bu sanatı öylesi bir noktaya ulaştırmışlardır ki, keten kadifenin üstüne yün ya da çuval dikmenin ya da bunun tam tersini yapmanın onlar için pek bir farkı yoktur. Ama gerçek bir İrlandalı, tam olarak zorunda kalmadıkça ve giysisi paramparça bir hale gelmedikçe yama yapmaz. Gömleğin parçalarının, paltonun ya da pantolonun yırtıklarının arasından çıktığını görmek çok olağandır. Carlyle'ın dediği gibi,[19] onlar, "ancak festivallerde ve gelgitin en yüksek olduğu zamanlarda yapılan ve giyip çıkartılmasının çok zor olduğu söylenen paçavra elbiseler" giyerler.

19. Thomas Carlyle. *Chartism*, Londra 1840, s. 28.

İrlandalılar, İngiltere'ye daha önce bilinmeyen bir geleneği, yalınayak yürüme âdetini getirdiler. Şimdi her imalâtçı kentte, yalınayak yürümekte olan birçok insanı, özellikle kadınları ve çocukları görmek mümkün. Bu durum yoksul İngilizler tarafından yavaş yavaş kabullenilmeye başlıyor.

Giysilerin durumunu benzer bir durumu yiyeceklerde de görebiliriz. İşçilerin eline ancak mülk sahibi sınıfın yüz çevirdiği şeyler geçiyor. İngiltere'nin büyük kentlerinde her şeyin en iyisi bulunabilir, ama bunlar oldukça pahalıdır ve birkaç peniye evini geçindiren bir işçi bu harcamayı göze alamaz. Dahası, bazı yerlerde ödemeler cuma günleri yapılmaya başlanmasına rağmen uygulama henüz pek geçerli olmadığından, işçiler ücretlerini genellikle cumartesi akşamı alırlar ve çarşıya ancak akşamın beşinde, hatta yedisinde çıkabilirler. Hâlbuki orta sınıf, sabahları çarşıda her şeyin iyisi bulunduğu zamanlarda ilk seçim şansına sahiptir. Ama işçiler çarşıya vardığında malların en iyileri çoktan tükenmiştir. Zaten bunlara bulsalar bile satın alacak durumları yoktur. İşçilerin satın aldığı patatesler kötü, sebzeler çürümeye yüz tutmuş, peynir bayat, domuz yağı ekşimiş olur; etse yağsız ve genellikle hastalıklı ya da ölmüş hayvanlardan elde edilen ve çoğu kez yarı yarıya çürümüş sığır etidir. Satıcılar, genellikle kötü mal alan ve bundan dolayı onları ucuza satabilen seyyar satıcılardır. En yoksul işçiler, ellerindeki birkaç peni ile ihtiyaç duydukları şeyleri satın alabilmek için başka bir yol kullanmaya mecbur edilirler. Bütün dükkânlar cumartesi akşamı on ikide kapandığından, pazar günüyse hiç bir şey satılmadığından, pazartesi gününe dek dayanamayacak olan mallar cumartesi akşamı saat on ilâ geceyarısı arasında rastgele bir fiyata satılırlar. Ve saat onda satılanların onda dokuzu pazar sabahı kullanılamayacak bir hale geldikleri halde, en yoksul sınıfın pazar günkü yemeğini oluştururlar. İşçilerin satın aldığı et çoktan kullanılamayacak duruma gelmiştir, ama satın aldıkları için bunu yemek zorunda kalırlar. Ocak 1844'de (eğer yanılmıyorsam) on bir kasap kokmuş et sattıkları için Manchester'da mahkemeye çıkarılmıştı. Her birinin elinde bozuk durumda olan ya bütün bir öküz, ya bir domuz, ya birkaç koyun ya da yirmi beş-otuz kilo et vardı. Bir keresinde de Liverpool'da satılamayınca bozuk ve çürümüş bir halde Manchester'a getirilen altmış dört adet Noel kazı ele geçirilmişti. O zamanlar bu ayrıntıların tümü, satanların isimleri ve aldıkları cezalarla birlikte *Manchester Guardian*'da yayımlanmıştı. 1 Temmuz'dan 14 Ağustos'a (1844) dek geçen altı hafta içinde aynı gazete, üç benzer olayı daha haber yaptı. 3 Temmuz tarihli *Guardian*'a göre yüz kilo kadar çeken ölmüş ve çürümekte olan bir

domuz, Heywood'lu bir kasap tarafından kesilmiş ve satışa çıkartılmış, kasap da yakalanmıştı. 31 Temmuz tarihli sayıya göre, daha önce aynı suçtan ceza yemiş iki kasap, kokmuş eti satılığa çıkardıkları için iki ve dört pound cezaya çarptırılmışlardı. 10 Ağustos tarihli gazeteye göreyse Boltonlu bir satıcıda ele geçen kokmuş domuz herkesin gözleri önünde yakılmış ve satıcı yirmi şilin cezaya çarptırılmıştı. Ama olayların hepsi bunlarla sınırlı değil, bu haberler yıllık bir ortalama oluşturmak için bu altı haftalık sürenin doğru bir ortalamasını sunmaktan uzaklar. Manchester'da ya da çevre bölgelerinde rastlanan bu tür olaylar, haftada iki kez çıkan *Guardian*'ın her sayısında haber olmuştur. Her ana caddenin önünde uzanan büyük pazarlarda pazar müfettişlerinin nazik denetimlerinden geçmeyen böylesine daha birçok olayı düşündükçe -bu hayvanların bu denli cesurca satışa çıkartılmaları başka türlü nasıl açıklanabilir- bu durumlarda kesilen cezaların önemsiz oluşunu ve bu türden bir et satıcılığının nasıl teşvik edildiğini de göz önünde bulundurup, bir parça etin sağlığa zararlı sayılıp müfettişlerin eline düşmesi için ne hale gelmesi gerektiğini anlayınca, işçilerin iyi ve besleyici bir gıdayı (eti) satın alabildiklerini düşünmek zaten olanaksız hale geliyor. Ayrıca işçiler, orta sınıfın para düşkünlerinin başka biçimde de kurbanları oluyorlar. Satıcılar ve imalâtçılar, tüketicilerin sağlığını hiç düşünmeden acımasız bir biçimde her türlü erzakın saflığını bozuyorlar. Bu konuda *Manchester Guardian*'ın neler yazdığına baktık. Şimdi de orta sınıfın bir diğer organı olan *Liverpool Mercury*'nin dediklerini –benimle karşıt fikirde olanların tanıklıklarından büyük bir zevk alıyorum– dinleyelim:

> "Tuzlu tereyağ, taze diye satılıyor; ya topakların etrafı taze tereyağla kaplanıyor, ya en üste tadılması için bir parça taze tereyağ konarak müşteriye tuzlu yağ satılıyor ya da tüm topak yıkanıp tazeymiş gibi satılıyor. Şeker ve pirinç, diğer ucuz maddelerle karıştırılıp saf şeker ve pirinç fiyatına satılıyor. Hindiba ve diğer ucuz mallar, çekilmiş kahveye karıştırılıyor, çekilmemiş kahveye ise suni kahve taneleri karıştırılıyor. Kakaonun içine ise çoğu kez gerçek kakaoya benzesin diye biraz yağ ile karıştırılmış olan kahverengi toprak konuyor. Çayın içine erik yaprakları ve başka çöpler karıştırılıyor ya da kurumuş çay yaprakları sıcak bakır levhaların üstünde kızartılarak düzgün bir renge getirildikten sonra taze diye satılıyor. Biberin içine öğütülmüş fındık kabukları karıştırılıyor, Portekiz şarabı ise doğrudan alkol ve boyadan imal ediliyor. Portekiz şarabının anavatanında imal edilenden çok daha fazlasının İngiltere'de tüketildiği dillere düşmüş durumda. Tütün ise her çeşit iğrenç maddeyle karıştırılarak satılıyor."

Buna Manchester'daki en ünlü tütün satıcılarının bazılarının, dünyanın her yerinde tütünün yabancı maddelerle karıştırılmasından dolayı hiç bir firmanın saf tütün işleyemediğini ve üç peniden daha ucuz

olan her sigaranın saf tütünden yapılmadığını belirttiklerini de eklemeliyim. Unun içine alçı ya da tebeşir karıştırılması gibi alçaklıklar da dâhil, bu gibi olaylardan daha çokça örnek verilebilir. Ama bu tür dolandırıcılığın sadece yiyeceklerde yapılmadığını da söylemeliyim. Hemen her çeşit maddenin satışında dolandırıcılık yapılıyor. Fanila, çorap gibi giysiler bir kez yıkandıktan sonra ya çok uzuyorlar ya da çekiyorlar; kumaşlar gerçek enlerinden üç ilâ on santim daha geniş olduğu söylenilerek satılıyor; seramik mallar öylesine ince bir sırla satılıyor ki, o sır hiç bir işe yaramıyor ve kısa bir zaman içinde çatlıyor. Ve daha yüzlerce dolandırıcılık vakası *tout comme chez nous*[20] böyle sürüp gidiyor. Bu dolandırıcılıkların bedelini ödemeye gelince aslan payı işçilere düşüyor. Zenginler daha az kandırılıyorlar, çünkü onlar kaybedecek bir şöhretleri olan ve karışık ya da kötü mal bulundurarak müşterilerinden çok kendilerine zarar vereceklerini bilen büyük mağazaların mallarına yüksek fiyatlar ödeyebilirler. Zenginler iyi şeyler yediklerinden içine bir şeyler katılmış bir yiyeceği, hassas tat alma duyularıyla kolayca ayırt edebiliyorlar. Ama bir çeyrek peniye bile büyük önem atfeden, az parayla çok şey satın almak zorunda olan, malların kalitesini yakından inceleme olanağı ve hakkı olmayan, zaten zevklerini daha fazla inceltmek fırsatını ellerine geçiremediklerinden bunu yapacak durumda bulunmayan yoksul işçilerin payına ise içine yabancı maddelerin karıştırıldığı zehirli bir erzak düşüyor. Onlar küçük perakendecilerden belki de veresiyeyle alışveriş yapmak zorunda kalıyorlar. Sermayelerinin az, işlerininse masraflı olmasından dolayı aynı kalitedeki malı büyük perakendeciler kadar ucuza satamayan bu küçük perakendeciler, rekabet karşısında ayakta durabilmek için mallarını düşük fiyatlarla satabilmek zorundadırlar; bunun için de bilerek ya da bilmeyerek kötü ve karışık mallar alırlar. Büyük bir yatırım yapmış olan büyük perakendeci, dolandırıcılığı açığa çıkacak olsa, haliyle kredisiyle birlikte kendisi de mahvolacaktır. Ama sadece tek bir sokağa hizmet veren küçük bir bakkalın dolandırıcılığı ortaya çıktığında bunun ona ne gibi bir zararı olabilir? Ancoats'da kimse ona güvenmiyorsa, kimsenin kendini tanımadığı Chorlton'a ya da Hulme'a taşınır ve burada daha önce olduğu gibi dolandırıcılığa devam eder. Zaten dolandırıcılık devlete karşı yapılınadıkça çok az adlî ceza görür. İngiliz işçisi, satın aldığı malın sadece kalitesinde değil, miktarında da dolandırılır. Küçük satıcıların genellikle sahte ağırlıkları ve ölçüleri vardır ve bu tür suçlar polis raporlarında inanılamayacak kadar çok

20. Tıpkı bizde olduğu gibi.

yer alırlar. Bu dolandırıcılık biçiminin imalât bölgelerinde ne denli geçerli olduğu konusunda *Manchester Guardian*'dan yaptığım birkaç alıntı yardımcı olabilir. (Bu alıntılar, sadece kısa bir döneme ait. Bu konuda bile elimde gerçek rakamlar yok.)

Guardian, 16 Haziran 1844, Rochdale Celsesi.- Dört satıcı hafif ağırlık kullanmaktan dolayı beş-on şiline mahkûm edildiler. Stockport Celsesi.- Birinde yedi hafif ağırlık ve sahte bir ölçü bulunan iki satıcı birer şiline mahkûm oldu ve her ikisi de ihtar aldı.

Guardian, 19 Haziran, Rochdale Celsesi.- Bir satıcı beş, iki çiftçi ise on şiline mahkûm oldular.

Guardian, 22 Haziran, Manchester Sulh Mahkemesi.- 19 satıcı iki şilin 6 peni ilâ iki sterlin para cezasına mahkûm oldular.

Guardian, 26 Haziran Ashton Celseleri.- 14 satıcı ve çiftçi iki şilin altı peni ilâ bir sterlin para cezasına mahkûm oldular. Hyde Petty Celseleri. – Dokuz çiftçi ve satıcı masrafları ödemeye ve beş şilin para cezasına mahkûm oldular.

Guardian, 9 Temmuz, Manchester. – 16 satıcı masrafları ödemeye ve 10 şilini geçmeyen para cezasına mahkûm oldular.

Guardian, 13 Temmuz, Manchester. – 9 satıcı, iki şilin altı peni ilâ yirmi şilin arasında para cezasına çarptırıldılar.

Guardian, 24 Temmuz, Rochdale. – 4 satıcı, 10 ilâ 20 şilin arasında para cezasına çarptırıldılar.

Guardian, 27 Temmuz, Bolton. – 12 satıcı ve hancı, masrafları ödemeye mahkûm oldular.

Guardian, 3 Ağustos, Bolton. – 3 satıcı iki şilin altı penny ve beş şiline mahkûm oldular.

Guardian, 10 Ağustos, Bolton. – Bir satıcı beş şiline mahkûm oldu.

İşçi sınıfını malların kalitesinde yapılan dolandırıcılığın kurbanı yapan nedenler, malların miktarında yapılan dolandırıcılıkta da geçerlidir.

Her işçinin günlük yemeği, aldığı ücrete göre değişir. Ücretleri yüksek olan işçiler, özellikle her üyesinin çalıştığı aileler, her gün et ve domuz yağı, akşam yemeklerinde de peynir yiyebilirler ve bu durum devam ettiği sürece iyi beslenirler. Ücretler düşünce et, haftada sadece iki ya da üç kez yenir ve yemeklerde ekmekle patates oranı artar. Yavaş yavaş aşağı doğru inildiğinde hayvansal gıdanın patatesle küçük bir parça domuz yağına indirgendiğini görürüz. Daha da yoksullarda bu bile ortadan kalkar ve geriye sadece ekmek, peynir, yulaf ezmesi (porridge) ve patates kalır. Ücret merdiveninin en alt basamağındaki

İrlandalılarsa bir tek patates yerler. Hemen herkes yemeğin yanında bir parça şeker, süt ya da biraz içki ilâve edilmiş açık bir çay içer. Çay İngiltere'de ve hatta İrlanda'da Almanya'daki kahve kadar elzem bir şey olarak kabul edilir. Çay içilmeyen evler en acı sefaletin hüküm sürdüğü yerlerdir. Bütün bunlar, işçinin bir iş sahibi olmasını öngörmektedir. İşsiz olan biri tamamen kaderin merhametine terk edilmiştir. Ya kendisine verileni ya da çalarak, dilenerek ele geçirebildiğini yer. Eğer hiç bir şey bulamazsa, açlıktan ölür. Tabii ki yiyeceğin kalitesi gibi miktarı da ücrete göre değişir. Ücreti düşük olan işçilerin evinde, büyük bir aile olmalarına ve ailedeki herkesin düzenli çalışmasına rağmen açlık hüküm sürmektedir; düşük ücret alan işçilerin sayısı da oldukça çoktur. Özellikle nüfus artışıyla birlikte işçiler arasındaki rekabetin arttığı Londra'da bu grup oldukça kalabalıktır. Bu duruma diğer kentlerde de rastlanır. Bu hallerde her türlü yiyeceğe başvurulur; yiyecek yokluğundan patates kabukları, sebze artıkları ve çürümüş sebzeler[21] yenir ve içinde besleyici en küçük bir zerre bile bulunması mümkün olan her şey büyük bir hırsla toplanır. Sıklıkla rastlanan bir durum da haftalık ücret daha hafta bitmeden tükenirse, ailenin haftanın son günlerinde ancak açlıktan ölmeyecek kadar yediğidir. Tabii bu biçimde yaşamak, pek çok hastalıktan kaçınmayı olanaksız hale getirir. Genellikle aileyi tek başına geçindiren, fiziksel faaliyeti gereği en fazla beslenmesi gereken ve iyi beslenemediği için de kolayca yenilen baba hastalandığı zaman sefalet, en yüksek noktasına varır. İşte o zaman, toplumun kendi mensuplarını, ona en çok ihtiyaç duyulan zamanda terk etmesi tüm vahşetiyle gün ışığına çıkar.

Şimdiye dek anlattıklarımızı kısaca bir toparlayalım. En iyi şartlarda her iki, çoğu kez üç ve bazı bölgelerde her dört işçiye bir burjuva düştüğüne göre büyük kentlerde nüfusun çoğunluğunu işçiler oluşturmaktadır. Bunların kendilerine ait hemen hiç bir malları yoktur ve çoğu kez ancak kıt kanaat yaşayabilecekleri ücretlerle geçinirler. Bireyciliğin en yüksek kertesine ulaşmış olan toplum onlar için hiç kaygılanmaz; kendisinin ve ailesinin ihtiyaçlarını karşılamakta onu yalnız bırakır. Ayrıca bunu etkili ve sürekli bir biçimde gerçekleştirmek için hiç bir araç da sağlamaz. Bu yüzden her işçi, hatta en iyisi bile, sürekli olarak işini ve yiyeceğini kaybetme, yani açlıktan ölme tehlikesiyle karşı karşıyadır ve çoğu da bu şekilde yok olup gider. İşçi konutları her yerde kötü planlanmış ve kötü yapılmış ve en kötü koşullar altın-

21. *Weekly Dispatch*, Nisan ya da Mayıs 1844. Dr. Southwood Smith'in Londra'daki yoksulların durumu üstüne yazdığı rapordan. (Almanca baskıya not.)

da korunmaya çalışılmıştır. Havasız, rutubetli ve sağlığa zararlıdırlar. İçinde yaşayanlar mümkün olduğu kadar küçük bir yere tıkılmışlardır ve her odada en az bir aile yatar. Konutların içindeki sefaletse türlü türlüdür. Hatta bazılarında en gerekli eşyalar bile bulunmaz. İşçilerin giysileri de aynı şekilde kirlidir ve bu giysilerin büyük bir kısmı paramparçadır. Yiyecekleri de genel olarak kötüdür; çoğu kez yenilemeyecek durumdadır ve bazı dönemlerde ise insanları açlıktan ölüme sürükleyebilecek kadar az miktardadır.

Büyük kentlerdeki işçi sınıfı, farklı düzeylerdeki hayat standartlarında yaşıyor. Bu, en iyi durumlarda bir an için tahammül edilir cinsten bir hayattır. Ağır işe karşı iyi bir ücret, iyi bir barınak ve pek kötü sayılamayacak bir beslenme sunar. Tabii, hayatın tahammül edilebilirliği ve ücretin yeterliliği işçinin bakış açısına göre değişebilir. En kötü durumlarda, evsiz barksız kalmaktan ölmeye dek giden acı bir yoksulluk vardır. Ortalama durum ise iyiden çok, kötüye yakındır. Ayrıca bu özelliklerin belirli sınıflara ait olduğunu sanmak oldukça yanlıştır. Başka bir deyişle, "işçi sınıfının şu kesimi iyi, bu kesimi kötü yaşıyor, bu her zaman böyleydi ve de böyle kalacak" diyemeyiz. Durum bazen böyleyse ve bazı işkolları diğerlerinden daha avantajlıysa da, hangi işkolunda olursa olsun işçilerin durumu öylesine dengesizdir ki, herhangi bir işçi, nispeten rahat bir yaşantıdan aşırı bir sefalete, hatta açlıktan ölme tehlikesine bile sürüklenebilir. Zaten makûs talihi üzerine söyleyecek sözü olmayan bir İngiliz proleteri hemen hemen yoktur. Şimdi bu durumun nedenlerini yakından inceleyelim.

4
Rekabet

Rekabetin sanayi hareketinin ta başında dokunmuş mallara olan talebin büyümesi sonucu dokumacıların ücretlerini artırması ve bunun dokumacı köylüleri daha çok kazanmak için kendilerini tezgâhlarına adayarak çiftliklerini terk etmeye sevk etmesiyle proletaryayı nasıl yarattığını giriş bölümünde görmüştük. Bu durumun büyük çiftlik sisteminin başlamasıyla birlikte küçük çiftçinin malını mülkünü elinden alıp onların bir kısmını proletarya saflarına ittiğini, sonra bir kısmını da kentlere çektiğini; giderek daha büyük ölçüde küçük burjuvaziyi yok ettiğini ve bu sınıfın üyelerini proletarya saflarına ittiğini; ve nihayet sermayeyi birkaç kişinin elinde ve nüfusu da büyük kentlerde merkezileştirdiğini gördük. İşte rekabetin –modern sanayi içinde açıkça ortaya çıktıktan ve serbestçe geliştikten sonra– proletaryayı yaratmak ve çoğaltmak için kullandığı yollar ve araçlar bunlardır. Şimdi bir de rekabetin çoktan oluşmuş işçi sınıfı üstündeki etkilerini incelemek gerekir. Buna da işçilerin birbirleri arasındaki rekabetin sonuçlarını izleyerek başlamalıyız.

Rekabet, modern burjuva toplumunda hüküm süren, herkesin herkese karşı verdiği savaşın en kusursuz ifadesidir. Hayat için, var olmak için, her şey için gerektiğinde bir ölüm kalım savaşı haline gelen bu savaş, sadece toplumun farklı sınıfları arasında değil, tek tek üyeleri arasında da verilmektedir. Herkes, bir başkasının yolu üstündedir ve herkes yolunun üstünde duranları kenara itmek ve yerine geçmek peşindedir. Burjuvazinin üyeleri arasında gelişene benzer şekilde işçiler de birbirleri arasında sürekli bir rekabet halindedirler. Mekanik tezgâh dokumacısı, el-tezgâhı dokumacısıyla; işsiz, ya düşük ücret alan el-tezgâhı dokumacısıyla, ya iş sahibi olanla ya da daha iyi ücret alanla rekabet halindedir ve her biri bir diğerinin ayağını kaydırmaya çalışmaktadır. Oysa işçiler arasındaki bu rekabet, işçi üstündeki etkileri düşünüldüğünde mevcut durumun en kötü yönünü oluşturur ve proletaryaya karşı burjuvazinin elindeki en etkili silâhtır. İşçilerin

dernekler kurarak bu rekabeti yok etmeye çalışmasının, burjuvazinin bu derneklere karşı nefretinin ve bu anlamda işçilerin her yenilgisin burjuvanın zaferine dönüşmesinin nedeni budur.

Proleter acizdir; kendi başına kaldığında tek bir gün bile yaşayamaz. Burjuvazi, sözcüğün en geniş anlamıyla tüm yaşam araçlarının tekelini eline geçirmiştir. Proleter, ihtiyacı olan her şeyi, tekeli devlet gücüyle korunan bu burjuvaziden almak zorundadır. Bu nedenle proleter yasal olarak ve bilfiil onun yaşamasına ya da ölmesine hükmedebilen burjuvazinin kölesidir. Burjuvazi ancak yaptığı işin "karşılığında" ona yaşama araçlarını sağlayacaktır: Hatta onun rüştünü ispat etmiş sorumlu bir özne olarak, seçme hakkına sahip, özgür ve serbest bir rıza süreci ile sözleşme imzalayan biri gibi görünmesini sağlar.

Burjuvazinin sunduğu koşulları kabullenmekten; ya da aç kalmak, soğuktan donmak, orman hayvanlarıyla birlikte çıplak yatmaktan başka hiç bir seçim hakkı olmayan proleter için güzel bir özgürlük! Burjuvazinin isteğine göre değerlendirilen iyi bir "karşılık"! Eğer ki bir proleter "doğal üstleri" ni[1] yani burjuvazinin "adilane" tekliflerini kabullenmektense açlıktan ölmeyi yeğleyecek kadar aptalsa, yerine başka biri kolaylıkla bulunabilir; yeryüzünde yeterince proleter vardır ve hepsi de ölümü yaşama yeğleyecek kadar deli değildirler.

Burada, işçiler arasındaki rekabeti görüyoruz. Tüm proleterler burjuvazi için çalışmaktansa açlıktan ölmeye kararlı olduklarını belirtirlerse, burjuvazi kendi tekelinden vazgeçmek zorunda kalır. Ama böyle olmaz –bu, gerçekten de olanaksız bir şeydir– ve böylece burjuvazi hâlâ gelişip büyümektedir. İşçinin bu rekabetinin tek bir sınırı vardır; hiç bir işçi yaşamını sürdürmek için ihtiyacı olandan daha azı için çalışmayacaktır. Eğer açlıktan ölmesi gerekiyorsa, bunu çalışarak değil, aylaklık içinde yapmayı tercih edecektir. Evet, bu sınır görecedir; birinin ihtiyacı diğerinden fazladır, biri diğerinden daha fazla rahatına düşkündür. Hâlâ az çok uygar olan İngiliz'in; paçavralar içinde dolaşan, patates yiyen ve domuz ahırlarında uyuyan bir İrlandalıdan daha çok şeye ihtiyacı vardır. Ama bu, İrlandalının İngiliz'le rekabet etmesini, yavaş yavaş ücretleri zorlamasını ve bununla birlikte İngiliz'in uygarlık düzeyini İrlandalı düzeyine düşürmesini engellemez. Bazı işler, belirli bir uygarlık düzeyi gerektirirler ve bunlara sanayi işlerinin hemen tüm biçimleri dâhildir. Bu durumda burjuvazinin çıkarları, işçinin bu anlamda kendini yeterli düzeyde tutabilmesi için ücretlerin de yeterince yüksek tutulmasını gerektirir.

---

1. İngiliz imalâtçılarının çok sevdikleri bir deyim (Almanca baskıya not).

Kendisine gösterilen ilk ahıra giren ya da bir hafta sonra tüm parasını içkiye harcadığı için kirayı ödeyemeyip sokağa atılan yeni göçmüş bir İrlandalı, ancak kalitesiz bir fabrika işçisi olabilir. Bu nedenle fabrika işçisinin çocuklarını düzenli bir işe girebilecek bir biçimde yetiştirebilmesini sağlayacak bir ücreti olması gereklidir; ama fazlası değil. Çünkü o zaman çocuklarının çalışmasına ihtiyacı olmayacağı için onları işçi olarak yetiştirmeyebilir. Burada da sınır, yani asgari ücret görecedir. Ailenin her üyesi çalıştığı zaman bir işçi daha az bir ücretle geçinebilir. Burjuvazi makine kullanımının da sağladığı imkânlarla kadınların ve çocukların emeğini kullanıp kâra çevirmek için her fırsatı en iyi biçimde değerlendirmiştir. Tabii her ailede her üyenin çalışmasına olanak yoktur ve böyle bir aile, tüm üyeleri çalışan bir ailenin geçinebileceği kadar asgari ücrete çalışırsa durumu oldukça kötüleşecektir. Bunun için bu durumda bütün üyeleri çalışan bir ailenin oldukça iyi geçinmesini, sadece birkaç üyesi çalışabilen bir ailenin de zar zor geçinebilmesini sağlayacak ortalama bir ücret tespit edilir. Fakat en kötü durumlarda bile her işçi hayatta kalabilmek için küçük bir lüksünden vazgeçmeyi tercih eder; barınaksız kalacağına bir domuz ahırında yaşamayı, çıplak dolaşmaktansa paçavralar içinde gezmeyi, açlıktan ölmektense patates perhizini uygulamayı tercih edecektir. Hiç bir işi olmayan birçokları gibi sokağa düşüp dünyanın gözleri önünde ölmektense, yarım bir ücret ve iyi günlerin umuduyla yetinecektir. Hiç bir şeyin biraz fazlası demek olan bu küçük şey asgari ücrettir. Eğer el altında burjuvazinin işe almayı düşündüğünden daha fazla işçi varsa ve eğer rekabet savaşının sonunda yine de yapacak hiçbir iş bulamayan işçiler bulunuyorsa bunlar tek kelimeyle açlıktan ölmek durumundadır; çünkü eğer emeğinin ürününü bir kâr karşılığı satamıyorsa burjuvazi onlara büyük bir ihtimalle iş vermeyecektir.

Bunlardan, asgari ücretin ne olduğu açıkça ortaya çıkıyor. Azami ücret ise burjuvazi içi rekabetle belirlenir. Çünkü daha önce gördüğümüz gibi onlar da birbirleriyle rekabet etmek zorundadırlar. Burjuva, sermayesini ancak ticaret ve sanayiyle arttırabilir ve her iki durumda da işçilere ihtiyacı vardır. Sermayesini faiz karşılığında işletse bile, onlara dolaysız olarak ihtiyacı vardır. Çünkü ticaret ve sanayi olmadan kimse onun sermayesine faiz ödemeyecek, kimse onu kullanamayacaktır. Böylece burjuvaların, günlük yaşamlarını sürdürmek için değil –ihtiyacı durumunda sermayeden yiyebilir– bir ticaret nesnesine ya da bir yük hayvanına duyulan ihtiyaca benzer şekilde bir kâr aracı olarak işçilere ihtiyacı vardır. Proleter, burjuvazinin kârla sattığı malları üretir. Bu mallara olan talep rekabet halindeki tüm işçiler istihdam

edilene dek arttığında ve hatta biraz daha fazlasına ihtiyaç duyulduğunda, işçiler arasındaki rekabet ortadan kalkar ve burjuvazi kendi içinde rekabete başlar. İşçi arayan kapitalist, mallarına olan talebin artması sonucu fiyatların yükselmesiyle kârının da artacağını çok iyi bilir ve bütün bu kârı elinden kaçıracağına işçilere biraz daha fazla ücret ödemeyi kabul eder. Kaz gelecek yerden tavuğu esirgemeyen kapitalist, kaz geldikten sonra tavuğu seve seve işçilere bırakır. Böylece kapitalistler birbiri ardına işçi aramaya çıkarlar ve ücretler yükselir. Ama bu yükseliş ancak artmakta olan talep olanak verdiği oranda gerçekleşir. Olağanüstü kârının bir kısmından isteyerek vazgeçen kapitalist, olağan ortalama kârının bir kısmından da vazgeçme tehlikesiyle karşı karşıya gelecek olursa, ortalama ücretten daha fazlasını kabul etmemeye oldukça dikkat edecektir.

Bu verilerden ücretlerin ortalama oranını çıkarabiliriz. Ortalama koşullar altında ne işçilerin, ne de kapitalistlerin özellikle birbirleri arasında rekabet etmeleri için hiç bir neden olmadığı ve talep edilen miktarda mal üretebilmek için elde gerekli olan işçi sayısı kadar işçi olduğunda, ücretler asgarinin biraz üstünde kalır. Ücretlerin bunun üstüne ne kadar çıkacağı işçilerin ortalama ihtiyaçlarına ve uygarlık düzeylerine bağlıdır. İşçilerin haftada birkaç kez et yeme alışkanlığı varsa kapitalistler onlara bunu alabilmeleri için yeterli ücret ödemeye alışmak zorundadırlar. Daha azı olamaz, çünkü işçiler birbirleriyle rekabet halinde olmadıklarından daha azıyla tatmin olmak zorunda da değildirler. Daha fazlası da olamaz, çünkü birbirleriyle rekabet halinde olmayan kapitalistlerin aşırı bir lütufla işçiyi cezp etmesinin de bir lüzumu yoktur.

İşçilerin ortalama ihtiyaçlarının ve ortalama uygarlık düzeylerinin bu standardı, İngiliz sanayisindeki karışıklıklar yüzünden oldukça karmaşık bir hale gelmiştir ve bu standart daha önce belirtildiği gibi değişik kategorilerdeki işçilere göre farklılık gösterir. Birçok sanayi işi belirli bir ustalık ve düzenlilik gerektirir ve belirli bir uygarlık düzeyini de içeren bu nitelikler için ücret düzeyleri, işçiyi bu becerileri edinebilmeye ve kendini böylesi bir düzenlilik içine sokabilmeye sevk edecek düzeyde olmalıdır. İşte sanayi işçilerinin ortalama ücretlerinin hamallarınkinden, gündelikçilerinkinden ve özellikle tarım emekçilerininkinden yüksek olmasının nedeni budur ve bu duruma kentlerdeki ihtiyaç maddelerinin pahalılığı da katkıda bulunur. Başka bir deyişle işçi, kanunen ve bilfiil mal sahibi sınıfın kölesidir. Hatta öylesine bir köledir ki, değeri yükselen ve düşen bir mal gibi satılır. İşçilerin fiyatı kendilerine olan taleple doğru orantılıdır. Bu talep, işçilerin bir kısmının artık satılama-

yacak seviyeye gelmesiyle düşerse o zaman bu işçiler işsiz kalırlar ve yaşamlarını idame ettiremeyeceklerinden açlıktan ölürler. İktisatçıların sözcüklerini kullanacak olursak onları muhafaza etmek için yapılacak harcama "tekrar üretilemez". Bu sokağa atılan bir para olacaktır ve hiç kimse sermayesini böylesine israf etmez. Buraya kadar, Malthus kendi nüfus teorisinde tamamen haklıdır. Antik çağda açıktan yapılan köle ticaretiyle kıyaslandığında tek fark, bugünkü işçinin bir kez değil günlük, haftalık ya da yıllık olarak parça parça satılmasının ve tek bir sahip tarafından bir başkasına satılmaktan ziyade bir kişinin değil, tüm mal sahibi sınıfın kölesi olarak kendi kendini satmaya mecbur olmasının onu özgürmüş gibi göstermesidir. Onun için sorun temelde değişmemiştir. Bu özgürlük kılıfı ona ister istemez biraz fiili özgürlük sağlıyorsa da, öbür taraftan geçiminin garanti altına alınmaması gibi bir dezavantaj ortaya çıkar. Böylece işçi her an efendisi yani burjuvazi tarafından sokağa atılma tehlikesiyle karşı karşıyadır ve eğer burjuvazi onun çalışmasıyla ve varlığıyla ilgilenmeyi bırakacak olursa açlıktan ölmeye terk edilir. Öbür yandan burjuvazi, bugünkü düzende eski köle sisteminden çok daha iyi bir durumdadır. İşlettiği sermayeden fedakârlık etmeden işçilerini işten çıkartabilir ve Adam Smith'in işaret ettiği gibi, işini köle emeğiyle mümkün olandan daha da ucuza yaptırabilir .[2]

Adam Smith'in şu sözleri söylerinde tamamen haklı olduğu böylece ortaya çıkıyor.

> "Diğer herhangi bir mala olduğu gibi insana olan talep de gerekli olarak insanın üretimini düzenler, çok yavaş gittiği zamanlarda onu hızlandırır ve çok hızlı gittiği zamanlar da onu durdurur."

Tıpkı başka herhangi bir malda olduğu gibi! Eğer elde çok az işçi varsa, fiyatlar yani ücretler yükselir. İşçiler refaha kavuşurlar, evlilikler çoğalır, daha çok çocuk doğar, daha çoğu yaşar ve en sonunda yeterli sayıda emekçi ortaya çıkar. Diğer taraftan eğer çok fazla işçi varsa fiyatlar düşer, işsizlik, sefalet, açlık ve sonuç olarak hastalık artar. Ve böylece, "artık nüfus" ortadan kalkar. Smith'in bu önermesini daha da

---

2. Adam Smith. *Wealth of Nations* I., Mac Culloch'un bir ciltlik baskısı. Bölüm 8, s. 36: "Söylentiye göre, kölenin yıpranması ve hırpalanması efendisinin zararına, özgür uşağınki ise kendi zararınadır. Aslında işçinin de yıpranması ve hırpalanması eskisi kadar efendinin zararınadır. Bunlara verilen ücret, toplumun artan, azalan ya da değişmeyen talebinin arzusuna göre, işlerine devam etmelerini sağlayacak miktarda olmalıdır. Ne var ki, özgür kuşağın hırpalanması ve yıpranması efendisinin zararına bile olsa yine de efendisi için bir köleden daha ucuza mal olur. Kölenin hırpalanma ve yıpranmasıyla ortaya çıkan durumun tamiri ya da onun tümden değiştirilmesi genellikle ihmalkâr efendi ya da dikkatsiz denetimci tarafından yapılır."

ilerleten Malthus, her zaman artık bir nüfusun var olduğunu; dünyada her zaman çok fazla insanın yaşadığını söylerken haklıydı. Yanıldığı tek nokta elde mevcut geçim yollarıyla muhafaza edilebilecek olandan daha fazla insan var demesi idi. Artık nüfus, her işçiyi günde gücünün elverdiği kadar çalışmaya zorlayan işçiler arası rekabet tarafından yaratılır. Eğer bir imalâtçı günde dokuz saatten on işçi çalıştırıyorsa, her biri on saat çalıştığında dokuz işçi çalıştırır ve onuncusu da aç kalır. Eğer bir üretici işçiye olan talebin çok yüksek olmadığı bir zamanda onları işten atmakla tehdit ederek dokuz işçiyi aynı ücretle günde bir saat daha fazla çalışmaya zorlarsa, onuncu işçiyi işten çıkartıp ücretlerden daha fazla tasarruf elde etmiş olur. Ülkede düzeyinde büyük çapta işleyen sürecin küçük çaptaki görüntüsü budur. İşçiler arasındaki rekabetle en üst seviyeye çıkarılmış olan işçi verimliliği, işbölümü, makineleşme ve doğa güçlerinin kullanılması, birçok işçiyi ekmeklerinden yoksun bırakır. Açlık çeken bu işçiler piyasa ilişkilerinden uzaklaştırılırlar. Artık hiçbir şey satın alamazlar, dolayısıyla eskiden ihtiyaç duydukları tüketim mallarına artık talep yoktur ve artık bunların üretilmesi gerekmemektedir. Böylece önceleri bunları üretmek için işe alınmış olan işçiler de işten çıkartılıp piyasadan dışlanırlar. Başka koşullar devreye girmezse bu bir fasit daire gibi böylece sürüp gider. Üretimi artırmak için sözü edilen sanayi güçlerinin devreye girmesi zamanla üretilen malların fiyatlarının düşmesine ve bunun sonucu olarak tüketimin artmasına yol açar ve böylece işten çıkartılmış olan işçilerin büyük bir kısmı nihayet uzun çilelerden sonra tekrar iş bulurlar. Buna ek olarak, dış pazarların ele geçirilmesi mamul madde talebinin sürekli ve hızlı artışını doğurursa -ki geçtiğimiz altmış senede İngiltere'de böyle olmuştur- işçiye olan talep ve aynı oranda da nüfus artar. Böylece Britanya İmparatorluğu'nun nüfusu azalacağına olağanüstü bir hızla artmıştır ve artmaktadır da. Yine de sanayinin genişlemesine ve genel olarak işçi talebinin artmasına rağmen resmi bütün siyasi partilerin (Tory, Whig ve Radikal) itiraf ettiği gibi değişmez bir "artık", işe yaramayan nüfus vardır ve sonuçta, işçiler arasındaki rekabet işçi temin etmek için sürdürülen rekabetten daima daha büyüktür.

Bu tutarsızlık nereden geliyor? Bu, endüstriyel rekabetinin ve bundan kaynaklanan ticarî krizlerin tabiatında yatmaktadır. Herkesin zengin olmak için çalıştığı bir sistemde, doğrudan ihtiyacı karşılamak yerine kâr elde etme amacıyla kontrolsüz bir üretimin yürütüldüğü ve aynı şekilde geçim yollarının kontrolsüz bir dağılıma uğradığı bugün, kaçınılmaz olarak karışıklıklar ortaya çıkar. İngiltere, birtakım ülkelere muhtelif mallar gönderir. İmalâtçı, herhangi bir ülkede bir ürünün yılda

ne kadar tüketildiğini bilse bile, rakiplerinin oraya ne kadar mal ihraç ettiklerini tahmin etmek şöyle dursun belirli bir anda elde ne kadar mal olduğunu dahi bilemez. Fiyatlardaki daimi dalgalanmalardan, eldeki mal miktarı ve o anki ihtiyaç hakkında ancak belirsiz çıkarımlarda bulunabilir. Mallarım ihraç ederken şansına bel bağlamak zorundadır. Her şey kör tahminlerle ve az çok tesadüflerin insafına bırakılarak yapılır. Olumlu anlamda en küçük bir söylentide her biri elindeki tüm malı ihraç eder ve çok geçmeden bu pazar mala doyar, satışlar durur, sermaye hareketsiz kalır, fiyatlar düşer ve İngiliz imalâtının artık işçilerine verecek işi kalmaz. İmalâttaki gelişmenin ilk evrelerinde, bu tıkanmalar tek tek işkolları ve pazarlarla sınırlıydı; ama bir iş kolundan atılan işçileri en kolay ulaşılabilen başka dallara sürükleyen ve bir pazarda kullanılmayan malları diğer pazarlara süren rekabetin bu merkezîleştirme eğilimi, önemsiz krizleri yavaş yavaş birbirine yaklaştırdı ve bunları devresel krizler halinde birleştirdi. Böylesine bir kriz, genellikle her beş yılda bir, kısa bir hareketlilik ve genel refah döneminden sonra oluşur. Bütün dış pazarlar gibi ülkenin pazarı da yavaş yavaş emebileceği İngiliz mallarıyla dolmuştur. Sanayi hareketi hemen her dalda durur ve işlettikleri sermayenin uzun süre hareketsiz kalması karşısında ayakta kalamayan küçük imalâtçı ve tüccarlar ortadan kalkarken, büyükleri bu en kötü sezonda işleri durdururlar, fabrikaları kapatırlar ya da kısa bir süre, belki de yarım gün çalıştırırlar. İşsizler arasındaki rekabet, iş süresinin kısalması ve kârlı satışların gerçekleşememesi nedeniyle ücretler düşerken işçiler arasında sefalet genel bir hal alır. Bireylerin yapmış oldukları küçük tasarruflar hızla tüketilir ve hayırsever dernekler büyük bir sıkıntı altına girerler. Yoksullara yapılan yardımlar iki, hatta üç misline çıkartıldığı halde yine de yetersiz kalırlar; açlıktan ölüm olayları artar ve "artık" nüfusun büyüklüğü korkunç sayılar halinde ön plana çıkar. Bu bir süre devam eder. "Artıklar" ellerinden geldiğince var olmaya çalışırlar ya da yok olurlar. Hayırseverlik ve Yoksullar Yasası, çoğunluğun acılar içinde yaşamasına yardım eder. Rekabete en az açık olan işlerde çalışarak zar zor bir geçim yolu sağlayan diğerleri imalâttan en uzak olanlardır. İnsan ne kadar da azıyla hayatta kalabiliyor! Durum yavaş yavaş düzelmeye başlar, biriken mallar tüketilir, tüccar ve imalâtçıların kötü durumu, pazarların hızla yeniden doldurulmasını engeller ve nihayet yükselmekte olan fiyatlar ve her yönden gelen iyimser raporlar, hareketliliği geri getirir. Çoğu pazarlar uzaktadır; talep artar ve daha ilk ihracat malları gelirken fiyatlar sürekli olarak yükselir. İnsanlar bu ilk mallar için mücadele ederler, ilk satışlar ticareti daha da canlandırır, daha sonrakiler daha yüksek fiyatlar vaat ederler. Daha büyük bir artış

bekleyen tüccarlar, spekülasyon yaparak birçok şey satın alırlar ve en fazla ihtiyaç duyulduğu zamanda tüketim mallarını piyasadan çekerler. Spekülasyon, diğerlerini daha fazla satın almaya zorlayarak ve bir an önce yeni ithalâtlara yol açarak fiyatları daha da yükseltir. Bütün bunlar İngiltere'ye bildirilir, imalâtçılar, şevkle üretime koyulurlar, yeni fabrikalar açılır ve bu en verimli anı gereğince değerlendirebilmek için her türlü araç seferber edilir. Spekülasyon, dış pazarlardaki etkinin aynısını burada da yaratarak ortaya çıkar; malları tüketimden çekerek fiyatları yükseltir ve her iki koldan da imalâtı en yüksek seviyesine kadar teşvik eder. Sonra, karşılığı olmayan bir sermayeyle çalışan, krediyle yaşayan ve ellerindeki malı hızla satamadığı durumlarda mahvolacak olan cesur spekülatörler gelir. Onlar da kendilerini kâr için koşulan bu evrensel ve düzensiz yarışın içine atarlar; sınırsız ihtiraslarıyla düzensizliği ve aceleciliği daha da artırırlar. Bu da fiyatları ve üretimi bir çılgınlığın içine iter. En tecrübelileri, en soğukkanlıları bile peşinde sürükleyen delice bir mücadeledir bu. Sanki tüm insanlık yeniden teçhizatlanacakmış, sanki ay yüzeyinde iki milyar yeni tüketici keşfedilmiş gibi çekiçler işlemeye, iplikler eğrilip dokunmaya başlar. Yurt dışında paralı olmaları gereken ancak sallantıda bulunan spekülatörler, ihtiyaçları ani olduğundan, ellerindeki malları birden piyasa fiyatının altında bir fiyatla satmaya başlarlar. Bir satışı diğer bir satış izler, fiyatlar dalgalanır, spekülatörler dehşet içinde mallarını piyasaya sürerler, piyasanın düzeni bozulur, krediler çalkalanmaya başlar, şirketler ardı ardına ödemeleri keserler, iflâs iflâsı izler ve nihayet tüketilebilecek malın üç misli daha fazlasının piyasaya sürüldüğü anlaşılır. Bu arada haberler üretime son hızla devam eden İngiltere'ye ulaşır, herkes paniğe kapılır, dışarıdaki başarısızlıklar İngiltere'deki başarısızlıkları tetikler. Panik birçok şirketi ezer, depodaki tüm stok burada da bir telâş anında piyasaya sürülür ve tehlike daha da abartılır. İşte kendinden öncekilerle tamamen aynı yolu izleyecek olan ve daha sonra yerini bir refah dönemine bırakacak olan kriz böyle başlar. Ve bu, refahla krizin durmadan birbirini takip etmesi şeklinde sürüp gider. İngiliz sanayisinin içinde döndüğü bu daimi devre daha önce de belirtildiği gibi her beş ya da altı yılda bir tamamlanır.

İngiliz sanayisinin bu en canlı aylarda piyasanın talep ettiği büyük miktarda malı üretebilmesi için kısa refah dönemleri hariç her zaman yedekte işsiz bir işçi ordusu tutması gerektiği açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu yedekler ordusunun büyüklüğü piyasanın nüfusa hangi oranda iş sağlayabilmesine bağlıdır. Piyasada en yüksek düzeyde hareketlilik görüldüğü sırada, tarımsal bölgeler ve genel refahtan en az etkilenen işkolları sanayiye geçici olarak çok sayıda işçi sağlasalar bile bunlar

azınlıkta kalırlar ve dolayısıyla yedekler ordusunun parçasıdırlar. Tek fark, bu tür işçilerin yedekler ordusu ile bağlarını su yüzüne çıkarmak için her seferinde bir refah dönemine ihtiyaç olmasıdır. Daha hareketli bir iş koluna girdiklerinde, eski patronları zararlarını azaltabilmek amacıyla iş saatlerini uzatır, kadınları ve genç işçileri işe alır ve krizin başında kovulan bu işçiler geriye döndüklerinde yerlerinin dolu olduğunu ve kendilerinin "fazlalık" olduğunu görürler. En azından çoğunluk için durum böyledir. Kriz sırasında ciddi olarak büyüyen, en üst refah seviyesi ile kriz arasında ortalama olarak kabul edilen dönemde de oldukça kabaran bu yedekler ordusu; dilencilik ve hırsızlık yaparak, sokakları süpürerek, gübre toplayarak, el arabalarını iterek, eşekleri sürerek ya da önlerine çıkan küçük işleri yaparak hayatta kalmaya çalışan İngiltere'nin "artık nüfusu" dur. Bu "artık nüfus"un sığındığı çareler insanı şaşırtır. Londra çöpçülerini tüm dünya bilir; şu ana dek bütün büyük kentlerdeki ana caddeler ve kavşaklar, işten atılan ve Yoksullar Yasası temsilcileri ile belediye tarafından bu nedenle işe alınmış insanlar tarafından süpürülmüştür. Ancak şimdi her gün sokakları dolaşan yeni bir makine icat edilmiş ve bu makine işsizlerin bu gelir kaynaklarını da ortadan kaldırmıştır. Araba trafiğinin oldukça yoğun olduğu kentlere giden büyük yollar boyunca, kendilerine verilen bu imtiyaz karşılığında otoritelere birkaç şilin ödeyen ve hayatları pahasına faytonların ve omnibüslerin arasında dolaşarak küçük arabalarıyla gübre olarak satacakları taze at pisliği toplayan çok sayıda insan görülebilir. Ama bu iş de birçok yerde yasaklanmıştır, çünkü bu sokak süprüntüleri gübre olarak satılamamaktadır. Bir el arabasına sahip olan ve bununla çalışan bir kısım "artık" mutludur. Arabalarına ek olarak bir de eşek sahibi olmalarına izin verilenler, daha da mutludurlar. Eşek, ya kendi yiyeceğini kendisi temin eder ya da ona bir parça artık verilir ama yine de sahibine bir parça olsun para kazandırır. "Artık"ların çoğu, seyyar satıcılıkla kendilerini geçindirirler. Özellikle Cumartesi günleri öğleden sonra bütün emekçiler sokaklara döküldüğünde, seyyar satıcılık yaparak geçinen bir sürü insan görülebilir. Ayakkabı ve korse bağları, askılar, sicimler, kekler, portakallar ve her çeşit küçük mal, erkekler, kadınlar ve çocuklar tarafından satılır. Bu tür seyyar satıcılara sokak köşelerinde ya da kekler, zencefil birası ve ısırgan birası[3] satarak dolaşırken rastlanabilir. Kibritler ve bu tür şeylerle mühür mumu ve ateş yakmak için kullanılan diğer karışımlar bu

3. İki serinletici köpüklü içki. Birincisi su, şeker ve biraz zencefilden, ikincisi ise su, şeker ve ısırgan otundan yapılıyor, işçiler arasında ve özellikle içki içmemeye karar verenler tarafından çok seviliyor (Almanca baskıya not).

satıcıların diğer gelir kaynaklarıdır. Jobbers (parça başı çalışan işçi) diye bilinen diğerleri ise, sokak sokak dolaşarak küçük işler ararlar; aralarından bazıları bir günlük iş bulmayı başarır, ama çoğunluk o kadar şanslı değildir.

> "Londra rıhtımlarının kapılarında" diyor Doğu Yakası rahibi Rev. W. Champneys, "kışları, her sabah gün doğmadan önce bir günlük iş bulma umuduyla yüzlerce yoksul birikir, kapıların açılmasını beklerler. En genç, en güçlü ve en iyi bilinenler işe alındıktan sonra hayal kırıklığına uğrayan diğer yüzlerce kişi, sefalet içindeki evlerine dönerler."[4]

İş bulamıyorlar, topluma karşı da isyan bayrağını çekmiyorlarsa bu insanlar için dilenmekten başka yapacak ne kalır ki? Polisin sürekli mücadele ettiği ve içinde çalışabilecek durumda bir yığın insanın da bulunduğu kalabalık bir dilenci ordusunun varlığına şaşmamak gerekir. Ama bu insanların dilenciliğinde de bir gariplik vardır. Bu dilenciler çoğu kez ailesiyle birlikte sokaklarda yalvaran bir ses tonuyla şarkı söylerler ya da aynı yalvaran duruşla yoldan geçenlerin cömertliğine sığınırlar. Bunların hemen hemen sadece işçi bölgelerinde görüldükleri ve sadece yoksulların sadakalarıyla hayatlarını sürdürdükleri de şaşırtıcı bir gerçektir. Ailenin işlek bir sokakta iyi bir yer tutup tek bir söz sarf etmeden aciz görünüşüyle dilendiği durumlar da vardır. Bu durumda da, kendi deneyimlerinden aç kalmanın ne demek olduğunu bilen ve her an kendilerini aynı durumda bulabilecek olan işçilerin duygusallığına sığınırlar sadece. Bu sessiz ama dokunaklı yalvarış bu türden hemen her sokakta görülebilir ve işçilerin geçtiği saatlerde daha da sıklaşır. Özellikle Cumartesi akşamları, işçi bölgelerinin "sır"larını meydana döktüğü ve orta sınıfın buradan mümkün olduğu kadar uzaklaştığı zamanlarda dilenci yoğunluğu daha da fazladır. Bu "artık"lar içinde topluma açıkça karşı koyacak, burjuvazinin kendisine karşı açtığı gizli savaşa ilan edilmiş bir savaşla cevap verecek öfke ve cesarete sahip olanlar ise hırsızlığa, yağmaya, cinayete ve kundakçılığa girişirler.

Yoksullar Yasası yetkililerinin raporlarına göre bu artık nüfus İngiltere ve Galler'de ortalama bir buçuk milyon kadardır. Yoksullar Yasası olmadığı için, İskoçya'da bu sayı kesinlikle bilinmemektedir. İrlanda'yı ise ayrı ele alacağız. Üstelik bu bir buçuk milyon, sadece yardım için kaymakamlığa başvuranları kapsamaktadır. Bu nefret edi-

---

4. Londra'daki tersane işçilerinin durumu hakkında Rev. W. Champneys'in raporu önce *Weekly Dispatch*'de, sonra da 4 Mayıs 1844 tarihli (sayı 338) *Northern Star*'da yayımlanmıştır.

len çareye başvurmaksızın mücadele yürüten çok sayıda insan sayının dışındadır. Diğer taraftan bu sayının büyük bir kısmı tarım bölgelerine aittir ve konumuzun dışındadır. Bir kriz esnasında bu sayı belirli bir biçimde artar ve sefalet en yüksek noktasına ulaşır. Örneğin 1842 krizini ele alın. Bu, en son patlayan kriz olması itibariyle en şiddetlisidir de; çünkü krizlerin şiddeti her seferinde biraz daha artmaktadır ve 1847'den önce beklenilen bir sonraki kriz[5] muhakkak ki daha şiddetli ve daha kalıcı olacaktır. Bu son kriz esnasında yoksul oranı her kent için o zamana dek görülmemiş bir düzeye yükselmiştir. Stockport'da, diğer kentlerde olduğu gibi ev kirasına ödenen her sterlin için sekiz şilin yoksulluk bedeli ödeniyordu. Bu bedel, tek başına ev kirasının yüzde kırkını oluşturmaktaydı. Üstelik birçok sokak bomboştu ve böylece nüfus normalden en az yirmi bin kişi daha azdı. Boş evlerin kapılarında "Kiralık Stockport" yazıları görülüyordu. Bolton'da vergiye tabi kiraların tutarı normal zamanlarda 86.000 sterlin iken 36.000 sterline düşmüştü. Yardıma muhtaç olan yoksul sayısı 14.000'e yani burada yaşayan tüm insanların yüzde yirmisinden fazlasına yükseldi. Leeds'de Yoksullar Yasası yetkililerinin 10.000 sterlinlik yedek bir fonları vardı. Bu fon fazladan 7.000 sterlinlik bir katkıyla da beraber kriz en yüksek noktasına erişmeden eriyip gitti. Durum her yerde böyleydi. 1843 Ocağında Hububat Yasası'na Karşı Olanlar Birliği'ne bağlı bir komite tarafından imalâtçıların ayrıntılı beyanlarına dayanarak, 1842'de sanayi bölgelerinin durumu üstüne yazılan bir raporda yoksulluk bedelinin ortalama olarak 1839'un iki misline ve ihtiyacı olan insan sayısının üç, hatta dört misline çıktığı belirtilmektedir. Rapora göre başvuranların çoğu o zamana dek bu fona hiç başvurmamış bir sınıfa mensuptular. İşçi sınıfı, 1834 ile 1836 arasında elinde bulunan geçim yollarının üçte iki oranında daha azına sahipti. Et tüketimi bazı yerlerde yüzde yirmi, bazı yerlerde ise yüzde altmış kadar azalmıştı. En bunalımlı dönemlerde bile tam istihdam edilmiş zanaatkârlar, nalbantlar, duvarcılar ve diğerleri şimdi işsizlikten ve ücretlerin düşüklüğünden büyük sıkıntılar çekmekteydiler. Yine aynı rapora göre şimdi 1843 Ocağında bile ücretler sürekli olarak düşmekteydi ve unutmamak gerekir ki bunlar, imalâtçıların kendi raporlarıdır! Fabrikaları kapanan, patronlarından artık iş alamayan aç işçiler, sokakların hemen her köşesinde şarkı söyleyerek ya da kalabalık bir halde dilenip, ordular halinde kaldırımları işgal ediyorlar ve gelip geçenden sadaka istiyorlardı. Normal dilenciler gibi yalvararak değil, yaptıkları hareketler ve kullandıkları sözcük-

5. Beşinci kriz 1847'de oldu (1887 tarihli Amerikan baskısına not).

lerle tehdit edici bir üslupla yapıyorlardı bunu. Leicester'den Leeds'e, Manchester'dan Birmingham'a dek tüm sanayi bölgelerinde durum böyleydi. Staffordshire çömlek imalâthanelerinde Temmuz ayında olduğu gibi orada burada karışıklıklar çıkıyordu. Ağustosta, tüm sanayi bölgelerinde genel bir ayaklanma çıkana dek, işçiler arasında korkunç bir heyecan hüküm sürdü. 1842 Kasımında Manchester'a geldiğim zaman, her sokak başında işsiz kalabalıklar bekliyordu ve birçok fabrika hâlâ çalışmıyordu. Bunu izleyen aylarda bu durgun köşe başı aylakları yavaş yavaş ortadan kalktı ve fabrikalar bir kez daha harekete geçti.

Böylesi bir kriz esnasında bu işsizlerin ne denli sefalet içinde olduklarını ve ne denli acı çektiklerini anlatmama gerek yok. Yoksulluk bedelleri az, hatta çok yetersizdir. Zenginlerin hayırseverliği okyanusun içine düştüğü anda kaybolan bir damla gibidir. Dilencilik, bu kalabalıkta ancak birkaç kişiyi geçindirir. Eğer küçük satıcılar böyle dönemlerde işçilere veresiye satış yapmasalardı –itiraf edilmeli ki, bunlar daha sonra da istedikleri parayı alırlar– ve eğer emekçiler birbirlerine yardım etmeselerdi, her kriz artık nüfusun büyük bir kısmını açlıktan öldürerek ortadan kaldırırdı. Ancak en bunalımlı dönemler en kötü hallerde bile bir, iki ya da iki buçuk yıl kadar kısa sürdüğünden bu insanların çoğu krizden sağ çıkarlar. Ama her kriz daha sonra da göreceğimiz gibi hastalık gibi nedenler dolayısıyla kendine birçok kurban bulur. Bu konuya geçmeden önce İngiliz işçisinin içinde bulunduğu aşağılanma halinin nedenini, bütün bir sınıfın hayat standardının sürekli olarak düşmesinde etkili olan bu büyük nedeni inceleyelim.

5
İrlanda Göçü

Daha önce birkaç kez İngiltere'ye göç etmiş olan İrlandalılardan söz etmiştik. Şimdi bu göçün nedenlerini ve sonuçlarını daha yakından inceleyeceğiz.

Eğer İngiltere büyük ve yoksullaştırılmış bir İrlanda nüfusunu emrine amade etmeseydi, İngiliz sanayisinin hızlı genişlemesi gerçekleşemezdi. İrlandalıların ülkelerinde kaybedecek hiç bir şeyleri yoktu, İngiltere'deyse kazanacak çok şeyleri vardı. St. George kanalının doğu yakasında sürekli iş olduğu ve güçlü kollara iyi para verildiği İrlanda'da duyulur duyulmaz, her yıl buraya İrlanda'dan insan orduları akın etmeye başladı. Şimdiye dek bir milyondan fazla kişinin göç ettiği, her yıl aşağı yukarı elli bin kişinin gelmekte olduğu, bunların özellikle büyük kentler olmak üzere sanayi kentlerine yerleştikleri ve buralarda nüfusun en aşağı sınıfını oluşturdukları bilinmektedir. Bu nedenle Londra'da 120.000, Manchester'da 40.000, Liverpool'da 34.000, Bristol'da 24.000, Glasgow'da 40.000 ve Edinburgh'da 29.000 yoksul İrlandalı vardır.[1] Hemen hemen hiç uygarlık görmeden yetişen, gençliklerinden beri her türlü mahrumiyete alışmış kaba, huysuz, ayyaş ve tutumsuz bu insanlar, kendileriyle birlikte bütün yabani âdetlerini, İngiliz nüfusu içinde doğrusunu söylemek gerekirse eğitime ve ahlâka oldukça az eğilimi olan bir sınıfının içine taşıdılar. Bu konuda Thomas Carlyle'm dediklerini dinleyelim:[2]

> "Bütün anayol ve sokaklarda görünüşlerinden sahte bir kurnazlık, huzursuzluk, mantıksızlık, perişanlık ve alaycılık okunan vahşi Milesia* yüzleri sizi selâmlar. Kırbacını şaklatan İngiliz arabacı, kırbacıyla Milesialıya vur-

1. Archibald Alison, *The Principles of Population and Their Connections with Human Happiness*, iki cilt, 1840. Alison Fransız İhtilâli'nin tarihçisidir ve kardeşi Dr. W.P. Alison gibi dindar bir Tory'dir.
2. *Chartism*, s. 6, v.d.
* Milesia: Eski İrlanda Kelt krallarına verilen isim. (ç.n.)

duktan sonra belâ okur ona. Milesialı şapkasını uzatmış dilenmektedir. O, bu ülkenin uğraşması gereken en kötü şeytandır. Paçavralarının ve kahkahalarla gülen vahşiliğinin içinde sadece sırt ve el gücüyle yapılacak işleri yüklenmek ve patates alabileceği bir ücret elde etmek için buradadır. Katık için sadece tuza ihtiyacı vardır. Aklına estiğince bir domuz ahırında ya da köpek kulübesinde geceler, samanlıklarda barınır ve çıkarma zorluğundan ötürü ancak bayram günleri ve en elverişli zamanlarda giyip çıkartabildiği paçavra elbiseler giyer. Bu koşullar altında çalışamayan Saksonyalı işsiz kalır. Medenîleşmemiş İrlandalı, gücüyle değil aksine güçsüzlüğüyle Saksonyalıyı dışarı atıp yerine konar. Orada, mantıksızlığının, pisliğinin, ikiyüzlülüğünün ve sarhoş zorbalığının içinde düzensizliğin ve bozulmanın hazır nüvesi olarak bekler durur. Zorlukla yüzerek mücadele eden herkes, burada bir insanın yüzmeden, çökmüş bir halde nasıl varlığını sürdürdüğünü görebilir. İngiliz emekçilerinin aşağı tabakasının durumu, kendileriyle tüm pazarlarda rekabet halinde bulunan İrlandalılarınkine gittikçe daha fazla yaklaşmaktadır. Az bir beceriyle, sadece kas gücünün yeterli olabileceği herhangi bir iş, İngiliz ücret tarifesine göre değil, İrlandalı ücret tarifesine yaklaşan bir ücretle yapılır. Bu para, İrlandalılar gibi senede otuz hafta, o da ölmeyecek kadar patates yiyen insanlar için fazladır bile; ama her saat yeni bir buharlı geminin varışıyla bu fazlalık azalmaktadır:"

İrlanda'nın ulusal karakterini abartılı ve tek yönlü bir biçimde mahkûm etmesini saymazsak, Carlyle tamamen haklıdır. Dört penny karşılığında, bir sığır sürüsü gibi tıkıldıkları buharlı bir geminin güvertesinde İngiltere'ye göç eden bu İrlandalılar, kendilerini her yerde yavaş yavaş kabul ettirirler. En kötü konutlar onlara yeter de artar bile. Basit bir ilmekle üzerindekileri bir arada tutabildikleri sürece giyinme onlar için çok büyük bir dert değildir. Ayakkabı nedir bilmezler. Yiyecekleri patatesten ve sadece patatesten oluşur. Bu ihtiyaçlarının yanı sıra kazandıkları her şeyi içkiye harcarlar. Böyle bir ırk neden yüksek ücretler istesin? Tüm büyük kentlerin en kötü bölgelerinde İrlandalılar oturur. Pisliği ve harabeleriyle nam salmış herhangi bir bölgeye gidildiğinde ilk bakışta Sakson görünüşünden farklı olduğu hemen anlaşılan Kelt yüzlere rastlanır ve İrlanda aksanıyla gerçek bir İrlandalının hiç bir zaman kaybetmediği söylenip durulur. Manchester'ın en sık nüfuslu bölgelerinde İrlanda-Kelt dilinin konuşulduğunu sık sık duydum. Mahzenlerde yaşayan ailelerin çoğunluğu hemen her yerde İrlanda kökenlidir. Kısaca Dr. Kay'ın da söylediği gibi İrlandalılar, yaşantının asgarî gereklerini bulmuşlardır ve şimdi de bunu İngiliz işçilerine öğretmektedirler. Pisliği ve sarhoşluğu da beraberlerinde getirmişlerdir. Nüfusun dağınık olduğu kırsal bölgelerde pek zararı görülmeyen ve İrlandalıların alışkınlık ettiği temizlikten yoksunluk; burada, büyük kentlerde yoğunlaşarak dehşet verici bir tehlike halini alır. Milesialı, kendi yurdundaki gibi tüm çölünü çöpünü burada da kapısının önüne

yığar ve böylece işçi bölgelerini çirkinleştiren, havayı zehirleyen su birikintilerini ve pislik yığınlarını meydana getirir. Ülkesinde yaptığı gibi burada da evinin duvarına karşı bir domuz ahırı yapar ve eğer bunu yapması engellenirse domuzunun odasında kendisiyle birlikte yatmasına izin verir. Kentlerdeki bu yeni ve hiç de doğal olmayan hayvan yetiştirme yöntemi, tamamen İrlanda kökenlidir. İrlandalı, domuzunu Arabın atını sevdiği kadar sever. Aradaki tek fark, domuzu öldürecek kadar şişmanlattığında onu satmasıdır. Domuz kaldığı sürece onunla birlikle yer, onunla birlikte uyur, çocukları onunla birlikte oynar, onun üstüne biner, pisliğin içinde onunla birlikte yuvarlanırlar. Bu manzara İngiltere'nin büyük kentlerinde tekrar tekrar binlerce kez görülebilir. Evlerin içinde hüküm sürmekte olan pisliği ve rahatsızlığı tarif etmek olanaksızdır. İrlandalı eşyanın varlığına alışık değildir. Bir ot yığını, elbise olarak artık kullanılması olanaksız olan birkaç paçavra, geceleri uyuması için ona yeterlidir. Bir parça tahta, kırık bir iskemle ve masa olarak kullandığı bir meyve sandığından daha fazlasına ihtiyacı yoktur. Bir çaydanlık, birkaç fincan ve tabak, aynı zamanda yatak ve oturma odası olan mutfağını süsler. Yakıt ihtiyacı doğduğu zaman elinin altında ne varsa; sandalyeler, kapı çerçeveleri, doğramalar, döşemeler bacadan yukarı uçup gider. Kaldı ki fazla yere neden ihtiyaç duysun? Ülkesindeki çamurdan kulübesi tüm evsel ihtiyaçlar için sadece tek bir oda sunuyordu. Ailesinin İngiltere'de de bir odadan fazlasına ihtiyacı yoktur. Şu an oldukça genelleşmiş olan birçok insanı tek bir odaya tıkıştırma geleneği İngiltere'de özellikle İrlanda göçüyle yerleşmiştir. Bu zavallı herifin bir eğlencesi de olması gerekir ve toplumca diğer tüm eğlenine biçimlerinden dışladığından o da meyhanenin yolunu tutar. İçki, İrlandalıya hayatı yaşanmaya değer kılan tek şeydir. İçki ve bir de onun neşeli, vurdumduymaz coşkunluğu. Böylece o en hayvanî sarhoşluk halinden zevk alır. İrlandalının, Güneylilere has tasasız neşeli karakteri onu bir vahşiden çok da farklı kılmayan kabalığı, bu kabalıktan dolayı paylaşamadığı insani hazlara karşı nefreti, pisliği ve sefaleti onu içkiye iter. Bu tahrik öylesine büyüktür ki ona karşı gelemez ve böylece eline ne zaman para geçse onu boğazından aşağı akıtır. Başka ne yapabilirdi ki? Ona ayyaş olmaktan başka pek bir seçenek sunmayan, onu kendine, kendi vahşiliğine bırakan bu toplum onu nasıl suçlayabilir?

İşte İngiliz işçisi, uygar bir ülkede mümkün olan en aşağı düzeyde yaşayan ve bu yüzden de diğerlerinden daha az ücret isteyen böylesine bir rakiple mücadele etmek zorundadır. Carlyle'ın dediği gibi İngiliz işçisinin ücretlerinin, İrlandalılarla rekabet ettikleri her iş dalında gi-

derek düşmesinden başka bir yol yoktur. Bu dallar da öylesine çoktur ki! Talebin az olduğu ya da hiç bir yeteneğin istenmediği tüm bu dallar, İrlandalılara açıktır. İşçinin uzun bir süre yetiştirilmesi gereken ya da düzenli, sabırlı bir uygulama isteyen işler için, düzensiz, ahlâksız ve sarhoş İrlandalı çok alt bir seviyede kalmaktadır. Bir makineci ve bir fabrika işçisi olabilmesi için İngiliz uygarlığına, İngiliz geleneklerine uyması ve genellikle bir İngiliz olması gerekmektedir. Ama basit, daha az dikkat isteyen ve yetenekten çok gücün gerektiği işlerde İrlandalı, bir İngiliz kadar iyidir. Bu yüzden, bu tür işler özellikle İrlandalılar tarafından kapılmıştır. El dokumacıları, tuğlacılar, hamallar, simsarlar ve bu tür işçiler arasında birçok İrlandalı vardır. Bu ırkın baskısı, ücretlerin düşmesinde dolayısıyla işçi sınıfının daha düşük bir düzeye gerilemesinde önemli bir rol oynamıştır. Diğer işkollarında kendilerine iş bulabilmiş olan İrlandalılar daha bir uygarlaşmış olsalar bile özellikle İrlandalılarla çevrelenmiş olmanın getirdiği genel etki hesaba katılınca İngiliz iş arkadaşlarını da alçaltmaya yetecek kadar eski alışkanlıkları korumuşlardır. Tüm büyük kentlerdeki işçilerin beşte ya da dörtte biri İrlandalı ya da pislik içinde büyümüş İrlandalı ailelerin çocuklarıysa o zaman işçi sınıfının yaşantısının, alışkanlıklarının, zekâ ve ahlâk durumunun, kısaca tüm karakterinin bu İrlandalı vasıfların büyük bir kısmını özümsemesine şaşmamak gerekir. Tersine modern sanayi ve onun doğrudan sonuçlarının yarattığı aşağılayıcı durumun İrlandalı rekabetinin varlığı ile birlikte İngiliz işçilerinin durumunu nasıl daha da kötüleştirdiğini kavramak mümkün olur.

6
Sonuçlar

İngiliz işçi sınıfının içinde yaşadığı koşulları oldukça ayrıntılı olarak inceledikten sonra sunulan gerçeklerden bazı sonuçlar çıkarmanın ve bu sonuçlarla gerçek durumu karşılaştırmanın zamanı geldi. Şimdi bu koşullar altında işçilerin ne duruma geldiklerini, nasıl insanlar olduklarını, fizikî, zihnî ve ahlâkî durumlarının ne yönde şekillendiğini görelim.

Bir birey, bir diğerine bedensel bir zarar verirse ve bu ölümle sonuçlanırsa, buna insan katli deriz. Mütecaviz kimse yapacağı zararın ölümle sonuçlanacağını önceden bilirse, onun bu davranışına cinayet deriz. Aynı şekilde toplum[1] da yüzlerce proleteri kılıcın ya da kurşunun yol açacağı ölümler kadar vahşice ve doğal olmayan, zamansız bir ölümün pençesine ittiğinde, binlerce kişiyi yaşamı için gerekli olan şeylerden yoksun bıraktığında ve yaşayamayacağı koşullar içine sürüklediğinde –kanunun güçlü kolları arasında kaçınılmaz bir son olan ölüm teslim alana dek onları bu koşullar altında kalmaya zorladığında– ve bu binlerce insanın yok olacağını bile bile bu koşulların sürmesine izin verdiğinde cinayet işlemektedir, bir bireyin işlediğinden farksız bir cinayet. Kasdi, maskelenmiş, katili somut olarak görünmeyen, kimsenin kendini koruyamayacağı bu cinayet, bir emrin değil de bir ihmalin ürünü olarak ortaya çıktığından gerçekte cinayete benzememektedir. Ama yine de cinayettir. Şimdi İngiliz toplumunun, işçi örgütlerinin mükemmel bir doğrulukla sosyal cinayet olarak tanımladıkları suçu her gün ve her saat işlediklerini, işçilerin yaşama güçlerini ne sıhhat-

---

1. Burada ve başka yerlerde hakları ve ödevleri olan sorumlu bir toplumdan söz ettiğimde, bugün sosyal ve politik gücü ve kontrolü elinde bulunduran ve bu kontrolü hiç bir şekilde paylaşamayan insanlara karşı sorumluluk taşıyan sınıfı kastediyorum. İngiltere'de ve diğer bütün uygar ülkelerde bu hâkim sınıf burjuvazidir. Ama bu toplumun ve özellikle burjuvazinin toplumun her üyesini koruma, hiç olmazsa yaşadığı sürece hiç kimsenin açlıktan ölmemesini sağlama görevini yüklendiğini Alman okuyucularına kanıtlamama gerek yok sanırım (Şimdi Almanya'da da durum böyle. Alman kapitalistlerimiz İngilizlerin seviyesine, hiç olmazsa bu konuda, 1886 yılında ulaştılar).

lerini koruyabilecekleri, ne de uzun bir süre yaşayabilecekleri koşullar altında yavaş yavaş, azar azar ortadan kaldırdıklarım ve böylece daha ecelleri gelmeden onları mezara yolladıklarını kanıtlayacağım. Daha da ötesi, bu koşulların sağlığa ve işçilerin yaşamlarına ne denli zararlı olduğunu bilindiği halde, toplumun bu durumu düzeltmek için hiç bir şey yapmadığını göstereceğim. Ayrıca, bu eylemin sonuçlarını bildiğini ve bu yüzden de bunun kasıtsız bir insan öldürme eylemi değil, bir cinayet olduğunu, resmî belgelerden, parlamento ve hükümet raporlarından yapacağım alıntılarla kanıtlamış olacağım.

Yukarıda belirtilen koşullar altında ve gerekli yaşama araçlarından tamamen yoksun olan bir sınıfın sağlığını kaybedeceği ve uzun bir ömür süremeyeceği açıkça ortadadır. İşçi sağlığı konusuna özel bir özen göstererek durumu bir kez daha gözden geçirelim. Nüfusun büyük kentlerde yoğunlaşması tek başına bile zararlı bir etki yaratır; Londra'nın atmosferi, bir köy havası kadar saf ve oksijen açısından zengin olamaz. 8-10 kilometrekarelik bir alana tıkıştırılmış olan iki buçuk milyon çift akciğerle iki yüz elli bin ocak, kentlerin yapılaşma düzeni havalandırmayı engellediği için zorlukla yenilenebilen büyük miktarda oksijeni tüketir. Solunum ve ateşle ortaya çıkan karbonik asit gaz özgül ağırlığı dolayısıyla sokaklara çöker ve hâkim hava akımı kentin çatılarının üstünden geçip gider. Burada yaşayanların ciğerleri yeterli oksijen alamaz; bu da fizikî ve aklî bozukluklarla ve yaşama gücünün azalmasıyla sonuçlanır. Bu yüzden kentte yaşayanlar normal bir atmosfer içinde yaşayan kırsal nüfusa kıyasla ateşli ve özellikle iltihaplı hastalıklara daha zor yakalansa da bir yığın müzmin hastalığın pençesine düşerler. Büyük kentlerde yaşamanın tek başına bile sağlığa zararlı olduğu düşünülürse, daha önce de gördüğümüz gibi, havayı zehirleyebilecek her etkenin bulunduğu işçi bölgelerinde bu anormal atmosferin zararlı etkileri kim bilir ne denli büyüktür? Hava akışının tüm yönlerden mümkün olduğu köylerde çöp yığınlarının insanın evine yakın bir yerde tutulması nispeten daha az zarar verebilir. Ama havanın tüm hareketini engelleyen sıkışık yapılı avluların ve arka sokakların arasında, kentin tam ortasında durum değişiktir. Çürümekte olan sebze ve hayvan artıkları, muhakkak ki sağlığa zararlı gazlar üretirler ve eğer bu gazların serbestçe uçup gidecek bir yolu yoksa, bunlar kaçınılmaz olarak havayı zehirlerler. Bu yüzden, büyük kentlerdeki işçi bölgelerinde adım başı görülen pislik ve su birikintileri hastalık yayan gazları üreterek halk sağlığına en büyük zararı verirler. Kirli akarsulardan çıkan koku ve gazlar da benzer etkiler doğurur ve hepsi bu kadar da değildir. Toplum tarafından bugün

yoksulların büyük çoğunluğuna layık görülen muamele iğrençtir. Bu işçiler, kırsal bölgelere kıyasla çok daha kötü bir hava teneffüs ettikleri büyük kentlere gönderilirler. Yapılaşma düzeninden dolayı birçok yere kıyasla çok daha kötü biçimde havalandırılan bölgelere sürülürler. Tüm temizlik araçlarından ve pompalar sadece parası ödendiğinde döşendiğinden sudan yoksundurlar. Nehirler de öylesine kirlidirler ki, bu tür işler için kullanılamazlar. Çöplerden ve pisliklerden başka türlü kurtulma imkânları olmadığı için; pislikleri, kirli suları, hatta çoğu kez iğrenç lağım ve dışkıları olduğu gibi sokağa atmak zorundadırlar. Böylece konutlarının bulunduğu bölgeyi hastalık yuvalarına dönüştürmeye mecbur bırakılırlar. İş bununla da bitmez, akla gelen tüm kötülükler yoksulların başına yığılır. Büyük kentlerin nüfusu çok yoğunsa, en küçük yerlere tıkıştırılanlar özellikle onlardır. Sanki sokakların pis havası yetmiyormuş gibi düzinelercesi tek bir odaya tıkılırlar; öyle ki geceleri teneffüs ettikleri hava boğucudur. Rutubetli konutlar, zemininden su vuran, damı akan mahzenler onlara verilir. Evleri öyle inşa edilmiştir ki rutubetli havanın dışarı çıkmasına imkan yoktur. Kötü, paramparça giysiler giyip karışık, hazını zor yiyecekler yerler. Umutla korku arasında, aklın en şiddetli gel gitlerine maruz kalırlar. Biraz huzur içinde kalmalarına ve sessizce yaşamalarına izin verilmez. Cinsel ilişki ve sarhoşluk hariç tüm eğlencelerden yoksun bırakılır ama buna karşı her gün fiziksel ve moral enerjileri tükeninceye dek çalıştırılırlar. Böylece, kolay ulaşabildikleri bu iki eğlence biçiminden en çılgın ve en aşırı bir biçimde faydalanmaya itilirler. Bütün bunların üstesinden geldiklerinde de, bir kriz döneminde, o zamana dek biriktirdikleri her şeyin ellerinden uçup gitmesine neden olan işsizliğin kurbanı olurlar.

Bütün bu koşullar altında yoksul sınıfın sağlıklı ve uzun ömürlü olması nasıl mümkündür? Aşırı bir ölüm oranından, hiç aman vermeyen hastalıklardan ve emekçilerin bünyelerinin gittikçe daha çok bozulmasından başka ne beklenebilir? Şimdi olaylara daha yakından bakalım.

Diğer yaşam koşullarına ek olarak işçi konutlarının kentlerin en kötü bölgelerinde yer almasının çeşitli hastalıklar doğurduğu herkes tarafından kabul edilmiş bir gerçektir. Daha önce *Artisan*'dan aktardığımız makale akciğer hastalıklarının konut koşullarının kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıktığını tam bir doğrulukla belirtmektedir ve gerçekten de bu tür vakalar bu sınıf içinde başka bir yerle kıyaslanmayacak kadar çoktur. Aynı makaleye göre Londra'nın ve özellikle işçi bölgelerinin kötü havası hastalıklı yüzlerin de gösterdiği gibi veremin yayılmasına son derece uygundur. İnsan birçok kişinin iş için evini

terk ettiği sabahın erken saatlerinde sokaklarda dolaşsa tamamen ya da yarı veremli benizlerin çokluğuna şaşıp kalır. Manchester'da bile insanlar bu halde değildir. Her adımda bir karşınıza çıkan bu soluk yüzlü, tık nefesli, çöküık gözlü hayaletlere, en küçük bir canlılık belirtisi taşımayan bu yorgun, çökmüş suratlara böylesine korkunç boyutlarda sadece Londra'da rastlanır. Verem, kuzeydeki fabrika kentlerinde de her yıl bir yığın kurban alır. Veremle yarışan korkunç bir hastalık olan tifüs, kızılı saymıyorum bile, işçi bölgelerini perişan eder. Dünyada gittiği her yere felaket götüren tifüs, işçi sınıfının sağlık durumu üzerine yazılan resmi bir raporda, konutların havalandırma, lâğım sistemi ve temizlik açısından kötü durumda olmasına bağlanmıştır. Başka doktorların tanıklığında İngiltere'nin önemli doktorları tarafından yazılmış olan bu raporda tek bir havasız meydanın, lâğımı olmayan bir tek çıkmaz sokağın bile ateşli hastalıklar üretmek için yeterli olduğu ve özellikle insan yoğunluğunun fazla olduğu bölgelerde bu durumun sık sık ortaya çıktığı belirtilmektedir. Bu ateşli hastalık, hemen her yerde aynı karaktere sahiptir ve hemen her durumda tifüse dönüşür. Ara sıra durumu daha iyi bölgelerde de kendine kurbanlar arasa da bu hastalığa daha çok büyük kasaba ve kentlerin işçi bölgelerinde ve küçük yerlerdeki düzensiz ve bakımsız sokaklarda rastlanır. Bu hastalık Londra'da oldukça uzun bir süreden beri hüküm sürmektedir. 1837 yılında olağanüstü bir biçimde yayılması adı geçen raporun yazılmasına sebep olmuştur. Londra Ateşli Hastalıklar Hastanesi üstüne Dr. Southwood Smith'in yazdığı yıllık rapora göre 1843'deki hasta sayısı 1.462'ydi ve bu sayı bir sene öncekinden 418 fazlaydı. Londra'nın pis ve nemli doğu, kuzey ve güney bölgelerinde bu hastalık olağanüstü bir şiddetle saldırıya geçti. Hastaların çoğu, göç ettikten sonra büyük bir yoksulluğun içine düşen ve sokaklarda aç ve yarı çıplak bir halde ölen emekçilerdi. Bu insanlar hastaneye getirildiklerinde öylesine zayıf düşmüşlerdi ki, tedavileri için olağanüstü miktarda şarap, konyak ve amonyak karışımları ile başka uyarıcılar gerekiyordu. Bütün hastaların % 16,5'i ölmüştü. Bu korkunç hastalık Manchester'da da şiddetini hissettiriyordu. Eski Kent'in, Ancoats'ın, Küçük İrlanda'nın en berbat işçi bölgelerinde nadiren ortadan kaybolmuş ama İngiliz şehirlerinde ulaştığı boyutlara da ulaşmamıştır. Diğer taraftan İskoçya ve İrlanda'da insan aklının alamayacağı bir vahşetle saldırmıştır. Glasgow ve Edinburgh'da 1817'de kıtlıktan ve 1826 ile 1837'de ekonomik krizden sonra şiddetli bir biçimde hissedilip, üç yıl etrafı kasıp kavurduktan sonra bir süre için ortadan kaybolmuştur. Edinburgh'da 1817 salgınında 6.000 kişi, 1837 salgınında ise 10.000 kişi hastalığa ya-

kalanmış ve her yeni salgında sadece hastaların sayısı değil, hastalığın şiddeti de artmıştır.[2]

Ama hastalığın bütün eski şiddeti, 1842 krizinden sonra olanlarla kıyaslandığında çocuk oyuncağı gibi kalır. İskoçya'nın tüm yoksul nüfusunun altıda biri hastalığa yakalanmış ve hastalık, oradan oraya gezen dilencilerle korkunç bir hız kazanarak bir yerleşim bölgesinden diğerine sıçramıştı. Nüfusun orta ve yukarı sınıflarına ise ulaşamamıştı. Ama yine de iki ay içinde bu kesimde de hasta sayısı son on iki yılda görülmedik derecede artmıştı. Glasgow'da 1843 senesinde nüfusun yüzde on ikisi hastalığa yakalanmıştı. Bu 52.000 kişinin % 32'si öldü. Halbuki Manchester ve Liverpool'daki ölüm yüzdesi normal olarak % 8'i geçmiyordu. Hastalık, yedinci ve on beşinci günlerinde en yüksek aşamasına ulaşıyordu. On beşinci günde hasta genellikle sararıyordu ki, bizim uzmanlarımız[3] bunu, hastalığın aşırı heyecan ve korku gibi zihin aktivitelerinden kaynaklandığı dair bir gösterge olarak kabul ediyorlardı. Bu ateşli hastalıklar İrlanda'da ortalığı kırıp geçirdi. 1817 ile 1818 yılları arasındaki yirmi bir ay içinde Dublin Hastanesi'nde 39.000 hasta tedavi gördü ve ertesi yıl içinde bu sayı Sheriff* Alison'a[4] göre 60.000'e çıktı. Cork'da hastane, 1817 ile 1818 yılları arasında nüfusun yedide birini, Limerick'de de dörtte birini kabul edebildi ve Waterford'un kötü bölgelerinde tüm nüfusun yirmide on dokuzu bir sefer bu hastalığa yakalandı.[5]

İnsan, çalışanların ne koşullar altında yaşadıklarını hatırladıkça, bunların konutlarının ne denli kalabalık olduğunu, her sokak ve köşenin nasıl tıklım tıklım dolu olduğunu, hastalarla sağlıklıların nasıl bir odada aynı yatakta yattıklarını düşündükçe, böylesine bulaşıcı bir hastalığın daha fazla nasıl yayılmadığını merak ediyor. İnsan, bu hastalara ne denli az tıbbî destek sunulduğunu, ne denli çok insanın hiç tıbbî yardım görmediğini ve en olağan koruyucu tedbirlerden bile haberleri olmadığını göz önünde bulundurunca, ölü sayısını gerçekten de az buluyor. Bu hastalığı gerçekten de dikkatli bir biçimde inceleyen Dr. Alison, adı geçen raporunda bunun nedenini doğrudan yoksulların sefil ve perişan durumlarına bağlıyor. Yoksulluğun ve en doğal ihtiyaçların yeterince sağlanamamasının hastalığa zemin hazırlayan ve onu

---

2. Dr. W.P. Alison. *Observations on the Management of the Poor in Scotland.*
3. Alison. *The Principles of Population*, Cilt II.
* Eskiden İngiltere eyaletlerinde kralı temsil eden memur. (ç.n.)
4. Dr. W.P. Alison'un, İngiliz Bilim Geliştirme Derneği'nde yaptığı bir konuşmadan. Ekim 1844, York.
5. Dr. W.P. Alison, *Observations on the Management of the Poor in Scotland* (Almanca baskıya not).

korkunç bir biçimde yayan etkenler olduğunu belirtiyor. Her yoksulluk döneminin, ticarî krizin ya da kötü hasatın her seferinde İrlanda'da ve İskoçya'da tifüs hastalığını doğurduğunu ve hastalığın vahşetinin hemen hemen tamamen işçi sınıfının payına düştüğünü kanıtlıyor. Söylediklerine göre ölen insanların çoğunluğunun bakmakla yükümlü olduğu kimseler tarafından kurtarılmaya çalışılan aile babaları olmaları da dikkat çeken bir nokta. Alıntı yaptığı birkaç İrlandalı doktor da kendisiyle aynı fikirdeler.

Başka bir hastalık türü ise işçilerin konutlarından çok, doğrudan yedikleri yiyeceklerden kaynaklanmaktadır. Emekçilerin hazmı zaten yeterince zor olan yiyecekleri, küçük çocuklar için bütünüyle uygunsuzdur, ama işçinin çocuklarına daha uygun bir yiyecek alabilecek ne imkânı, ne de vakti vardır. Üstelik çocuklara kuvvetli içkiler ve hatta afyon vermek sık rastlanan bir gelenektir. Bunların etkileriyle birlikte bedensel gelişime zararlı olan diğer yaşam koşulları, arkalarında tüm ömür boyu izler bırakan çeşitli sindirim sistemi bozukluklarına yol açar. Hemen hemen bütün işçiler az çok hastalıklı bir mide taşırlar ancak tüm kötülüklerin kökeni olan bu diyete bağlı kalmaya zorlanırlar. Bunun için neyi suçlayacaklarını nereden bilsinler? Zaten bilseler bile daha iyi yaşam koşullarını benimsemedikten, daha iyi bir eğitim görmedikten sonra nasıl daha uygun bir diyet uygulayabilirler?

Hazım bozukluğu daha çocukluktan itibaren yeni birtakım hastalıklar ortaya çıkarır. Sıraca, işçi sınıfında en çok rastlanan hastalıklardan biridir. Özellikle ilk etkilerin çocukların kalıtımsal yatkınlıklarına tüm gücüyle tesir etmesiyle, sıracalı ana babaların sıracalı çocukları olur. Büyüme ve gelişme yıllarında yetersiz beslenmenin bir diğer sonucu da işçi çocuklarında oldukça çok rastlanan raşitizmdir. Bu hastalığa yakalananlarda kemiklerin sertleşmesi gerçekleşmez; genel olarak iskeletin gelişimi kısıtlıdır ve hastalığın sürekli rastlanan etkilerine ek olarak sıklıkla bacaklarda ve omurgada şekilsizlikler görülür. Ticaretteki dalgalanmalar, işsizlik ve kriz dönemlerindeki düşük ücretler sonucunda işçilerin hayatlarında meydana gelen değişimlerle bütün bu kötülüklerin ne denli arttığı üstünde durmaya gerek yok. Hayatı boyunca her işçinin en azından bir kez karşı karşıya geldiği yetersiz beslenme koşulları, onun her zamanki kötü beslenmesinin yol açtığı etkileri daha da şiddetlendirir. Bol miktarda ve besleyici yiyeceklere ihtiyacı olduğu dönemlerde yarı aç kalan çocuklar –her kriz esnasında ve hatta ekonominin en iyi durumda olduğu zamanlarda bile bunlardan o kadar çok vardır ki– kaçınılmaz olarak zayıf, sıracalı ve raşitik olurlar. Büyük sayılarda işçi çocuğunun mahkûm edildiği bu gaflet, ar-

kasında silinmez izler bırakır ve tüm işçi sınıfını zayıf düşürür. Bunlara bir de bu sınıfın elverişsiz giysileri, soğuk algınlığına karşı herhangi bir tedbir almanın olanaksızlığı, sağlık izin verdiği sürece çalışma zorunluluğu, hastalık ortaya çıkınca ihtiyacın daha da şiddetlenmesi ve tıbbî yardımın alışılmış eksikliği eklenince, İngiliz işçi sınıfının içinde bulunduğu sağlık koşulları hakkında kaba bir fikrimiz oluyor. Burada iş kollarına özgü zararlı etkiler üstünde durmayacağım.

Bunların yanı sıra işçilerin sağlığını bozacak birçok neden daha sıralanabilir. Bu nedenlerin başında içki gelir. Olası bütün tahrikler işçileri sarhoşluğa itmek için bir araya gelirler. Alkol onların neredeyse tek zevk kaynağıdır ve her şey birlik olup alkole giden yolu açar. Yorgun, bitap işinden dönen işçi, evini rahatsız, rutubetli, pis ve iğrenç bulur. Eğlenmeye ihtiyacı vardır. Katlandığı zahmeti değerlendirmek, bir sonraki günü dayanılır kılmak için bir şeylere ihtiyacı vardır. Bitkindir, kendini iyi hissetmemektedir, bütün tepkileri aşırıdır. Bu ruh hali sıhhatsizlikten, özellikle de hazımsızlıktan ileri gelir. Genel yaşam koşulları, varlığının belirsizliği, tesadüflere bağlı yaşamı ve daha güvenli bir konum elde etmekteki acizliği ile durum daha da dayanılamayacak hale varır. Kötü hava ve kötü beslenmeyle zayıflamış olan bedeninin dışsal bir uyarıcıya şiddetle ihtiyacı vardır. Sosyal ihtiyacını ancak meyhanede giderebilir. Arkadaşlarıyla buluşabileceği başka hiç bir yeri yoktur. Böylesi bir arzuya karşı koyması kendisinden nasıl beklenebilir? Bu koşullar altında manevî ve fizikî zorunluluklar büyük sayıda işçiyi kaçınılmaz olarak içkiye yöneltir. İşçiyi sarhoşluğa götüren başlıca fizikî baskıların yanı sıra büyük bir çoğunluğun örnek oluşturması, eğitimin ihmali, gençlerin ayartılmasının önüne geçememe, birçok durumda kendi çocuklarına içki içiren sarhoş ana babaların varlığı, bir ya da iki saat için yaşamın tüm sefaletini ve yükünü unutma garantisi ve yüzlerce diğer neden öylesine büyük bir güç oluşturur ki, gerçekte böylesi bir baskıya boyun eğdikleri için işçiler suçlanamazlar. Ancak ahlâksızlara mal edilebilen sarhoşluk, burada bir ahlâksızlık değildir artık. Bu durumda sarhoşluk sadece ona kapılanın suçlanabileceği kötü bir iptilâ olmaktan çıkar; doğal bir olay, belirli koşulların hiç bir iradesi olmayan bir nesne üstünde şekillenen zorunlu ve kaçınılmaz etkisi durumuna gelir. Sorumluluk, emekçiyi nesne durumuna düşürenlere aittir. Çok sayıda çalışanın alkole yenilmesi ne kadar kaçınılmazsa içkinin de kurbanlarının bedenlerinde ve zihinlerinde zararlı etkiler yaratması kaçınılmazdır. İşçilerin yaşam koşullarından kaynaklanan bütün hastalık eğilimleri, bununla bir kat daha artar. İçki tifüs hastalığının doğuşunu ve yayılışını, ciğer ve sindirim sistemi hastalıklarının en yüksek safhalara dek gelişimini kolaylaştırır.

İşçi sınıfının bedensel sorunlarının başka bir kaynağı da, hastalık dönemlerinde gerekli doktor desteği görememesidir. Birçok hayırsever kuruluşun bu ihtiyacı karşılamak için çalıştığı doğrudur. Örneğin Manchester'daki revir, yılda 22.000 hasta kabul etmekte ya da tavsiye ve ilâç vermektedir. Ancak, Gaskell'in hesaplarına[6] göre nüfusunun dörtte üçünün her yıl tıbbî yardıma muhtaç olduğu bir kent için bu ne ifade eder? İngiliz doktorları yüksek ücretler talep ederler ancak emekçiler bunu ödeyecek durumda değildirler. Bu nedenle emekçiler ya hiç bir şey yapmazlar, ya ucuz şarlatanlara bel bağlarlar ya da yarardan çok zararı dokunan uyduruk çarelere başvururlar. Bu tür şarlatanlar her İngiliz kentinde bulunur; ilânlar, afişler ve diğer gereçlerle yoksullar arasında kendilerine müşteri ararlar. Bunun yanı sıra akla gelebilecek her hastalık için büyük miktarda ilâç satılır: Morrison Hapları, Parr'ın Hayat Hapları, Dr. Mainwaring Hapları ve insanın yakalanabileceği tüm hastalıkları iyileştirme özelliğine sahip daha binlerce hap, balsam ve esanslar. Bu ilâçlar aslında nadiren zararlı madde içerirler, ancak sık sık ve büyük miktarda alındıklarında vücuda zarar verirler. Tedbirsiz müşterilere bunlardan olabildiğince çok almaları tavsiye edildiğinden, ihtiyaçları olsun ya da olmasın bunları çok kullanmalarına şaşmamak gerekir.

Parr'ın "Hayat Hapları"nın haftada yirmi ilâ yirmi beş bin kutu satmasına ve bu ilâçların bir müşteri tarafından kabızlık, bir başkası tarafından da ishal, ateş, zayıflık ya da başka rahatsızlıklar için alınmasına şaşmamak gerekir. Bizim Alman köylülerinin belirli mevsimlerde şişe çektirmeleri ya da kan aldırmaları gibi İngiliz işçileri de kendilerinin zararına, imalâtçılarınsa kârına işleyen hazır ilâçları tüketiyorlar. Bu ilâçların en zararlılarından biri de "Godfrey's Cordial" adı altında temel olarak afyon ruhu ve çeşitli uyuşturucularla hazırlanan bir şuruptur. Evde çalışan ve kendi çocuklarının yanı sıra diğer çocuklara da bakıcılık yapan kadınlar, çocukları susturmak ve birçoklarının inandığı gibi kuvvetlendirmek için onlara bu ilâçtan verirler. Bu ilâcı çocuğa doğduğundan itibaren vermeye başlarlar ve (bu "kuvvet şurubunun") etkilerini bilmeden ölene dek onlara bu ilâcı vermeye devam ederler. Çocukların bünyesi afyona alıştıkça ilacın dozu da arttırılır. İlâç, artık etkisini göstermemeye başlayınca da bu sefer çocuklara on beş ilâ yirmi damla olmak üzere saf afyon ruhu verilir. Nottingham Adli Tabibi,[7] bir mec-

6. *The Manufacturing Population of England*, Bölüm 8.
7. Fabrika Nizamnameleri Yasasına uygun olmayarak İmalâtta, Diğer İşkollarında, Kömür Madenlerinde ve Diğer Madenlerde Çocukların ve Gençlerin Çalıştırılması için Araştırma Komisyonu'nun Raporu. Birinci ve İkinci Rapor, Grainger'in Raporu. İkinci Rapor, daha çok "Children's Employment Commission's Report" diye bilinir. (Resmi raporların içinde en iyisi, birçok değerli ama aynı zamanda korkunç gerçeği yansıtmaktadır. [Almanca baskıya eklenmiş]) Birinci Rapor, 1841; İkinci Rapor 1843.

lis komisyonunda bir ilâç imalatçısının beyanına dayanarak "Godfrey's Cordial"in hazırlanmasında yılda bin üç yüz ölçü afyon ruhu kullandığını söylemiştir. İlacın tedavi edilen çocuklar üzerindeki etkileri böylece kolaylıkla tahmin edilebilir. Bunlar soluk yüzlü, zayıf çocuklardır ve genellikle iki yaşlarını doldurmadan ölürler. Bu ilâç, ülkenin büyük kentlerinde ve sanayi bölgelerinde geniş çapta kullanılmaktadır.

Bütün bunlar işçi sınıfının vücut yapısında genel bir zayıflamayla sonuçlanır. İşçiler arasında ancak birkaçı güçlü, sağlam yapılı ve sağlıklıdır; diğer bir deyişle kapalı mekânlarda çalışan fabrika işçileri arasında çok azı sağlıklıdır ve biz burada sadece bunlardan söz ediyoruz. Bunların hemen hepsi zayıf, kemikli ancak güçlü olmayan bir yapıya sahiptirler. Zayıf, soluk yüzlü, kambur ve özellikle çalışırken kullandıklarının dışında gevşek kaslıdırlar. Hemen hepsi hazımsızlıktan yakınır ve sonuç olarak sinirli, melankolik ve huysuzdurlar. Zayıflamış bünyeleri hastalığa karşı koyacak durumda değildir ve bu yüzden her fırsatta hastalanırlar. Böylece genç yaşta ihtiyarlarlar ve erken ölürler. Bu konuda ölüm istatistikleri, tartışılmaz birer kanıttır.

Başkâtip Graham'ın raporuna göre tüm İngiltere'de ve Galler'de yıllık ölüm oranı %2,25'den biraz daha azdır. Yani her yıl 45 kişiden biri ölmektedir.[8] 1839-40 yılı ortalaması budur. 1840-41'de ölü sayısı biraz daha azalarak, ölüm oranı kırk altıda bire düşmüştür. Ama büyük kentlerde oran tamamen farklıdır. Önümde ölü sayılarına ait resmi tablolar duruyor (*Manchester Guardian*, 31 Temmuz 1844) ve bunlara göre birkaç büyük kentte ölüm oranları şöyle: Chorlton ve Salford dâhil Manchester'da 32,72'de 1; Chorlton ve Salford hariç 30,75'de 1. West Derby (banliyö) dâhil Liverpool'da 31,90, West Derby hariç 29,30; toplam nüfusu 2.172.506 olan Cheshire, Lancashire ve adı geçen Yorkshire'ın bütün bölgelerinde çok sayıda kırsal bölge ve birçok küçük kasaba kısmen ya da tamamen buna dâhil olmak üzere ortalama 39,80 kişide 1. İşçilerin büyük kentlerde ne denli elverişsiz bir biçimde tutunduklarını, Lancashire'm Prescott bölgesindeki ölüm oranları göstermektedir. Burası madencilerin oturduğu ve madencilik hiç de sağlıklı bir iş olmadığından tarımsal bölgelere kıyasla daha düşük sağlık düzeyine sahip bir bölgedir. Ama bu madenciler kırsal bölgelerde yaşarlar ve bunlar arasındaki ölüm oranı 47.54'de 1'dir; başka bir deyişle tüm İngiltere'den aşağı yukarı % 2,5 daha iyidir. Bütün bu veriler 1843'ün ölüm tablolarına dayanmaktadır. İskoç kentlerinde ölüm oranı daha da yüksektir; 1838-39'da Edinburgh'da 29'da 1, 1831'de sadece Eski

8. Doğum, Ölüm ve Evlilik Genel Kayıt İşlerinin Beşinci Yıllık Raporu.

Kent'de 22'de 1'di. Dr. Cowan'a[9]göre 1830'dan beri Glasgow'daki ortalama ölüm oranı 30'da 1 ve tek tek yıllarda 22 ilâ 24'de 1 idi. Hayatın bu korkunç kısalığı en çok işçi sınıfı için geçerlidir ve genel ortalamanın yüksek ve orta sınıflardaki daha düşük ölüm oranlarıyla iyileştiği herkes tarafından kabul edilmektedir. En yakın açıklamalardan biri, resmî bir görevle Manchester'ın bir banliyösü olan Corlton-on-Medlock'ı inceleyen Dr. P. H. Holland'a aittir. Evleri ve sokakları üç sınıfa ayırmış ve ölüm hadlerindeki değişimleri aşağıdaki gibi göstermiştir:

Birinci sınıf sokaklar.	Evler	I. sınıf.	Ölüm oranı	51'de 1
" " "	"	II.	"	45'de 1
" " "	"	III.	"	36'da 1
İkinci sınıf sokaklar.	Evler	1. sınıf.	Ölüm oranı	55'de 1
" " "	"	II.	"	38'de 1
" " "	"	III.	"	35'de 1
Üçüncü sınıf sokaklar.	Evler	1. sınıf.	*Eksik*	
" " "	"	II.	Ölüm oranı	35'de 1
" " "	"	III.	"	25'de 1

Glasgow'da Doğum ve Ölüm İstatistikleri

"İllustrating the Sanitary Condition of the Population", altbaşlığında Dr. Cowan'ın makalesi Statistical Society of London'da ekim 1840. Cilt 3. S. 265'de yayımlanmıştır. Aşağıda Cdwan'ın tablosu:

	Yıllar 1 ölüm için
Années	1 Décès Pour
1831	33,845
1832	21,672
1833	35,776
1834	36,312
1835	32,647
1836	28,906
1837	24,634
1838	37,939
1839	36,146

9. Dr. Cowan. "Vital Statistics of Glasgow", (Dr. Cowen'in bu yazısı Ekim 1840'da *Journal of the Statistical Society of London'da* yayımlanmıştır).

Holland'ın verdiği diğer tablolardan ikinci sınıfın sokaklarındaki ölüm oranının birinci sınıfınkilerden %18 ve üçüncü sınıfınkilerden %68 daha fazla olduğu; ikinci sınıfın evlerindeki ölüm oranının birinci sınıfınkilerden %31 ve üçüncü sınıfınkilerden %78 daha fazla olduğu ve daha sonradan iyileştirilen bu kötü sokaklarda ölüm oranının % 25 azaldığı açıkça anlaşılıyor. Holland sözlerini bir İngiliz burjuvasına göre oldukça açık sözlülükle bitiriyor:[10]

> "Bazı sokaklarda ölüm oranının diğerlerinin dört misli, bazı düzeydeki sokaklarda ise diğer düzeydekilerden iki misli daha fazla olduğunu ve daha da ötesi, bu oranın kötü koşullar altındaki sokaklarda oldukça yüksek ve iyi koşullar altındaki sokaklarda da oldukça düşük olduğunu gördükten sonra, birçok vatandaşımızın, yüzlerce komşumuzun her yıl en bariz tedbirler alınmadığı için mahvoldukları sonucunu zorunlu olarak çıkartıyoruz."

İşçi Sınıfının Sağlık Koşulları üstüne Rapor da aynı gerçeği ortaya koyan bilgiler içermektedir.1840'da Liverpool'da yüksek sınıfın, seçkinlerin ve profesyonellerin ortalama ömür uzunluğu otuz beş; işadamlarının, iyi durumdaki zanaatkârların yirmi iki; işçilerin, gündelikçilerin ve hizmet kesiminde çalışan sınıfınsa genel olarak sadece on beş yıldı. Parlamento raporları buna benzer bir sürü gerçekle doludur.

İşçi sınıfında ölüm oranı, çocuk ölümlerinin yaygın olmasından dolayı yüksektir. Narin çocuk bünyesi bu sefil hayatın kötü etkilerine karşı en dayanıksız olanıdır. Her iki ebeveynin de çalıştığı ya da biri öldüğü zaman doğan ihmal, intikamını almakta gecikmez. Adı geçen rapora göre Manchester'da işçi çocuklarının %57'si beş yaşını doldurmadan önce ölürken yüksek sınıfların çocuklarının % 20'sinin ve kırsal bölgelerde yaşayan bütün sınıfların beş yaşından küçük çocuklarının % 32'sinin ölmesine şaşmamak gerekir.[11] Birkaç kez sözünü ettiğimiz *Artisan*'daki bir makale, bazı çocuk hastalıklarında, kentteki ölüm oranıyla kırsal bölgelerdeki ölüm oranını karşılaştırarak daha doğru bir bilgi vermekte ve böylece Manchester ve Liverpool'daki salgın hastalıkların genel olarak kırsal bölgelerden üç kat daha fazla ölüme sebep olduğunu, sinir sistemi bozukluklarının dört katma, mide rahatsızlıklarının üç katına çıktığını ve kentlerde akciğer rahatsızlıklarına bağlı ölümlerin kırsal bölgelerdeki ölümlere oranının 2,50'ye 1 olduğunu göstermektedir. Çocuklarda rastlanan ve ölümle neticelenen suçiçeği,

---

10. Büyük Kasabaların ve Kalabalık Bölgelerin Durumunu Araştırma Komisyonunun Raporu. Birinci Rapor 1844. Ek.
11. Fabrika Araştırma Komisyonu'nun Raporu, 3. Cilt. Lancashire üstüne Dr. Hawkins'in raporu. Burada Dr. Robert-son'dan "Manchester istatistikleri konusunda baş otorite" olarak söz ediliyor.

kızamık, kızıl ve boğmaca vakaları ise dört kez daha fazladır. Beyin ödeminden (water on the brain) kaynaklanan ölümler üç katına çıkmıştır ve ihtilâç (convulsion) vakalarına on kat daha fazla rastlanmaktadır. Tanınmış başka bir otoriteden alıntı yaparak aşağıdaki tabloyu veriyorum. Tabloya göre her 10.000 kişide şu kadar insan ölmektedir:[12]

	<5 yıllar	5-19	20-39	40-59	60-69	70-79	80-89	90-99	100 ve daha fazlası
Rutlandshire, sağlıklı bir tarım bölgesi...	2,865	891	1,275	1,299	1,189	1,428	938	112	3
Essex, bataklık bir tarım bölgesi	3,159	1,110	1,526	1,413	963	1,019	630	177	3
Carlisle Kasabası 1779-1787, fabrikalardan önce	4,408	911	1,006	1,201	940	826	533	153	22
Carlisle Kasabası, fabrikaların kuruluşundan sonra...	4,738	930	1,261	1,134	677	727	452	80	1
Preston, bir Sanayi kenti.....	4,947	1,136	1,379	1,114	553	532	298	38	3
Leeds, bir Sanayi kenti	5,286	927	1,228	1,198	593	512	225	29	2

Bugün yoksul sınıfların ihmal edilmelerinin ve ezilmelerinin zorunlu sonucu olarak doğan çeşitli hastalıkların yanı sıra küçük çocuklarda ölüm oranının artmasına etki eden başka faktörler de vardır. Birçok ailede kadının, kocası gibi evden uzakta çalışması gerekir ve sonuç olarak çocuklar tamamen ihmal edilir, eve kilitlenir ya da ba-

12. Dr. Wade'in, *History of the Middle and Working Classes*, Londra 1835, 3. Baskı'da Parlamento Fabrikalar Komisyonunun Raporu'ndan yaptığı alıntı.

kılmaları için dışarıya verilirler. Bu nedenle yüzlerce çocuğun çeşitli kazalar yüzünden ölmesine şaşmamak gerekir. İngiltere'nin bu büyük kentlerinde ve kasabalarındaki kadar hiç bir yerde bu kadar çok çocuk bir şeyin altında kalıp ezilmemiştir; bu kadar çok çocuk düşerek, boğularak ya da yanarak ölmemiştir. Ölümle sonuçlanan yanıklar ya da haşlanmalar özellikle çok sıktır. Gazetelerde çok az sözü edilse de Manchester'da ve büyük çoğunlukla da Londra'da kış aylarında her hafta böyle bir olaya rastlanır. Elimde 15 Aralık 1844 tarihli bir *Weekly Dispatch* var. Buna göre 1 Aralıktan 7 Aralığa kadar geçen bir hafta içinde bunun gibi altı olay yaşanmıştır. Korkunç bir biçimde ölen bu talihsiz çocuklar, sosyal düzensizliğimizin ve bunu sürdürmeye kararlı mal sahibi sınıfların kurbanı olurlar. Yine de bu korkunç ölümlerin, onları eziyet ve ağır çalışmadan başka bir şey sunmayan, cefası bol ama sefadan yoksun bu hayattan kurtaracak birer lütuf olduğunu düşünmeden edemiyor insan. İngiltere'nin hali işte budur ve gazetelerde her gün bu tür haberlerle karşılaşan burjuvazi kılını dahi kıpırdatmıyor. Ancak burada adı geçen, kendince de malum, resmî ya da yarı resmî tanıklıklara dayanarak onu sosyal cinayetle itham edersem, gık diyemeyecektir. Hakim sınıf ya bu korkunç koşulları düzeltmeli ya da bu ortak çıkarların yönetimini emekçi sınıfa bırakmalıdır. İkinci rotayı izlemeye hiç niyetli gözükmüyor; burjuva önyargılarıyla topalladığı sürece de ilkini yerine getirmek için gerekli güce sahip olamaz. Şimdi yüz binlerce insan ölüp gittikten sonra, gelecek için bazı küçük kaygılar duyuyorsa, konutların hiçbir ilkeye sığmayan aşırı kalabalıklılığını en azından küçük bir ölçüde sınırlayacak "Metropol İmar Yasası"nı[13] çıkartıyorsa, kötülüklerin kökenine saldırmak şöyle dursun en genel sağlık hizmetlerini bile karşılamayan tedbirleri gururla öne sürüyorsa da, suçlamalarım karşısında kendini temize çıkaramaz. İngiliz burjuvazisinin tek bir seçimi vardır; ya bu çürütülemez cinayet suçlaması altında ve bu suçlamaya rağmen hâkimiyetini sürdürecektir ya da emekçi sınıf lehine geri çekilecektir. Şimdiye dek tercihini birinciden yana kullanmıştır.

Şimdi işçilerin bedensel durumlarından zihinsel durumlarına geçelim. Burjuvazi işçilere lazım olandan daha fazlasını lütfetmediğinden onlara ancak kendi çıkarı ölçüsünde eğitim vermesine da şaşmamak gerekir. Doğruyu söylemek gerekirse pek fazla bir şey sunduğu da yoktur. İngiltere'de eğitim araçları nüfusa oranla çok kısıtlıdır. İşçi sınıfının hizmetindeki birkaç gündüz okulu sadece küçük bir azın-

13. İngiliz parlamentosunun 1844'de kabul ettiği "Başkent İmar Yasası."

lık için erişilebilirdir ve üstelik bunlar oldukça kötü okullardır. Eski işçilerden ve sadece yaşamlarını idame ettirmek için bu işe yönelen olmayacak kimselerden oluşan öğretmenler, çoğu kez en temel bilgilerden ve bir hoca için elzem ahlâkî disiplinden yoksundurlar. Üstelik üzerlerinde hiç bir kamu denetimi bulunmaz. Burada da serbest rekabet geçerlidir ve her zaman olduğu gibi zenginler bundan kârlı çıkar. Rekabetin kendileri için serbest olmadığı ve doğru bir yargıya varabilmek için gerekli olan bilgiden yoksun olan yoksullar ise kötü sonuçlara katlanmak zorundadır. Okula gitme zorunluluğu diye bir şey yoktur. Fabrikada da bu, daha sonra göreceğimiz gibi, tamamen lâfta kalır. 1843 yarıyılında Bakanlık bu göstermelik zorunluluğu yürürlüğe koymaya çalıştığında işçi sınıfı açıkça bundan yana olsa da, sanayi burjuvazisi tüm gücüyle buna karşı çıktı. Kaldı ki birçok çocuk tüm bir hafta boyunca fabrikalarda ya da evlerde çalıştıklarından okula gidebilecek durumda değildiler. Gündüzleri çalışan çocuklar düşünülerek yapılan akşam okulları neredeyse terkedilmiş bir haldedir; gidenlerse pek bir faydasını görememektedir. Günde on iki saate kadar çalışıp tükenen genç işçilerin, geceleri sekizden ona kadar okula gitmelerini beklemek aşırı bir istektir. Bunu deneyenler de, yüzlerce tanığın Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun Raporu'nda belirttiği gibi, genellikle uyuya kalırlar. Pazar okullarının açıldığı doğrudur ancak buralarda da öğretmen sayısı çok azdır ve bunlar ancak gündüz okullarında bir şeyler öğrenmiş olanlara faydalı olabilirler. Bir pazardan bir sonrakine dek geçen süre eğitimsiz bir çocuğun bir önceki hafta öğrendiklerini hatırlayabilmesi için çok uzundur. Ne gündüz okullarının, ne de Pazar okullarının gerek Komisyonun kesin olarak belirttiği gibi, gerekse Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun Raporu'nun yüzlerce kanıtla ortaya koyduğu gibi asgari düzeyde bile ulusun ihtiyaçlarını karşılamadığı ortadadır. Bu rapor, İngiliz işçi sınıfında hüküm süren cehaletin, İspanya ya da İtalya'dakinden aşağı kalır yanı olmadığına dair deliller ortaya koymaktadır. Başka türlüsü de olamaz; işçi sınıfının eğitiminden burjuvazi çok az şey bekler. Ancak eğitimli bir işçi sınıfından korkması için çok neden vardır. Bakanlık 55.000.000 sterlinlik koca bütçesinden kamu eğitimine 40.000 sterlin gibi önemsiz bir miktar ayırmıştır. Yararından çok zararı dokunan dinî kuruluşların fanatizmi olmasaydı, eğitim araçları daha da kısıtlı olurdu. Bugün Anglikan Kilisesi'nin kendi ulusal okullarını, çeşitli mezheplerin de kendi mezhep okullarını yönetmesindeki amaç, bir dini inanca mensup bu çocukları cemaat içinde tutmak ve diğer bazı mezheplerden zayıf çocuk ruhlar devşirmektir. Bunun sonucunda, din ve tam

olarak da onun en faydasız yönü olan polemik, eğitimin ana konusu haline gelir ve çocukların beyinlerini izah edilemeyen dogmalarla ve teolojik kavramlarla doldurur. Böylece mezhepler arası nefret ve taassup çocuğun zihninde olabildiğince erken canlanır ve tüm rasyonel, zihinsel ve ahlâkî eğitim ihmal edilir. İşçi sınıfı parlamentodan, din işlerini mezhep liderlerine bırakarak tam olarak seküler bir kamusal eğitim sistemi oluşturmasını defalarca talep ettiyse de şimdiye dek hiç bir bakanlık buna ikna olmamıştır. Bakan, burjuvazinin itaatkâr bir uşağıdır ve burjuvazi de sayısız mezheplere bölünmüştür. Bu mezheplerin her biri, aksi durumda tehlikeli bulunacak olan eğitimi, daha doğru bir ifadeyle belirli bir mezhebe özgü dogmaları, bir panzehir olarak işçi sınıfına seve seve bağışlamaya hazırdır. Ancak bunlar üstünlük için kendi aralarında halen çekişmekte olduklarından, işçiler bu müddet zarfında eğitimsiz kalmaktadırlar. Sanayicilerin birçok kişiye okuma olanağı sağlamakla öğündükleri doğrudur, ama Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun kanıtlandığı gibi bu okumanın niteliği, eğitimin kaynağına uygundur. Bu rapora göre harfleri tanıyabilen herkes patronunun vicdanını rahatlatacak kadar okuyabilir. Ancak uzun bir eğitimden sonra öğrenilen ve okumayı bir sanata dönüştüren İngiliz dilinin karmaşık imlâsı düşünüldüğünde bu cehaletin düzeyi kolaylıkla anlaşılır. Çalışanlar içinde çok azı zorlanmadan yazabilir; doğru bir imlâyla yazmak ise "eğitimli" birçok kişinin bile boyunu aşan bir iştir. Anglikan Kilisesi'nin ve Quakers'in Pazar okullarında, ve sanırım buna daha başka mezheplerin okulları da dahil, "Kutsal Pazar için fazla dünyevi bir uğraş olduğundan" yazı yazmak öğretilmez. İşçilere diğer yönlerde sunulan eğitimin niteliği, ne yazık ki fabrikaları pek kapsamayan Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun Raporu'ndan alman birkaç örnekle değerlendirilebilir:

> "Birmingham'da" diyor komisyondan Grainger, "incelediğim çocuklar bir bütün olarak faydalı eğitim dediğimiz düzeyin çok çok altındaki bir düzeye dahi tamamen muhtaçtılar. Hemen hemen tüm okullarda sadece dinî eğitim verilmesine rağmen, bu alanda bile tam bir cehalet hüküm sürüyordu." – "Wolverhampton'da" diyor komisyondan Horne, "şöyle bir duruma rastladım: hem gündüz, hem de Pazar Okulu'na gitmiş olan on bir yaşında bir kız çocuğunun 'ne cennetten, ne öbür dünyadan, ne de başka bir hayattan haberi vardı'. On yedi yaşında bir erkek çocuğu iki kere ikinin dört ettiğini ve paralar avucunun içine konduğunda bile iki penny'nin kaç çeyrek penny ettiğini bilmiyordu. Bazı çocuklar Londra'yı ve aynı şekilde evlerine bir saatlik bir mesafede bulunan ve Wolverhampton ile yakın ilişkide olan Willenhall'ü hiç duymamışlardı. İçlerinden birkaçı ne Kraliçenin adını, ne de Nelson, Wellington, Bonaparte gibi isimleri hayatlarında hiç duymamışlardı. Bununla birlikte St. Paul, Musa ya da Salomon gibi isimleri ömürlerinde hiç duymamış olanların, Dick Turpin gibi haydutların,

Jack Sheppard gibi soyguncu ve hapishane kaçkınlarının hayatları, maceraları ve kişilikleri üzerine oldukça iyi eğitim görmüş olmaları da dikkate şayandır. On altı yaşında bir genç, iki kere ikinin kaç olduğunu, dört çeyrek penny'nin ne kadar ettiğini bilmiyordu. On yedi yaşında bir genç dört çeyrek penny'nin dört yarım penny ettiğini söyledi; aynı yaşta bir diğeri ise, çok basit birkaç soruya 'ben hiç bir konuda hiç bir şey bilmiyorum' diye cevap verdi."[14]

Dört ya da beş yıl süreyle kafaları dinî öğretilerle doldurulan bu çocuklar sürecin sonunda baştakinden daha fazla bir şey bilmezler.

"Beş yıl düzenli olarak Pazar Okulu'na giden bir çocuk, İsa'nın kim olduğunu bilmiyordu, ama adını duymuştu. On iki havariyi, Samson'u, Musa'yı, Aron'u ise hiç duymamıştı."[15] "Altı yıl düzenli olarak Pazar Okulu'na gitmiş bir başkası, İsa'nın kim olduğunu biliyor; ona göre İsa, kanını dökmek için, kurtarıcımızı kurtarmak için çarmıhta ölmüş; bu çocuk St. Peter ya da St. Paul'ü ise hiç duymamış."[16] "Yedi sene çeşitli Pazar okullarına giden bir çocuk, ancak tek heceli basit sözcüklerin bulunduğu ince ve kolay kitapları okuyabiliyor; havarilerin adını duymuş, ama St. Peter'in mi, yoksa St. John'un mu bir havari olduğunu bilmiyor. İkincisinin tam adı herhalde St. John Wesley olmalı diyor."[17] İsa'nın kim olduğu sorusuna Horne şu cevapları almış: "O Adem'di", "O bir Havariydi", "Kurtarıcının Tanrısının oğluydu" ve on altı yaşında bir çocuğa göreyse "Çok çok uzun seneler önce Londra'nın kralıydı."

Shaffield'da Komisyon'dan Symons, Pazar Okulu'na giden çocuklara yüksek sesle bir şeyler okuttu. Çocukların ne okuduklarından haberi yoktu ve az önce okudukları parçada geçen havarilerin de kimler olduklarını bilmiyorlardı. Her birine tek tek havariler hakkında soru sorup tek bir doğru cevap alamadığında, sinsi görünüşlü bir çocuk sırıtarak bağırdı: "Ben biliyorum bayım, onlar cüzamlı insanlardı!"[18] Çömlek imalâthanelerinin bulunduğu bölgelerden ve Lancashire'dan gelen raporlar da bundan farklı değildi.

Burjuvazinin ve devletin, işçi sınıfının eğitimi ve ilerlemesi için yaptıkları işte bunlardır. Neyse ki bu sınıfın içinde yaşadığı koşullar ona okul ezberinin yerini alacak pratik bir tür eğitim sunmakla kalmayıp, bu ezberci eğitimle iç içe olan karışık dini kavramları da etkisiz hale getiriyor ve hatta işçileri İngiliz ulusal hareketinin öncü kolu yapıyor. İhtiyaç, keşfin ve daha da önemlisi düşüncenin ve eylemin kaynağıdır.

---

14. Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun Raporu, Ek. II. Kısım. Sayı 216, 217, 226, 233 v.d. Horne.
15. A.g.e. p. q. 39, I. 33.
16. A.g.e. p. q. 36, I. 46.
17. A.g.e. p. q. 34, I. 59.
18. Symons'un Raporu. Ek. I. Kısım, s. E. 22, *et seq.*

Zar zor okuyabilen, yazmayı ise çok daha az bilen İngiliz işçi sınıfı, yine de kendisinin ve ulusun çıkarlarının nerede yattığını iyi bilmektedir. Burjuvazinin hususi çıkarlarının neler olduğunu ve burjuvaziden ne bekleyeceğini de iyi bilmektedir. Yazamıyorsa da konuşuyor, hatta halkın içinde konuşuyordur. Aritmetiği bilmiyorsa da ekonomi politikçileri, Hububat Yasası'nın feshini savunan bir burjuvanın aklından geçenleri görebilecek ve tartışmada onu alt edebilecek kadar dikkate alıyordur. Vaizlerin tüm çabalarına rağmen ilahi meseleler onlar için biraz karmaşık kalsa da dünyevî, politik ve sosyal sorunları çok daha açıkça görüyordur. Daha sonra bu konuya değinme fırsatımız olacak. Şimdi işçilerimizin ahlâkî vasıflarına geçelim.

Ahlakî eğitimin tüm İngiliz okullarında iç içe geçtiği din eğitiminden daha iyi sonuçlar ortaya koyamayacağı yeterince açıktır. Sade insanlar için yüz yüze ilişkileri düzenleyen basit ilkeler, herkesin birbiriyle savaş içinde olduğu sosyal durumumuz tarafından karmakarışık bir hale getirilmiştir ve üstelik çetrefil dogmalarla iç içe girmesi ve dogmatik, gelişigüzel emirlerin dinî bir formda vaaz edilmesiyle birlikte bunlar, işçilere tamamen yabancı ve karmaşık gelmektedir. Yetkililerin itiraflarına ve özellikle de Çocuk İstihdamı Komisyonu'na göre, okulların işçi sınıfının ahlâkına hiç bir katkısı olmamaktadır. İngiliz burjuvazisinin bencilliği öylesine kıt görüşlü, öylesine ahmakça bir dar kafalılık ortaya koyar ki, burjuvazi kendi çıkarına, kendini savunmak için oluşturduğu günün ahlâkını işçilere aşılama zahmetine bile katlanmaz. Bu ihtiyati önlemler bile zayıf ve miskin burjuvazi için fazla büyük bir gayrettir. Bu ihmalinden pişmanlık duyacağı vakit gelip çattığında iş işten geçmiş olacaktır. Ancak işçilerin ahlâkî sistem hakkında hiç bir şey bilmediklerinden ve buna göre davranmadıklarından yakınmaya hakkı yoktur.

Böylece işçiler bedensel ve ruhsal olduğu kadar ahlâkî olarak da hakim sınıf tarafından bir kenara atılır ve ihmal edilirler. Elde ettikleri tek şey burjuvazinin rahatını kaçırmaya başladıklarında onları sıkı sıkıya bağlayan yasalardır. Söz dinlemez vahşiler gibi ikna yerine göz korkutan bir kamçının gölgesinde eğitilmektedirler. Hayvan muamelesi gören işçilerin bu duruma boyun eğmeleri mümkündür ancak bir kor gibi yanan nefretlerini, başka bir deyişle, burjuvaziye karşı ardı arkası kesilmeyen ruhsal bir isyanı besleyerek insanlık bilincini koruyabilmelerine de şaşmamak gerekir. Egemen sınıfa karşı nefretle yandıkları sürece insandırlar onlar. Boyunduruğa tahammül ettikleri ve bu boyunduruğu kırmak adına tüm çabalardan vazgeçip, sırf hayatlarını daha dayanılır kılmaya çalıştıkları anda hayvanlaşırlar.

Burjuvazinin proletaryanın eğitimi adına yaptıkları bundan ibarettir. Bu sınıfın içinde yaşadığı koşulları göz önüne aldığımızda, hâkim sınıfa karşı büyüttüğü kin için onu suçlayamayız. İşçinin okulda göremediği, en azından burjuvazi nezdinde bir kıymeti olan ahlâkî eğitimi ona hayatın diğer koşulları da sunmaz. İçinde bulunduğu durum, onu saran ortam, işçiyi sürekli olarak ahlâksızlığa davet eder. Yoksuldur, hayat onu hiç şekilde cezp etmez. Hayatın sunabileceği hemen her zevkten mahrumdur ve yasaların öngördüğü cezaların onu artık fazla korkuttuğu yoktur. Bu durumda arzularına ne diye ket vursun, doğuştan hakkı olan zevkleri ne diye zenginlere bıraksın, bunun bir parçasına da neden kendisi için el koymasın? Çalmaması için önünde ne sebep vardır proletaryanın? "Mülkiyetin kutsallığı" burjuva kulaklara çok hoş gelir, ancak malı mülkü olmayan için kendi kendine yok olur bu kutsallık. Bu dünyanın Tanrısı paradır; burjuva, proletaryanın parasını elinden alarak onu pratikte bir ateiste dönüştürür. Öyleyse proleterin bu ateizmi kabullenip, bu dünyevî Tanrının kutsallığına ve gücüne artık saygı gösterınemesi olağandır. Ve proletaryanın sefaleti, yaşamın en temel ihtiyaçlarından yoksun olmak ve hatta aç kalmak noktasına kadar gelirse, tüm sosyal düzeni hor görme eğilimi güç kazanır. Bunu, burjuvazi de bilmektedir. Symons[19], sarhoşluğun bedene yaptığı harap edici etkiyi sefaletin de aynı şekilde zihne yaptığını belirtmektedir. Dr. Alison mal sahibi okuyucularına, sosyal baskının işçi sınıfı için ne gibi sonuçlar doğuracağını eksiksiz biçimde açıklamaktadır.[20] Yokluk, işçiyi yavaş yavaş açlıktan ölmekle kendini hızlı bir ölüme terk etmek arasında bir seçim yapmaya zorlar; ya da bir üçüncü seçenek olarak ihtiyacı olanı bulduğu yerde almak, daha açık bir ifadeyle çalmak durumunda bırakır. Ve birçoğunun açlıktan ölmek ya da intihar etmektense hırsızlık yolunu seçmelerinde şaşılacak bir yan yoktur.

İşçi sınıfının içinde hakikaten, en aşırı koşullarda bile hırsızlık yapamayacak kadar ahlâklı olan çok sayıda insan vardır. Bunlar ya açlıktan ölürler ya da intihar ederler. Bir zamanlar yüksek sınıfların imtiyazında olan intihar, artık İngiliz işçileri arasında moda olmuştur ve çok sayıda yoksul kaçacak başka yol göremedikleri bu sefaletten kurtulmak için intihar etmektedir.

İngiliz işçi sınıfı üstündeki etkileri bakımından işçi konumunun güvensizliği, devamlı elden boğaza giden ücretle geçinme zorunluluğu,

19. *Arts and Artisans at Home and Abroad.*
20. *The Principles of Populaion*, Cilt II, s. 196-197.

kısaca onu proleter yapan şeyler sefaletin kendisinden çok daha moral bozucudur. Almanya'daki küçük köylüler çoğunlukla yoksuldurlar ve sıkıntı içindedirler, ama rastlantıların merhametine daha az bel bağlarlar. En azından koruyacakları bir şeyleri vardır ellerinde. İki elinden başka hiç bir şeyi olmayan, dün kazandığını bugün tüketen, olası her riske maruz bırakılan ve en temel ihtiyaçlarını kazanabilmek için bile en ufak bir garantiye sahip olmayan, her krizle, patronunun her kaprisiyle kolayca ekmeğinden olan proleter, bir insanın düşebileceği en iğrenç, en insanlık dışı duruma itilmiştir. Kölenin efendisinin çıkarı dolayısıyla hiç olmazsa basit bir hayat sürme garantisi vardır. Serfin ise en azından üstünde yaşayabileceği bir parça toprağı. Her ikisi de yaşamlarını sürdürebilmek için en kötüsünden de olsa bir güvenceye sahiptir. Proleter ise yalnızca kendine bağlı olmak durumundadır. Ancak o bel bağladığı ustalığını ortaya koyması bir şekilde engellenir. Üzerinde en ufak bir hakimiyetinin bulunmadığı sürekli kaynayan bir fırsat selinde proleterin durumunu düzeltmek için yaptıkları okyanusta bir damla gibidir. Koşulların olası tüm bileşimlerine karşı pasif bir özne gibidir ve hayatını kısa bir süreliğine bile kurtarabilmişse kendini talihli saymalıdır. Kişiliği ve yaşama biçimi doğal olarak bu koşullar tarafından şekillendirilir. Ya bu girdapta başını suyun üstünde tutarak insanlığını kurtarmaya çalışır, bunu da ancak kendini haince sömüren, sonra da kaderine terk eden ve onu görülmemiş derecede bir ahlâksızlığa mahkum eden sınıfa, yani burjuvaziye baş kaldırarak[21] yapabilir, ya da ümitsizliğe kapılarak, kadere karşı mücadele vermekten vazgeçip elverişli anlardan mümkün olduğunca çıkar sağlamaya çalışır. Para biriktirmeye çalışmak boşunadır, çünkü en iyi ihtimalde bile hayati ihtiyaçlarını ancak kısa bir süreliğine karşılayacak kadarını biriktirebilir. İşinden olduğundaysa böyle bir süreden bile bahsedemeyiz. Kendisi için kalıcı bir mülkiyet oluşturması olanaksızdır; zaten böyle olmasa işçi kalması mümkün olamaz ve onun yerini hemen bir başkası alır. Bu durumda iyi ücret aldığında bununla iyi bir geçim sürmekten başka yapabileceği ne vardır? Ücretlerin yüksek olduğu zamanlarda İngiliz burjuvazisi işçilerin savurgan tutumlarını şiddetle kınıyordu. Ama kendileri için hiç bir uzun dönemli yararı olmayacak ve sonunda güvenin kumaşı, pasın demiri erittiği gibi burjuvazinin elinde hiç olacak bir servet biriktirmektense vakit varken hayatın tadını çıkarmak onlar açısından sadece doğal değil, aynı zamanda çok da

21. İngiltere'de işçi sınıfının burjuvaziye karşı ayaklanmasının, ittifak kurma hakkı ile nasıl meşrulaştırıldığını daha sonra göreceğiz.

mantıklı bir şeydir. Ancak böyle bir yaşam işçilerin ahlâkını diğer her şeyden daha fazla bozar. Carlyle'ın pamuk eğiricileri için söyledikleri, tüm İngiliz sanayi işçileri için de geçerlidir:[22]

> "Bir bakmışsınız aşırı bir refah içindedirler, bir de bakmışsınız ellerinde avuçlarında bir şey kalmamıştır. Tıpkı kumarbazlar gibi, bir bakmışsınız gereksiz bir lüks, bir bakmışsınız açlık içinde yaşarlar. Kasvetli, isyankâr bir memnuniyetsizlik, kısacası bir insanın yüreğine çökebilecek duyguların en kötüsü içlerini yiyip bitirir. Dünya çapında sık sık karşılaştığı dalgalanmalarla ve ölçülemeyecek büyüklükteki Proteus* Buharıyla İngiliz ticareti, onlar için tüm yolları güvensiz bir hale getirir; yaşamı bir kargaşa içine sokar. Ağırbaşlılık, sabır, barış içinde bir yaşam, insana bahşedilen ilk lütuflar; onlar için yabancıdır. Bu dünya onlar için bir ev değil, kendilerine ve tüm insanlara karşı giriştikleri kayıtsızca bir idaresizlik, isyan, nefret ve öfkeyle dolu karanlık bir hapishanedir. Bu uçsuz bucaksız masmavi göğün kapladığı, Tanrının yaratıp yönettiği yeşil, çiçekli bir dünya mıdır; yoksa Şeytan tarafından yaratılmış ve Şeytan tarafından yönetilen, zaçyağı dumanları, pamuk tüyleri, çırçır makinelerinin gürültüsü, öfke ve ağır iş dolu, karanlık, kaynayan bir cehennem midir?"

Bir başka yerde de şöyle diyor:[23]

> "Eğer güneşin altındaki tek kötülük hırsızlıksa, gerçeğe ve doğanın emirlerine sadakatsizlikse ve eğer haksızlık duygusu güneşin altında dayanılmaz bir acıya dönüşmüşse, bu çalışan insanların içinde bulundukları koşullar hakkında büyük sorumuz şu olabilir: 'Bu haklı bir şey midir?' Ve her şeyden önce onlar kendi durumlarının haklılığına dair ne düşünmektedirler? Kullandıkları sözler ve özellikle de davranışları buna bir cevap oluşturur. İsyan, yüksek sınıflara karşı isyan, intikam alma ve nefret duygusu, dünya düzenine karşı azalan saygı ve onlara bugüne dek öğretilen dinî inancın giderek erimesi, aşağı sınıflarda giderek yayılan evrensel bir ruh halini almaktadır. Bu tutumu suçlayabilir ya da savunulabilirsiniz; ama önce herkes bunun varlığını kabullenmeli, durumun hazin olduğunu ve değişmediği takdirde öldürücü sonuçlar doğurabileceğini bilmelidir."

Carlyle'ın durum tespitleri son derece doğrudur, ancak işçilerin yüksek sınıflara karşı duyduğu çılgınca öfkeyi eleştirmekte haksızdır. Bu öfke işçilerin içinde bulundukları durumun gaddarlığını sezdiklerinin, hayvan mertebesine düşmeyi reddettiklerinin ve bir gün kendilerini burjuvazinin boyunduruğundan kurtaracaklarının bir kanıtıdır. Bu öfkeyi paylaşmayanların önünde iki yol vardır. Ya kendi kaderlerinin önünde itaatkâr bir biçimde eğilip, olayların gidişiyle ilgilenme-

---

22. *Chartism*, s. 34.
* Poseidon'un oğlu ya da adamı. Geleceği söyleme ve sık sık kılık değiştirme özelliklerine sahip. (ç.n.)
23. *Chartism*, s. 40.

yerek, burjuvazinin işçilere vurdukları zincirleri daha da sıkmasına yardım ederler ve sanayi çağı başlamadan önce hüküm sürmüş olan entelektüel boşluk düzeyinde yaşarlar ya da kaderlerinin savurduğu yere gidip, ekonomik güvencelerini ve ahlâklarını kaybederler ve sadece içki içip kadın peşinden koşarak günü gününe yaşarlar. Ve iki durumda da hayvandan farksız olurlar. Burjuvaziyi dehşete düşüren "ahlâksızlığın hızlı yükselişi"ne en büyük katkıda bulunan işte bu ikinci gruptur. Bu durumu tetikleyen faktörleri ise burjuvazinin kendi doğasında aramak gerekir.

İşçiler arasındaki umutsuzluğun bir başka nedeni de çalışmaya mahkûm olmalarıdır. Gönüllü, üretken bir iş bizim için ne denli büyük bir eğlence ise, mecburî bir çalışma da en acımasız ve en onur kırıcı cezadır. Her gün sabahtan akşama kadar insanın istemediği bir şeyi yapmasından daha korkunç bir şey olamaz. Ve bir insan kendini ne denli çok işçi olarak görürse, yaptığı iş kendisine o denli nefret dolu gelir. Çünkü kendini baskı altında hisseder ve işin kendisi için hiç bir amaç taşımadığını görür. Neden çalışır; çalışma sevgisinden mi, doğal bir dürtüden dolayı mı? Hiç de değil! O; para için, işle hiç bir ilgisi olmayan bir şey için çalışır. Bu çalışma uzun saatler boyunca, kesintisiz bir tekdüzelik içinde gerçekleşir. Sadece bu bile içinde en küçük bir insani duygu kalan biri için işi daha ilk haftalarda işkenceye çevirmeye yeterlidir. İşbölümü, zoraki işin insanlıktan çıkarıcı yönlerini daha da derinleştirmiştir. Birçok işkolunda, işçinin hareketi her dakikada bir tekrarlanan ve yıllar boyunca değişmeyen manasız ve tümüyle mekanik bir hareket haline gelmiştir.[24] Bütün hayatı boyunca İngiliz proletaryasına bahşedilmiş olan koşullar altında yaşayan ve çocukluğundan beri günde on iki saat iğne uçları ya da dişleri törpülenmiş çarklar gören bir adamın otuz yaşında ne denli insani duygusu, ne denli yeteneği kalabilir? Buhar gücünün sanayiye girmesinden beri durum böyledir. İşçinin hareketi kolaylaştırılmış, kas gücünden tasarruf edilmiştir. Ama işin kendisi tamamen anlamsızlaşmış ve tekdüzeleşmiştir. Zihne hiç bir alan bırakılmamış ve işçiden, sadece başka şeyleri düşünmesini engelleyecek bir dikkat talep etmiştir. Ve böyle bir çalışma düzenine mahkûm olmak, uyumak ve yemek yemek için kendisine az bir vakit bırakan; açık havada bir takım beden hareketleri yapması, doğanın güzelliklerinden nasiplenmesi ya da zihnini çalıştırması için ise hiç vakit bırakmayan böyle bir işte çalışmak, bir insanın hayvan mertebesine

24. Bu noktada burjuvazinin tanıklığına mı ihtiyacım var? İçlerinden, herkesin rahatça okuyabileceği bir tanesini seçiyorum. Adam Smith, *Wealth of Nations* (MacCulloch'un dört ciltlik baskısı) III. Cilt, 5. Kitap, Bölüm 8, s. 297.

inmesini nasıl engelleyebilir? İşçi bir kez daha seçimini yapmak zorundadır; ya kuşkusuz kendisini bir hayvana dönüştürecek bu duruma boyun eğerek, "iyi" bir işçi olup, "tüm sadakatiyle" burjuvazinin çıkarlarını gözetecektir ya da direnecek, sonuna dek insanlığı için mücadele edecektir. Ve bunu da ancak burjuvaziyle savaşarak başarabilir.

Tüm bu koşulların işçiler arasında büyük bir umutsuzluk yarattığı bir zamanda bu durumu daha da yaygınlaştıran ve en uç noktasına kadar götüren yeni bir gelişme daha ortaya çıktı: Nüfusun merkezîleşmesi. İngiliz burjuvazisinin yazarları, büyük kentlerin ahlâk bozucu etkilerine lanetler yağdırmaktadırlar; sapkın Yeremyalar* gibi kentlerin yıkılması üstüne değil de büyümesi üstüne ağıt yakıyorlar. Sherrif Alison ve *Büyük Kentler Çağı*'nın yazarı Dr. Vaughan hemen her şeyi bu etkene bağlıyor. Mal sahibi sınıfın, işçinin bedenini ve ruhunu mahveden diğer bütün koşulların sürmesinde doğrudan çıkarı olduğundan bu durum oldukça doğaldır. Eğer sefaletin, güvensizliğin, aşırı ve zorla çalışmanın harap edici etkilerini kabul etselerdi, yoksulları mal sahibi yapalım, onların varlıklarını garantiye alalım ve aşırı çalışmaya karşı yasalar çıkartalım demeleri gerekirdi. Ama burjuvazi bunu itiraf etmeye cesaret edemez. Büyük kentler kendiliğinden gelişti, nüfus kendiliğinden buralara akın etti. Büyük kentleri, sanayi ve ondan kâr eden orta sınıfın yarattığı yönünde bir çıkarım hayli uzaktır. Bu durum hâkim sınıfın bütün kötülükleri bu kaçınılmaz faktöre yani nüfus akışına mal etmesine elverişli bir zemin hazırlamıştır. Hâlbuki büyük kentler, nüve halindeki kötülüklerin hızlı ve kesin bir gelişimini güvence altına almaktan başka bir şey yapmazlar. Alison hiç olmazsa bunu kabul edecek kadar insaniyetlidir. O iyi yetişmiş Liberal bir sanayici değildir, sadece yarı gelişmiş bir Tory (Muhafazakâr) burjuvasıdır ve bu yüzden gerçek burjuvaların hepten körleştikleri yerde etrafında olan biteni görebilmiştir. Şimdi onun dediklerini dinleyelim:[25]

> "Kötülüğün, kendi tahriklerini; zevkin, kendi aldatmacalarını ve budalalığın, kendi sihirini yayması büyük kentlerde gerçekleşmiştir. Cezadan kurtulma umudu suçu teşvik etmektedir, tembellikse kötü örneklerin sayısıyla birlikte artmaktadır. Kır hayatının basitliği içinde yaşayan sefih ve aşağılık insanlar insan fesatlığının bu büyük pazarlarına giderler. Kötülük yapacak kurbanları ve başlarına gelen tehlikeleri karşılayacak kazançları burada bulurlar. Fazilet, bir karanlığın içine gömülmüştür. Kötülükse, keşfedilmesine engel olan zorluklardan yararlanarak gelişir. Yasalara karşı gelmek, anında zevk ve eğlenceyle mükâfatlandırılır. Bir kimse geceleyin

---

* Yeremya: M.Ö. 7. Yüzyılda yaşamış İbrani Peygamberi. Kudüs Şehrinin yıkılmasına ağlayıp yakarmasıyla ünlüdür. (ç.n.)

25. *The Principles of Population*, II. Cilt, s. 76, 82, 135.

St. Giles'den, Dublin'in sıkışık dar sokaklarından ya da Glasgow'un fakir semtlerinden geçecek olursa, bu gözlemlerin doğru olduğunu anlamak için yeterli kanıtla karşılaşacak, aşağı düzeydekilerin düzensiz alışkanlıklarına ve sefih eğlencelerine karşı artık merak duymayacaktır. O zaman dünyada ne denli çok suç işlendiğine değil, ne denli az suç işlendiğine şaşacaktır. Bu kalabalık mahallerdeki insani yozlaşmanın en büyük nedeni, kötü örneklerin bulaşıcı doğası ve gençlerin günlük ve yakın bir ilişkiye girdiklerinde ahlâksızlığın cazibesinden kolay kolay kurtulamamalarıdır. Faziletin gücü hakkında ne düşünürsek düşünelim, deneyimlerimiz yüksek tabakadan insanların çirkin suçlardan ya da düzen dışı alışkanlıklardan korunmuş olmalarını, baştan çıkartıcı bu manzaradan talihli bir biçimde uzak kalmalarına borçlu olduklarını göstermektedir. Alt tabakaya musallat olmuş bu insanı baştan çıkaran etmenlerle karşı karşıya geldiklerinde, onlar da yoldan çıkmakta zorluk yaşamazlar. Bu karşı koyulamayacak tahriklerden kaçamamaları, nereye giderlerse gitsinler ahlâksızlığın çeşitli biçimleriyle ya da yasak zevk eğilimleriyle karşılaşmaları büyük kentin yoksullarına özgü bir talihsizliktir. Büyük kentlerdeki yoksul gençleri ahlâksızlık rüzgarlarına maruz bırakan şey bu ahlâksızlığı örtmenin tecrübeyle sabit imkânsızlığıdır. Bütün bunlar bu insanların karakterlerindeki alışılmamış ya da olağanüstü ahlâkî bozukluklardan ileri gelmemekte, bu yoksulların maruz kaldıkları tahriklerin karşı koyulmaz doğasından kaynaklanmaktadır. Yoksulların davranışlarını ayıplayan zenginler, benzer faktörlerin etkisinde kaldıklarında, onlar kadar kolay boyun eğerler. Faziletin nadiren dayanabildiği ve özellikle gençlerin karşı koyamadıkları bir sefalet derecesi ve günaha yaklaşma durumu vardır. Bu koşullar altında ahlâksızlığın gelişmesi, bulaşıcı bir hastalığın gelişmesi kadar kesin ve çabuktur."

Ve başka bir yerde şöyle diyor:

"Sırf kendi çıkarları için üst tabakadakiler emekçileri büyük kitleler halinde küçük yerlere tıktığında suç salgını hızlanır ve kaçınılmaz hale gelir. Bugüne kadar ahlâkî ve dinî yönlendirmelerin etkisinde kalmış olan aşağı tabakadakiler, etraflarını saran tahriklere kapıldıkları için, tifüs ateşine yenik düşenlerden daha fazla suçlanamazlar."

Bu kadarı yeter! Yarı-burjuva Alison, o dar ifade tarzıyla büyük kentlerin işçilerin ahlâkî gelişimleri üzerindeki kötü etkilerini bize açıklıyor. Safkan bir burjuva olan bir diğeri, Hububat Yasası'na Karşı Olanlar Birliği'nden Dr. Andrew Ure[26] ise durumun başka bir yönünü açığa vuruyor. Büyük kentlerdeki yaşamın işçiler arasında entrikaları çoğalttığını ve gücü Pleblere verdiğini söylüyor. İşçiler eğitim (burjuvaziye itaat etme yollarını örneğin) görmemişlerse, olayları kötü niyetli bir bencillikle tek yönlü görüp, kurnaz demagogların gözlerini boyamalarına müsaade edebilirler. Hatta en büyük velinimetleri olan çalışkan

26. *The Philosophy of the Manufactures*, Londra 1835, s. 406. Bu ünlü esere daha sonra tekrar değineceğiz.

kapitalistlere bile güvensiz ve düşmanca gözlerle bakabilirler. Bu durumu ancak eğitim önleyebilir. Aksi takdirde işçilerin yapacağı bir ihtilâl kaçınılmaz olacağından, ulusal iflâsın ve bunu izleyecek diğer felaketlerin kucağına düşülür. Burjuvazimiz, bu korkularda tamamen haklıdır. Eğer nüfusun merkezîleşmesi mal sahibi sınıfı* teşvik ediyor ve kalkındırıyorsa, işçilerin kalkınmasını daha büyük bir güçle zorluyordur. İşçiler, kendilerini bir bütün, bir sınıf olarak hissetmeye, birey halinde zayıf oldukları halde birleştikleri zaman bir güç vücuda getirdiklerini kavramaya başlarlar. Burjuvaziden ayrılma düşüncesi, kendi durumlarına ve genel olarak işçilere özgü görüşler geliştirmeleri teşvik edilir; baskı altında oldukları bilinci artar ve işçiler sosyal ve politik bir önem kazanırlar. Büyük kentler işçi hareketlerinin anavatanlarıdır. Buralarda işçiler ilk kez kendi durumlarını anlamaya ve buna karşı mücadele etmeye başlarlar. Buralarda proletarya ile burjuvazi arasındaki çelişki ilk kez kendini göstermiştir. Sendikacılık, Çartizm ve sosyalizm buralardan çıkmıştır. Büyük kentler kırsal bölgelerde kronik olan sosyal bünye hastalığına akut bir karakter kazandırmış, böylece hastalığın gerçek doğasını ve tedavi yollarını da ortaya koymuştur. Büyük kentler ve onların halk zekâsı üstündeki zorlayıcı etkisi olmadan, işçi sınıfı bulunduğu yerden daha ileri gidemez. Üstelik bunlar, işçilerle patronlar arasındaki ataerkil ilişkilerin son kalıntılarını da ortadan kaldırmıştır. Bunda, tek bir patrona bağımlı işçilerin sayısını artıran büyük ölçekli imalâtın da katkısı vardır. Burjuvazinin tüm bunlardan üzüntü duyduğu doğrudur ve böyle olmasının da sağlam bir nedeni vardır. Çünkü eski koşullar altında burjuvazi, yanında çalıştırdığı işçilerin isyanına karşı nispeten daha korunaklı durumdaydı. Onlara hükmedebilir, canı istediği gibi onları sömürebilir ve yine de kendisine hiç bir şeye mal olmayan ve belki o anda oldukça değersiz görünen, içten olmayan, hiç bir fedakârlıkla iyi yüreklilik istemeyen ve yapması gerekenin onda birine bile tekabül etmeyen küçük bir dostluk gösterisiyle, bu aptal insanlardan itaat ve sadakat görürdü. Bir birey olarak, kendi yaratmadığı koşulların içine sokulan burjuva, görevini hiç olmazsa kısmen yapabilirdi; ama yönetici pozisyonundan dolayı ülkenin içinde bulunduğu koşullardan sorumlu olan hâkim sınıfın bir üyesi olarak, durumunun gerektirdiği hiç bir şeyi yapmadı. Tam tersine kendi çıkarı için tüm ülkeyi yağma etti. İşçinin esaretini sinsice gizleyen ataerkil ilişkiler içinde işçi, entelektüel açıdan bir hiç olarak, kendi çıkarlarından tamamen habersiz bir birey olarak

* Almanca'da bu deyim genel olarak sahipliği içermekte ama bu sahipliğin neye ilişkin olduğunu belirtmemektedir. Bu bakımdan çeviride Türkçede kullanılan mal ya da mülk sahibi deyimlerinden birini kullanmayı tercih ettik (ç.n.).

kalmak zorundaydı. Ancak patronundan koptuğunda, ona yabancı kaldığında, patronla işçi arasındaki tek bağın bir çıkar bağı olduğu apaçık ortaya çıktığında, aralarındaki bugüne dek hiç ölçülmemiş duygusal bağ tamamen kopup gittiğinde, işçi, kendi çıkarlarını ve kendi yerini tanımaya ve bağımsız olarak gelişmeye başladı. Ancak o zaman düşünceleri, duyguları ve iradesiyle burjuvazinin kölesi olmaktan kurtuldu. Bunda büyük çapta sanayinin ve büyük kentlerin katkısı vardır.

İngiliz işçilerinin kişiliklerinin oluşumunda, daha önce sözünü etmiş olduğumuz İrlanda göçü önemli bir yer tutar. Görmüş olduğumuz gibi bu, bir taraftan İngiliz işçilerini geriletmiş, onları uygarlıktan uzaklaştırmış, durumlarını kötüleştirmiş; diğer taraftan da işçilerle burjuvazi arasındaki uçurumu derinleştirmiş ve yaklaşmakta olan krizi hızlandırmıştır. Çünkü İngiltere'nin yakalandığı sosyal hastalığın izlediği seyir, fizikî hastalığın izlediği seyirle aynıdır. Bu belli yasalara göre gelişir, kendi krizleri vardır ve bunların en sonuncusu ve en şiddetlisi hastanın kaderini tayin eder. İngiliz ulusu bu son kriz karşısında pes etmeyecektir ancak yoluna onunla devam etmesi, tekrar doğması ve canlanması gerektiğinden, hastalığı hızlandıran her şeyi mutlulukla karşılamalıyız. İngiltere'ye ve İngiliz işçi sınıfına taşıdığı heyecan nedeniyle İrlanda göçünün bunda bir payı vardır. İrlandalılarla İngilizler birbirlerine karşı Fransızlarla Almanlar gibidir. Sevimli, heyecanlı, ateşli İrlanda kişiliğinin durgun, mantıklı ve sabırlı İngiliz kişiliğiyle birleşmesi, uzun dönemde her ikisi için de yararlı sonuçlar verecektir. Canlı, savurgan, genellikle duyguyla yönetilen İrlanda tabiatı devreye girmeyip, kısmen halkların karışması, kısmen de günlük temas yoluyla soğuk, mantıklı İngiliz kişiliğini yumuşatmasaydı, İngiliz burjuvazisinin kaba bencilliği, işçi sınıfı içinde kök salacaktı.

Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda, işçi sınıfının yavaş yavaş İngiliz burjuvazisinden ayrı bir ırk haline gelmesi şaşırtıcı değildir. Burjuvazinin dünya üstündeki tüm diğer uluslarla, yanında yaşadığı işçilerden çok daha fazla ortak yönü vardır. İşçiler, değişik lehçelerde konuşurlar. Onların başka düşünceleri, idealleri, gelenekleri ve ahlâk yasaları, burjuvazininkinden farklı dinleri ve politikaları vardır. Böylece onlar ayrı birer ırkmışçasına farklılıklar gösteren, mantıken iki ayrı ulusturlar. Biz bunlardan Avrupa'da sadece birini, burjuvaziyi tanıyoruz. Hâlbuki İngiltere'nin geleceği için çok daha önemli olan diğeri, halktır, proletaryadır.[27]

---

27. Bilindiği gibi, büyük çapta imalâtın İngilizleri iki farklı ulusa böldüğü fikri aynı zamanda Disraeli tarafından, *Sybil, or the Two Nations* isimli kitapta işlenmiştir. (1892 Almanca baskıya not.)

İngiliz işçisinin bazı topluluklarda ve politik ilkelerde kendini ifade eden ortak karakteri üstünde daha sonra konuşma fırsatımız olacak. Burada, işçinin özel karakterine yaptığı etki açısından yukarıda belirtilen nedenlerin sonuçlarını gözden geçirelim. Günlük yaşamda, işçi, burjuvadan çok daha insanidir. Dilencilerin hemen hemen tümden işçilerin eline baktıklarını ve genel olarak yoksulların bakımı için işçilerin burjuvaziden çok daha fazla çalıştığını daha önce belirtmiştik. İnsanın her gün kendi kendine kanıtlayabileceği bu gerçek, Manchester Piskoposu Dr. Parkinson tarafından da doğrulanmaktadır. Kendisi bunu şöyle ifade ediyor:[28]

> "Yoksullar, birbirlerine zenginlerin yoksullara verdiğinden daha fazlasını veriyor. Yoksulların birbirlerine verdikleri senelik miktarın, aynı süre içinde zenginlerin yaptığı katkıyı çoktan geçtiğini sık sık söyleyen en yaşlı, en tecrübeli, en dikkatli ve en insanca doktorlarımızdan Dr. Bartsley'in tanıklığıyla bu sözlerimi doğrulayabilirim."

İşçilerin merhameti, birçok başka biçimde de kendini ortaya koymaktadır. Kendileri de oldukça zor günler geçirdiklerinden, başı dertte olanların durumlarını anlayabilmektedirler. Onlar için her kişi bir insandır. Hâlbuki burjuva için işçi, insandan biraz daha aşağıda bir şeydir. Onlar daha cana yakın, daha dost yanlısı ve mal sahibi sınıftan daha fazla ihtiyaç duydukları halde paraya karşı daha az hasisçe davranan kişilerdir. Onlar için para, onunla bir şey satın alabildikleri için değer taşır. Hâlbuki burjuvazi için paranın özel yaradılışından gelme bir değeri, bir Tanrı değeri vardır ve burjuvayı adi, alçak bir para tutkunu yapan da budur. Paraya karşı hiçbir ihtiras duymayan işçi, bu yüzden her işi para kazanma amacıyla yapan ve köşesine para keseleri yığmayı hayatının tek amacı olarak gören burjuvazi gibi tamahkâr değildir. Böylece işçi, burjuvadan daha az önyargılıdır ve olayları daha açık bir gözle görebilir; onlara kişisel bencilliğin camları arkasından bakmaz. Yarım yamalak eğitimi onu dinsel tarafgirlikten kurtarır, o dinî meseleleri anlamaz, onları kendine dert edinmez ve burjuvaziyi pençesine almış olan bağnazlığı tanımaz. Kazara bir dini olmuşsa bu, ancak ismen böyledir, teorik olarak değil. Pratikte o sadece bu dünya için yaşar ve onun üzerinde kendine bir yer edinmeye uğraşır. Burjuvazinin tüm yazarları işçilerin dindar olmadıkları ve kiliseye gitmedikleri konusunda hemfikirdirler. Bu genellemeden İrlandalıları, birkaç

28. Rev. Parkinson, Manchester Piskopos Müşavir Heyeti Üyesi, "On the Present Condition of the Labouring Poor in Manchester", 3. Baskı, Londra ve Manchester 1841, Broşür.

yaşlı kişiyi, yarı-burjuvaları, posta başı ve ustabaşlarını ve benzerlerini hariç tutmak gerekir. Ama kitleler arasında dine karşı tam bir kayıtsızlık vardır; en fazla, birkaç kelime etmeyecek kadar zayıf, dünya işlerine karışmayan bir Tanrı inancı görülür. Bir de Tanrı tanımaz ve inançsız gibi kelimelere karşı duyulan belli belirsiz bir çekinme hissi vardır. Etkilerinden kısa bir süre önce kurtulmalarına rağmen, işçilerin tüm mezheplerin din görevlileriyle arası açıktır. Bugün "O bir papazdır!" çığlığı, dinî görevlilerden birini halk toplantılarında sahneden indirmek için yeterlidir. Yaşadığı koşullar gibi, dinî ve başka tür eğitimden yoksun oluşu da, işçinin eskiden kalma görüşler ve kalıplaşmış ilkelerden burjuvaya kıyasla daha bağımsız kalmasını sağlar. Burjuva ise çocukluğundan beri kendisine verilen sınıf önyargılarıyla dolup taşmıştır. Burjuvaziyle yapılabilecek hiç bir şey yoktur. Liberal görünüşü altında bile özünde tutucudur. Çıkarları, mülk sahibi sınıfın çıkarlarına bağlıdır. Bütün etkin hareketlere karşı kapalıdır. İngiltere'nin tarihi gelişimindeki önderliğini yitirmektedir. Ülkenin tarihi gelişimindeki önderlik hakkını sonra da önderliğin bizzat kendisini işçiler ele geçirecektir.

Bütün bunlar, işçilerin –meseleyle doğrudan ilgili– halk davasıyla birlikte bu sınıf kişiliğinin olumlu yönlerini oluştururlar. Buna daha sonra değineceğiz. Sınıf kişiliğinin kötü yönleri ise verili nedenlerin doğal sonuçları olarak ortaya çıkarlar. Sarhoşluk, cinsel hayattaki kuralsızlıklar, vahşilik ve mülkiyet hakkını hiçe sayma, burjuvazinin onlara yönelttiği başlıca suçlamalardır. Çok içki içmeleri beklenilen bir şeydir. Sherrif Alison, Glasgow'da her Cumartesi akşamı aşağı yukarı otuz bin işçinin sarhoş olduğunu belirtiyor. Bu sayı abartı değildir. Yine Alison'a göre, 1830'da Glasgow'da her on iki evden biri, 1840'da ise her on evden biri meyhaneydi; İskoçya'da 1823'de 2.300.000, 1837'de ise 6.620.000 galon üzerinden alkol vergisi ödenmişti. İngiltere'de vergi, 1823'de 1.976.000 galon, 1837 ise 7.875.000 galon üstündendi.[29] Yerinde bira satmaya yetkili birahanelerin (jerry shops) açılmasını hızlandıran 1830'daki Bira Yasası, birahaneyi bir bakıma herkesin kapısına getirerek sarhoşluğun yayılmasını daha da arttırdı. Hemen hemen her sokakta böyle birkaç birahane vardı ve kırsal bölgelerde yan yana iki ya da üç evden biri muhakkak ki bir birahaneydi. Bunların yanı sıra çok sayıda gizli dükkân, yani yetkili olmayan, el altından içki satan yerler ve büyük kentlerde polisin nadiren ziyaret ettiği gizli bölgelerde büyük miktarda içki üreten birçok içki imalâthanesi vardı. Gaskell,

29. *The Principles of Population* (Almanca baskıya not).

sadece Manchester'daki gizli imalâthanelerin yüzden fazla olduğunu ve bunların en azından 156.000 galon bira ürettiklerini belirtiyor. Manchester'da, bunlardan başka her türlü alkollü içki satışı yapan ve kent nüfusuna oranlandığında Glasgow'daki kadar yüksek bir orana ulaşan binden fazla meyhane vardır. Diğer bütün büyük kentlerde de durum aynıdır. İnsan, aşırılığın olağan sonuçlarından başka kadınların, erkeklerin, hatta çocukların ve çoğu kez kucaklarında çocuklarıyla annelerin, buralarda burjuva rejiminin en aşağılık kurbanlarıyla, hırsızlarla, dolandırıcılarla ve fahişelerle bir araya geldiğini ve birçok annenin kucağındaki çocuğuna içki içirdiğini düşündükçe, bu tür yerlere gitmenin ahlâk bozucu etkileri inkâr edilemez.

Özellikle ücretlerin ödendiği, işin normalden biraz daha erken bittiği ve işçi sınıfının yoksul bölgelerini terk edip ana caddelere döküldüğü cumartesi akşamları sarhoşluk, tüm vahşiliğiyle görülebilir. Bu akşamlarda sokaklarda sürünen, yerlerde yatan insanlar görmeden Manchester'da dolaşmışlığım enderdir. Aynı sahne biraz daha sakin bir biçimde, çoğu kez pazar akşamları da tekrarlanır ve tüm paralarını harcadıktan sonra sarhoşlar kendilerini en yakın tefeci dükkânına atarlar. Bu dükkânlardan her kentte yeteri kadar vardır (Manchester'da altmıştan fazla, Salford'un tek bir sokağında, Chapel Sokağında örneğin, on-on iki kadar vardır) ve işçiler buralara sahip oldukları her şeyi rehine bırakırlar. Cumartesi akşamları tefecilerden geri alınan ev eşyası, eğer varsa pazar giysileri, mutfak eşyaları hiç kuşkusuz bir sonraki çarşambadan önce tekrar oraya götürülür ve en sonunda bir gün verilenleri rehinden kurtarmak için ödenecek para bulunamaz. Her eşya birbiri ardına tefecinin eline düşer ve rehinci bir gün, durmadan kullanılan mal için çeyrek penny'den daha fazlasını vermeyeceğini söyler. İnsan, sarhoşluğun bu boyutlarını gördükten sonra bu sınıfın alkollü içkilere senede aşağı yukarı yirmi beş milyon sterlin harcadığını söyleyen Lord Asley'e[30] hemen inanıveriyor. Bununla birlikte görünür koşullardaki bozulma, akıl ve beden sağlığının korkunç bir biçimde yok olması ve tüm ev içi ilişkilerinin mahvolması kolaylıkla tahmin edilebilir şeylerdir. İçkiye karşı olan kurumların çok şey yaptığı muhakkak. Ancak birkaç milyon işçi içinde içki içmeyen birkaç bininin hesabı olmaz. İçkiye karşı mücadelenin İrlandalı öncülerinden Peder Mathew, İngiliz şehirlerini dolaşıp otuz ila altmış bin işçiye bir daha içki içmemeleri konusunda yemin ettirmişti. Bunların çoğu bir ay içinde yeminlerini bozdular. Manchester'da son üç ya da

30. 28 Şubat 1843'deki Avam Kamarası'nın oturumunda söylemiştir.

dört yıl içinde içki içmemeye yemin eden insanları sayacak olsanız ulaşacağınız sayı kentin tüm nüfusundan fazla olur ve yine de sarhoşluğun azaldığına dair hiç bir kanıt yoktur ortada.

İngiliz işçileri söz konusu olduğunda alkollü eğlencelerin ve sarhoşluğun yanı sıra başlıca yanlışlardan biri de cinsellikte aşırılıktır. Fakat bu gerçeğin altında da acımasız bir mantık yatar. Özgürlüğünü uygun bir biçimde kullanmak için hiç bir araca sahip olmayan, kendi başına bırakılmış bir sınıfın durumundan ileri gelen kaçınılmaz bir şeydir bu. Üstüne birçok görev ve ağır iş yüklerken, burjuvazi işçi sınıfına sadece bu iki eğlenceyi bırakmıştır. Bunun sonucu da, işçilerin yaşamdan bir şeyler çıkarabilmek için tüm enerjilerini bu iki eğlence üstünde toplamaları, bunları aşırılığa götürmeleri ve bunlara sınır tanımadan teslim olmalarıdır. Sadece hayvanlara çekici gelecek koşullar içine itildiklerinde insanlar için ayaklanmaktan ya da tam bir hayvanlığın içine gömülmekten başka ne kalıyor? Üstelik burjuvazi fahişeliğin devam etmesi için tüm payına düşeni yapıyor. Londra sokaklarını dolduran 40.000 fahişenin kim bilir kaçı her akşam faziletli burjuvalar sayesinde geçiniyor![31] Bunların kaçı, yaşamlarını sürdürmek için bedenlerini gelip geçene satmayı bir burjuvanın yoldan çıkarışına borçlu? Muhakkak ki cinsel azgınlıkları için işçileri suçlamaya pek de hakları yok bunların.

İşçilerin ahlâkî düşüklükleri genel olarak, zevke karşı sınırsız susuzluklarına, tedbirsizliklerine, sosyal düzene esnek bir biçimde dahil olmalarına ve uzaktaki bir fayda için o anki hazzı feda etme becerisini gösterememelerine bağlanabilir. Peki, bu şaşılacak bir şey midir? Bu sınıf en yorucu çalışmaya karşılık sadece birkaç duyumsal zevk satın alabiliyorsa, kendini bu zevklere gözü kapalı ve çılgın bir biçimde vermesin mi? Eğitilmesi için kimsenin kılını kıpırdatmadığı, binlerce değişim karşısında oyuncağa dönen, güvence diye bir şey tanımayan bir sınıfın ihtiyatlı davranmaya ve "itibara" ne ihtiyacı vardır? Koşullar sürekli olarak değişir ve bu değişim onu büyük bir güvencesizliğin içine atarken uzaktaki bir fayda için anın zevklerinden fedakârlık etmesine ne gerek vardır? Avantajlarından hiç yararlanmadan sosyal düzenin tüm dezavantajlarına tahammül etmek zorunda olan, bu düzene ancak düşmanca gözlerle bakan bir sınıftan, bu sosyal düzene saygı duymasını kim isteyebilir? Ondan bunları istemek gerçekten de çok fazladır! Ancak işçi sınıfı bu sosyal düzen var olduğu sürece ondan kaçamayacaktır ve tek bir işçi buna karşı koymaya kalktığında en büyük zararı yine kendi görecektir.

---

31. *The Principles of Population*, 2. Cilt. (Almanca baskıya not.)

Bu nedenle sosyal düzen, işçi için aile hayatını neredeyse olanaksız hale getirir. Sırf geceyi geçirmek için bile münasip bir yer olmayan, kötü döşenmiş, çoğu kez damı akan, soğuk ve tıklım tıklım dolu olduğu için bütün odalarını pis bir havanın kapladığı bir evde, rahat yüzü görmek hiçbir şekilde mümkün değildir. Erkek bütün gün çalışır, belki karısı ve yaşça büyük çocukları da değişik yerlerde çalışmaktadır. Sadece geceleri ve sabahları, hepsi de içlerinde tek bir arzuyla, içki içmek için bir araya gelirler. Bu koşullar altında aile hayatı nasıl mümkündür? Bütün bunlara rağmen işçi, ailesinden kaçamaz, onunla yaşamak zorundadır. Bu zorunluluk bitmek tükenmek bilmeyen, gerek anne ve baba, gerekse çocuklarda kötü etkiler bırakan aile kavgalarıyla neticelenir. Eve dair tüm sorumluluklarını ve özellikle çocuklarını ihmal etmesi, İngiliz işçileri arasında sık rastlanılan bir durumdur ve bu, toplumun var olan kurumlarınca büyük bir güçle beslenir. Çoğunlukla ebeveynlerinin de kaçamadığı bu ahlâk bozucu ortamda böylesine vahşi bir biçimde büyüyen çocukların cici bici, ahlâklı kimseler olmaları bekleniyor! Kendini beğenmiş burjuvazinin işçiden bekledikleri gerçekten çok saf isteklerdir.

Hüküm sürmekte olan sosyal düzene karşı öfke en aşırı biçimine, kanuna karşı işlenen suçlarda bürünür. Ahlâk bozucu etkenlerin işçi üstünde her zamankinden daha güçlü bir biçimde etkili olduğu durumlarda suçun işlenmesi 80 derece Reaumur'da (100° C) suyun sıvı hali terk edip gaz haline geçmesi kadar doğaldır. Burjuvazinin hayvanlığı ve hayvanca muamelesi altında işçi, su gibi iradesiz bir şeye dönüşür ve tamamen aynı gereklilikle doğanın yasalarına tabi olur. Belli bir noktada tüm özgürlük sona erer. Böylece proletaryanın genişlemesiyle İngiltere'de suçlar artmıştır ve İngiliz ulusu, dünyada en fazla suç işleyen ulus haline gelmiştir. İçişleri Bakanlığı'nın yıllık suç tablolarından, İngiltere'de suçun akıl almaz bir hızla arttığı ortaya çıkmaktadır. Suç sayılan eylemler için yapılan tutuklamaların sayısı şöyledir: Sadece İngiltere ve Galler'de 1805'de 4.605, 1810'da 5.146, 1815'de 7.898, 1820'de 13.710, 1825'de 14.437. 1830'da 18.107, 1835'de 20.731, 1840'da 27.187, 1841'de 27.760, 1842'de 31.309. Yani, otuz yedi yıl içinde sayı tam yedi katma çıkmıştır. 1842'de bu tutuklamaların 4.497'si, yani % 14'ünden çoğu sadece Lancashire'da yapılmıştı. Londra dahil Middlesex'de 4.094 ya da tüm tutuklamaların % 13'ü yapılmıştı. Böylece büyük proleter nüfuslu geniş kentleri kapsayan iki bölge, tüm suçların dörtte birini üretmekteydi. Halbuki nüfusları tüm nüfusun dörtte birine bile yaklaşmıyordu. Üstelik suçlu tabloları hemen tüm suçların proletarya arasından çıktığını kanıtlıyor. 1842'de, orta-

lamasını alırsak her yüz suçludan 32,35'i okuma ve yazma bilmiyordu; 58,32'sinin okuma-yazması zayıftı; 0,22'si yüksek eğitim görmüştü; 2,34'ünün eğitim düzeyleri ise belli değildi. İskoçya'da suç daha hızlı bir oranda arttı. 1819'da burada sadece 89 kişi tutuklanmıştı ve daha 1837'de bu rakam 3.176'ya ve 1842'de 4.189'a yükseldi. Sherrif Alison'un resmî raporlarını yazdığı Lancashire'da nüfus her otuz yılda bir, suç sayısı ise her beş buçuk yılda bir iki misline çıkıyordu. Yani suç oranı neredeyse nüfusun altı katı hızla gelişmekteydi. Bütün uygar ülkelerde olduğu gibi suçlar büyük bir çoğunlukla mülkiyete karşı işleniyordu ve bu, şu ya da bu biçimde ihtiyaçtan doğuyordu. Çünkü insan sahip olduğu bir şeyi çalmaz. Mülkiyete karşı işlenen suçların nüfusa oranı Hollanda'da 1/7.140 ve Fransa'da 1/804 iken Gaskell'in yazdığı sıralarda İngiltere'de 1/799'du. Kişilere karşı işlenen suçların nüfusa oram Hollanda'da 1/28.904, Fransa'da 1/17.573, İngitere'de 1/23.395 idi. Genel olarak suçların nüfusa oranı tarımsal bölgelerde 1/1.053, sanayi bölgelerinde ise 1/840'dır.[32] Bugün bütün İngiltere'de bu oran 1/660'dır.[33] Gaskell'in kitabı çıktığından beri en az on yıl geçti!

Bu gerçekler herhangi bir kimseyi, hatta bir burjuvayı bile durakladatmak ve böyle bir durumun sonuçları üstünde düşündürmek için yeterlidir. Eğer ahlâk bozukluğu ve suç sayısı yirmi yıl bu oranda artmaya devam ederse (İngiliz sanayisi bu yirmi yıl içinde kötü bir dönem geçirirse suç sayısındaki artış daha da hızlanabilir) sonuç ne olacak? Toplum, şimdiden görülebilir bir çözülme halindedir. Bütün sosyal bağların koptuğuna dair açık bir kanıt görmeden gazete okumak olanaksız. Önümde yığınla duran İngiliz gazetelerine rastgele bakıyorum; üç günlük bir rapor sunan 30 Ekim 1844 tarihli *Manchester Guardian* var. Artık Manchester'la ilgili tüm detayları verme zahmetine bile katlanmıyor ve sadece ilginç haberler basmakla yetiniyor: Bir fabrikada işçiler haber vermeden daha yüksek ücret için grev yapmışlar ve sulh hâkimi tarafından işlerinin başına dönmeye mahkûm edilmişler; Salford'da birkaç çocuk hırsızlık yaparken yakalanmış ve iflâs eden bir tüccar kendisine kredi verenleri aldatmaya kalkmış. Komşu kentlerdeki raporlar daha ayrıntılı: Ashton'da iki hırsızlık, iki ev soyma, bir intihar; Bury'de bir hırsızlık; Bolton'da iki hırsızlık, bir dolandırıcılık; Leigh'de bir hırsızlık; Oldham'da ücret için yapılan bir grev, bir hırsızlık, İrlanda kadınları arasında bir kavga, sendikasız bir şapkacının sendikalılar tarafından öldürülmesi, oğlu tarafından dövülen bir ana,

32. *The Mantrfacturing Population of England*, 10. Bölüm.
33. On beş milyon kadar olan toplam nüfus mahkûm olmuş suçlu sayısına (22.733) bölünmüştür.

polise bir saldırı, bir kilise soygunu; Stockport'da işçilerin ücretlerinden memnun olmayışları, bir hırsızlık, bir kavga, kocası tarafından dövülen bir kadın, Warrington'da bir hırsızlık, bir kavga; Wigan'da bir hırsızlık, bir kilise soygunu. Londra gazetelerinin verdikleri haberler daha da kötü; dolandırıcılıklar, hırsızlıklar, cinayetler, aile kavgaları birbirini izliyor. Elime 12 Eylül 1844 tarihli bir *Times* geçiyor. Verdiği bir günlük rapor, bir hırsızlığı, polise yapılan bir saldırıyı, gayrimeşru çocuğuna bakması için bir babanın mahkûm edilmesini, bir çocuğun anne ve babası tarafından terk edilmesini ve bir adamın karısı tarafından zehirlenmesini yazıyor. Benzer raporlar bütün İngiliz gazetelerinde görülebilir. Bu ülkede sosyal savaş tüm çıplaklığıyla görülmektedir. Herkes kendini kolluyor ve sadece kendisi için mücadele ediyor. Düşman ilân edilmiş olan diğerlerine zarar verip vermeyeceği kendine en büyük faydayı sağlayacak olan bencil bir hesaba bağlı sadece. Artık kimsenin aklına dostuyla barış ve anlayış içinde yaşamak gelmiyor. Bütün anlaşmazlıklar tehditlerle, vahşetle ya da mahkemelerle halledilyor. Kısacacı herkes komşusunu, yoluna çıkan bir düşman ya da en iyi ihtimalle kendi çıkarı için kullanacağı bir alet olarak görüyor. Ve suçlu tablolarının gösterdiği gibi bu savaş yıldan yıla daha vahşi, daha şiddetli, daha uzlaşılmaz bir duruma geliyor. Düşmanlar yavaş yavaş iki büyük kampa ayrılıyorlar: Bir tarafta burjuvazi, diğer tarafta işçiler. Herkesin herkese ve burjuvazinin proletaryaya karşı verdiği bu savaş bizi şaşırtmamalı. Çünkü bu, serbest rekabet ilkelerinin mantıkî sonucundan başka bir şey değil. Ancak burjuvazinin hızla toplanmakta olan fırtına bulutları karşısında sessiz kalması, gazetelerdeki bütün bu olayları böylesi bir sosyal durumdan utanmadan, bunun sonuçlarından ve belirtilerini her gün suçlarla ortaya koyan evrensel bir patlamadan korkmadan okuması bizi pekâla şaşırtabilir. Ama nihayetinde o burjuvazidir ve olduğu yerden olayları göremediği gibi onun sonuçlarını da kavrayamaz. Aslında şaşırtıcı olan bir tek şey vardır, bu da sınıfsal önyargının ve yerleşmiş fikirlerin bütün bir insan sınıfını müthiş, daha doğrusu çılgınca bir körlük içinde tutmasıdır. Bu arada burjuvazinin gözleri olsun ya da olmasın, ulusun gelişmesi, kendi yolunda ilerlemektedir ve bu bir gün, kendi felsefesinde hayalini bile kuramadığı olaylarla mal sahibi sınıfı şaşkına çevirecektir.

7
Sanayideki Çeşitli İşkolları

FABRİKA İŞÇİLERİ

İngiliz sanayi proletaryasının en önemli kolları üstünde dururken, daha önce koymuş olduğumuz prensiplere göre fabrika işçileriyle, yani Fabrika Yasası'nın kapsadığı işçilerle başlayacağız. Bu yasa, su ya da buhar gücüyle yün, ipek, pamuk ve keten eğiren ya da dokuyan fabrikalardaki işgününün süresini düzenler ve bu nedenle de İngiliz sanayisinin en önemli işkollarını kapsar. Bu fabrikalarda çalışanlar İngiliz işçilerinin en yetenekli ve en gayretli olanlarıdır ve dolayısıyla da en huzursuzu ve burjuvazi tarafından en fazla nefret edilenidir. Toplu bir duruş sergilerler ve patronları, özellikle de Lanchashire'dakiler, burjuva ajitasyonuna önderlik ederken, pamuk işçileri de işçi hareketinin en ön saflarında yer alırlar.

Giriş bölümünde dokuma kumaşlar üreten nüfusun eski yaşam biçimlerinden nasıl koparıldıklarını görmüştük. Bu nedenle yıllar içinde mekanik icatlardaki gelişmenin bu işçileri de derin ve kalıcı bir biçimde etkilediğine şaşmamak gerekir. Ure[1], Baines[2] ve diğerlerinin naklettiği pamuklu sanayi tarihi, birçoğu sanayinin diğer kollarına da uyarlanan her yönde gelişmenin hikâyesini sunar. Hemen her yerde el işinin yerini makine almıştır, hemen hemen bütün hareket buhar ya da su gücüyle sağlanmaktadır ve her yeni yıl yeni gelişmeleri beraberinde getirmektedir.

Düzenli bir toplum yapısında bu gelişmeler bir sevinç kaynağından başka bir şey olmazdı ancak herkesin herkesle çatışma içinde olduğu bu dünyada birileri çıkıp bu faydaya el koyuyor ve böylelikle çoğunluğu geçim yollarından mahrum bırakıyor. Makinelerin gelişmesi işçi-

1. Dr. A. Ure, *The Cotton Manufacture of Great Britain*, 1836.
2. E. Baines, *History of the Cotton Manufacture.*

leri işlerinden ediyor ve gelişim büyüklüğüyle orantılı bir şekilde işsiz sayısı da artıyor. Böylece her büyük ilerleme birçok işçinin üstünde ekonomik bir kriz etkisi yaratıyor; yoksulluğa, sefalete ve suça yol açıyor. Birkaç örnek alalım ele. Tek bir insanın çalıştırdığı ve bu alandaki ilk icatlardan sayılan pamuk eğirme makinesi (jenny), bir bükme çarkının aynı sürede ürettiğinin altı katını üretmekteydi. Böylece her yeni pamuk eğirme makinesi, beş işçiyi işinden ediyordu. Pamuk eğirme makinesinden çok daha fazla üretim yapan ve onun gibi tek bir kişi tarafından işletilen çıkrık ise daha fazla kişiyi işinden etti. Yaptığı üretime oranla çalıştırılması için daha da az işçi gereken iplik eğirme makinesinin de böyle bir etkisi oldu ve bu makinede yapılan her yenilik, iğ sayısındaki her artış, işçi sayısını daha da azalttı. Bu makinedeki iğ sayısının artışı öylesine hızlıydı ki, birçok işçi bu nedenle işinden olmuştur. Çünkü bir çift çocukla birlikte bir eğirici eskiden altı yüz iği çalışır halde tutabiliyorken şimdi iki makine üstündeki 1.400 ilâ 2.000 iği idare edebiliyordu. Böylece en azından iki eğiriciyle onların tuttuğu yardımcılar işsiz kalmıştı. İplik fabrikalarına çok sayıda kendi kendine çalışan iplik eğirme makinesi alındığından beri eğiricilerin işi tamamen makineler tarafından yapılmaktadır. Manchester'daki Çartistlerin ünlü liderlerinden James Leach'in[3] yazdığı bir kitap duruyor önümde. Yazar, yıllarca sanayinin çeşitli kollarında, fabrikalarda ve kömür madenlerinde çalışmış. Kendisini şahsen dürüst, güvenilir ve yetenekli bir insan olarak tanıdım. Politik konumunun sonucu olarak elinde değişik fabrikalarda işçiler tarafından toplanmış geniş, ayrıntılı bilgiler vardı. Yayımladığı tablolardan anlaşıldığına göre 1841'de otuz beş fabrikada iplik eğirme makineleri için 1829'dakinden sayıca 1.083 daha az işçi çalıştırılıyordu. Hâlbuki bu otuz beş fabrikadaki iğ sayısı eski sayıya göre 99.429 gibi bir artış göstermişti. Verdiği tablolarda kendi kendine çalışan makineler kullanıldığı için tek bir eğirici bile çalıştırmayan beş fabrika bulunuyor. İğ sayısı % 10 kadar artarken, eğirici sayısı % 60 kadar azalmıştır. Leach 1841'den beri çift donatım ve diğer araçlarla öylesine çok gelişmeden bahsediyor ki ona göre adı geçen fabrikaların bazılarında işçilerin yarısı işlerinden atıldılar. Kısa bir süre önce seksen eğiricinin çalıştığı bir fabrikada şimdi sadece yirmi tane kaldı. Diğerleri ise ya işten atıldılar ya da çocuklara verilen ücret karşılığında çocukların yaptıkları işleri yapıyorlar. Stockport hakkında da Leach buna benzer şeyler anlatmaktadır. Stockport'ta

3. *Stubborn Facts from the Factories by a Manchester Operative*, Wm. Rashleigh tarafından yayımlanmış ve emekçi sınıflara ithaf edilmiş, Londra, Ollivier, 1844, s. 28.

son sekiz ya da dokuz yılda sanayi büyük ölçüde gelişmesine rağmen 1835'de 800 eğirici çalışırken, 1843'de sadece 140 eğirici çalışmaktadır. Taraklama tezgâhlarında yapılan buna benzer gelişmelerle de burada çalışan işçilerin yarısı işten atılmıştır. Bir fabrikada geliştirilmiş tezgâhlar kurulduktan sonra çalışan sekiz kişinin dördü işten atılmış, üstelik patron geriye kalan dört kişinin ücretlerini sekiz şilinden yedi şiline indirmiştir. Aynı süreç dokuma sanayisinde de görülmektedir. Mekanik tezgâh, el dokuması dallarını birbiri ardına eline geçirmiştir ve tek bir dokumacı iki tezgâhta birden çalıştığından ve mekanik tezgâh el tezgâhından çok daha fazla ürettiğinden, birçok işçi işsiz kalmıştır. Diğer tüm sanayi kollarında, keten, yün ve ipek eğirmede de durum aynıdır. Mekanik tezgâh yün ve keten dokumacılığını bir bir ele geçirmeye başlamıştır. Sadece Rochdale'de fanila ve diğer yün dokuma dallarında el tezgâhından çok mekanik tezgâh vardır. Burjuvazi buna çoğu kez, üretimin maliyetini azaltarak makinelerdeki gelişmelerin bitmiş malların daha düşük fiyatlarla üretilmesini temin ettiğini ve bu düşük fiyatların tüketimde yarattığı fazlayla işsiz işçilerin çok geçmeden yeni kurulan fabrikalarda tam gün iş bulacaklarını söyleyerek cevap veriyor.[4] Sanayinin genel gelişimine uygun bazı koşullar altında, hammaddesi ucuz malların fiyatlarındaki azalmanın tüketimi büyük ölçüde arttıracağı ve yeni fabrikaların açılmasını sağlayacağı konusunda burjuvazi haklıdır. Ama bundan öte söylediği her söz yalandır. Burjuvazi, fiyatların azalmasını izleyecek bu sonuçların gerçekleşmesinin ve yeni fabrikaların açılmasının uzun yıllar alacağı gerçeğini unutmaktadır. Makinelerdeki her gelişmenin, gerçek işi, yani gücün sarfiyatını gittikçe daha fazla makinelerin üstüne yüklediğini ve böylece tam olgunluk çağındaki bir erkeğin işini zayıf bir kadının ve hatta bir çocuğun aynı biçimde yapabileceği ve bunun için de normal işçi ücretin yarısını, hatta üçte birini alacağı konusunda ve işin sırf bir gözetime dönüşeceği gerçeği karşısında sessiz kalmaktadır. Böylece yetişkin erkekler gittikçe daha fazla işten çıkarılmakta ve üretimin gelişmesiyle de tekrar işe alınmamaktadırlar. Sanayideki birçok eski dalın yok olması ya da çok değişmiş olmasından dolayı işin yeniden öğrenilmesi gerektiği gerçeğini burjuvazi gizliyor. Çocuk istihdamının yasaklanması meselesi ne zaman ortaya atılsa, fabrika işini hakkıyla öğrenmenin genç yaşlarda başlaması gerektiğini savunuyor. Ancak yetişkinlerin de yeni makinelerin işleyişini öğrenmeleri gerektiği konusunda bir şey söylememeye özen gösteriyor. Makineleri

4. Fabrika Araştırma Komisyonu'nun Raporu ile karşılaştırın.

geliştirme sürecinin sürekli olarak devam ettiğinden ve bir işçi yeni bir dala tam alışmış olsa bile, işinden atıldığında ekmeğini kazanmak için elinde tuttuğu son güvencenin de zorla gasp edildiğinden hiç söz etmiyor. Ama burjuvazi, makinelerin gelişmesinden kârlı çıkıyor. Birçok eski makinenin hâlâ kullanıldığı ve gelişmenin henüz her yerde uygulanmadığı ilk birkaç yılda para biriktirebilmek gibi büyük bir fırsatı vardır. Kendisinden bu gelişmelerin bir parçası olan olumsuzlukları göz önünde bulundurmasını istemek, aşırı bir istek olur.

Geliştirilmiş makinelerin ücretleri azalttığı gerçeği işçiler tarafından sık sık tekrarlandığı halde burjuvazi tarafından şiddetle yalanlanmıştır. Burjuvazi, parça başına işin fiyatındaki düşüşe rağmen haftalık işin toplam ücretinin düşmekten çok yükseldiği ve işçilerin koşullarının kötüleşmekten çok iyileştiği konusunda ısrar etmektedir. Meselenin temeline inmek oldukça zordur. Çünkü işçiler çoğu kez parça başı çalışırlar. Ama birçok iş dalında haftalık ücretin de makinelerin gelişmesiyle azaldığı muhakkaktır. "İnce iplik" eğiricileri (örneğin iyi makine ipliği eğirenler) diye bilinen işçiler gerçekten yüksek ücret alırlar; haftada ortalama otuz-kırk şilin geçer ellerine. Çünkü ücretleri yüksek tutabilmek için güçlü bir kuruluşları vardır ve sanatları uzun bir eğitim gerektirir. Ancak otomatik makinelerle rekabet etmek zorunda kalan (otomatik makine ince iplik için henüz kullanılmamaktadır) ve bu makinelerin işe girmesiyle sendikaları çok zayıflayan kalın iplik eğiricileri, çok düşük ücret alırlar. Makine ile iplik eğiren biri bana haftada on dört şilinden daha fazlasını kazanmadığını söyledi ve onun bu sözleri, çeşitli fabrikalarda kalın iplik eğiricilerinin haftada on altı şilin, altı penny'den daha az kazandıklarını ve üç yıl önce otuz şilin kazanan bir eğiricinin şimdi zar zor on iki buçuk şilin kazanabildiğini ve geçen yıl eline ortalama olarak bundan daha fazlasının geçmediğini söyleyen Leach'in anlattıklarına da uymaktadır. Kadınlarla çocukların ücretleri belki daha az düşmüştür. Çünkü bunların ücreti eskiden de pek yüksek değildir. Haftada sekiz-dokuz şilin kazanabilmek için kendilerini sıkıntıya sokan birkaç kadın ve çocuklu dul tanıyorum. İngiltere'de, hayati ihtiyaçların ne fiyata denk geldiğini bilen bir kimsenin, bu işçilerle ailelerinin bu parayla doğru dürüst geçinemeyeceklerini kabul etmesi gerekir. Ücretlerin genel olarak makinelerin gelişmesiyle azaldığı, tüm işçiler tarafından doğrulanmaktadır. İşçi sınıfının içinde bulunduğu koşulların makinelerle birlikte geliştiğini yönündeki burjuva iddiası, sanayi bölgelerindeki bütün işçi toplantılarında büyük bir heyecanla yalanlanmaktadır. Nispî ücretin, sadece parça başına işin fiyatının düştüğü, oysa mutlak ücretin, haftada kazanılan toplam

miktarın değişmediği doğru olsaydı bile, bu bize neyi gösterir? Sanayiciler her gelişme ile kazançlarından işçilere en ufak bir pay bile vermeksizin ceplerini doldururlarken işçilerin sessizce baktığını gösterir! İşçiyle mücadele ederken burjuva kendi ekonomik politikasının en basit ilkelerini bile unutur. Malthus adına birçok kez yemin eden o, başka zamanlar işçilerin önünde telâş içinde şöyle bağırır: "Makinelerdeki gelişim olmasaydı, İngiltere nüfusunda çoğalan milyonlar nerede iş bulacaktı?"[5] Sanki burjuva, makineler ve bunun ortaya çıkardığı sanayinin gelişimi olmadan, bu "milyonların" asla dünyaya gelmeyeceklerini ve büyümeyeceklerini bilmiyormuş gibi! Makinelerin işçilere yaptığı tek hizmet, makineleri artık işçilere karşı değil de işçiler için çalıştıracak bir sosyal reform gerekliliğini göstermiş olmasıdır. Akıllı burjuvalar Manchester'da ve başka yerlerde sokak süpüren insanlara (makineler icat edildiği ve kullanılmaya başlandığından beri artık buna da pek rastlanmıyor), tuz, kibrit, portakal ve ayakkabı bağı satanlara ve hatta dilenenlere daha önce ne iş yaptıklarını bir sorsunlar; kim bilir kaç tanesi şöyle cevap verecektir: "Makineler tarafından işinden edilen bir fabrika işçisiyim." Şu andaki sosyal koşullar altında makinelerin gelişmesinin sonuçları işçiler için tamamen zararlı ve son derece ezicidir. Her yenilik kendisiyle birlikte işsizlik, yoksulluk ve acı getirmektedir. Ve bu olmadan da her zaman "fazla nüfusun" var olduğu İngiltere gibi bir ülkede işten atılmak, bir işçinin başına gelebilecek en kötü şeydir. Makinelerdeki bu sürekli ilerlemenin sonucu olarak içine düştüğü bu güvensizliğin zaten yeteri kadar talihsiz olan işçi üstünde iç karartıcı ve umut kırıcı bir etkisi vardır. Umutsuzluktan kaçmak için açık olan iki yol vardır; burjuvaziye karşı açık ya da kapalı bir isyan ya da sarhoşluk ve genel bir ahlâksızlık. İngiliz işçileri bu yolların her ikisine sığınmaya alışkındırlar. İngiliz proletaryasının tarihi, makinelere ve burjuvaziye karşı yapılan yüzlerce ayaklanmayı anlatmaktadır. Umutsuzluğun sadece bir başka biçimi olan ahlâkî çöküntü hakkında daha önce konuşmuştuk.

En kötü durumda olanlar da, kendisinin yerini alan bir makineyle rekabet etmek zorunda olanlardır. Ürettikleri malların fiyatları makinelerin benzer üretiminin fiyatlarına uyar ve makineler daha ucuza çalıştıklarından, makinenin insan rakipleri en düşük ücretleri alırlar. Aynı şey yeni gelişmelerle rekabet halinde olan eski bir makinenin başında çalışan her işçinin başına gelir. Zararı ödeyecek kimdir ki? Sanayici ne eski aletini atmak, ne de onun yüzünden zarara girmek ister.

---

5. J. Symons, *Arts and Artisans*.

Ölü mekanizmalardan bir şey çıkartamadığından, her şeyi yaşayan işçiye, toplumun o evrensel şamar oğlanına yükler. Makineyle rekabet eden işçilerden en kötü durumdakiler el-tezgâhında çalışan pamuk dokumacılarıdır. En düşük ücretleri onlar alırlar ve tam gün çalışmalarına rağmen haftada on şilinden fazlasını kazanamazlar. Bütün dokunmuş mallar birbiri ardına mekanik tezgâhtan çıktığından ve diğer dallardaki işkollarından atılan bütün işçilerin en son sığınakları el dokumacılığı olduğundan, bu iş oldukça kalabalıktır. İşte, ortalama bir sezonda, tezgâhının başında günde on dört ilâ on sekiz saat oturarak haftada altı-yedi şilin kazanan bir el dokumacısının kendisini talihli sayması bundandır. Kumaş atkılarının kopmasını önlemek için dokuma mallar oldukça rutubetli bir dokuma odasında tutulmalıdır ve kısmen bu nedenden, kısmen de kendilerine daha iyi bir konut kiralayabilmelerine fırsat vermeyen yoksulluklarından dolayı bu dokumacıların çalışma odaları genellikle tahta ya da başka herhangi bir döşemeye sahip değildir. Bu dokumacıların uzak muhitlerde, pis avlulardan ve meydanlardan geçen, çoğunluğu bodrum katlardaki konutlarına gittim. Bazıları evli olan bu el-tezgâhı dokumacılarının yarım düzine kadarı bir büyük yatak odasıyla bir ya da iki çalışma odası olan bir kulübede hep beraber otururlar. Yiyecekleri, hemen hemen çoğu kez sadece patatesten, kimi zaman yulaf ezmesinden, nadiren de sütten ve etten oluşmaktadır. Bunların birçoğu ya İrlandalıdır ya da İrlanda soyundan gelmektedirler. Her krizden ilk etkilenen, kriz bittiğindeyse onun zararlı etkilerden en son kurtulan bu yoksul el-tezgâhı dokumacıları, fabrika sistemine karşı yapılan toplantılarda burjuvazi yararına bir araç olarak kullanılırlar. "Görüyor musunuz?" diye bağırır burjuva muzaffer bir edayla, "Fabrika işçileri ne denli iyi bir durumdayken, bakınız bu zavallı yoksul yaratıklar nasıl aç bir haldeler. Bunları gördükten sonra fabrika sistemi üstüne yargılarınızı siz verin!"[6] Sanki el-tezgâhı işçilerini böylesine acımasız bir biçimde ezen, tamamen fabrika sistemi ve ona ait makineler değilmiş ve burjuvazi de bunu bizim kadar iyi bilmiyormuş gibi! Ama burjuvazinin bundan çıkarı çoktur ve bir iki yalanla biraz sahtekârlığın pek önemi yoktur.

Makinelerin insanların yerini giderek nasıl aldığını biraz daha yakından inceleyelim. İnsan emeği, hem eğirme hem de dokuma sırasında temel olarak kopmuş iplikleri birleştirmekten ibarettir. Gerisini makine yapar. Bu iş kas gücünden çok parmak esnekliğini gerektirir. Bu yüzden bu iş için erkeklere ihtiyaç yoktur. Erkeklerin elleri çok kaslı

6. Bkz. Dr. Ure, *Philosophy of Manufactures*.

olduğundan kadınlar ve çocuklar bu işi daha iyi yapabilirler ve bu yüzden de erkeklerin yerini alırlar. Böylece kas gücünün yerini ne kadar çok buhar ve su gücü alırsa, çalıştırılacak işçilerin sayısı da o kadar azalır. Kadınlar ve çocuklar da emeklerini erkeklerden daha ucuza sattıklarından ve bu işkollarında daha iyi çalıştıklarından onların yerini alırlar. İplik fabrikalarında hemen hemen bütün iğlerin başında kadınlar ve kızlar görülebilir. Tezgâhların başında ise bir erkek, yetişkin bir eğirici (yardımcıları olduğu takdirde o da gereksiz hale gelir) ve çoğu kez iplik bağlayıcıları olarak çalışan birkaç çocuk ya da kadın, kimi zaman da on sekizle yirmi yaşları arasında genç erkeklerle başka bir işten atılmış yaşlı bir eğirici görülebilir.[7] Mekanik tezgâhlarda ise çoğunlukla on beşle yirmi yaşlar arasında kızlar ve birkaç da erkek çalıştırılır. Bununla beraber bunlar yirmi bir yaşlarını geçtikten sonra bu işlerde çok seyrek kalırlar. Hazırlama makinelerinin başında da sadece kadınlar ve arada sırada taraklama çerçevelerini temizlemek ve sivriltmek için tutulmuş birkaç erkek görülür. Bütün bunların yanı sıra fabrikalar, bobinleri takmak ve çıkarmak için çok sayıda çocuk (doffer), atölyelerde posta başı olmak üzere birkaç erkek (tel taraktan elyafı çıkaran aleti kullanan), bir makineci, buhar makineleri için bir mühendis, marangozlar ve hamallar çalıştırırlar. Ama fabrikanın asıl işini kadınlar ve çocuklar yapar. İşte sanayiciler bunu inkâr etmektedirler.

Geçen yıl, makinelerin yetişkin erkek işçilerin yerini almadığını kanıtlayabilmek için ayrıntılı tablolar yayımladılar. Bu tablolara göre fabrika işçilerinin yarısından çoğu, yüzde 52'si kadın, yüzde 48'i ise erkekti. Ve bu işçilerin yarısından çoğu on sekiz yaşın üzerindeydiler. Buraya kadar her şey iyi. Ancak sanayiciler, yetişkin işçilerin kaçının kadın, kaçınınsa erkek olduğunu söylememeye çok özen gösteriyorlar. Mesele de bu zaten. Bunun yanı sıra kuşkusuz ki makinecileri, mühendisleri, marangozları, herhangi bir şekilde fabrikada çalışan tüm erkekleri, hatta kâtipleri bile saydılar ve yine de gerçeği söyleyecek cesaretleri yok. Bu yayınlar genel olarak yalanlardan, saptırmalardan, çarpık cümlelerden, konuya aşikâr olmayan okuyuculara büyük şeyler kanıtlayan, ama aşikâr olanlara hiçbir şey ifade etmeyen ortalama hesaplarla doludurlar ve en önemli noktaları ortaya koyan gerçekleri gizlerler. Bunlar sadece söz konusu sanayicilerin bencil körlüklerini ve dürüstlükten pay alamadıklarını kanıtlarlar.

---

7. Fabrika müfettişi L. Horner'in raporu, Ekim 1844: "Ücret konusunda durum, Lancashire'da, pamuklu imalâtının bazı dallarında tamamen tersine dönmüştür; yirmi ilâ otuz yaş arasında yüzlerce genç, haftada 8 ilâ 9 şilin, on üç yaşından küçük çocuklar haftada beş şilin, on altı ilâ yirmi yaş arasındaki kızlar haftada 10-12 şilin kazanıyorlardı."

Şimdi 15 Mart 1844'de Lord Ashley'in Avam Kamarasına On Saat Tasarısı'nı sunmak için yaptığı konuşmadan birkaç cümle aktaralım. Bu konuşmada kendisi, yukarıda yapılan alıntıda olduğu gibi, İngiltere sanayisinin sadece bir kısmını kapsayan açıklamalarla işçiler hakkında sanayiciler tarafından daha henüz tekzip edilmemiş olan birtakım cinsiyet ve yaş bilgileri vermektedir. 1839'da, Britanya İmparatorluğu'ndaki 419.590 fabrika işçisinden 192.887'si ya da hemen hemen yarısı on sekiz yaşın altındaydı; 242.296'sı kadındı ve bunların da 112.192'si on sekiz yaşından küçüktüler. Böylece geriye on sekiz yaşından küçük 80.695 erkek işçi ve yetişkin 96.569 erkek işçi kalmaktadır ki, bu da bütün sayının dörtte birini bile oluşturmaz. Pamuk fabrikalarında bütün işçilerin % 56,25'i; yün fabrikalarında % 69,50'si; ipek fabrikalarında % 70,50'si ve keten eğirme fabrikalarında % 70,50'si kadındır. Bu rakamlar ne kadar çok erkek işçinin işten atıldığını kanıtlamaya yeterlidir. Ancak bu gerçeğin doğruluğunu görmek için en yakın fabrikaya gitmek gerekir. Baskısı altında oldukları şu anki sosyal düzenin tersine dönmesinin işçiler için yıkıcı sonuçlar doğuracağı böylece ortaya çıkmaktadır. Kadınların çalışması aileyi bir anda parçalar. Çünkü kadının fabrikada her gün on iki ya da on üç saat çalışmasıyla birlikte, kocasının da benzer süreyi aynı ya da başka bir yerde çalışarak geçirdiği düşünüldüğünde, çocukların hali ne olacaktır? Söyleyelim, vahşi otlar gibi büyüyeceklerdir. Çocuklar haftada bir şilin ya da on sekiz penny karşılığında bir yere bırakılırlar ve bu çocukların buralarda nasıl muamele gördüklerini tahmin etmek güç değildir. Sanayi bölgelerinde küçük çocukların uğradığı kazaların korkunç bir biçimde artmasının nedeni budur. Manchester'da sebebi bilinmeyen ölümleri tahkikle görevli memurun[8] dokuz aylık listeleri şunları göstermektedir. Yanmadan altmış dokuz ölüm, boğulmadan elli altı, düşmeden yirmi üç ve diğer nedenlerden yetmiş yedi olmak üzere toplam olarak kazalardan iki yüz yirmi beş ölüm.[9] Hâlbuki Liverpool'un sanayileşmemiş bölgelerinde on iki ay içinde ölümle sonuçlanan kaza sayısı, sadece yüz kırk altıdır. Maden kazaları, her iki rakamın da dışında tutulmuştur. Ve Manchester'da sebebi bilinmeyen ölümleri tahkikle görevli memurun Salford'da hiç bir yetkisi olmadığından, kıyaslamada adı geçen her iki yerin nüfusu aşağı yukarı aynıdır. *Manchester Guardian*, hemen her sayısında yanmadan kaynaklanan bir ya da daha fazla ölüm

8. Fabrika Araştırma Komisyonu'nun Raporu. Dr. Hawkins'in sözleri, s. 3.
9. 1843'de Manchester'da, hastaların yüz seksen dokuzu yanık nedeniyle revire getirilmişti (Ne kadarının ölümle sonuçlandığı belirtilmemiş. [İngilizce baskıda eksik.]).

haberi vermektedir. Genel olarak küçük çocuklar arasındaki ölüm oranının annelerin çalışmasıyla daha da çok arttığı açıktır ve inkâr edilemez. Doğumdan üç ya da dört gün sonra çoğu kez kadınlar, tabii ki çocuklarını arkada bırakarak, fabrikaya dönerler. Yemek saatlerinde koşa koşa eve gidip çocuğu beslemek ve bir şeyler yemek zorundadırlar. Bunun da ne tür bir beslenme olduğu açıkça ortadadır. Lord Ashley, çalışan birkaç kadının sözlerini aktarıyor:

> "Yirmi yaşındaki M. H.'nin iki çocuğu vardır. Küçüğü henüz bir bebektir, ona bakan diğeri ise biraz daha büyüktür. Anne, fabrikaya sabahleyin saat beş sularında gider ve geceleyin saat sekizde döner. Bütün gün boyunca göğüslerinden akan süt elbiselerini sırılsıklam eder." "H. W.'nun üç çocuğu vardır. Pazartesi sabah saat beşte gider ve cumartesi akşamı döner. Çocukları için o kadar çok şey yapması gerekir ki, sabaha karşı üçten önce yatağa giremez. Zaten o zaman bile iliklerine kadar ıslanmıştır ve bu halde çalışmak zorundadır." Kendisi şöyle demiştir: "Göğüslerim, bana dayanamayacağım kadar çok acı veriyorlar. Akan sütten sırılsıklam oldum."

Çocukları sakinleştirmek için uyuşturucu madde kullanılması, bu iğrenç sistemin teşvik ettiği bir şeydir ve sanayi bölgelerinde çok büyük bir yaygınlık kazanmıştır. Manchester'ın başkâtibi, bu geleneğin havaleden ileri gelen ölümlerin ana nedeni olduğu kanısındadır. Kadının çalışması, aileyi zorunlu olarak tamamen çözer ve bu çözülme aileye dayanan bugünkü toplumumuzda gerek ebeveyn, gerekse çocuklar için en kötü sonuçları doğurur. Çocuğuyla uğraşabilecek, ilk yılda ona sevgiyle bakabilecek vakti olmayan, onu çok az gören bir anne çocuk için gerçek bir anne olamaz, kaçınılmaz olarak ona karşı duygusuz kalır ve bir yabancıymış gibi ona sevgi gösteremez. Bu koşullar altında büyüyen çocukların ilerleyen yıllardaki aile hayatı da tam anlamıyla felakettir. Bu çocuklar yetiştikleri ailede asla kendilerini evlerinde hissedemezler. Çünkü yalnızlık içinde bir yaşama alışmışlardır ve bu yüzden de işçi sınıfında ailenin genel olarak bozulmasına katkıda bulunurlar. Çocukların çalışmasıyla da ailede buna benzer bir çözülme görülür. Ailelerine mal olduklarından çok daha fazlasını kazanmaya başladıklarında haftadan haftaya, ancak kalacak yer ve yemek için ailelerine belirli bir miktar bırakıp kalanı kendilerine saklarlar. Bu, çoğu kez çocuklar on dört ya da on beş yaşındayken olur.[10] Kısacası çocuklar kendilerini kurtarırlar ve baba evlerini hoşlarına gitmediğinde değiştirdikleri bir pansiyon gibi görürler.

---

10. Fabrika Araştırma Komisyonu'nun Raporu, Power'in Leeds üstüne yazdığı Rapor; Tufnell'in Manchester üstüne yazdığı rapor, s. 17, v.d.

Birçok durumda kadının çalışmasıyla aile tamamen çözülmez, ama tersine döner. Kadın aileyi geçindirir, koca ise evde oturur, çocuklara bakar ve etrafı temizler. Bu duruma sık sık rastlanır. Sadece Manchester'da ev işlerine mahkûm edilen böyle yüzlerce erkekten söz edilebilir. Diğer sosyal koşullar aynı kalırken, aile içindeki bütün ilişkilerin böyle tersine dönmesinin işçiler arasında nasıl bir kızgınlık yarattığı kolaylıkla tahmin edilebilir. Önümde İngiliz işçisi Robert Pounder -Baron's Buildings, Woodhouse, Moorside, Leeds (burjuvazi kendisini burada bulabilir; adresi tam olarak veriyorum)- tarafından Oastler'a yazılmış bir mektup var.[11] İş arayan bir işçinin Lancashire St. Helens'te eski bir arkadaşına nasıl rastladığını anlatıyor. Onu rutubetli, içler acısı, hemen hiç eşya bulunmayan bir evde bulmuş.

"Onu orada eşyasız, pis, rutubetli bir mahzende buldu. Arkadaşım içeri girdiğinde, zavallı Jack ateşin yanında oturmaktaydı. Ne yaptığını tahmin edin? Orada oturmuş, bir tığla karısının çoraplarını tamir ediyordu; eski arkadaşını kapıda görür görmez elindekileri saklamaya çalıştı. Ama Joe, bu benim arkadaşımın adıdır, görmüştü bir kere ve şöyle demişti: 'Jack, ne yapıyorsun orada? Karın nerede? Neden... bu senin işin mi?' Zavallı Jack utanmıştı ve şöyle cevap verdi: 'Hayır. Biliyorum, bu benim işim değil. Ama zavallı karım fabrikada. Sabahleyin beş buçukta çıkmak zorunda kalıyor ve akşam sekize dek çalışıyor. Döndüğünde de öylesine yorgun oluyor ki, evdeki işlerin hiç birini yapamıyor. Onun için elimden geldiğince ona yardım etmeye çalışıyorum. Zaten benim de işim yok. Üç yıldır da işsizim. Yaşadığım sürece de bir daha işim olmayacak.' Ve böyle söyleyerek ağlamaya başladı. 'Buralarda kadınlar ve çocuklar için çokça iş var,' dedi Jack, 'ama erkekler için yok. Yolda giderken yüz sterlin bulman, bir erkek için iş bulmandan daha kolay. Ama ne senin, ne de bir başkasının beni karımın çoraplarını tamir ederken göreceğine asla inanmazdım. Çünkü pis bir iş bu. Ama o, zar zor duruyor bacaklarının üstünde. Korkarım çok geçmeden yatağa düşecek. O zaman halimiz ne olur bilmiyorum. Çünkü uzun süreden beri o evin erkeği, bense kadınıyım. Kötü bir durum bu Joe,' dedi ve acı acı ağlamaya başladı. 'Her zaman böyle değildi.' 'Yok canım,' dedi Joe, 'peki işin olmadığı zaman nasıl oldu da değişmedin?' 'Elimden geldiğince anlatacağım sana Joe. Her şey yeterince kötüydü. Biliyorsun, evlendiğim zaman bizi geçindirecek kadar bir işim vardı ve yine bilirsin tembel biri değildim.' 'Hayır, değildin.' 'Dayalı döşeli bir evimiz vardı ve Mary'nin işe gitmesi gerekmiyordu. Ben her ikimiz için de çalışıyordum. Ama şimdi *dünya tersine döndü. Mary'nin işe gitmesi,* benimse evde oturup çocuklara bakmam, etrafı süpürüp çamaşırları yıkamam, yemek pişirmem ve sökükleri dikmem gerekiyor. Zavallı kadın, geceleri eve döndüğünde bitkin bir halde oluyor. Bilirsin Joe, başka türlü bir hayata alışık olan biri için zor bu.' 'Evet oğlum, zor.' Ve sonra Jack tekrar ağlamaya başladı. Hiç evlenmemiş olmayı, hatta doğmamış olmayı istediğini söyledi. Ama Mary ile evlendiklerinde bu hale düşeceklerini hiç düşünmemişti. 'Bu yüzden çok ağladım,'

11. Bu mektup Almanca'dan tekrar çevrilmiştir. Orijinal imlâya ve Yorkshire lehçesine uyulmamıştır.

dedi Jack. Joe bütün bunları duyduktan sonra fabrikalara, patronlara, hükümete daha çocukken fabrikada öğrenmiş olduğu bütün bedduaları ettiğini anlattı bana."

Bu mektupta anlatılanlardan daha akıldışı bir durumu kim tahayyül edebilir? Ama erkeği cinsiyetsizleştiren, kadını kadınlığından eden, ne erkeğe gerçek bir kadınlık, ne de kadına gerçek bir erkeklik veren, her iki cinsi ve onlarla birlikte insanlığı da utanç verici bir bayağılığa düşüren bu durum, övgüye değer uygarlığımızın en son durağı ve yüzlerce kuşaktır onların durumlarını ve yaşamlarını düzeltmek için verilen bütün mücadelelerin ve gösterilen bütün gayretlerin en son başarısıdır. Bütün emeğirnizin ve çalışmamızın böylesi bir aşağılanma ile sonuçlandığını gördüğümüzde ya insanlıktan, onun amaçlarından ve gayretlerinden umudumuzu kesmeliyiz ya da insanların şimdiye dek kurtuluşu ters bir yönde aramış olduğunu kabul etmeliyiz. Cinsiyet konumunun tamamen tersine dönmesinin her iki cinsin de baştan beri yanlış konuma oturtulmasıyla gerçekleştiğini de kabul etmeliyiz. Fabrika sistemiyle kaçınılmaz olarak ortaya çıkan kadının erkek üstündeki hâkimiyeti, eski zamanların erkek egemen düzeni kadar insanlık dışıdır. Kadın şimdi hâkimiyetini geçimin büyük bir kısmını, hatta tamamını kendisinin sağladığı gerçeğine dayandırıyorsa bundan çıkarılması gereken sonuç, bu hâkimiyet toplumunun gerçek dışı ve mantıksız olduğudur. Çünkü ailenin bir üyesi sürekli olarak kendisinin daha büyük katkıda bulunduğunu söyleyerek hakaret dolu bir öğünme içine girmiştir. Bugün toplumumuzun aile yapısı çözülüyorsa, bu çözülme, tabanda bu aileyi bir araya getiren bağın aile sevgisi değil, sahte bir hâkimiyet toplumu görünümüne bürünmüş özel çıkarlar olduğunu göstermektedir. Aynı ilişki daha önce belirtildiği gibi sadece yatacak yer parası vermeyip işsiz anne ve babanın[12] bütün geçimini sağlayan çocuklar için de geçerlidir. Fabrika Araştırma Komisyonu'nun Raporu'nda Dr. Hawkins, bu tür ilişkilere çok sık rastlanıldığını ve bunların özellikle Manchester'da dikkat çektiğini belirtiyor. Bir önceki durumdaki kadının rolüne benzer biçimde bu durumda da çocuklar evin efendisidir ve Lord Ashley konuşmasında buna bir örnek vermektedir:[13] Bir adam iki kızını meyhaneye gittikleri için azarladı; onlar ise artık kendisinden

12. Fabrikalarda ne kadar çok evli kadının çalıştığı bir imalâtçının verdiği şu bilgiden de anlaşılmaktadır: Lancashire'da 412 fabrikada 10.721 evli kadın çalışmaktaydı; bu kadınların kocalarının sadece 5.314'ü fabrikalarda, 8.927'si çeşitli yerlerde çalışmaktaydı, 821'i tamamen işsizdi, 659'unun durumu hakkında bilgi edinilememişti. Daha doğrusu, her fabrikada iki, hatta bazen üç erkeğe karıları bakıyordu.
13. Avam Kamarası, 15 Mart 1844.

emir almak istemediklerini belirterek şöyle cevap verdiler: "Allah seni kahretsin, sana bakmak zorundayız!" İşlerinden kazandıkları parayı kendilerine ayırmaya karar vererek aile yuvasını terkettiler, anne ve babalarını kaderleriyle başbaşa bıraktılar.

Fabrikalarda büyüyen evlenmemiş kadınlar, evlenmiş kadınlardan daha iyi durumda değildirler. Dokuz yaşından beri fabrikada çalışan bir kızın ev işlerinden anlayacak durumda olmadığı açıkça ortadadır ve bunun sonucu olarak da kadın işçiler, ev kadınları olarak tamamen tecrübesiz ve işe yaramaz haldedirler. Yün örmesini ya da dikiş dikmesini, yemek pişirmesini, çamaşır yıkamasını bilmezler. Bir ev kadınının en doğal görevlerine bile alışık değildirler ve bakacak küçük çocukları olduğunda, bu konuda en ufak fikirleri bile yoktur. Fabrika Araştırma Komisyonu'nun Raporu bu konuda bir düzine örnek vermektedir. Lancashire'm Komisyon üyesi Dr. Hawkins kendi fikirlerini şöyle açıklıyor:[14]

> "Kızlar erken yaşta ve düşünmeden evlenirler. Ev hayatının basit yükümlülüklerini öğrenmek için ne araçları, ne vakitleri ne de fırsatları vardır. Bütün bunlara sahip olmuş olsalar bile evlilikte bu yükümlülükleri yerine getirebilmek için hiç vakit bulamazlar. Anne, çocuğundan günde on iki saatten fazla bir süre uzaktır. Çocuğa küçük bir kız ya da yaşlı bir kadın bakar. Bunun yanı sıra fabrika işçilerinin evleri çoğu kez, içinde hiç bir pişirme ya da yıkama kabı ya da bir şeyler dikmek ve tamir etmek için gerekli gereç bulunmayan, hayatı kabul edilebilir ve uygar yapan, ev hayatım cazip kılan her şeyden yoksun bir mahzendir. Bu ve başka nedenlerden ve özellikle küçük çocuklara daha iyi yaşama fırsatı sunacağından dolayı evli kadınların fabrikalardan uzak kalacağı günlerin gelmesini umutla temenni ediyorum."[15]

Ancak bu sorunlar diğerleriyle kıyaslandığında önemsiz kalır. Kadınların fabrikalarda çalışmasının ahlâkî sonuçları daha da kötüdür. Her iki cinsten ve her yaştan birçok insanın tek bir odaya tıkılmaları, hiçbir ahlâkî ve aklî eğitim görmemiş olan insanların küçük bir yerde toplanmaları ve kaçınılmaz temas, kadın karakterinin uygun bir biçimde gelişebilmesi için planlanmamıştır. Sanayici bu soruna dikkat etse bile, ancak skandallar ortaya çıktığında işe karışabilir. O, bozuk ahlâklı insanların daha ahlâklı olanlar ve özellikle de gençler üzerindeki sürekli, ama göze pek çarpmayan etkisini bilemez ve sonuç olarak da önleyemez. Ama en zararlı olanı da bu etkidir. 1833 raporunda

---

14. Fabrika Araştırma Komisyonu'nun Raporu, s. 4.
15. Daha fazla örnek ve bilgi için Fabrika Araştırma Komisyonu'nun Raporu ile karşılaştırın. Cowell Evidence, s. 37, 38, 39, 72, 77, 50; Tufnell Evidence, s. 9, 15, 45, 54, v.d.

birçok tanık tarafından fabrikalarda kullanılan dil, "edepsiz", "kötü", "iğrenç" olarak nitelendiriliyordu.[16] Bu, büyük kentlerde büyük ölçekte tanık olduğumuz sürecin küçük ölçekli görünümüdür. Nüfusun merkezîleşmesinin ister büyük bir kentte olsun ister küçük bir fabrikada olsun, benzer insanlar üstünde benzer bir etkisi vardır. Fabrika ne denli küçük olursa, insanlar o denli yoğun biçimde oraya tıkılırlar ve temas da o denli kaçınılmaz olur. Bunun sonuçlan hiç de hoş değildir. Buna tanık olan Leichesterli biri, kızının fabrikaya gitmesindense dilenmesini tercih ettiğini, fabrikaların tam anlamıyla cehenneme benzer yerler olduklarını ve kasabadaki birçok fahişenin bu durumlarını fabrikadaki işlerine borçlu olduklarını söyledi.[17] Manchesterlı bir başkası, "Fabrikada çalışan genç işçilerin on dörtle yirmi yaş arasında olan dörtte üçünün iffetsiz olduklarını söylemekte tereddüt etmedi."[18] Komisyondan Cowell, fabrika işçilerinin ahlâkının genel olarak işçi sınıfının ahlâk ortalamasının altında olduğunu kendi fikri olarak belirtiyor[19] ve Dr. Hawkins[20] şöyle diyor:

> "Cinsel ahlâk üstüne yapılacak bir hesabın rakamlara indirgenmesi neredeyse imkansızdır. Ama kendi gözlemlerime, konuştuğum kişilerin genel fikirlerine ve bütün tanıkların söylediklerine güvenirsem, şunu belirtebilirim ki, fabrika yaşamının genç kadınların ahlâkı üstündeki iç karartıcı etkileri kendini zorla kabul ettiriyor."

Üstelik fabrika esaretinin, diğerleri gibi, hatta onlardan çok daha fazla patrona *jus primae noctis* (ilk gece hakkını) verdiği kolaylıkla düşünülebilir. Bu konuda da işveren, işçilerinin kişilikleri ve cazibeleri üstünde tam bir hâkimiyete sahipti. Yüz olayın doksan dokuzunda olmasa bile on olayın dokuzunda, iffetli kalmak için zaten güçlü nedenleri olmayan kızların bütün direnişlerini kırmak için işten atılma tehdidi yeterlidir. Eğer patron yeterince rezilse, ki resmî raporlar böyle birkaç olayı belirtiyorlar, fabrika aynı zamanda patronun haremidir. Bütün sanayicilerin bu hakkı kullanmamaları ise kızların durumunu değiştirmez. Sanayinin ilk dönemlerinde, işverenlerin çoğu eğitimsiz ve toplumdaki iki yüzlülüğe karşı kayıtsız kalan sonradan görme zenginlerken, "kazanılmış" hakları kullanmanlarına mani olacak hiç bir şeye izin vermediler.

---

16. Cowell Evidence, s. 35, 37.
17. Power Evidence, s. 8.
18. Cowell Evidence, s. 57.
19. Cowell Evidence, s. 82.
20. Fabrika Araştırma Komisyonu'nun Raporu, s. 4, Hawkins.

Fabrika işinin, kadının cinsel sağlığı üstünde yaptığı etki hakkında doğru bir yargıya ulaşabilmek için önce çocukların işini, sonra da işin kendi niteliğini göz önünde bulundurmak gerekir. İmalât sanayisinde ilk günlerden beri, daha sonraları irileşecek olan makinelerin küçüklüğü nedeniyle çocuklar çalıştırıldı. Hatta ıslahanelerden çok sayıda çocuğun sanayiciler tarafından birkaç aylığına kiralandığı olmuştu. Bunlara yatacak yer, yemek ve elbise verildi. Bu çocuklar kendilerine karşı kayıtsız kalan ve barbarca davranan efendilerinin köleleriydiler. Daha 1796'larda Dr. Percival ve Sir Robert Peel (Bakan Peel'in babası ve pamuk sanayicisi) aracılığıyla bu iğrenç duruma karşı halkın tepkisi öyle heyecanlı bir biçimde ifade edildi ki 1802'de birçok sorunu ortadan kaldıran Çıraklar Tasarısı parlamentodan geçti.[21] Serbest çalışanların gittikçe artan rekabeti eski çıraklık sistemine yavaş yavaş son verdi. Büyük kentlerde fabrikalar inşa edildi, büyük çapta makineler kuruldu ve çalışma odaları daha havadar ve sağlığa uygun hale getirildi. Yavaş yavaş gençler ve yetişkinler için işler çıktı ortaya. Fabrikalardaki çocuk sayısı biraz azaldı ve çocukların işe başladıkları yaş biraz yükseldi. Artık fabrikalarda sekiz ya da dokuz yaşın arasında çalışan çocuk sayısı çok azalmıştı. İleride göreceğimiz gibi daha sonraları bunları aç gözlü burjuvaziden korumak için birkaç kez devlet müdahelesi oldu.

İşçi sınıfının ve özellikle fabrika işçilerinin çocukları arasındaki büyük ölüm oranı, bu çocukların hayatlarının ilk birkaç yılını ne denli gayri sıhhî koşullar altında geçirdiklerinin bir kanıtıdır. Tabiî ki bu etkiler, yaşayan çocuklar için de geçerlidir ama ölüp gidenler üstündeki kadar etkili değildirler! En iyi durumlarda sonuç, hastalığa kolay yakalanma eğilimi ya da gelişimin durmasıdır. Bunun sonucunda çocuk normal fizikî gücünü yitirir. Sefalet, yoksulluk, değişen koşullar, soğuk ve rutubet içinde yeterince giysisi olmadan ve gayri sıhhî konutlarda yetişen bir fabrika işçisinin dokuz yaşındaki çocuğu, sağlıklı koşullar altında yetişen bir çocuğun çalışma gücüne sahip olmaktan çok uzaktır. Dokuz yaşından on üç yaşına dek, günde altı buçuk saat (eskiden sekiz, ondan da önce on iki-on dört, hatta on altı saatti) çalışmak için fabrikaya gönderilir, on sekiz yaşına gelene dek de günde on iki saat çalışır. Halen var olan zayıflatıcı etkiler üstüne bir de iş ekleniyor. Dokuz yaşındaki bir çocuğun fabrika işçisinin çocuğu bile

21. 1802 Yasası, çocuk çırakların günlük çalışmalarını 12 saat olarak kısıtlıyor ve bunların gece çalıştırılmalarını yasaklıyordu. Ancak bu yasa, sadece pamuk ve yün sanayisinde uygulandı. Bu konuda hiç bir kontrol olmadığı için, fabrika sahipleri tarafından hiç önemsenmiyordu.

olsa günde altı buçuk saatlik bir çalışmaya, gelişiminde açıkça bu nedene bağlı etkiler meydana gelmeden dayanabileceği öne sürülemez. Ayrıca çoğu kez sıcak ve rutubetli ağır fabrika havasının, onun sağlıklı gelişimine hiç bir katkısı olmadığı da apaçıktır. Her ne durumda olursa olsun çocukların sadece bedensel ve zihinsel gelişimlerine ayrılacak olan vakitlerinin insafsız burjuvazinin hırsı için harcanması ve sanayicilerin yararına onları harabetmek için çocukların okuldan ve temiz havadan uzaklaştırılmaları affedilemez. "Eğer çocukları fabrikalarda çalıştırmazsak onlar, gelişimleri için uygun olmayan koşullar altında kalır" diyor burjuvazi. Ve bu da genellikle doğrudur. Ama bu kanıt burjuvazinin işçi sınıfının çocuklarını ilkin kötü koşullar altında bırakmasının ve sonra da bu kötü koşulları kendi çıkarı için kullanmasının; fabrika sistemi gibi suçu büyük bir yöntemi kurtuluş olarak göstermesinin ve bugünün günahını dünün günahıyla affettirmeye çalışmasının bir ifadesi değildir de nedir? Eğer Fabrika Yasası bir dereceye kadar ellerini ayaklarını bağlamasaydı aslında sırf işçi sınıfının iyiliği için fabrikalar kuran bu "insancıl", bu "cömert" burjuvaların işçilerin çıkarlarını nasıl koruyacaklarını görecektiniz! Şimdi fabrika müfettişi burunlarının dibinde dikilmeden önce nasıl davrandıklarını görelim. 1833 Fabrika Araştırma Komisyonu'nun Raporu'nda kendilerinin kabul ettikleri tanıklıklar onları suçlu çıkarmaya yetecektir.

Merkez Komitesi'nin Raporu, imalâtçıların çok seyrek olarak beş, çoğu kez altı, sık sık yedi ve genellikle sekiz-dokuz yaşlarındaki çocukları çalıştırdıklarını; yemekler ve aralar hariç çalışma gününün çoğunlukla on dört-on altı saat sürdüğünü; sanayicilerin, ustabaşılarının çocukları dövmesine ve onlara kötü muamele etmesine izin verdiklerini ve hatta bu işi kimi zaman kendilerinin de yaptıklarını anlatıyor. Bundan başka, on altı yaşındaki bir kaçağın arkasından giden, onu geri dönmeye zorlayarak atının önünde koşturan ve bütün yol boyunca onu kırbacıyla döven bir İskoç imalâtçısını da anlatıyor.[22] İşçilerin bu tür durumlara daha fazla karşı koydukları büyük kentlerde bu olaylar tabiî ki daha az oluyor. Ama bu uzun çalışma saatleri bile kapitalistlerin hırsını tatmin etmiyor. Onların amaçları, binalarda ve makinelerde işlettikleri sermayenin en yüksek kazancı getirmesi ve her aracın olabildiğince etkin bir biçimde kullanılması idi. Böylece sanayiciler, o rezil gece çalışma sistemini getirdiler. Bazıları, her bir vardiyada bütün fabrikayı dolduracak kadar çok işçi işe aldı-

22. Stuart Evidence, s. 35.

lar ve bir grup işçiyi gündüz on iki saat, diğer grubu da gece on iki saat çalıştırdılar. Gündüzleri ne denli çok uyunursa uyunsun, gece uykusundan sürekli bir biçimde mahrum kalmanın küçük çocukların çehrelerinde ve hatta gençlerle yetişkinlik çağındaki işçilerin sıhhatleri üstünde yaptığı etkiyi anlatmaya gerek yok. Bütün beden yapısının genel olarak zayıflaması ve halsiz düşmeyle birlikte tüm sinir sisteminin bozulması, içkiye ve düzensiz cinsî münasebetlere olan arzunun artması kaçınılmaz sonuçlardır. Bir sanayici fabrikasında gece vardiyasının devam ettiği iki yıl içinde doğan gayrımeşru çocuk sayısının iki misline çıktığını ve ortaya çıkan genel ahlâksızlıktan dolayı gece işçi çalıştırmaktan vazgeçmek zorunda kaldığını söylüyor.[23] Daha da barbar olan diğerleri, birçok kişinin haftada birkaç kez hiç durmadan otuz-kırk saat çalışmasını istiyorlar, gece vardiyası tam vardiya sayılmadığından ve sadece işçilerin bir kısmının yerini alacağı hesaplandığından, onların günde sadece birkaç saat uyumalarına izin veriyorlardı.

Komisyonun bu barbarlığı konu alan raporu bu konuda bütün bildiklerimi gölgede bırakıyor. Burada anlatılanlara hiçbir yerde rastlanamaz. Bununla beraber, burjuvazinin sürekli olarak komisyonun tanıklığının kendilerinden yana olduğunu iddia ettiğini göreceğiz. Bu hainliklerinin sonuçları gecikmeden ortaya çıkmıştır. Komisyon üyeleri, sakatlıkları uzun çalışma saatlerinden kaynaklı topal birçok insan gördüklerini belirtiyorlar. Sakatlık genellikle omurganın kaymasından ve bacakların çarpıklığından ileri geliyor ve Leeds'deki M. R. C. S. (Kraliyet Tıp Akademisi Üyesi) Francis Sharp bunu şöyle anlatıyor:[24]

> "Leeds'e gelmeden önce bir insanın kalça kemiğinin alt kısmının böylesine garip bir biçimde deforme olduğunu hiç görmemiştim. İlk bakışta bunu raşitizm sanmıştım ama, hastaneye gelen hastaların çokluğu, hastalığın genellikle çocukların raşitizme yakalanmadıkları bir yaşta (sekiz ilâ on dört arasında) kendini göstermesi ve özellikle hastalığın çocuklar fabrikalarda işe başladıktan sonra ortaya çıkmış olması bu fikrimin değişmesine sebep oldu. Böyle yüzlerce vaka gördüm ve bütün samimiyetimle bu hastalıkların aşırı çalışmadan kaynaklandığını belirtebilirim. Bildiğim kadarıyla bütün bu çocuklar fabrikalarda çalışıyorlardı ve bu kötü durumu bu sebebe bağlıyorlardı. Açıkça görüldüğü gibi, çok uzun süre ayakta durmaktan kaynaklanmış omurga bükülmesi ile ilgili en aşağı üç yüz vakaya rastladım."

23. Tufnell Evidence, s. 91.
24. Dr. Loudon Evidence, s. 12, 13.

On sekiz yıldan beri Leeds hastahanesinde doktorluk yapmakta olan Dr. Hey'in anlattıkları da buna benziyor:[25]

> "Fabrika işçileri arasında omurganın deforme olması vakalarına çok sık rastlanıyor. Bunların bazıları sadece aşırı çalışmadan kaynaklanmaktadır, diğerleriyse uzun saatler çalışmanın zaten zayıf olan ya da kötü beslenmeyle zayıflayan bedenler üzerindeki etkileridir. Deformasyonlara, hastalıklardan daha fazla rastlamyor. Dizler içeri göçüyor, kemiklerle diğer organları tutan bağlar gevşiyor ve zayıflıyor, bacaklardaki uzun kemikler bükülüyor. Bu uzun kemiklerin özellikle kalın olan uçları daha çabuk bükülüyor ve oransız olarak gelişiyor. Hastalar, genellikle uzun çalışma saatlerinin uygulandığı fabrikalardan geliyor."

Bradford'da doktor olan Beaumont ve Sharp da buna benzer şeyler anlatıyorlar. Drinkwater, Power ve Dr. Loudon'un raporları buna benzer birçok deformasyon örnekleri ile dolu. Bu konuyla daha az ilgili olan Tufnell ve Sir David Barry'nin raporları da birkaç örnek vermekte.[26] Komisyonun Lancashire üyeleri Cowell, Tufnell ve Hawkins, fabrika sisteminin fizyolojik sonuçlarının bu yönünü hemen hemen tamamen ihmal etmişlerdi. Hâlbuki bu bölge, sakat sayısında Yorkshire'ı çok geride bırakmaktadır. Anlatıldığı gibi, omurga ve bacaklarda aynı deformasyonlara sahip üç ya da dört sakat insana rastlamadan Manchester'dan pek geçtiğim olmadı ve böylece onları sık sık yakından gözleme fırsatı buldum. Ayrıca Dr. Hey'in az önceki tarifine tamamen uyan ve geceleri uygulanan uzun iş saatleri nedeniyle işçiler arasında epeyce ün kazanmış bir kuruluş olan Pendleton'da, Bay Douglas'ın fabrikasında sakatlanan biriyle de şahsen tanıştım. Bu sakat insanların sakatlıklarının nereden geldiği bir bakışta anlaşılıyor. Hepsi birbirlerine benziyorlar; dizler içeri ve arkaya doğru bükük, ayaklar içeriye doğru dönük, bilekler şekilsiz ve kalın, omurga çoğu kez öne ya da bir tarafa doğru dönük. Ama bu işin şahı Macclesfield ipek bölgesinin hayırsever sanayicileridir ve bunda çok küçük çocukları, hatta beş ilâ altı yaşındakileri bile çalıştırmanın da etkisi vardır. Komisyondan Tufnell'in adı geçen raporunda, iki kızkardeşi de utanç verici bir şekilde sakatlanan ve bir gün aralarında Macclesfield'in en temiz ve düzgün sokakları da olmak üzere birçok sokakta sakatları saymış olan atölye şefi Wright'ın anlattıklarını buldum. Townley soka-

---

25. Dr. Loudon Evidence, s. 16.
26. Drinkwater Evidence, s. 72, 80, 146, 150 (iki kardeş); 69 (iki kardeş); 155, ve daha birçok yer. Power Evidence, s. 63, 66, 67 (iki olay), 68 (üç olay), 69 (iki olay) Leeds'de, s. 29, 31, 40, 43, 53, v.d. Loudon Evidence, s. 4, 7 (dört olay), 8 (birkaç olay). v.d. Sir D. Barry Evidence, s. 6, 8, 13, 21, 22, 44, 55 (üç olay), v.d. Tufnell Evidence, s. 5, 6, 16, v.d.

ğmda on, George sokağında beş, Charlotte sokağında dört, Wathercots sokağında on beş, Bank Top'da üç, Lors sokağında yedi, Mili Lane'de on iki, Great George sokağında iki, meyhanelerde iki, Park Green'de bir, Peckford sokağında iki sakat bulmuş. Bunların aileleri, hiç istisnasız, sakatlıkların ipek eğirme fabrikalarındaki aşırı çalışmadan kaynaklandığını söylüyorlardı. Bir erkek çocuğu öylesine sakatlanmıştı ki, merdiven çıkamıyordu; kızların da sırtları ve kalçaları şekilsizleşmişti.

Leeds'deki diğer doktor ve cerrahlar gibi Sir D. Barry'nin[27] de sık sık belirttiği bu aşırı çalışma daha başka sakatlıklar da doğurmakta ve özellikle düztabanlık gibi rahatsızlıkların ana kaynağı olmaktaydı.[28] Sağlam bir yapı, iyi beslenme ve diğer uygun koşulların genç işçilere bu barbarca sömürüye daha fazla direnme olanağı sağladığı yerlerde de en azından sırtta, kalçalarda ve bacaklarda ağrılar, eklem yerlerinde şişlikler, damar şişkinlikleri ile baldırlarda ve kalçalarda sürekli yaralar görmekteyiz. Bu hastalıklar hemen hemen bütün işçilerde görülebilir. Stuart, Mackintosh ve Sir D. Barry'nin raporları böyle yüzlerce örneği kapsamaktadır. Bu hastalıkların herhangi birine yakalanmamış tek bir işçiye bile rastlamadıklarını belirtiyorlar. Diğer raporlarda da bu hastalıkların sıklığı birçok doktor tarafından doğrulanıyor. İskoçya'yı kapsamakta olan raporlar, gerek Dundee ve Dunfermline'daki keten eğirme fabrikalarında, gerekse Glasgow ve Lanark'daki pamuk fabrikalarında on üç saatlik bir iş gününün erkekler ve hatta on sekiz ilâ yirmi iki yaşındaki kadınlarda bu tür rahatsızlıklara yol açtığını şüphe götürmez bir şekilde ortaya koyuyor.

Bütün bu hastalıklar, sanayicilerin "hafif" olarak niteledikleri ve bu hafifliği nedeniyle de diğer tüm işlerden daha mahvedici sonuçlar doğuran fabrika çalışmasının doğası ile kolayca açıklanabilir. İşçilerin yapacağı bir şey vardır, o da bütün gün boyunca ayakta durmaktır. Bir pencere kenarına ya da bir sepetin üstüne oturanlar cezalandırılır. Bu sürekli olarak dik durma zorunluluğu, vücudun üst kısmının omurga, kalçalar ve bacaklar üzerine yaptığı bu sürekli basınç, kaçınılmaz olarak belirtilen sonuçları doğurur. Bu ayakta duruş, işin bir gereği değildir ve Nottingham'da işyerlerine sandalyelerin koyulmasıyla bu rahatsızlıklar ortadan kaldırılmış ve işçiler işgününün uzunluğuna artık karşı çıkmamaya başlamışlardır. Ama işçinin sadece burjuva için çalıştığı ve işini iyi yapmasından hiç bir çıkar sağlayamayacağı fabrikalarda, sandalyelerde geçirdikleri vakti sanayici için uygun ve karlı

27. Fabrika Araştırma Komisyonu'nun Raporu, 1836, Sir D. Barry Evidence, s. 21, (iki olay).
28. Fabrika Araştırma Komisyonu'nun Raporu, 1836, Loudon Evidence, s. 13, 16, v.d.

olandan daha fazla tutmaları da muhtemeldir. Burjuva yararına hammaddenin daha az ziyan olması için, işçi sıhhatinden ve gücünden fedakârlık etmek zorundadır.[29] Fabrikalardaki kötü havayı soluyarak uzun süre ayakta durmak belirtilen rahatsızlıkların yanı sıra bütün yaşam enerjisinin de uçup gitmesine ve sonuç olarak genel rahatsızlıklara yol açar. Bazen rutubetli, bazen sıcak, hatta gerektiğinden çok daha sıcak olan fabrika havası, havalandırmanın çok iyi olmadığı durumlarda pis, ağır, oksijensiz, tozlu bir hale gelir ve hemen hemen her yer döşemeye yayılan makine yağının ekşimiş kokusu ile dolar. Sıcaklık nedeniyle işçilerin üzerinde ince giysiler vardır ve ısı düzensiz olduğu zamanlarda kolaylıkla soğuk alırlar. Hava akımından hoşlanmazlar, bütün fizikî fonksiyonları etkisi altına alan genel zayıflık, beden ısısını da düşürür ve bu durumun dışardan takviye edilmesi gerekir. İşte bu yüzden işçi bütün kapıları ve pencereleri kapalı, sıcak fabrika havasının içinde kalmayı tercih eder. Bu durumu dışardaki soğuk ve nemli havaya çıkıldığında ani bir ısı değişikliği izler. İşçilerin yağmurdan korunmak için hiç bir şeyleri yoktur, ıslak giysilerini kurularıyla da değiştirmezler ve bütün bunlar soğuk algınlıklarıyla sonuçlanır. İnsan, bu tür işlerde bazı bacak kasları dışında vücudun tek bir kasının bile gerçekten çalıştırılmadığını ve etkin bir şekilde kullanılmadığını; bütün bu koşulların gevşetici ve zayıflatıcı etkisini hiç bir şeyin değiştiremediğini; kaslara güç, liflere esneklik sağlayacak her tür etkiye muhtaç olunduğunu; gençliğinden beri işçinin bütün açık haya eğlencelerinden mahrum kaldığını düşündükçe, işçilerin hastalığa karşı koymakta yaşadığı güçlükleri, bütün yaşamsal faaliyetlerindeki genel çöküşü, zihinsel ve bedensel enerjilerindeki sürekli gevşemeyi gösteren Fabrikalar Raporu'ndaki doktor beyanlarına şaşmak olanaksızlaşıyor. Önce Sir D. Barry'nin söylediklerini dinleyelim:[30]

> "Fabrika işinin işçiler üzerinde yarattığı kötü etkiler şunlardır: 1 – Düzenli ve sürekli çalışan bir motor gücüyle işletilen makine hızına uyabilmek için, zihninsel ve bedensel çabayı kaçınılmaz olarak zorlama gerekliliği. 2 – Aşırı derecede uzun ve tekrarlanan sürelerde sürekli olarak ayakta durmak. 3 – Aşırı uzunluktaki çalışma saatlerinin sonucu olarak uykusuzluk, bacaklarda ağrı ve genel fizikî çöküntü. Bu etkenlere çoğu kez kalabalık, tozlu ya da rutubetli iş odalarının ağır havası, yüksek ısı ve sürekli terleme de ekleniyor. Böylece özellikle erkek çocuklar birkaç istisna dışında çok geçmeden çocukluklarının tazeliğini kaybediyorlar ve diğer çocuklardan daha soluk yüzlü ve daha zayıf oluyorlar. Çıplak ayaklarla killi toprağın

29. Leeds'de bir fabrikanın çalışma odalarına da sandalyeler konmuştu. Drinkwater Evidence, s. 80.
30. Sir D. Barry tarafından verilen Genel Rapor.

üstünde, tezgâhının başında oturan bir el dokumacısının çocuğu bile sık sık temiz hava alabildiği için onlardan daha sağlıklıdır. Ama fabrikada çalışan bir çocuğun yemek vaktinden başka hiç boş vakti olmuyor ve fabrikaya gidiş gelişinden başka temiz hava soluyacak zamanı kalmıyor. Yetişkin tüm erkek eğiriciler soluk yüzlü ve zayıf oluyorlar ve çoğu kez iştahsızlıktan ve hazımsızlıktan şikâyet ediyorlar. Çocukluktan başlayarak fabrikaların içinde büyüdüklerinden ve çok azı uzun boylu, atletik yapılı insanlar olduklarından, işlerinin bir erkek yapısının gelişimine hiç de uygun olmadığı sonucu doğrulanıyor. Kadınlar bu işe çok daha iyi dayanıyorlar." (Çok doğru, ama daha sonra göreceğimiz gibi onların da kendilerine özgü hastalıkları var.)

Power da buna benzer şeyler söylüyor:[31]

"Bradford'daki fabrika sisteminin çok sayıda insanı sakat bıraktığını, uzun süreler çalışmanın insan fiziği üstünde yaptığı etkinin gerçek bir şekil bozukluğundan başka genel olarak yetersiz bir büyüme, kasların gevşemesi ve bütün yapının zayıflaması gibi sonuçlar doğurduğunu belirtebilirim."

Daha önce alıntı yaptığımız Leeds'deki Cerrah F. Sharp da Power'la aynı fikirde:[32]

"Scarborough'dan Leeds'e geldiğimizde, çocukların genel görünüşlerinin zayıf, yüzlerinin çok daha soluk olduğu hemen gözüme çarptı. Buradaki çocukların kaslarının Scarborough ve çevresine göre çok daha güçsüz olduğu dikkatimi çekti. Birçok çocuğun yaşına göre olağanüstü küçük olduklarını da gördüm. Çok sayıda sıraca, karın zarı iltihabı ve hazımsızlık vakalarıyla karşılaştım ve tıpla meşgul olan bir insan olarak, bunların kuşkusuz ki fabrikada çalışmaktan ileri geldiğini düşünüyorum. Uzun saatler çalışmanın sinirleri zayıflattığına ve böylece birçok hastalığa sebep olduğuna inanıyorum. Sürekli olarak kırsal bölgelerden insanlar gelmeseydi, fabrika işçilerinin durumu çok geçmeden tamamen kötüleşecekti."

Bradford'da cerrah olan Beaumont da bu tür şeyler anlatıyor.

"Kanımca, buralardaki fabrikalarda geçerli olan çalışma sistemi bütün organizmada garip bir gevşeme yaratıyor ve böylece çocukları salgın ve arızî hastalıklara karşı aşırı derecede hassas yapıyor. Fabrikaların her tür havalandırma ve temizlik tedbirinden yoksun oluşunu, mesleğim süresince sık sık karşılaştığım salgın hastalıklara karşı aşırı hassasiyetin ve eğilimin başlıca nedeni olarak görüyorum."

Dr. Ray da bu konuda tanıklık ediyor:

---

31. Power'in Raporu, s. 74.
32. İngiltere'de cerrahlar da doktorlar gibi bilimsel bir eğitimden geçiyorlar ve genel olarak tıbbî ve cerrahî uygulamalar yapıyorlardı. Cerrahlar genel olarak, çeşitli nedenlerden dolayı, doktorlara tercih edilirler.

"1 – En iyi koşullar altında fabrika sisteminin, çocukların sağlığı üstündeki etkilerini gözleme fırsatı elde ettim (Fabrika doktorluğu yaptığı bölgenin en düzenli işletmesi olan Bradford'daki Wood fabrikasında). 2 – Bu en iyi koşullar altında bile bu etkiler muhakkak ki sağlığa son derece zararlıdır. 3 – 1842 yılında Wood fabrikasında çalışan çocukların beşte üçü tarafımdan tedavi edildiler. 4 – Bu sistemin en kötü etkisi deformayonların çokluğu değil, zayıf ve hastalıklı bünyelerdir. 5 – Bütün bunlar, Wood fabrikasında çocukların çalışma saatleri ona indirildikten sonra büyük ölçüde düzeldi."

Bütün bu kişilerden alıntı yapan komisyon üyesi Dr. Loudon da şöyle diyor:

"Çocukların akıl almaz biçimde uzun süreler çalıştırıldıklarının ve yetişkinlerin de her insanın tahammül edemeyeceği bir iş yükü altında kaldıklarının açıkça ortaya konduğunu sanıyorum. Bunların sonucunda birçok insan vaktinden önce ölüyor ve diğerleri de geri kalan yaşamlarını hastalıklı, sakat geçirmek zorunda kalıyorlar. Olaya fizyolojik açıdan bakıldığında, hayatta kalabilenlerin sarsılmış yapılarından, bozuk, zayıf bir kuşağın doğacağı korkusu da hiç temelsiz değildir."

Ve nihayet Manchester hakkında Dr. Hawkins şöyle diyor:

"Birçok yolcunun bir Manchesterlının gözüne çok olağan gelen, özellikle işçi sınıfında görülen kısa boyluluğa, zayıflığa ve solgunluğa şaşırdığına inanıyorum. Gerek biçim, gerekse renk olarak ulusal standardlardan sapmanın bu kadar açıkça göze çarptığı bir kenti ne büyük Britanya'da ne de Avrupa'da hiç görmedim. Buradaki evli kadınlar İngiliz kadınının belirleyici özelliklerinden tamamen yoksundur. Manchester fabrikalarında bana gösterilen birçok kız ve erkek çocuğun soluk benizli ve bitkin bir halde olduklarını itiraf etmeliyim. Yüzlerindeki ifadede, gençlerde her zaman görülen hareketlilikten, canlılıktan ve neşeden en ufak bir iz bile kalmamıştı. Bana cumartesi ve pazar günleri canlarının açık havaya çıkmayı istemediğini, evde sessizlik içinde oturmayı tercih ettiklerini söylediler."

Belki tam olarak uymayacak buraya ancak gene de Hawkins'in raporundan önemli olduğunu düşündüğüm başka bir pasaj ekliyorum:

"Aşırılık, taşkınlık ve ihtiyatsızlık işçi nüfusunun başlıca kusurlarındandır. Bunların nedenlerinin, bugünkü sistem içinde oluşan ve kaçınılmaz olarak ondan doğan alışkanlıklar olduğu kolayca görülebilir. Hazımsızlığın, asabiyetin ve genel bir takatsizliğin bu sınıfı büyük ölçüde etkilediği herkes tarafından kabul edilen bir gerçek. On iki saatlik tekdüze bir çalışmadan sonra bir çeşit uyarıcıya ihtiyaç duymak da çok doğal bir şey. Yukarda adı geçen hastalıklı koşullara, bir de her zamanki bıkkınlık eklenince insanlar hızla ve tekrar tekrar alkollü içkilere sığınacaklardır."

Doktorların ve komisyon üyelerinin bütün bu söylediklerine, raporlar yüzlerce örnek vermektedir. İşin, genç işçilerin büyümesinin önünde büyük bir engel oluşturduğunu yüzlerce kişi kanıtlamaktadır. Cowell; bir Pazar Okulu'nda on yedi yaşındaki kırk altı gençten, fabrikalarda çalışan yirmi altısının ortalama kırk yedi buçuk kilo, fabrikalarda çalışmayan yirmisinin de ortalama elli üç buçuk kilo geldiğini söylemektedir. İşçilere karşı oluşturulan patron muhalefetinin lideri Manchesterlı büyük sanayicilerden biri, –sanırım Robert Hayd Greg– bir seferinde, eğer bugünkü koşullar süregiderse Lancashire işçilerinin çok geçmeden pigme ırkına dönüşeceğini söylemişti.[33] Orduya asker kaydeden bir memur,[34] işçilerin askerlik hizmetine pek uygun olmadıklarını, zayıf ve sinirli göründüklerini ve çoğu kez çavuşlar tarafından geri çevrildiklerini belirtmişti. Manchester'da boyu bir yetmişi geçen çok az kişi bulabilmişti, burada insanlar çoğunlukla bir altmış üç ya da altmış beş boyunda oldukları halde, tarımsal bölgelerde çoğu kişi ortalama bir yetmiş boyundaydı.

İçinde yaşadıkları ve çalıştıkları koşulların sonucu olarak erkekler çok erken yıpranırlar. Çoğu kırk yaşında artık çalışamayacak hale gelir, birkaçı kırk beşine kadar dayanır, ama elli yaşında çalışan hemen hemen hiç kimse yoktur. Bunun nedeni sadece vücut yapısının genel olarak zayıflaması değil, işçinin çoğu kez tüm dikkatini ince paralel iplikler üstünde toplaması ve gözü çok fazla yoran iplik eğirme işi sonucu gözlerinin bozulmasıdır.

Harpur ve Lanark'da birkaç fabrikada çalışan 1600 işçiden sadece 10'unun yaşı 45'in üstündeydi. Stockport ve Manchester'daki birkaç fabrikada çalışan 22.094 işçiden sadece 143'ü 45 yaşın üstündeydi. Bu 143 kişiden 16'sı özel bir hayırseverlik neticesi işe alınmıştı ve biri de bir çocuğun işini yapmaktaydı. 131 kişilik eğirici listesinde sadece 7 kişi 45 yaşın üstündeydi ve yine de bu 131 kişi iş istedikleri sanayiciler tarafından "çok yaşlı" oldukları gerekçesiyle geri çevrilmişlerdi. Bolton'da artık çalışmayan elli eğiriciden sadece ikisi 50 yaşın üstündeydiler ve geri kalanlarının yaş ortalaması 40'ı bulmamasına rağmen, hepsi yaşlarından dolayı işsiz kalmışlardı! Büyük bir sanayici olan Bay Ashworth, Lord Ashley'e yazdığı bir mektupta, kırk yaşlarına doğru eğiricilerin gerekli miktarda iplik hazırlayamadıklarını ve bu yüzden "bazen" işten atıldıklarını kabul etmektedir. Kırk yaşındaki işçilere "yaşlı kimseler" diyor![35] Komisyondan Mackintosh 1833 raporunda aynı şeyleri söylüyordu:

33. Bu cümle rapordan alınmamıştır.
34. Tufnell, s. 59.
35. Hepsi Lord Ashley'in konuşmasından alınmıştır (Avam Kamarası'nın oturumu. 15 Mart 1844. [Almanca baskıya not]).

"Çocukların çalıştırılış tarzını gördükten sonra, hazırlıklı olmama rağmen belli bir yaşa gelmiş işçiler gerçek yaşlarını söylediklerinde inanamadım. O kadar erken yaşlanıyorlar ki!"

Çoğunlukla fabrika işçilerini tedavi eden Glasgowlu doktor Smellie, kırk yaşın onlar için oldukça ileri bir yaş olduğunu söylüyor.[36] Aynı kanıtlara başka yerlerde de rastlanabilir.[37] Manchester'da işçiler arasında bu erken yaşlanmaya o kadar sık rastlanıyor ki her işçi en az on-on beş yaş daha yaşlı gösteriyor. Hâlbuki refah içindeki sınıflarda gerek erkekler gerekse kadınlar, eğer fazla içki içmezlerse, görünüşlerini mükemmel bir şekilde koruyorlar.

Fabrika işinin kadın yapısı üzerindeki etkisi gariptir ve dikkat çeker. Uzun süre çalışmadan ileri gelen deformasyonlar kadınlar arasında çok daha ciddidir. Leğen (kalça) kemiğinin yetersiz gelişmesine ya da omuriliğin alt kesimindeki çarpıklığa bağlı olarak leğen deformasyonu görülür ve bu ciddi sonuçlar doğurur.

"Leğen (kalça) kemiğinin kusurlu gelişmesi ve bunun gibi diğer hastalıklarla karşılaşmama rağmen" diyor Doktor Loudon raporunda, "bu hastalıklara o kadar sık rastlanır ki, her doktorun bunları bu tür uzun çalışma sürelerinin olağan sonuçları olarak kabul etmesi gerekir ve bu da en yüksek derecede tıbbî üne sahip kişilerce doğrulanmıştır."

Fabrika işçilerinin diğer kadınlardan daha zor doğum yaptıkları ve çocuk düşürmeye daha eğilimli oldukları birçok ebe tarafından doğrulanmıştır.[38] Daha da ötesi bunlar tüm işçilere özgü genel bir zayıflık içindedirler ve hamileliklerinde doğum anına kadar işlerine devam ederler. Çünkü aksi halde kendilerine ücret verilmez ve işi bıraktıkları takdirde yerlerine başka birinin alınacağı korkusu içindedirler. Kadınların doğumdan önceki gece çalıştıklarına sık rastlanır. Fabrikada makineler arasında doğum oranları da az değildir. Burjuvazinin beyefendileri bu hakikatte şaşırtıcı bir yan bulamıyor olabilirler ancak belki de karıları bunun haince ve barbarca bir durum olduğunu kabul edeceklerdir. Hamile bir kadını doğum gününe dek ayakta günde on iki ya da on üç saat çalıştırmak muhakkak ki rezilce bir davranıştır. Ama hepsi bu kadarla bitmez, bu kadınlar iki hafta sonra işe başlamak zorunda bırakılmıyorlarsa hallerine şükretmeli ve kendilerini talihli saymalıdırlar. Birçoğu sekiz, hatta bazen üç-dört gün sonra tam gün

36. Stuart Evidence, s. 101.
37. Tufnell Evidence, s, 3, 9, 15; Hawkins Report, s. 4; Evidence, s. 14, v.d.
38. Hawkins Evidence, s. 11, 13.

işe başlamak için fabrikaya dönerler. Bir keresinde bir sanayicinin ustabaşına şöyle sorduğunu duydum: "Bilmem kim hâlâ geri gelmedi mi?" "Hayır." "Doğum yapalı ne kadar oldu?" "Bir hafta." "Çoktan dönmüş olmalıydı. Şurada duran, üç gün sonra hemen dönmüştü." Muhakkak ki işten atılma korkusu, açlıkla karşı karşıya kalma tehlikesi, zayıflığına ve acısına rağmen onu hemen işinin başına döndürüyor. Sanayicinin çıkarı, hastalık nedeniyle işçilerin evlerinde dinlenmelerine izin vermiyor. Onlar hastalanmamalı ve uzun bir süre lohusa olarak yatmayı göze almamalıdırlar. Aksi takdirde makineler duracak ve bu geçici değişiklikle efendisi zarara uğrayacaktır. Bu yüzden sanayici, hastalanmaya başladıklarında işçileri işten atar. Dinleyin:[39]

> "Çok hasta olduğundan bir kız işini zar zor yapabiliyordu. Neden eve gitmek için izin istemiyor? Ah! Patron o kadar sert ki, eğer çeyrek gün işten uzaklaşırsak tamamen işten atılma tehlikesiyle karşı karşıya kalırız."

Ya da Sir D. Barry'yi dinleyiniz:[40]

> "İşçi Thomas McDurt'ın hafif ateşi var, ama işini kaybetme korkusundan evinde oturup dinlenemiyor."

Bu durum bütün fabrikalarda böylece sürüp gider. Genç kızların çalıştırılmaları, gelişme çağında her türlü düzensizliğin nedenidir. Özellikle iyi beslenenlerde fabrikanın sıcaklığı bu süreci hızlandırıyor ve böylece bazı kızlar on üç-on dört yaşında tamamen olgunlaşıyorlar. Daha önce adı geçen Roberton (Fabrika Araştırma Komisyonu'nun Raporu'nda Manchesterlı "mümtaz" jinekolog olarak adı geçiyor) Kuzey İrlanda'da, *Medical and Surgical Journal*'da sadece olgunlaşmakla kalmamış, aynı zamanda hamile kalmış on bir yaşında bir kıza rastladığını ve Manchester'da kadınların on beş yaşında doğum yapmalarının hiç de ender rastlanan bir olay olmadığını belirtiyor. Bu durumda fabrikadaki sıcaklıkla tropik iklimin etkileri aynıdır. Bu iklimlerde, anormal derecede erken gelişme, aynı oranda erken yaşlanma ve takattan düşme ile intikamını alır. Diğer taraftan, kadın yapısında büyük gecikmelere de rastlanır, göğüsler ya geç gelişirler ya da hiç gelişmezler,[41] âdet görme bazen on yedi ya da on sekiz yaşında ve hatta yirmi yaşında başlar ve tam bir düzensizlik içindedir.[42] Aşırı sancılar,

---

39. Cowell Evidence, s. 77.
40. Sir D. Barry Evidence, s. 44.
41. Cowell, s. 8, 35.
42. Dr. Hawkins Evidence, s. 11; Dr. Loudon, s. 14; Sir D. Barry s. 5, v.d.

çeşitli hastalıklar ve özellikle kansızlıkla birlikte düzensiz âdet görmelere çok sık rastlandığını bütün tıbbî raporlar doğrulamaktadır.

Bu tür annelerin ve özellikle hamilelik sırasında çalışmak zorunda kalan kadınların çocukları sıhhatli olamazlar. Raporda özellikle Manchester'da bu çocukların çok zayıf bir yapıda oldukları belirtiliyor. Sadece Barry bunların sıhhatli olduklarını ama kendi denetimi altında olan İskoçya'da hemen hemen hiç bir evli kadının fabrikalarda çalışmadığını belirtiyor. Üstelik birçok fabrikanın kırsal bölgelerde (Glasgow hariç) bulunması, çocukların canlılığına büyük katkısı olan bir unsurdur. Manchester çevresindeki işçi çocuklarının hemen hepsi canlı ve pembe yanaklı iken, kentin içinde oturanlar soluk yüzlü ve hastalıklıdırlar. Dokuz yaşına geldiklerinde yüzlerindeki tüm renk, birdenbire kaybolur. Çünkü hemen hepsi çalışmak için fabrikalara gönderilmişlerdir. Çok geçmeden kırsal bölgelerde yetişen çocukları kentte yetişen çocuklardan ayırdetmek olanaksızlaşır.

Bütün bunların yanı sıra, zararlı etkileri olan bazı işkolları vardır. Pamuk ve keten eğirme fabrikalarının çalışma odalarında hava, göğüs hastalıklarına yol açan iplik tozu ile doludur. Buna özellikle taraklama ve birleştirme odalarında çalışan işçilerde rastlanır. Bazı bünyeler buna dayanabilir, bazılarıysa dayanamaz. Ama işçilerin hiç bir seçim hakkı yoktur. Göğsü sağlam olsun ya da olmasın, iş bulduğu odada çalışmak zorundadır. Böylesine tozlu bir havayı solumanın en sık rastlanan sonuçları kan tükürme, zorlukla ve gürültüyle nefes alma, göğüste ağrılar, öksürük, uykusuzluk, yani kısaca en kötü koşullarda görülen ve astımla sonuçlanan bütün diğer belirtilerdir.[43] Özellikle genç kızlar ve erkekler tarafından yapılan ıslak keten ipliği eğirme işi sağlığa hepten zararlıdır. İğden geçerken bunların üzerinden sıçrayan su elbiselerinin ön tarafını sürekli olarak ıslatır, yerler de her zaman su içindedir. Pamuk fabrikalarındaki çalışma odalarında da durum az çok böyledir ve sık sık soğuk algınlığı ve göğüs hastalıklarına neden olur. Hemen hemen tüm işçiler ve özellikle ıslak iplik eğiricileri, boğuk ve kaba bir sesle konuşurlar. Stuart, Mackintosh ve Sir D. Barry bu işlerin sağlığa ne denli zararlı olduğunu ve çoğu sanayicinin bu işlerde çalışan kızların sıhhatine karşı en ufak bir ilgi bile göstermediklerini heyecanlı bir dille anlatıyorlar. Keten eğiriciliğinin başka bir etkisi de işin niteliğinden ileri gelen garip bir omuz deformasyonudur. Özellikle sağ omuz kemiğinin yassı tarafı ileri doğru çıkar. Bu tür bir eğiricilik

43. Stuart, s. 13, 70, 101; Mackintosh, s. 24 v.d.; Barry, s. 12 (bir fabrikadaki beş olay), s. 17, 44, 52, 60, v.d; Loudon, s. 13 ile karşılaştırınız.

ve pamuğun iğ ile bükülmesi sık sık diz kapağı rahatsızlıklarına yol açar. Çünkü bu tür işlerde diz kapağı, kopuk iplikleri birleştirirken iği ayarlamak için kullanılır. Bu işkollarında işçilerin alçaktaki makinelerin üstüne devamlı eğilerek çalışmak zorunda olmaları, genel olarak işçinin gelişimini engeller. Benim de çalışmış bulunduğum Manchester'daki pamuk fabrikasının çıkrık odasında uzun boylu, iri yapılı bir tek kız bile görmedim. Bunların hepsi kısa boylu, tıknaz, biçimsiz ve bütün vücutları itibariyle çirkin görünüşlüydü. Bütün bu hastalıkların ve kusurlu teşekküllerin yanı sıra, işçilerin kolları ve bacakları bir başka türlü de zorlanır. Makineler arasında çalışmak önemli ya da önemsiz birçok kazalara sebep olur. Bunların da işçileri çalışamaz duruma sokacak sonuçları olur. En çok rastlanan kazalardan biri, parmağın ucunu makineye kaptırmaktır. Parmağın, elin ya da kolun yarısının ya da tümünün makineye kaptırılması daha seyrek görülür. Bu sakatlanmaları bazan de tatanoz izler ve ölümle sonuçlanır. Biçimsiz vücutlu bu insanların yanı sıra Manchester'da dolaşan sakat bir sürü insana rastlanabilir; bunlardan biri tüm kolunu ya da bir kısmını, bir diğeri ayağını, bir başkası ise bacağının yarısını kaybetmiştir. Buralarda yaşamak, savaştan yeni dönmüş bir ordunun arasında yaşamaya benzer. Makinenin en tehlikeli kısmı, motor gücünü ana şafttan makineye taşıyan kayıştır. Özellikle üzerinde toka bulunan kayışlar daha da tehlikelidir, ancak bunlar artık nadiren kullanılmaktadır. Kayışa yakalanan biri korkunç bir hızla ve büyük bir güçle önce tavana, sonra da döşemenin üstüne fırlar, vücudunda sağlam tek bir kemik bile kalmaz ve bunu ani bir ölüm izler. 12 Haziran-3 Ağustos 1844 tarihleri arasında *Manchester Guardian* şu önemli kazaları vermektedir (küçük kazaları yazmaya gerek bile duymamaktadır): 12 Haziran, Manchester'da bir erkek çocuğu elini çarkların arasına sıkıştırdıktan sonra tatanoza yakalanarak ölmüştür. 16 Haziran, Saddleworth'da bir genç, çarkların arasına sıkışmış ve tamamen ezilerek ölmüştür. 29 Haziran, Manchester yakınlarında Green Acres Moor'da genç bir adam bir makine atölyesinde çalışırken bileği taşının altında kalarak iki kaburga kemiğini kırmış ve ağır bir şekilde yaralanmıştır. 24 Temmuz, Oltham'da kasnak kayışına yakalanarak kayışla birlikte elli kez dönen ve kırılmamış tek bir kemiği kalmayan bir kız ölmüştür. 27 Temmuz, Manchester'da, blower'e (bugün çırçır makinesinin gördüğü işi yapan alet; ham pamuğu ilk işleyen makinedir) kapılan bir kız, aldığı yaralar sonunda ölmüştür. 3 Ağustos, Dukenfield'de kayışa yakalanan ve bütün kaburga kemikleri kırılan bir makara sarıcı ölmüştür. 1842 yılında Manchester'daki revir, makinelerin sebep olduğu 962 yaralanma ve

sakatlanma vakasını tedavi etmiştir. Hastanenin çevresinde meydana gelen tüm kazaların toplamı ise 2.426'dır. Yani, diğer nedenlerin yol açtığı her beş kazaya karşılık makineler iki kazaya sebep olmaktadır. Salford'da meydana gelen kazalar ve özel doktorlar tarafından tedavi edilenler bu sayılara dâhil değildir. Bu tür durumlarda kazalar, ister işçiyi çalışamayacak hale getirsin, ister getirmesin işveren en iyi durumda doktor parasını ve nadiren de tedavi süresince işçinin ücretini öder. Çalışamayacak bir duruma geldiği takdirde işçinin halinin ne olacağı, işvereni ilgilendiren bir konu değildir.

Fabrika Raporu bu konuda şunları söylüyor: Çocuklar kendilerine dikkat edemedikleri ve büyükler de sadece kendi başlarının çaresine baktıkları için, bu vakalardan işverenler sorumlu tutulmalıdır. Ama bu raporu yazanların kendileri de burjuvadır ve daha sonra bu konuda, işçilerin fazla cesurane davrandıklarını ve asıl kabahatlinin işçiler olduğunun söyleyerek kendi kendileriyle çelişkiye düşerler.

Durum aşağı yukarı şöyledir: Eğer çocuklar kendilerine dikkat edemiyorlarsa, çocukların çalıştırılmasının yasaklanması gerekir. Eğer büyükler gereği kadar dikkat edemiyorlarsa o zaman, onlar da çocuktan farksızdırlar; işin tehlikesini takdir etmeye yetecek bir eğitim düzeyine erişemediler demektir. Ve bu durumda onları eğitimsiz kalmaya mahkum eden burjuvaziden başka kim suçlanabilir ki? Ya da bu makinelerin düzensizliğidir ve bunlar bir çitle çevrilmelidir; bunu temin etmek de burjuvazinin payına düşer. Ya da işçi, tehlike yaratmaya meyilli itici nedenlerle karşı karşıyadır; ücretini kazanmak için hızla çalışması gereklidir ve dikkat edecek vakti yoktur. Ve tabii ki bu durumda da suç burjuvaziye aittir. Örneğin, işçiler çalışan makineleri temizlerken birçok kaza olur. Neden? Çünkü aksi durumda burjuva makinenin çalışmadığı serbest saatlerde işçiyi temizlik yapmaya zorlayacaktır ve tabii ki işçi de serbest vakitlerinden fedakârlık etmek istemeyecektir. Serbest saatler işçi için o kadar değerlidir ki bunların bir kısmından burjuva için fedakârlık etmektense, haftada iki kez hayatını tehlikeye atmayı tercih edecektir. İşverene makinelerin temizlenmesi için gerekli zamanı iş saatleri içine aldırtın, o zaman temizledikleri makinenin hareket halinde olduğu hiç bir işçinin aklına gelmeyecektir. Kısaca hangi açıdan bakarsanız bakın, kabahat tamamen sanayicidedir. Sanayiciden sakat işçilerin en azından hayatı boyunca desteklenmesi ve eğer kaza ölümle sonuçlanırsa kurbanın ailesine bakması talep edilmelidir. Sanayinin ilk yıllarında kazalar şimdikinden çok daha fazlaydı. Çünkü o zamanlar makineler daha az gelişmişti ve daha küçüktü. Etrafları ise daha kalabalıktı ve hemen hemen hiç bir zaman

bir çitle çevrilmemişti. O zamandan beri kaydedilen ilerlemeler göz önüne alındığında, bu sayı yine de çok büyüktür ve sözünü ettiğimiz durumların da ortaya koyduğu gibi tek bir sınıfın çıkarı için bu kadar çok hastalığa ve sakatlığa yol açan ve burjuvazinin hizmetinde sırf onun yanlışlarından kaynaklanan kazalarla birçok çalışkan işçinin aç ve sefil bırakıldığı bu düzende ciddi kuşkular uyandırmaya yeterlidir.

İşte sanayicilerin o iğrenç para hırsının doğurduğu kalabalık bir hastalık listesi! Çocuk doğuramayacak hale gelen kadınlar, eğri büğrü vücutlu çocuklar, zayıflayan erkekler, ezilen kollar ve sırf burjuvazinin para kesesini doldurmak adına sefil ve hastalıklı bir hale gelen kuşaklar. İnsan bu barbarlık karşısında, çocukların nasıl ustabaşıları tarafından çıplak bir halde yataklarından kaldırıldıklarını, elbiseleri kollarında, hakaretler ve tekmelerle fabrikalara götürüldüklerini,[44] yedikleri tekmelerle uykularının nasıl kaçırıldığını, ama yine de işlerinin başında uyuyup kaldıklarını, bir çocuğun nasıl uykuda iken ustabaşının fırladığını ve makine durduktan sonra bile mekanik olarak aynı iş hareketlerini yaptığını, eve gidemeyecek kadar yorgun olan çocukların kurutma odasındaki yünlerin içine uyumak için saklandıklarını ve sonra da kayışlarla fabrikalardan kovulduklarını, yüzlercesinin eve çok yorgun dönüp uykusuzluktan ve iştahsızlıktan yemeklerini bile yiyemediklerini, anne ve babalarının onları yataklarının kenarına diz çöküp dua ederken uyuyakalmış halde bulduklarını ve buna benzer yüzlerce vakanın birçok tanıkça doğrulandığı, hepsinin üzerine yemin ettiği ve komisyon üyelerinin kendilerinin güvenilir olduklarını belirttikleri kişiler tarafından yazılmış bu raporda okuduğu zaman; tek amacı *a tout prix*[45] para keselerini doldurmak olan ve yine de hayırseverliği ve fedakârlığı ile övünen bir sınıfa karşı nefret ve kızgınlıktan başka ne hissedebilir? Üstelik bu rapor bir Liberal raporudur, bir burjuva raporudur; bir önceki Tory Partisi raporuna saldırmak ve sanayicilerin temiz yürekliliğini ortaya koymak amacıyla yazılmıştır. Komisyon üyeleri de burjuvazinin tarafındandır ve bütün bunları istemeye istemeye yazmışlardır. Bu arada burjuvazinin en seçkin savunucularından Dr. Ure'nin dediklerini dinleyelim.

> Yazar, "İmalâtçıların Felsefesi"[46] adlı eserinde, işçilere, ücretleri ile gösterdikleri fedakârlıkların orantılı olmadığının anlatıldığını ve böylece efendileri ile adamları arasında karşılıklı anlayışın bozulduğunu belirtmektedir. Oysa bunun yerine işçiler dikkat ve çalışkanlıklarıyla göze girmeye çalış-

44. Stuart, s. 39.
45. Ne pahasına olursa olsun.
46. Dr. Andrew Ure, *Philosophy of Manufactures*, s. 277.

malı ve efendilerinin kazancına sevinmelidirler. O zaman onlar, ustabaşı, müdür ve hatta ortak olabilirler ve böylece –(Ey hikmet! Bir bülbül gibi şakıyorsun!)– "aynı zamanda piyasada arkadaşlarının emeğine olan talebi arttırmış" olurlardı.

"İşçiler arasındaki hatalı görüşlerden kaynaklanan şiddetli çatışmalar ve inkıtalar olmasaydı, fabrika sistemi daha büyük bir hızla ve daha yararlı bir şekilde gelişmiş olacaktı."[47]

Bunu işçilerin direnişleri üstüne uzun bir yakarış izliyor ve en iyi ücreti alan kalifiye eğiricilerin grevi üstüne şu saf gözlemi yapıyor:[48]

"Aslında, geniş bütçeli bir komite oluşturabilmelerinin ve yaptıkları işe göre çok zengin ve uyarıcı bir beslenme biçimi sonucu böyle aşırı bir asabiyet ve gerginliğine varmalarının nedeni aldıkları yüksek ücrettir."

Şimdi burjuvazinin, çocukların yaptıkları işi nasıl anlattıklarını dinleyelim.[49]

"Birkaç aylık bir süre içinde gerek Manchester'da gerekse çevresindeki bölgelerde bulunan fabrikaları ziyaret ettim. Eğirme odalarına günün çeşitli saatlerinde çoğu kez yalnız, beklenmediğim bir anda girdim ve hiçbir çocuğun dayak yediğini görmedim. Aksi, sinirli hiç bir çocuğa da rastlamadım. Her zaman neşeli ve zevk alıyormuş gibi görünüyorlardı; kaslarının hafifçe oynamasından memnunluk duyuyorlar, yaşlarına özgü hareketliliğin tadını çıkartıyorlardı. Hüzünlü duygulardan oldukça uzak olan bu sanayi manzarası her zaman canlanıyor gözümde. Ana taşıyıcı (mule carriage), sabit silindir mili (fixed roller beam) üstünde kayarken kopan parçaları çabucak düğümlemelerini, küçük parmakların birkaç saniyelik hareketinden sonra gerilim ve sarılım tekrar tamamlanıncaya dek istedikleri biçimde eğlenmelerini seyretmek büyük bir zevkti. Bu hayat dolu cin gibi küçüklerin çalışmaları, kendilerine memnunluk verici bir maharet kazandıran bir spora benziyordu. Yeteneklerinin bilincine vararak bunu bir yabancıya göstermek, kendilerini mutlu ediyordu. Akşamları fabrikadan çıkarken, günün yorgunluğunun en ufak bir izi bile yoktu üstlerinde; çünkü çevredeki bir oyun bahçesinde hemen koşuşmaya ve okuldan çıkan çocuklarla aynı neşe içinde küçük oyunlarını oynamaya başlıyorlardı."

Tabii! Sanki her kasın hemen harekete geçirilmesi, tutulmuş ve gevşemiş bedenler için acil bir ihtiyaç değilmiş gibi! Ama Ure, bekleyip, bu bir anlık heyecanın birkaç dakika sürüp sürmediğini görmeliydi. Üstelik Ure bütün bu gösteriyi, sadece öğlenleri beş ya da altı saatlik bir çalışma sonrasında görebilirdi, akşamleyin değil! İşçile-

47. A.g.e. s. 277.
48. A.g.e. s. 298.
49. A.g.e. s. 301.

rin sıhhatleriyle ilgili olarak, bu insanların mükemmel biçimde sağlıklı olduklarını kanıtlamak için, birçok yerde alıntı yaptığımız 1833 Raporu'nu sınırsız bir küstahlıkla diline doluyor bu burjuva. Birbiriyle ilgisi olmayan ve karmakarışık alıntılarla, bu çocuklar arasında sıraca hastalığının izinin bile görülmediğini ve fabrika sisteminin onları ağır hastalıklardan koruduğunu kanıtlamaya çalışıyor (ama onların her türlü müzmin hastalığa yakalandığını doğal olarak gizliyor). Dostumuz Ure'nin İngiliz kamuoyuna kocaman yalanları nasıl bir küstahlıkla yutturduğunu kavrayabilmek için bu raporun büyük boy üç ciltten oluştuğunu ve iyi beslenmiş bir İngiliz burjuvasının bunu incelemeyi aklından bile geçirmeyeceğini bilmek gerek. Liberal burjuvazi tarafından çıkartılan ve daha sonra da göreceğimiz gibi sanayicilere sadece en zayıf kısıtlamaları getiren 1834 Fabrika Yasası hakkında söylediklerini dinleyelim. Bu yasa ve özellikle yasadaki eğitimi zorunlu kılan madde, ona göre sanayicilere karşı alınan saçma ve despotça bir tedbirdir. Bu madde yüzünden on iki yaşının altındaki bütün çocuklar işten atılmışlardır. Bunun sonucu ne olur? Hafif ve yararlı işlerinden mahrum edilen çocuklar bundan böyle hiç bir eğitim görmezler; sıcak eğirme odasından soğuk dünyaya atıldıklarında, sadece dilenerek ve hırsızlık yaparak geçinirler. Fabrikada ve Pazar Okulu'nda sürekli olarak düzelen koşullarla üzüntü dolu bir karşıtlık içinde bulunan bir yaşamdır bu. Hayırseverlik maskesi altında bu yasa, yoksulların acılarını daha da arttırır. Ve insaflı sanayiciyi tamamen durdurmasa bile, yaptığı yararlı işleri büyük ölçüde kısıtlayacaktır.[50]

Fabrika sisteminin zararlı etkileri, fazla geç kalmadan genel dikkati üstüne çekti. 1802 Çıraklar Yasası'ndan söz etmiştik. Daha sonra 1817'ye doğru o zamanlar İskoçya'da New Lanark'ta bir sanayici, daha sonraları İngiliz sosyalizminin kurucularından Robert Owen, verdiği dilekçe ve muhtıralarla hükümetin dikkatini işçilerin ve özellikle çocukların sağlıklarının yasal yolla garanti altına alınmasının gerekliliğine çekti. Daha sonra Sir Robert Peel ve kendisiyle birleşen diğer hayırseverler, yavaş yavaş 1819, 1825 ve 1831 Fabrika Yasalarını çıkarttılar. Bunların ilk ikisi hiç bir yerde uygulanmadı,[51] sonuncusu

50. Dr. Andrew Ure, *Philosophy of Manufactures*, s. 405, 406.

51. 1819 Yasası pamuk eğirme ve pamuk dokuma fabrikalarında dokuz yaşından küçük çocukların, geceleri ise 16 yaşından küçük çocukların çalıştırılmasını yasaklıyordu. Bunlar için işgünü, yemek araları çıktıktan sonra on iki saat olarak ayarlanmıştı. Yemek araları çoğunlukla fabrika sahipleri tarafından düzenlendiğinden, bir işgünü birçok fabrikada, 14 saat, hatta bazen daha da fazla sürüyordu. 1825 Yasasına göre, yemek araları toplam olarak bir buçuk saati geçmeyecekti. Böylece çalışma günü de on üç buçuk saati aşmayacaktı. 1819 yasası gibi hiç bir şekilde denetlenmeyen bu yasaya da fabrika sahipleri uymadılar.

ise sadece birkaç yerde uygulandı. Sir J. C. Hobhouse'ın önerisine dayanan bu 1831 Yasası, akşam saat yedi buçukla sabah beş buçuk arasında, pamuk fabrikalarında yirmi bir yaşından küçüklerin çalıştırılmasını engelliyordu ve yine bu kanuna göre bütün fabrikalarda on sekiz yaşının altında olanlar gündüzleri on iki saat, cumartesi günleri ise dokuz saatten fazla çalışmayacaklardı. Ama işçiler işten atılmayı göze alıp efendileri aleyhine tanıklık edemediklerinden bu yasa pek işe yaramadı. İşçilerin çok daha faal olduğu büyük kentlerde ise sanayiciler kendi aralarında bu yasaya uymaya karar verdiler, ama kırsal bölgelerdeki sanayiciler gibi buralarda da yasalara aldırmayanlar vardı. Bu arada işçiler arasında on saatlik bir çalışma yasasına olan talep artmıştı; bu yasa, on sekiz yaşın altındaki her işçinin günde on saatten fazla çalışmasını yasaklayacaktı. Ajitasyonlarıyla sendikalar* bu talebi tüm sanayi bölgelerine yaydılar; o zamanlar Michael Sadler'in yönettiği Tory Partisi'nin insancıl bir grubu bu planı ele aldı ve parlamentoya getirdi. Sadler, fabrikalardaki sistemin araştırılması için bir parlamento komitesi kurulmasını sağladı ve bu komite 1832'de raporunu verdi. Bu rapor sanayi sisteminin güçlü düşmanları tarafından tamamen partizanca bir dille ve politik gayelerle yazılmıştı. Sadler soylu heyecanının kendisini çarpık ve yanlış iddialara götürmesine müsaade etti. Sorduğu sorular soruluşları itibariyle gerçeklik payı olan, ancak saptırılmış cevaplar üretiyordu. Kendilerini canavar gibi gösteren bu rapora karşı öfkelenen sanayiciler resmî bir araştırma istediler. Böyle bir durumda tamamen doğru bir raporun kendilerine yararlı olacağını biliyorlardı. Dümenin, kendileriyle oldukça iyi geçinen ve prensip olarak sanayinin üstüne herhangi bir sınırlama konmasına karşı çıkan hakiki burjuva Whig'lerin elinde olduğunu biliyorlardı. Böylece Liberal burjuvalardan oluşan bir komisyon kurdular ve bu komisyonun hazırladığı rapor benim yukarıda birçok kez alıntı yaptığım rapordur. Bu rapor, Sadler'inkine göre gerçeğe biraz daha yakındı, ama gösterdiği sapmalarda tamamen ters bir yöndeydi. Her sayfasında sanayicilere olan sempatisini, Sadler'in raporuna olan güvensizliğini, bağımsız olarak faaliyet gösteren işçilere, On Saat Tasarısı'nın destekleyicilerine karşı düşmanlığını gösteriyordu. Hiçbir yerinde, işçilere gerçek bir insana yaraşır bir hayat sürdürme, kendi başına hareket etme ve kendi fikirlerine sahip olma hakkını tanımıyordu. On Saat Tasarısı'nı savunurken işçilerin, sadece çocukları değil kendilerini de düşündük-

* Almanca metinde Engels işçi örgütlenme biçimlerini anlatırken kimi zaman dernek (Assoziation), birlik (Verbund), kimi zaman da sendika karşılığı olan İngilizce "trades union" deyimini kullanmaktadır.

lerini söylüyordu. Hak talep eden işçileri demagojiyle, kötü niyetli ve tehlikeli kışkırtmalara girişmekle suçluyor, kısacası tamamen burjuvazinin tarafını tutuyordu. Ama yine de sanayicileri tamamen temize çıkartamıyordu. Sanayicilerin omuzları üstünde hala öyle büyük suçlar vardır ki, bu rapordan sonra On Saat Tasarısı için yapılan ajitasyonlar, sanayicilere karşı gösterilen nefret ve komitenin bunlara karşı sert suçlamaları tamamen haklıdır. Ama arada tek bir fark var. Sadler'in raporu, sanayicileri açık ve besbelli bir vahşetle suçlarken, şimdi bu vahşetin uygarlık ve insanlık maskesi altında işlendiği ortaya çıkmıştı. Lancashireli komisyonun tıp üyesi Dr. Hawkins, raporunun ilk birkaç cümlesinde açıkça On Saat Tasarısı'ndan yana olduğunu söylüyor ve komisyondan Mackintosh, raporunun gerçeğin ancak bu kısmını kapsadığını çünkü işçileri işverene karşı tanıklık yapmaya zorlamanın çok zor olduğunu ve –işçiler arasındaki hoşnutsuzluk karşısında taleplere boyun eğen– sanayicilerin fabrikalarının teftişine çoğu kez hazırlıklı olduklarını, etrafı temizlettiklerini, makinelerin hızını azalttıklarını söylüyor. Lancashire'da sanayiciler çalışma odalarındaki postabaşıları komisyon üyelerinin karşılarına çıkartarak işverenlerin iyiliği, işin sağlığa yararlı etkileri ve işçilerin On Saat Tasarısı'na karşı ilgisizlikleri üstüne tanıklık ettirmişlerdir. Ama bunlar, hakiki işçi değildiler. Bunlar, daha iyi bir ücret karşılığında burjuvazinin hizmetine girmiş ve işçilere karşı kapitalistlerin çıkarı için çalışan sınıf kaçaklarıdır. Onların çıkarları kapitalistlerinkiyle aynıdır ve bu yüzden işçiler onlardan, sanayicilerden daha fazla nefret ederler.

Yine de bu rapor, sanayi burjuvazisinin işçilere karşı gösterdiği o utanç verici umursamazlığı, bütün insanlık dışı yönleriyle sömürücü sanayi sisteminin tüm rezaletini ortaya koymak için yeterlidir. Bu raporun bir sayfasında aşırı çalışmanın ortaya koyduğu o uzun hastalık ve deformasyonlar listesini, öbür sayfasında da sanayicilerin, eğer her yıl bilmem ne kadar çocuğu sakat bırakmaları yasaklanırsa kendilerinin ve kendileriyle birlikte bütün İngiltere'nin mahvolacağını kanıtlamaya çalışan soğukkanlı, ince ekonomi politik hesaplarını görmek kadar iğrenç bir şey düşünülemez. Alıntı yapmış bulunduğum Dr. Ure'nin dili o kadar ahmakça olmasaydı durum daha da rezilce bir hal alacaktı.

Dokuz yaşından küçük çocukların çalıştırılmalarını yasaklayan (ipek fabrikaları hariç); dokuzla on üç yaşları arasındaki çocukların çalışma saatlerini haftada 48 saatle ya da günde 9 saatle; on dörtle on sekiz yaşları arasındakilerin çalışma saatlerini ise haftada 69 saat ya da günde en fazla 12 saatle sınırlayan 1834 Fabrika Yasası, bu ra-

porun bir sonucuydu. Bu yasa, aynı zamanda yemek için en az bir buçuk saatlik bir ara getiriyor ve sekiz yaşın altındakilerin geceleri çalıştırılmalarının tamamen yasak olduğunu tekrarlıyordu. On dört yaşın altındaki tüm çocukların günde iki saat okula gönderilmeleri zorunluydu ve fabrika doktorundan alınmış çalıştırdıkları çocukların yaşını gösteren bir sertifikayla, öğretmenlerinden alınmış okula gittiklerini gösteren bir sertifikayı bulundurmayan sanayiciler cezaya çarptırılacaklardı. Buna karşılık işverenin öğretmenin ücretini ödeyebilmesi için çocuğun haftalık kazancından bir penny kısmasına izin verilmişti. Üstelik her zaman fabrikaları denetlemeleri için doktor ve müfettişler atanmıştı. Bunlar, yemin ettirerek işçilerin tanıklığına başvuruyorlardı ve yasanın uygulanmasını sağlamakla hatta gerektiğinde sulh hâkimliğine başvurmakla görevliydiler. İşte Dr. Ure'nin ölçüsüz ifadelerle sövüp saydığı yasa budur.

Bu yasanın ve özellikle müfettişlerin atanması neticesinde, çalışma saatlerinin ortalama olarak on iki-on üç saate indirilmesi ve çocukların mümkün olduğu kadar az çalıştırılması sağlandı. Bununla birlikte en büyük sorunlardan birkaçı tamamen ortadan kalktı. Şimdi sakatlıklar sadece zayıf bünyelilerde ortaya çıkıyordu ve aşırı çalışmanın etkileri daha az göze çarpmaya başlamıştı. Bunların yanında Fabrika Raporu'na göre, bunlardan daha da az zararlara, ayak bileklerinin şişmesine, bacaklarda, kalça ve sırtta zayıflık ve ağrılara, damarlarda şişmelere, bedenin aşağı kısmında yaralara, özellikle karın boşluğunda genel bir zayıflığa, mide bulantısına, birbirini izleyen iştahsızlık ve oburluğa, hazımsızlığa, asabiyete, fabrikalardaki tozlu havadan kaynaklanan göğüs hastalıklarına, çalışma saatini en fazla on iki-on üç saat olarak belirleyen 1831 Sir J. C. Hobhouse Yasası'na uyan işyerlerindeki tüm işçilerde hâlâ rastlanmaktadır. Bu konuda Glasgow ve Manchester'dan gelen raporlar özellikle dikkati çekmektedirler. Bu hastalıklar 1834'den sonra da sürüp gitmiştir ve bugüne dek işçi sınıfının sağlığı için tehdit oluşturmaya devam etmektedir. Burjuvazinin hayvanî para hırsına uygar bir ifade verebilmek ve yasaların bariz birçok yanlışı düzeltmeye zorladığı sanayicilerin sözde hayırseverliklerini gönül rahatlığıyla ortaya serebilmek adına bir bahane bulabilmek için büyük bir özen gösterilmiştir. Hepsi bu kadar. Bugün yeni komisyonlar tayin edilse, bunlar eski vaziyetin olduğu gibi devam ettiğini göreceklerdir. Okula gitme zorunluluğuna gelince, bu konu, hükümet iyi okullar açamadığı için tamamen etkisiz kalmıştır. Sanayiciler eski işçileri öğretmen olarak işe aldılar, çocukları ikişer saat bunlara gönderdiler ve böylece yasaya harfi harfine uydular ama çocuklar hiç bir şey öğrenme-

diler. Sadece müfettişlerin raporları bile –sadece görevlerini yapmakla yetinen yani Fabrika Yasası'nın uygulanmasına sağlayan müfettişlerin– eski sorunların kaçınılmaz olarak hala sürdüğü sonucunu doğrulayacak yeterince bilgi vermektedirler. 1843 Ekim ve Aralık raporlarında Müfettiş Horner ve Müfettiş Saunders, çocukların büyüklerin yerini alabileceği işkollarında çalışma saatlerinin hâlâ on dört ilâ on altı, hatta bazen daha da fazla olduğunu belirtiyorlar. Bu işkollarındaki işçiler arasında yasanın belirttiği yaşı daha yeni geçmiş bir sürü genç insan görmüşlerdir. Birçok işveren yasayı önemsememekte, yemek sürelerini kısaltmakta, çocukları yasada belirtilenden daha uzun bir süre çalıştırmakta ve işledikleri suçla elde edecekleri kârın ödeyecekleri cezadan çok daha fazla olduğunu bildiklerinden cezayı göze almaktadırlar. Özellikle iş durumunun şimdiye dek rastlanılmayan bir hızla geliştiği bugünlerde, bu konuda daha cüretkâr davranmaktadırlar.

Bu arada işçiler arasında On Saat Tasarı'sı için yapılan ajitasyon hiç bir şekilde azalmamıştır; 1839'da birden tekrar günün konusu olmuştur ve ölen Sadler'in yerini Avam Kamarası'nda, her ikisi de Tory Partisi'nden Lord Ashley[52] ve Richard Oastler almıştır. Fabrika bölgelerinde sürekli bir ajitasyon sürdüren ve Sadler kadar faal olan Oastler, özellikle işçiler tarafından çok sevilen bir kişi olmuştur. Ona, "iyi yaşlı kral" ve "fabrika çocuklarının kralı" diyorlardı. Fabrika bölgelerinde onu tanımayan ve ona hürmet etmeyen, o bir kente geldiği zaman yapılan karşılama törenine katılmayan tek bir çocuk bile yoktu. Oastler şiddetle Yeni Yoksullar Yasası'na da karşı çıktı ve malikhanesinde memur olarak çalıştığı Bay Thornhill'e olan borcu yüzünden hapsedildi. Yoksullar Yasası aleyhinde yaptığı ajitasyonu bırakması koşuluyla Whig ailesi borcunu ödemeyi ve kendisine başka iyilikler yapmayı teklif ettiler. Ama boşunaydı; o hapiste kalmayı tercih etti ve burada sanayi sistemine ve Yoksullar Yasası'na karşı Fleet Papers'i[53] yayımladı.

1841 Tory Hükümeti, dikkatini bir kez daha Fabrika Yasası'na çevirdi. İçişleri Bakanı Sir James Graham, 1843'de çocukların çalışma saatini altı buçuk saate indiren ve okula gitme zorunluluğunu daha etkili bir biçime getiren bir tasarı önerdi. Bu, daha iyi okulların açılmasını da sağlayacaktı. Bununla beraber bu tasarı, Dissenter'lerin* kıskançlıkları yüzünden başarısızlığa uğradı. Okula gitme zorunluluğu,

52. Daha sonra Earl of Shaftesbury oldu ve 1885'de öldü.
53. Fleet Papers: Borçlarından dolayı Fleet hapishanesinde geçirdiği malıkûmiyeti sırasında Oastler tarafından yazılmış mektup şeklindeki haftalık broşürler. 1841 ile 1844 yılları arasında yayımlanmıştır.
* Dissenters: "Ortodoks olmayan", Anglikan Kilisesi'ne bağlı olmayanlar.

Dissenter'lerin çocuklarına uygulanmamasına rağmen, dinî eğitimde okul resmî kilisenin denetimi altında idi ve de kutsal kitap (Bible) ortak okuma kitabı olduğundan, din tüm eğitimin temelini oluşturacaktı. Dissenter'ler de bu yüzden durumu tehlikeli gördüler. Sanayiciler ve genel olarak Liberaller onlarla birleşti, işçilerse kilise sorunu üstüne bölünmüş olduklarından hareketsiz kaldılar. Tasarının muhalifleri Salford ve Stockport gibi büyük sanayi kentlerinde bozguna uğramalarına ve de Manchester gibi kentlerde işçilerden korktuklarından sadece birkaç noktada karşı çıkabilmelerine rağmen yine de iki milyon kadar imza topladılar. Böylece Graham, tasarıyı olduğu gibi geri çekmek zorunda kaldı. Ertesi yıl okul hakkındaki maddeleri çıkarttı ve daha önceki koşullar yerine sekizle on üç yaşlarındaki çocukların altı buçuk saat çalışmalarını ve bu çalışmanın ya sabahları, ya da öğleden sonra uygulanmasını, on üçle on sekiz yaşları arasındaki bütün gençlerin ve kadınların çalışmasının on iki saatle sınırlandırılmasını ve o zamana dek yasaya karşı gelişen bahanelerin önlenmesini önerdi. Tam önerisini yapmıştı ki, On Saat ajitasyonu eskisinden daha da şiddetle başladı. Oastler, tam o sırada özgürlüğüne kavuşmuştu; birkaç dostunun yardımı ve işçiler arasında toplanan parayla borcunu ödedi ve tüm gücüyle tekrar hareketin içine atıldı. On Saat Tasarısı'nı savunanlar, Avam Kamarası'nda sayıca çoğalmışlardı. Her yönden yüzlerce dilekçe, onların sayılarını daha da arttırıyordu ve en sonunda 19 Mart 1844'de Lord Ashley, Fabrika Yasası'nda "gece" sözcüğünün akşam altıdan sabah altıya dek geçen süreyi ifade etmesi gerektiğini belirten bir öneriyi 170'e karşı 179'luk bir çoğunlukla kabul ettirdi. Gece işinin kısıtlanması, gündüz çalışma saatlerinin de serbest saatler dâhil olmak üzere on iki saate ya da on çalışma saatine indirilmesini sağladı. Ama bakanlık bunu kabul etmedi. Graham, kabineden çekilme tehditleri savurmaya başladı ve bir sonraki oylamada Avam Kamarası küçük bir çoğunlukla on ve on iki saatlik tasarıyı reddetti! Graham ve Peel, yeni bir tasarı getireceklerini ve eğer bu da kabul edilmezse istifa edeceklerini bildirdiler. Tasarı, bazı şekil değişiklikleriyle birlikte On iki Saat Tasarısı'nın aynısıydı ve mart ayında bu tasarının temel noktalarını kabul etmeyen aynı Avam Kamarası, şimdi tümüne evet deyiverdi. Bunun nedeni, On Saat Tasarısı'nı destekleyenlerin, bakanlığa karşı çıkmaktansa projelerinden vazgeçmeyi tercih eden Tory'ler olmasıydı. Ama, nedeni ne olursa olsun bu konuda yaptığı ters seçimlerle Avam Kamarası, işçiler arasında kendisine karşı büyük bir nefret yaratmıştı. Bu da, Avam Kamarası'nm bir reformdan geçmesi gerekliliği üstüne Çartislerin yaptığı öneriyi tamamen doğruladı. Daha önce bakanlığa

karşı oy kullanan üç üye, bakanlık için oy kullanarak onu kurtarmıştı. Bütün oylamalarda muhalefetin çoğunluğu, kabine lehine, hükümetteki bakanlar da aleyhte oy kullandılar.[54] Çocukların altı buçuk saat ve diğer bütün işçilerin on iki saat çalışmasını öneren Graham'ın daha önce adı geçen önerileri, şimdi yasal bir tedbir haline gelmişti. Bu yasayla, kaybolan saatlerin, örneğin dondan ya da başka nedenden yeteri kadar su gücü sağlanamadığı için makinelerin çalışmaması ya da bozulması sırasında kaybedilen vaktin fazla çalışma ile giderilmesinin yasaklanmasıyla, bir iş gününün on iki saati aşması artık olanaksızdı. Bununla birlikte çok kısa bir süre içinde On Saat Tasarısı'nın da gerçekten kanunlaşacağından kimsenin kuşkusu yoktu. Tabii ki bütün sanayiciler buna karşıydı, içlerinde bu Tasarı'dan yana olan on sanayici bile yoktu; bu korkunç tedbire karşı çıkmak için ellerinden gelen tüm saygıdeğer ya da iğrenç tedbirleri kullandılar, ama bütün bunlar işçilerin nefretini üstlerine çekmekten başka hiç bir sonuç vermedi. Tasarı mutlaka kanunlaşacaktı, işçiler, istedikleri her şeyi yapabilirlerdi ve bu tasarıyı istediklerini de geçen bahar göstermişlerdi. On Saat Tasarısı'nm üretimin maliyetini arttıracağı ve İngiliz sanayisini dış pazarlardaki rekabetle yarışamayacak hale getireceği ve sonuç olarak ücretlerin düşeceği hakkında sanayicilerin sürdürdükleri ekonomik kanıtlamaların hepsi, yarı doğrudur. Onlar, ancak işçilere karşı barbarca davranma, onların sağlıklarını mahvetme ve bütün kuşakların sosyal, fizikî ve zihnî çöküşü ile İngiltere'nin sanayi alanında ilerleme kaydedeceğinden başka hiç bir şeyi kanıtlayamadılar. Eğer ki On Saat Tasarısı son bir tedbir olsaydı, bu, İngiltere'yi mahvederdi. Ama bu, kaçınılmaz olarak İngiltere'yi şimdiye dek izlediği yoldan tamamen değişik bir yola sokacak başka tedbirleri de beraberinde getireceğinden bu ancak bir ilerleme olabilir.

Şimdi yasal tedbirler tarafından yarattığı hastalıklar kadar kolaylıkla düzeltilemeyecek fabrika sisteminin bir başka yönüne dönelim. Şimdiye dek çalışmanın niteliğinden genel olarak söz ettik ve verilen olaylardan bazı sonuçlar çıkartabilecek kadar ayrıntılara indik. Makinelerin denetimi, kopuk ipliklerin düğümlenmesi, işçinin düşünmesini gerektiren bir iş değildir. Ama yine de kafasının başka şeylerle meşgul olmasını engeller. Bu tür bir çalışmanın kaslar için hiç bir hareket fırsatı yaratmadığını da gördük. Tam anlamıyla belirtirsek bu, çalışma değil,

54. Avam Kamarasının aynı oturumda Şeker Sorunu'nda da ikinci kez kendisini rezil etmesi dikkati çeken bir noktadır. Bu konuda da önce bakanlığın aleyhine oy vermiş ve daha sonra araya bakanlığın birkaç adamının girmesinden sonra bakanlık lehine oy kullanılmıştır.

bir can sıkıntısı, akla gelebilecek en öldürücü, en yorucu süreçtir. İşçi, bedensel ve zihinsel gücünün bu korkunç tekdüzelik içinde çürümesine mahkûm olmuştur. Sekiz yaşından beri her gün can sıkıntısı içinde yaşamak onun görevidir. Üstelik bir dakika bile dinlenmemelidir. Makine, hiç durmadan çalışır; çarklar, kayışlar ve iğler, hiç durmadan gürültüyle işçinin kulaklarını tırmalarlar. Bunlardan bir süre için kaçmaya çalıştığında, elinde ceza defteriyle ustabaşı arkasında biter. Fabrikaya canlı canlı gömülmeye ve yorulmayan makinelere sürekli dikkat vermeye mahkûm olmak, işçiler tarafından en büyük işkence olarak kabul edilir ve bunun gerek bedende gerekse zihinde son derece sersemletici etkileri vardır. Fabrika işinden daha aptallaştırıcı hiç bir iş yoktur ve eğer işçiler sadece zekâlarını kurtarmakla kalmayıp bunu başkalarından daha çok keskinleştirmiş ve geliştirmişlerse, bunu ancak kaderlerine ve burjuvaziye karşı isyanla yapabilmişlerdir. Bu da iş sırasında düşünüp duyabilecekleri tek şeydir. Eğer burjuvaziye karşı bu öfke işçinin temel duygusu haline gelmezse, işçi kaçınılmaz olarak sarhoşluk ve genel bir ahlâk bozukluğunun kurbanı olur. Sanayi sisteminin genelleştirdiği fizikî zayıflık ve hastalık, komisyon üyesi Hawkins'e göre bu ahlâk bozukluğunun kaçınılmaz niteliğini yeterince kanıtlamaktadır. Bütün bunlara zihnî çöküntü eklenince ve ahlâk bozukluğuna yol açan tahrikler varlıklarını hissettirmeye başlayınca o zaman ne demeli! Bu yüzden, özellikle sanayi kentlerinde sarhoşluğun ve cinsel taşkınlığın daha önce tarif ettiğim noktaya gelmesine şaşırmak için hiç bir neden yok.[55]

Devam edelim. Burjuvazinin proletaryayı zincirlerle mahkum ettiği kölelik, hiç bir yerde fabrika sisteminde olduğu açıklıkta ortaya çıkmaz. Burada hukuki ve fiili her türlü özgürlük sona erer. İşçi, sabah beş buçukta fabrikada olmalıdır, birkaç dakika geç geldi diye kendisine ceza kesilir; eğer on dakika geç gelirse kahvaltı saatine dek içeri alınmaz ve on iki saatlik işgününün sadece iki buçuk saatini kaçırdığı halde günlük ücretinin dörtte biri kesilir. Verilen emirlere göre yemek

55. Bu konuda, ilgili bir başka hakimi dinleyelim: "İrlanda örneğini, pamuk işçilerinin ağır çalışmaları ile ilgili olarak ele aldığımızda, bunların o korkunç ahlâk bozukluklarına şaşmamamız gerekir. Her gün, her yıl hiç durmadan çalışıp didinmek insanların entelektüel ve ahlâkî yeteneklerinin gelişmesi için hiç de uygun değildir. Aynı mekanik eylemin durmadan tekrarlandığı bitmez tükenmez çalışmanın yorucu biteviyeliği, Sisyphus'un çabası gibidir. Durmadan tekrarlanan iş, kaya parçası gibi, yıpranmış işçinin kaderinin simgesidir. Hep aynı kasların kullanılmasının sonucu olarak insanın kafasında ne bilgi ne de düşünme gücü kalır. Yapısının kaba kısmı aşırı derecede gelişirken zekâ bir durgunluk içinde uyuşur kalır. Bir insanı böylesi bir çalışmaya mahkûm etmek, onun içindeki hayvani yönü uyarmaktan başka bir şey değildir. Giderek her şeye karşı kayıtsız bir hale gelir ve türünü belirleyen dürtülerden ve geleneklerden nefret eder. Hayatın zevkli yönlerini ihmal eder; yetersiz bir beslenme ile pis bir sefalet içinde yaşar ve kazancının geri kalan kısmını sefahat âleminde harcar." Dr. J. Kay.

yemek, su içmek ve uyumak zorundadır. En doğal ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için kendisine mümkün olan en kısa süre verilir. Yaşadığı yerin fabrikadan yarım ya da bir saat uzakta olması işvereni ilgilendirmez. Hükmedici bir zil sesi onu yatağından, kahvaltısından, akşam yemeğinden kaldırır.

Fabrikada geçirdiği saatler boyunca sürdüğü hayat nedir ki! Burada işveren mutlak bir yasa koyucudur; istediği gibi kurallar koyar, bunları istediği gibi değiştirir ve yenilerini ekler. En çılgınca kuralları bile koysa mahkeme işçiye şöyle der: "Sen, kendi kendinin efendisiydin. Sen bütün bunları kendin istedin. Böyle bir kontrat imzalaman için kimse sana baskı yapmadı; madem ki serbestçe bu işin içine girdin şimdi ona katlanmak zorundasın." Ve böylece kendisi de bir burjuva olan sulh hakimi ve burjuvazi tarafından yapılan yasa işçiyle alay eder. Bu tür kararlar hiç de az değildir. 1844 Ekiminde Manchester'da Kennedy fabrikasının işçileri işi bıraktılar. Kennedy, bir odadaki iki işçinin aynı zamanda işi terk edemeyeceklerini öngören Fabrika Yasası gereğince onları mahkemeye verdi ve mahkeme işçilere yukarıdaki açıklamayı yaparak Kennedy lehine karar verdi. Bu tür kurallara da öylesine çok rastlanır ki! Örneğin:

1– İş başladıktan on dakika sonra kapılar kapanır ve bundan sonra kahvaltı saatine dek kimse içeri alınmaz; bu süre içinde fabrikada olmayan işçi tezgâh başına üç penny ceza öder.
2– Herhangi bir anda makineler çalışırken yerinde bulunmayan her mekanik tezgâh dokumacısı her saat ve denetlediği her tezgâh için üç penny ceza öder. Çalışma saatleri içinde ustabaşmdan izin almadan çalışma odasını terk eden işçi üç penny ceza öder.
3– Yanlarında bir makas bulundurmayan dokumacılar günde bir penny ceza öderler.
4– Bütün kırık mekiklerin, fırçaların, yağ kutularının, çarkların, pencere pervazlarının parası dokumacılar tarafından ödenecektir.
5– Hiç bir işçi en az bir hafta önceden haber vermeden işi bırakamaz. Sanayici kötü çalışma ve uygunsuz tavırlar nedeniyle işçiye önceden hiç bir haber vermeksizin kendisini işten çıkartabilir.
6– Bir başka işçiyle konuşurken, şarkı söylerken ya da ıslık çalarken yakalanan her işçi altı penny ceza öder; çalışma saatleri içinde kendi yerini terk ettiği için yine altı penny ceza öder.[56]

Önümde bir başka fabrika kuralları listesi durmakta. Buna göre işe üç dakika geç gelen işçi çeyrek saatlik ücretini, işe yirmi dakika geç gelen işçi ise günlük ücretinin dörtte birini ceza olarak ödüyor. Kahvaltı saatine dek gelmeyenler, pazartesi günleri için bir şilin, diğer günler

56. *Stubborn Facts from the Factories by a Manchester Operative*, s. 9.

için altı penny ceza öder. Bu sonuncusu, Manchester'da Jersey Sokağı'ndaki Phoenix Works'un nizamnamesidir. Büyük, karmaşık fabrikalarda değişik bölümlerin bir uyum içinde çalışmalarını sağlamak için böyle kuralların gerekli olduğu söylenebilir; böylesine sert bir disipline orduda olduğu gibi burada da ihtiyaç duyulabilir. Bütün bunlar doğru olabilir ama böylesine utanç verici bir despotluk olmadan kurulamayan bu düzen, ne tür bir sosyal düzendir? Ya amaç aracı temize çıkartıyor ya da aracın kötülüğünden amacın kötülüğünü çıkarmak haklı çıkarılıyor. Askerliğini yapmış herkes, kısa bir süre için bile olsa askerî disiplin altında yaşamanın ne demek olduğunu bilir. Ama bu işçiler dokuz yaşlarından ölünceye dek, gerek bedensel gerekse zihinsel olarak böylesi bir baskı altında yaşamaya mahkûm edilmişlerdir. Amerika'daki siyahilerden daha kötü durumda olan kölelerdir bunlar. Çünkü çok daha sıkı bir gözetim altındadırlar ama yine de kendilerinden insanca yaşamaları, özgür kişiler gibi düşünmeleri ve hissetmeleri beklenir! Onlar ise bunu ancak kendilerini ezen, onları bu koşullar altında yaşamaya iten ve makinelerin düzeyine düşüren bu düzene karşı besledikleri nefretle yapabilirler. İşçilerin de anlattıkları gibi birçok sanayicinin, sırf kârlarını biraz daha arttırabilmek adına gittikçe yoksullaşan işçilerden açgözlülükle ceza toplamalarından daha iğrenç bir durum yoktur. Leach, fabrika saatinin on beş dakika ileri alındıktan sonra kapıların kapatıldığı ve bir memurun eline ceza defterini alarak eksiklerin isimlerini kaydettiği durumlarla işçilerin sık sık karşılaştıklarını belirtiyor. Leach, doksan beş işçiyi bir sabah, saati akşamları kasabadaki saatlerden on beş dakika geri kalan, sabah ise on beş dakika ileri giden bir fabrikanın önünde beklerken gördüğünü söylüyor. Fabrika Raporu da buna benzer olayları içeriyor. Bir fabrikada iş saatleri sırasında saat geri alınmış, böylece işçiler hiç bir fazla ücret almadan normalden daha fazla çalıştırılmışlardı; bir başka fabrikada aynı şekilde yaptırılan fazla mesai on beş dakika idi, başka birinde de iki tane saat vardı; bir normal saat, bir de makine saati. Makine saati ana şaftın dönüşlerini saymaktaydı. Eğer makineler yavaş çalışıyorsa, on iki saat için gereken devir sayısı elde edilene dek çalışma saati uzatılıyordu. Eğer iş iyi gidiyorsa, yani istenilen devir sayısı iş saatinin bitiminden önce elde ediliyorsa, işçiler gene de on iki saatin bitimine dek çalışmak zorunda kalıyorlardı. Aynı tanığa göre, iyi iş çıkartan ve hatta fazla mesai yapan kızlar, bu despotluğa boyun eğmektense fahişeliği tercih ediyorlardı.[57] Tekrar cezalara dönersek, Leach, birçok kadının

57. Drinkwater Evidence, s. 80.

hamileliklerinin son aylarında dinlenmek için oturduklarında sık sık 6 penny cezaya çarptırıldıklarını belirtiyor. Kötü iş için verilen cezalar ise tamamen keyfî; mallar depolarda gözden geçirilirken ustabaşı işçilere haber bile vermeden bir ceza listesi çıkartıyor ve işçi ancak ücretini alırken aldığı cezayı öğreniyor. Bu arada mallar ya satılmış ya da işçinin göremeyeceği bir yere kaldırılmıştır. Leach'in elinde üç metre uzunluğunda ve toplam olarak 35 sterlin 17 şilin 10 penny'lik cezayı kapsayan böyle bir liste vardır. Bu listenin tutulduğu fabrikada, çok az ceza yazdığı ve haftada sadece beş sterlin getirdiği için yeni bir memur işinden çıkartılmıştı.[58] Ve Leach'in yalan söyleyemeyen, tamamen güvenilir bir kişi olduğunu bir kez daha tekrarlıyorum.

İşçi, başka konularda da işverenin kölesidir. Efendisi karısını ya da kızını gözüne kestirmişse, ona sunması için bir emir ya da küçük bir ima bile yeterlidir. İşverenin burjuva çıkarları yararına, bol imzalı bir dilekçeye ihtiyacı olduğunda bunu fabrikasına göndermesi yeterlidir. Eğer işveren parlamento seçimlerinde belli bir tarafın kazanmasını isterse, kendilerine oy hakkı tanıdığı işçilerini sıra sıra seçim yerlerine gönderir ve işçiler istesinler ya da istemesinler burjuva adayı için oylarını kullanırlar. Eğer genel bir toplantıda çoğunluğa ihtiyacı olursa, işçilerini normalden yarım saat daha erken bırakır ve onları daha yakından izleyebileceği konuşma kürsüsü yakınında yerlere yerleştirir.

İşçilerin sanayicinin egemenliği altına girmesine katkıda bulunan iki özel sistem daha vardır. Takas ve kulübe sistemi. Takas sistemi, yani işçilerin ücretlerinin mal olarak ödenmesi, bir zamanlar bütün İngiltere'de uygulanırdı. "İşçiler yararına, onları küçük perakendecilerin yüksek fiyatlarından korumak için", sanayici bir dükkân açar. Burada her çeşit mal onlara veresiye satılır. İşçilerin daha ucuza mal alacakları dükkânlara gitmelerini önlemek için –"Tommy Mağazaları" çoğu kez mallarını diğerlerinden yüzde yirmi beş ila yüzde otuz daha pahalıya satar– ücretler para yerine dükkândan alman mallarla ödenir. Bu iğrenç sisteme karşı genel hoşnutsuzluk 1831 Takas Yasası'nın çıkartılmasına yol açmıştır. Bu yasaya göre, sanayicilerin işçilerin ücretini takas sistemi ile ödemeleri yasa dışı oluyor ve para cezası ile cezalandırılıyordu, ancak, diğer bütün İngiliz yasaları gibi bu da sadece birkaç yerde geçerli oldu. Yasa, kasabalarda nispeten daha etkiliydi ama kırsal bölgelerde gizli ya da açık bir biçimde takas sistemi sürüp gitti. Leicester kentinde de çok sık kullanılmıştır. Önümde 1843

58. *Stubborn Facts*, s. 13-17.

Kasımından, 1844 Haziranına kadar, kısmen *Manchester Guardian*'da, kısmen de *Northern Star*'da çıkmış bir düzine kadar suç listesi var.[59] Bugün bu sistem, tabiî ki daha gizli kapaklı olarak sürdürülüyor; ücretler çoğunlukla nakit olarak ödeniyor. Ama yine de işverenin elinde, işçiyi başkasının değil de kendi mallarını almaya zorlayacak kadar olanak var. Böylece takas sistemi ile mücadele etmek oldukça zorlaşıyor. Çünkü, işçiye ücretini para olarak ödedikten sonra, bu sistem yasalar tarafından korunarak sürdürülüyor. 27 Nisan 1844 tarihli *Northern Star*, Yorkshire'da Huddersfield yakınlarında, Holmfirthli bir işçinin, Bowers adlı bir sanayiçi hakkında yazdığı şu mektubu yayımladı (Almanca'dan tekrar tercüme edilmiştir):

> "Herkes tarafından kötülenen takas sisteminin Holmfirth'de olduğu gibi uygulanması ve hiç kimsenin sanayicilerinin bu sisteme son vermesini sağlamak için uğraşmaması şaşılacak şey. Burada bu şeytanca sistemden yakınan birçok dürüst el dokumacısı var; işte asil yürekli Serbest Ticaret Kliği'nden* bir örnek. Zavallı dokumacılara karşı iğrenç tutumlarından dolayı bütün bölgenin beddualarını üstüne toplamış bir sanayici var; eğer bu dokumacılar 34 ya da 36 şilin değerinde bir parça yapmışlarsa o, buna karşılık işçilere nakit olarak 20 şilin verir ve geri kalanını da başka dükkânlardan yüzde kırk ilâ elli daha pahalı ve kötü kalitede mallarla öder. Ama, Serbest Ticaret Tanrısının (Free Trade Mercury)[60] dediği gibi, bunları almak zorunda değildirler, istediklerini yapabilirler! Evet, ama onlar ya bunları almalıdırlar ya da açlıktan ölmeyi tercih etmelidirler. Eğer geri kalan 20 şilini de para olarak almak isterlerse, iş için en azından sekiz ya da on dört gün beklemelidirler; ama eğer, 20 şilini para olarak, gerisini de mal olarak alırlarsa, kendileri için iş hemen bulunur. İşte bu da serbest ticarettir. Lord Brougham, gençliğimizde kenara bir şeyler ayırmamız gerektiğini, böylece yaşlandığımızda yoksulluk çekmeyeceğimizi söyler. Bize verilen çürümüş malları mı bir kenara koymamızı istiyor? Eğer bunu söyleyen bir lord olmasaydı beyninin, bize ücretlerimiz karşılığında verilen mallar kadar çürümüş olduğu sanılırdı. 'Yasa dışı' gazeteler çıktığında, bunları Holmfirth'de, Blythes'de, Edwards'da polise ihbar eden bir sürü insan vardı, şimdi bunlar neredeler? Ama bu başka bir mesele. Takasçı sanayicimiz dindar serbest ticaretçilere dahil. Her Pazar iki kez kiliseye gider ve papazın ardından büyük bir inançla şunları tekrarlar: 'Yapmamız gerekenleri yapmadık ve yapmamamız gerekenleri yaptık, bizler iyi kişiler değiliz; aman iyi Tanrım, sen bizi kurtar!' (Anglikan ayininden dua) Evet, yarına kadar kurtar da, dokumacılarımıza tekrar çürümüş mallarla ücretlerini ödeyelim."

---

59. *Northern Star*: Haftalık dergi, Çartistlerin yayın organı. 1837'den 1852'ye kadar önce Leeds'de, 1844 Kasımından sonra da Londra'da yayımlanmıştır. Kurucusu ve başyazarı Feargus O'Connor'dur. 1840'larda George Harney de başyazarlığını yapmıştır. Engels dergiye 1845 Eylülünden 1848 Martına kadar katılmıştır.

* Hububat Yasası'na karşı olanlar.

60. *Leeds Mercury:* Radikal burjuva gazetesi (Almanca baskıya not).

Kulübe sistemi çok daha masum gibi görünür ve işçiler üstündeki köleleştirici etkisine rağmen, çok daha zararsız bir şekilde ortaya çıkmıştır. Ülkedeki fabrikaların çevrelerinde çoğunlukla işçiler için uygun konutlar bulunamaz. Sanayici sık sık böyle konutlar yaptırmak zorunda kalır ve bunu da memnunlukla yapar çünkü işlettiği sermayenin getirdiği kârın yanı sıra bunlar da kendisine birçok avantaj sağlar. Eğer işçi konutları sahipleri, senede sermayelerinin yüzde altısı kadar kazanç elde ediyorlarsa, işçi kulübelerinin sanayicilere iki mislini getireceği hesaplanabilir. Çünkü fabrikası tamamen kapalı kalmadığı sürece, buralarda oturacak insan muhakkak bulunur ve bunlar kiralarını hiç geciktirmeden verirler. Böylece diğer ev sahiplerinin karşısına çıkan iki dezavantajdan kurtulmuştur; kulübeler hiç bir zaman boş kalmazlar ve bu yatırımın hiç bir riski yoktur. Oysa böylesi dezavantajlar varmışçasına kulübelerin fiyatları çok yüksektir ve normal bir ev sahibi ile aynı kirayı alarak sanayici, işçileri sayesinde sermayesini yüzde on iki ilâ on dört kârla işletmektedir. Diğer rakip ev sahiplerinden iki misli daha fazla kâr elde etmesi ve onları rekabet dışı bırakması muhakkak ki adil bir şey değildir. Bütün zenginliğini işçilerinin sırtından elde etmiş olan sanayicinin bu sabit kazancı, harcamalarını tek penny'sine kadar hesaplamak zorunda olan proleterin cebinden çıkarması iki misli adaletsizliktir. Ama, çoğu kez sanayici, işten kovulma tehlikesiyle karşı karşıya bıraktığı işçilerden normalden daha yüksek bir kira alır, hatta onlardan içinde yaşamadıkları evler için bile kira ödemelerini istemek alçaklığına düşer! Liberal *Sun*[61] gazetesinin alıntı yaptığı *The Halifax Guardian*; Ashton-under-Lyne, Oldham ve Rochdale'de işçilerin, içlerinde otursunlar ya da oturmasınlar, işveren tarafından ev kirası vermeye zorlandıklarını anlatmakta. Kulübe sistemi kırsal bölgelerde tamamen uygulanmaktadır. Üstelik bu sistem ortaya birçok köy çıkarmıştır. Sanayiciler, çoğunlukla bu evlerde kimseyle rekabet etmediklerinden, ev kiralarını piyasadaki fiyatları hiç önemsemeden, istedikleri biçimde ayarlıyorlar. Ve tabii efendi ile işçileri arasında çıkan bir anlaşmazlıkta, kulübe sistemi işverene büyük olanaklar tanıyor. İşçiler işi mi bıraktı? İşverenin onları hemen evlerinden atması kâfidir; üstelik bir hafta önceden haber vermesi yeterlidir. Bu süre bitince, işçi işsiz kalmasının yanı sıra bir de evsiz kalıyor ve kendisini hiç kuşkusuz "çalışma kampına" (tread mill)* gönderecek olan yasanın eline düşecek bir serseri oluyor.

---

61. *Sun*, Londra'da günlük bir gazete, Kasım sonu, 1844.

* Eskiden suçluların ceza olarak gönderildikleri, yürüyerek işletilen ayak değirmeni anlamına gelen bu kelime artık kullanılmamaktadır.

Elimdeki olanaklarla ve burjuvazinin, savunmasız işçilere karşı kahramanca eylemlerinin–bu hareketlere kayıtsız kalmak olanaksızdır, zaten böylesine bir kayıtsızlık da suçtur– izin verdiği ölçüde, mümkün olduğunca tarafsız bir dille sanayi sistemini anlattım. Şimdi 1845'deki özgür İngiliz'in durumuyla 1145'de Normandiyalı baronların kamçıları altındaki Saxon serflerinin durumlarını karşılaştıralım. Serf, *glebae adscriptus*'du, toprağa bağlıydı; kulübe sistemi ile özgür işçi de bu duruma gelmiştir. Serf, efendisine *jus primae noctis*, ilk gece hakkını borçludur; özgür işçi ise, istenildiği takdirde efendisine sadece ilk gecenin değil, herhangi bir gecenin hakkını verir. Serf, hiç bir mülkiyet hakkına sahip değildi, kazandığı her şeyi efendisi elinden alabilirdi; özgür işçinin de hiç bir mülkü yoktur, rekabetin baskısı nedeniyle mülk sahibi olamaz ve sanayici Normandiyalı baronun yapmadığı her şeyi yapar. Takas sistemi ile her gün, işçinin acil ihtiyaçları için gerek duyduğu her şeyin nezaretini, bütün ayrıntılarıyla kendi üstüne alır. Toprağın sahibi ile serf arasındaki ilişki, uyum sağlayabildikleri için herkesin itaat ettiği gelenekler ve yasalarla düzenlenirdi. Özgür işçi ile efendisi arasındaki ilişki kimsenin itaat etmediği yasalar tarafından düzenlenmektedir. Çünkü bu yasalar ne işverenin çıkarlarına ne de bugünkü geleneklere uymaktadır. Toprağın sahibi, serfi toprağından ayıramazdı ve onu satamazdı. Zaten hemen hemen bütün toprak malikâne (fief) halinde olduğundan ve sermaye olmadığından onu herhangi bir şekilde satması olanaksızdı. Modern burjuvazi, işçiyi kendisini satmaya zorlamaktadır. Serf, üstünde doğduğu toprağın esiriydi, işçi ise en hayatî ihtiyaçlarının ve bunları elde etmek için ihtiyaç duyduğu paranın esiri; her ikisi de bir şeyin esiridirler. Serf, her üyenin kendine göre bir yere sahip olduğu feodal toplum düzeninde, yaşantısını sürdürebilmek için bir garantiye sahipti. Ancak özgür işçinin hiç bir garantisi yoktur. Çünkü ancak burjuvazi kendisini kullandığında toplumda bir yeri vardır. Tüm diğer koşullar altında kimse kendisini önemsemez ve sanki o hiç yokmuş gibi davranır. Serf efendisi için savaşta kendisini kurban ederdi, fabrika işçisi barış içinde kendisini kurban ediyor. Serf'in efendisi, köylüsünü hayvanlarının başı olarak gören bir barbardı; işveren ise uygardır ve "işçilerine" bir makine gözüyle bakar. Kısaca, ikisi de her alanda oldukça eşit durumdadırlar. Daha kötü durumda olan biri varsa o da özgür işçidir. Her ikisi de esirdir. Aralarındaki tek fark, birinin esaretinin açıkça ve dürüstçe uygulanmasıdır; diğerininki ise, sinsi, örtülü, kendisinin ve herkesin gözünden ustaca gizlenmiş, eskisinden çok daha kötü bir esarettir. İnsancıl Tory'ler işçilere beyaz esirler adını takarken haklıydılar. Ama

bu ikiyüzlü ve gizli esaret hiç olmazsa görünüşte özgürlük hakkını tanımakta, özgürlük âşığı bir halkın fikirleri karşısında eğilmektedir ve eski esaretle karşılaştırıldığında tarihî gelişim bu noktadadır: Özgürlük ilkesi kabul edilmiştir ve ezilenler bu ilkenin bir gün gerçekleşmesi için gerekeni yapacaklardır.

Bölümü bitirirken, sanayi sistemi hakkında işçilerin duygularını dile getiren bir şiirden birkaç kıta veriyorum. Birmingham'da Erward P. Mead tarafından yazılmış olan bu şiir, işçiler arasında yaygınlaşan görüşlerin doğru bir ifadesidir.[62]

BUHAR KRALI

Bir Kral var, insafsız bir Kral;
Şairlerin düşlediği değil,
Bir despottur bu, iyi tanır onu beyaz köleler.
İnsafsız ve acımasız bu Kral, adı Buhar.

Tek bir kolu var, demirden;
Ve sadece bir tek olmasına rağmen,
Bu güçlü kolda sihirli bir kudret var.
Milyonlarca insanı perişan eden!

Moloch'tur* acımasız atası,
Yuvası Himmon ovası.
Canlı ateştendir yüreği,
Ve yemeğidir o küçücük çocuklar!

Yönetirler onun dev elini;
Kana susamış, gururlu, cüretkâr,
Ve şu doymak bilmeyen papazlar.
Ve altına dönüşür akan kanlar!

Pranga vururlar tüm doğa haklarına,
Onlara kulluk eden zincirlerle.
Yiğitçe gözyaşlarını hiç umursamadan,
Kahkaha atarlar bir kadının acısına.

62. Engels'in çevirdiği şiirin Almanca çevirisi kitabın Almanca baskısında iki kıtası eksik olarak yer almıştır. Buradaki metin 11 Şubat 1843 tarihli *Northern Star*'dan tam olarak alınmıştır.
* *Ateş tanrısı: özellikle yeni doğmuş çocukların kurban edildiği Sami tanrısı.*

Haykırmaları işçilerin ve iç çekişleri.
Tatlı nağmelerdir onların kulaklarına.
Çocuk ve kız iskeletlerinin gölgeleri,
Buhar Kralı'nın Cehennemi'nde kavrulurlar!

Doğumuyla Kralın, bu cehennemler,
Yeryüzüne umutsuzluk yaydılar.
Çünkü gökte biçimlenen akıllar,
Bedenleriyle burada katloldular!

İndirin aşağı Moloch Kralını
Ey çalışan milyonlar, siz vurun
Zincirleri ellerine, yoksa onun tarafından
Çökertiliverecek yeryüzündeki tüm topraklar!

Hiç doymamacasına altınla kan yutan,
Şu iğrenç Satrap'ları o uğursuzun
Alaşağı olmalı hiddetli bakışlarıyla ulusun,
Mağrur fabrika sahipleriyle bu canavar Tanrılar.

Geçtiğimiz on iki yıl içinde kendilerine karşı yapılan suçlamalara sanayicilerin verdikleri cevaplara ayrıntılı olarak girmeye ne yerim, ne de vaktim var. Çıkarları kendilerini körleştirdiği için bu adamlar hiç bir şey öğrenemeyeceklerdir. Üstelik karşı çıkışlarının birçoğu daha önce cevaplanmış olduğundan aşağıdakileri eklemem benim için yeterlidir:

Manchester'a geliyorsunuz ve İngiltere'nin durumu hakkında bilgi edinmek istiyorsunuz. Tabii ki, saygıdeğer insanlarla karşılaşıyorsunuz. İşçilerin durumu üstüne birkaç lâf ediyorsunuz. İlk Liberal sanayicilerin birkaçıyla, belki Robert Hyde Greg, Edmund Ashworth, Thomas Ashton ve diğerleriyle tanıştırılıyorsunuz. Onlara sizin istekleriniz söyleniyor. Sanayici sizi anlıyor ve ne yapması gerektiğini biliyor. Sizi köydeki fabrikasına götürüyor; Bay Grey Cheshire'da Quarrybank'a, Bay Ashworth Bolton yakınlarında Turton'a, Bay Ashton da Hyde'a götürür. Sizi ustaca düzenlenmiş, belki de havalandırma tertibatı olan binaların arasından geçirir, temiz havalı çalışma odalarına, güzel makinelere, şurada burada sıhhatli görünüşlü işçilere dikkatinizi çeker. Harika bir yemek yedirir ve işçilerin evlerini ziyaret etmenizi teklif eder; yeni, temiz ve düzenli görünen kulübelere götürür, muhakkak ki ustabaşlarının ve makinecilerin kaldıkları bu kulübelere sizinle birlik-

te girer, böylece siz "tamamen fabrikadan geçinen aileler görürsünüz". Görmediklerinizde ise kadınları ve çocukları çalışmakta, erkekleri ise çorapları tamir ederken bulabilirsiniz. İşverenin varlığı istediğiniz soruları sormanızı önler; herkesin iyi ücret aldığını, rahat bir durumda olduklarını ve köy havasından dolayı nispeten sıhhatli bir görünüşe sahip olduklarını fark edersiniz. Abartılmış sefalet ve açlık fikrinden vazgeçmeye başlarsınız. Ama kulübe sisteminin işçileri birer esire dönüştürdüğünü, çevrede bir takas dükkânı olduğunu, insanların sanayiciden nefret ettiklerini yanınızda kendisi olduğu için kimse size söyleyemez. Sanayici okul, kilise, okuma odaları yaptırmıştır. Okulu çocukları itaate alıştırmak için kullandığı, okuma odasında sadece burjuvazinin çıkarlarını temsil eden yayınların okunmasına izin verdiği, Çartist ya da Sosyalist gazeteler ve dergiler okurlarsa işçilerini işten attığı, bunların hepsi sizden gizlenir. Yumuşak, ataerkil bir ilişki görürsünüz, posta başıların yaşantılarını görür ve eğer işçilerin entelektüel planda da burjuvazinin köleleri olmak isterlerse onlara neler vaat ettiğini anlarsınız. Bu "köy fabrikaları" işverenlerin her zaman göstermek istedikleri yerlerdir çünkü burada fabrika sisteminin dezavantajları, özellikle de sağlıkla ilgili olanlar, kısmen etraftaki temiz hava ile ortadan kalkmış ve de burada işçilerin ataerkil bir bağımlılık içinde olmaları daha uzun bir süre için sağlanmıştır. Dr. Ure şimdilik methiyeler okuyor ama dikkat! Eğer bu zavallı işçiler kendilerini düşünmeye başlayıp Çartist olurlarsa sanayicilerin babaca sevgisi birden son bulur. Üstelik Manchester'daki işçi semtlerini gezmek, fabrika sisteminin gelişimini bir fabrika kentinde görmek isterseniz, bu zengin burjuvazinin size yardım etmesini çok beklersiniz! Bu baylar işçilerinin ne durumda olduklarını bilmezler, bilmek de istemezler. Onları rahatsız eden ve kendi çıkarlarına karşı gelmeye zorlayan koşulları öğrenmek de istemezler. Neyse ki, bu önemsiz bir şeydir. İşçiler yapmaları gereken şeyleri, kendileri yaparlar.

8
Sanayideki Öteki İşkolları

Sanayi çağının tamamen yeni bir eseri olduğu için sanayi sistemin biraz daha fazla üstünde durmak zorundaydık; diğer işçileri daha kısaca geçeceğiz. Çünkü genel olarak sanayi proletaryası, özel olarak da sanayi sistemi için söylenenler bunlar için de geçerlidir. Bu yüzden fabrika sisteminin sanayinin diğer işkollarına ne denli girebildiğini ve bunların başka ne gibi özellikler gösterdiklerini belirtmekle yetineceğiz.

Fabrika Yasası'nın uygulandığı dört işkolu, kumaştan giyim eşyası yapımı ile ilgilidir. İlk önce malzemelerini bu fabrikalardan alan işçilerden söz etmek en iyisi olacak. Önce Nottingham, Derby ve Leicester'daki çorap dokumacılarını ele alacağız. Bu işçilerle ilgili olarak Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun raporları, düşük ücretlerin yol açtığı uzun çalışma saatlerinin, hareketsiz bir yaşam ve işin niteliğinden ileri gelen göz yorgunluğu ile birlikte çoğunlukla bütün beden yapısını ve gözleri zayıflattığını belirtiyor. Geceleri çalışmak çok güçlü bir ışık olmadan olanaksızdır. Bu yüzden dokuma işçileri ışığı bir yerde toplamak için cam küreler kullanıyorlar, bu da göz için çok zararlıdır. Kırk yaşına geldiklerinde, hemen hepsi gözlük takmak zorunda kalıyorlar. Kenar dikmede ve makaralara iplik sarmada çalışan çocukların sağlıklarında ve beden yapılarında çoğu kez ciddi bozukluklar oluyor. Bunlar altı, yedi ya da sekiz yaşlarından itibaren günde on-on iki saat küçük ve kapalı odalarda çalışıyorlar. İşlerinin başında bayılmaları, en basit ev işlerini yapamayacak kadar zayıflamaları ve çocukluklarından itibaren gözlük takmalarını gerektirecek kadar erken göz bozulmaları ender rastlanır olaylar değildir. Komisyon üyelerinin gözlemlerine göre birçoğu sıraca hastalığının tüm belirtilerini göstermekteydiler ve sanayiciler genellikle böyle bir çalışma rejiminden geçmiş kızları çok zayıf diye işe almamaktaydılar. Bu çocukların durumları "Hıristiyan bir ülke için büyük bir utanç" olarak tanımlanıyor ve yasal olarak durumun düzeltilmesi isteği belirtiliyor. Fabrika Raporu,[1] çorap dokumacılarınm Leicester'da en dü-

1. Gralnger'in Raporu, Ek. Kısım I, s. F 15, 132-142. paragraflar.

şük ücreti alan işçiler olduklarını ve günde on altı-on sekiz saat çalışarak haftada altı ya da büyük bir gayretle yedi şilin kazandıklarını belirtiyor. Daha önceleri yirmi-yirmi bir şilin kazanıyorlardı ama daha büyük gergeflerin kullanılması işlerini altüst etti; büyük bir çoğunluğu hâlâ eski, küçük ve tek gergeflerle çalışıyor ve gelişmekte olan makinelerle zorlukla rekabet ediyorlar. Dolayısıyla bu işkolunda da her ilerleme, işçiler için gerileme demek oluyor! Bununla beraber Komisyon üyesi Power, çorap dokumacılarının özgür olmaktan, yeme, uyuma ve çalışma saatlerini belirleyen fabrika ziline bağlı olmamaktan dolayı gururlu olduklarını söylüyor. Bu işçilerin bugünkü durumları, ücret açısından, fabrika komisyonunun bu bilgileri verdiği 1833 yılından daha iyi değil. Yiyecek hemen hemen hiç bir şeyleri olmayan Saxon dokumacılarının rekabeti onların hakkından geliyor. Bu rekabet hemen hemen tüm dış pazarlarda ve İngiliz pazarlarındaki düşük kaliteli mallarda İngilizler için fazla güçlü. Vatanperver Alman çorap dokumacısı için, düşük ücretinin İngiliz kardeşini de aç bırakması bir sevinç kaynağı olmalı! Ve gerçekten de o, Alman sanayisinin daha büyük zaferler kazanması için gururla ve sevinçle aç kalmaya devam edecek midir? Anavatanının şerefi onun masasının boş, tabağının da yarı dolu olmasını istemektedir! Ah! Bu rekabet, bu "ulusların yarışı" ne kadar da asil bir şey. Kusursuz bir biçimde burjuvazinin yayın organlığını yapan bir başka Liberal gazete *Morning Chronicle*'da işçi arkadaşlarının içinde bulunduğu durumu anlatan Hinckleyli bir çorap dokumacısının mektubu yayımlanmıştı. Diğer birçok şeyin yanı sıra, 109 gergefin 50 aileyi, yani 321 kişiyi geçindirdiğini, her gergefin ortalama 5,5 şilin getirdiğini; her ailenin haftada ortalama 11 şilin 4 penny kazandığını anlatıyor. Bu paradan, ev kirası, gergef kirası, yakıt, ışık, sabun ve iğne için toplam 5 şilin 10 penny ayrılıyordu. Böylece yemek için günde kişi başına 1,5 penny kalıyordu. Elbise için herhangi bir şey ayırmak olanaksızdı.

"Hiç kimse" diyor çorap dokumacısı, "Bu insanların katlandığı acıların yarısını görmemiş, duymamış ve hissetmemiştir."

Yataklar ya tamamen ya da yarı yarıya eksiktir, çocuklar paçavralar içinde yalınayak dolaşırlar. Adam, gözleri yaşlı şöyle dedi: "Et yemeyeli çok zaman oldu, tadını bile neredeyse unuttuk." Kamuoyunun tek mazur göremediği şey de oluyor, birçoğu pazar günü çalışıyordu ve gergeflerin çıkardığı gürültü, tüm çevreyi dolduruyordu.

"Ama" dedi işçilerden biri, "çocuklarıma bakın ve hiç bir soru sormayın. Yoksulluğum beni buna zorluyor. Namusumla bunu kazanmak için son

gücümü harcamadan çocuklarının bir parça ekmek için ağlamalarını duymak istemiyorum. Geçen pazartesi günü gece yarısı ikide kalktım ve bir sonraki gece yarısına dek çalıştım; diğer günler, sabahın altısından gece on bir ya da on ikiye kadar çalışıyorum. Bu yüzden şimdi onda yatıyorum ve pazarları kaybettiğim vakti kazanmaya çalışıyorum."

Ücretler 1833'den beri ne Leicester'da, ne Nottingham'da, ne de Derby'de hiç yükselmemiş. Ve işin en kötü yanı Leicester'da, daha önce söylediğim gibi, takas sistemi çok kullanılıyor. Bu yüzden bu bölgedeki dokumacıların, işçi hareketlerinde etkin bir rol oynamalarına şaşmamak gerekir. Etkinlikleri de, tezgâhların çoğunlukla erkekler tarafından çalıştırılmasından ileri gelmektedir.

Çorap dokumacılarının bölgeleri, aynı zamanda dantel sanayisinin de merkezleridir. Adı geçen üç bölgede kullanılmakta olan 2.760 dantel gergefi vardır. İngiltere'nin geri kalan yerlerindeki dantel gergefi sayısı sadece 787'dir. Dantel imalâtı, kesin bir işbölümü ile karmaşık bir hale gelmiştir ve kendi içinde birçok kollara ayrılmıştır. İplik on dört yaşında ya da daha büyük kızlardan oluşan sarıcılar (winders) tarafından makaralara sarılır; daha sonra sekiz yaşından büyük erkek çocuklarından oluşan iplikçiler (threaders) tarafından da bu makaralar gergeflerin üstüne yerleştirilirler. Bu çocuklar iplikleri, her makinedeki ortalama 1.800 ince aralıktan geçirip yerlerine götürürler; sonra dokumacılar, makineden geniş bir bez parçası olarak çıkan ve çok küçük çocuklar tarafından aralarındaki iplikler çekilerek parçalara ayrılan danteli dokurlar. Buna dantelin çekilmesi (running ya da drawing) ve bu işi yapan çocuklara da dantel çekicisi (lace-runners) denir. Artık dantel satışa hazırdır. İplikçiler gibi sarıcıların da belirli çalışma saatleri yoktur. Gergefin üstündeki makaralar boşaldıkça onlara iş düşer ve dokumacılar geceleri çalıştıklarından herhangi bir anda fabrikadan ya da atölyeden çağrılmaları olağandır. Bu düzensizlik, sık sık gece çalışmak, bunun sonucu olarak düzensiz bir hayat sürdürmek, bir sürü bedensel ve ahlâkî rahatsızlık ve özellikle birçoğunun belirttiği gibi erken ve aşırı cinsel münasebetlere sebep olur. İş, gözler için çok kötüdür. İplikçilerde sürekli göz hastalıklarına çok sık rastlanılmamasına rağmen gözlerde yanma, ağrı ve sulanmaya ve iplik takarken geçici bir göz bozukluğuna genel olarak rastlanır. Bununla beraber sarıcıların yaptıkları işin gözü ciddi bir şekilde rahatsız ettiği ve saydam tabakada (kornea) yanmaların yanı sıra amaroz ve katarakt gibi hastalıklara yol açtığı muhakkaktır. Dokumacıların işi, gergefler gittikçe daha da geniş yapıldığı için oldukça zordur. Şimdiki gergeflerde üç kişi sıra ile çalışmaktadır. Bunların her biri sekiz saat

çalışır ve böylece gergef yirmi dört saat hiç durmaz. İşte sarıcıların ve iplikçilerin gergefin durmasını önlemek için geceleri sık sık çağrılmalarının nedeni budur. 1.800 ince aralıktan ipliklerin geçirilmesi üç çocuğun en azından iki saatini alır. Birçok gergef buhar gücü ile çalıştırılır ve böylece bu konuda insan gücüne ihtiyaç kalmaz. Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun Raporu çocuklara sadece dantel "fabrikalarında" iş bulunduğundan söz ettiğine göre ya dokumacılık işinin artık büyük fabrikalara taşındığı ya da buhar gücünün çok yaygın olarak kullanıldığı anlaşılıyor; her iki durumda da bu, sanayi sisteminin ileriye doğru hareketini gösterir. Bütün işler içinde sağlığa en zararlı olanı, çoğunlukla yedi, hatta beş ve dört yaşındaki çocukların yaptığı dantel çekiciliktir. Komisyon üyesi Grainger, iki yaşında bir çocuğun böyle bir işte çalıştırıldığını gerçekten görmüştür. İnce kumaştan bir iğne ile çekilecek ipliği gözlemek, özellikle iş on dört ya da on altı saat sürdüğünde –ki çoğunlukla durum böyledir– gözler için çok zararlıdır. En kötü durumda –ki buna da sık sık rastlanır– amaroz sonucu körlük oluşur. Ama, bundan başka çocuklar, sürekli olarak iki büklüm oturmaktan zayıf ve dar göğüslü olurlar, hazımsızlıktan dolayı da sıracaya yakalanırlar. Rahimin düzensiz bir şekilde çalışmasına hemen hemen bütün kızlarda rastlanır. Ayrıca bir de omurga eğriliğine rastlanır; şöyle ki, "bütün dantel çekiciler yürüyüşlerinden tanınabilirler." Dantelin işlenmesi de gözlerde ve bütün yapıda aynı sonuçlara yol açar. Tıpla ilgilenen kişiler dantel üretiminde çalışan çocukların sağlıklarının ciddi bir şekilde bozulduğu, çocukların soluk yüzlü, zayıf, narin ve eksik gelişmiş oldukları ve hastalıklara karşı diğer çocuklara kıyasla daha dirençsiz kaldıkları konusunda söz birliği etmektedirler. Bunların geçirdikleri rahatsızlıklar genel bir takatsizlik, sık sık bayılma, başta, sırtta ve kalçalarda ağrılar, çarpıntı, mide bulanması, kusma ve iştahsızlık, omurganın eğrilmesi, sıraca ve veremdir. Özellikle dantel yapımında çalışan kadınların sağlıkları sürekli ve ciddi bir şekilde tehlikededir; kansızlık, zor doğum ve çocuk düşürmelerden sık sık şikâyet edilir.[2] Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun aynı yardımcı memuru, çocukların çoğunlukla kötü giydirildiklerini, paçavralar içinde dolaştıklarını, yetersiz beslendiklerini–genellikle sadece ekmek ve çay– ve bazen aylarca hiç et yemediklerini söylüyor. Ahlâkî durumları hakkında verdiği rapor şöyle:[3]

2. Grainger'in bütün raporu.
3. Grainger, Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun Raporu

"Nottingham'da yaşayan herkes, polis, din görevlileri, sanayiciler, işçiler, anne ve babalar, herkes bugünkü çalışma sisteminin, ahlâksızlığın en önemli sebebi olduğu konusunda hemfikirler. Çoğunlukla erkek olan iplikçilerle, çoğu kez kız olan sarıcılar fabrikaya aynı zamanda çağrılıyorlar ve aileleri onlara fabrikada ne süreyle gerek duyulduğunu bilmediklerinden, uygunsuz ilişkiler kurmak ve iş bittikten sonra da beraber kalmak için ellerine elverişli bir fırsat geçiyor. Bu, genel kanıya göre Nottingham'da korkunç bir yaygınlıkta sürmekte olan ahlâksızlığa hiç de küçümsenmeyecek derecede katkıda bulunmaktadır. Bundan başka sakin bir ev hayatı ve bu çocuklarla gençlerin ev konforu, bu hiç de doğal olmayan durum uğruna feda ediliyor."

Dantel imalatının bir başka dalı olan yastık kenarı danteli, kötü yiyeceklerden yakınan ve nadiren et yiyen çocuklar ve gençler tarafından Northampton, Oxford ve Bedford'un kırsal kasabalarında yapılmaktadır. İşin kendisi tamamen sağlığa zararlıdır. Çocuklar küçük, havasız, rutubetli odalarda dantel yastıkların üstüne eğilerek otururlar. Böylesine yorucu bir konumda çalışırken vücudu desteklemek için kızlar daha gelişme çağlarında, kemiklerin henüz yumuşaklığını koruduğu yaşlarda insanın kaburgalarını birbirine geçiren ve dar göğüslü olmayı bu yörelerde genel bir görünüş haline getiren tahta balinalı korseler giyerler. Çoğu pis bir hava soluyarak hiç kımıldamadan oturmaktan kaynaklanan aşırı hazımsızlığın sancılarını çektikten sonra genellikle veremden ölürler. Hemen hemen hiç eğitim görmedikleri gibi hiç bir ahlâkî terbiye de almamışlardır. Gösterişe bayılırlar, bu iki etkenin sonucu olarak ahlâkî durumları içler acısıdır ve fahişelik de aralarında çok yaygındır.[4]

İşte burjuvazinin şık hanımlarına dantel giyme zevkini tattırmak için toplumun ödediği bedel budur; çok ucuz bir bedel değil mi! Sadece birkaç bin kör işçi, birkaç veremli proleter kızı, yüzlerce hastalığı kendileri gibi "değersiz" çocuklarına ve çocuklarının çocuklarına miras bırakacak değersiz bir halk, aşağılık bir kuşak. Nedir ki bütün bunlar? Hiç, hiçbir şey! Bizim İngiliz burjuvazimiz, Hükümet Komisyonu'nun raporunu kayıtsızca bir yana atacak, karılarını ve kızlarını tekrar dantellerle süsleyecektir. Bir İngiliz burjuvasının huzur içinde olması ne güzel bir şey!

Lancashire, Derbyshire ve Batı İskoçya'daki pamuklu basma imalâtında büyük sayıda işçi çalışmaktadır. Mekanik maharet, İngiliz sanayinin hiç bir işkolunda burada elde ettiği parlak sonuçları elde etmemiş, ama hiçbir işkolunda da işçileri bu kadar çok ezmemiştir.

4. Burns, Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun Raporu.

Buhar gücüyle çalışan, oymalı silindirlerin kullanılmasıyla ve bu silindirlerle aynı anda dörtle altı rengin basılmasını sağlayan yöntemin keşfiyle makineler, pamuk eğiriciliğinde ve dokumacılığında olduğu gibi burada da tamamen elişinin yerini almıştır. Bu yeni düzenlemelerin baskı işlerinde kullanılması, elişinin yerini almakta kumaş üretiminde olduğundan daha çabuk davranmıştır. Artık bir çocuğun yardımıyla tek bir adam daha önce iki yüz baskıcının yaptığı işi yapabiliyor. Bir makine dakikada yirmi beş metre desenli kumaş üretmektedir. Bu yüzden patiska baskıcıları çok kötü bir durumdadırlar. Lancaster, Derby ve Chester bölgesindeki kasabalarda (baskıcıların Avam Kamarası'na gönderdikleri bir dilekçeye göre) 1842 yılında pamuktan 11.000.000 parça desenli eşya üretilmişti: Bunların 100.000 parçası tamamen elle, 900.000 parçası kısmen el, kısmen makineyle ve 10.000.000 parçası dört ve altı renkli olmak üzere sadece makineyle basılmışlardı. Makineler genellikle yeni olduklarından ve üzerlerinde devamlı olarak yeni düzeltmeler uygulandığından el baskıcılarının sayısı iş miktarı için çok fazladır ve bunların büyük bir kısmının tamamen işsiz olduğu, –dilekçe toplam işçi sayısının dörtte biri için söz etmektedir– diğerlerinin ise haftada sadece bir ya da iki ve en iyi durumda da üç gün çalıştıkları ve düşük ücretler aldıkları apaçıktır. Leach,[5] bir baskı atölyesinde (Lancashire'da Bury yakınlarında Deeply Dale) el baskıcılarının ortalama olarak beş şilinden daha fazla kazanmadıklarını, bununla birlikte makine baskıcılarının oldukça iyi ücretler aldığını belirtiyor. Böylece baskı atölyeleri, fabrika sistemini tamamen kabulleniyorlar. Ama fabrikalara konan yasal sınırlamaları uygulamıyorlar. Bunlar modaya uygun mallar ürettikleri için düzenli iş süreleri olmuyor. Eğer küçük siparişler alırlarsa yarım gün çalışıyorlar; eğer bir desende başarıya ulaşırlarsa iş hızlanıyor, gece onla on ikiye dek, hatta kimi zaman tüm gece çalışıyorlar. Manchester yakınlarında evinin çevresinde gece eve geç dönerken ışıklarının her zaman açık olduğunu gördüğüm bir baskı atölyesi vardı. Burada çocukların çok çalışmaya zorlanmalarından dolayı ellerine geçen en küçük dinlenme anını taş basamaklar üstünde ya da sokak köşelerinde uyuyarak geçirdiklerini duydum. Bu sözlerimin doğruluğunu kanıtlayacak resmî bir belge yok elimde. Olsaydı, atölyenin ismini verirdim. Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun Raporu, bu konuda çok yüzeysel kalıyor ve sadece İngiltere'de hiç olmazsa çocukların, iyi giydirildiklerini ve beslendiklerini (anne ve babalarının aldıkları ücrete oranla), ancak hiç bir

5. Leach, *Stubborn Facts*, s. 47.

eğitim görmediklerini ve ahlâken çok düşük bir düzeyde olduklarım belirtmekle yetiniyor. Bu çocukların fabrika çalışmasına katıldıklarını hatırlamak yeterlidir. Ayrıca bu konuda daha önce söylemiş olduklarımıza tekrar bakılmasını tavsiye ederek konumuza devam edebiliriz.

Giyim kumaşı imalâtında çalışan diğer işçiler hakkında geriye söylenecek pek az bir şey kaldı. Ağartıcıların işi oldukça sağlığa zararlıdır ve bunlar ciğerlere çok zararlı bir madde olan kloru devamlı solumak zorunda kalırlar. Boyacıların işi ise, birçok durumda bütün vücudun kullanılmasını gerektirdiğinden sağlığa daha yararlıdır. Bu işçilerin aldıkları ücretler konusunda pek bir şey bilinmemektedir. Bu da, onların ortalama ücretlerden daha düşük ücret almadıkları sonucunu çıkartmak için yeterli bir nedendir. Aksi takdirde bu işçilerin şikâyetleri duyulurdu. Pamuklu kadife tüketiminin yüksek oluşundan dolayı pamuklu kadife kesicilerinin sayısı da nispeten yüksektir. Bunların sayısının aşağı yukarı 3.000 ilâ 4.000 oldukları hesaplanmıştır ve bunlar dolaylı olarak fabrika sisteminin etkilerinden oldukça zarar görmüşlerdir. Eskiden el tezgâhlarıyla dokunan kumaşlar pek düzgün olmadıklarından, bunları ince iplik sıraları halinde kesebilmek için yetenekli ellere ihtiyaç vardı. Mekanik tezgâhlar kullanıldığından beri sıralar oldukça düzenlidir; her atkı ipliği bir öncekiyle tamamen paraleldir ve kesme, artık bir sanat olmaktan çıkmıştır. Makinelerin kullanılmasıyla işlerinden atılan işçiler, kadife kesiciliğine başlamışlar ve aralarındaki rekabet ücretlerin düşmesine yol açmıştır. Sanayiciler daha sonra kadınları ve çocukları da bu işte çalıştırabileceklerini keşfettiklerinden ücretler bunların aldığı düzeye düşmüş, bu arada da yüzlerce erkek işten atılmıştır. Daha sonra işi fabrikada, dolaylı olarak kiralarını ödedikleri kesicilerin iş atölyelerinden daha ucuza yaptırabileceklerini de keşfettiler. Bu keşiften sonra birçok kulübenin üst katındaki kesici atölyeleri ya boş kaldı ya da ev olarak kiraya verildi. Kesici ise çalışma saatlerini seçme özgürlüğünü kaybetti ve fabrika zilinin baskısı altına girdi. Aşağı yukarı kırk beş yaşlarında bir kesici, şimdi bir metresi için bir penny aldığı işten bir metresine sekiz penny aldığı zamanları hatırladığını söyledi. Gerçi şimdi düzgün kumaşı eskisinden çok daha hızlı kesiyordu, ama bir saat içinde eskisinin iki misli iş çıkarması olanaksızdı ve böylece aldığı ücret, aslında eskisinin dörtte birinden bile az olmuştu. Leach[6] 1827 ve 1843'de çeşitli kumaşlar için ödenen ücretlerin bir listesini vermektedir ve buradan anlaşıldığına göre 1827'de metre başına 4 penny, 2 ¼ penny, 2 ¾ penny

6. A.g.e. s. 35.

ve 1 penny olan kesici ücretleri 1843'de metre başına 1 ½ penny, 1 penny, 3/4 penny ve 3/8 penny olmuştu. Leach'e göre haftalık ortalama ücretler şöyleydi: 1827'de, 1 sterlin 6 şilin 6 penny; 1 sterlin 2 şilin 6 penny; 1 sterlin; 1 sterlin 6 şilin 6 penny. Aynı kumaşlar için 1843'deki haftalık ortalama ücretler ise şöyleydi: 10 sterlin 6 penny; 7 sterlin 6 penny; 6 sterlin 8 penny; 10 sterlin. Üstelik bu son ücretlerle bile iş bulamayan yüzlerce işçi vardı. Pamuk sanayisindeki el dokumacılarından daha önce söz etmiştik. Diğer dokuma malları da hemen hemen tamamen el tezgâhlarında dokunurlar. Burada da işçiler, kadife kesicileri gibi makineler yüzünden işlerinden olmuş, işçi rekabeti yüzünden çok kötü bir durumda kalmışlardı ve bundan başka, fabrika işçileri gibi kötü iş karşısında ağır cezalara çarptırılıyorlardı. Örneğin ipek dokumacılarını ele alalım. Bütün İngiltere'de en büyük ipek imalâtçılarından Bay Brocklehurst, parlamento üyelerinden oluşan bir komiteye kitaplarından alınmış bir liste sundu. Bundan anlaşıldığına göre 1821'de sırasıyla 30 sterlin, 14 sterlin, 3 ½ sterlin, 3/4 sterlin, 1 ½ sterlin ve 10 sterlin ödediği mallar için 1831'de 9 sterlin, 7 ½ sterlin, 2 ¼ sterlin, 1/3 sterlin, 1/2 sterlin ve 6 ¼ sterlin vermekteydi ve bu iş dalında makinelerde hiç bir ilerleme kaydedilmemişti. Ama Bay Brocklehurst'ün yaptığı, diğerleri için de bir standart olarak kabul edilebilir. Aynı listeden anlaşıldığına göre, dokumacıların haftalık ortalama ücretleri 1821'de 16 ½ sterlin iken 1831'de sadece 6 sterlindi. O zamandan beri de ücretler hâlâ düşmektedir. Dokumacıya 1831'de 4 penny kazandıran mallar, 1843'de 2 ½ penny kazandırıyordu (ince tafta kumaş için) ve kırsal bölgelerdeki birçok dokumacı, bu malları ancak 1 ½ ila 2 penny karşılığında yapmayı kabul ettikleri takdirde iş bulabiliyorlardı. Üstelik bunların ücretlerinden birtakım keyfî kesintiler yapılıyordu. İş alan her dokumacıya bir kart veriliyordu. Bu kartın üstünde işin hangi gün, hangi saatte teslim edileceği yazılıydı; hastalık nedeniyle çalışamayan bir dokumacı bunu büroya üç gün içinde bildirmeliydi, aksi takdirde hastalığı bir mazeret olarak kabul edilmezdi. Eğer dokumacı iplik için beklemek zorunda kaldığını iddia ederse bu da yeterli bir neden sayılmazdı; işteki belirli hatalar için (örneğin tarif edilen bir parçada gerekenden daha fazla atkı ipliği bulunması gibi) ücretin yarısından fazlası kesilirdi. Eğer mallar belirtilen vakitte tamamlanmazsa teslim edilen her metre için bir penny kesinti yapılırdı. Bu yapılan kesintiler, sonunda öylesine büyük bir miktar tutardı ki, örneğin dokunmuş malları toplamak için haftada iki kez Lancashire'da Leigh'e gelen bir adam, patronu için her seferinde en azından 15 sterlin ceza toplardı. Bunu kendisi de doğrulamaktadır ve

kendisi en hoşgörülü patronlardan biri olarak tanınmaktadır. Bu tür meseleler eskiden hakem usulü ile halledilirdi, ama işçiler bu konuda ısrar ettiklerinde çoğu kez işten atıldıkları için bu gelenek yavaş yavaş terk edildi ve patron, savcı, tanık, hâkim ve infaz memuru görevlerini üstüne aldı. İşçi sulh hâkimine gittiğinde alacağı cevap şudur: "Bu koşulları kabul edip sözleşmeni imzaladın, şimdi ona uyman gerekir." Durum fabrika işçilerininkiyle aynıdır. Üstelik işveren işçiye yapılan bütün kesintileri kabul ettiğini belirten bir belge imzalatır. Ve eğer işçi buna karşı gelirse kasabadaki bütün sanayiciler Leach'in de dediği gibi, onun şöyle bir insan olduğunu hemen öğrenirler:[7]

> "O, dokumacıların kartları ile kurulmuş olan yasal düzene karşı çıkan ve bununla da yetinmeyip şimdiye dek öğrenmiş olması gerektiği gibi toplumdaki üstlerinin dirayetlerinden şüphe etme küstahlığında bulunmuş bir kişidir."

Tabiî ki dokumacılar tamamen özgürdürler; imalâtçı malzemesini ve dokumacı kartlarını alması için onu zorlamaz, ona sadece Leach'in basit bir dille ifade ettiği gibi:

> "Eğer tavamda kızarmak istemiyorsanız, ateşin içinde bir gezintiye çıkabilirsiniz." der.

Londra'da ve özellikle Spitalfields'deki ipek dokumacıları uzun bir süre periyodik yoksulluk içinde yaşamışlardır ve ellerine geçene razı olmaları için hiçbir neden yoktur. Genel olarak İngiliz işçi hareketlerinde, özellikle de Londra'da etkin bir rol oynamalarından bellidir bu. Bu işçilerin içinde bulunduğu sefalet, doğu Londra'da ateşli bir hastalığın ortaya çıkmasına ve daha sonra İşçi Sınıfının Temizlik Koşullarını Araştırma Komisyonu'nun kurulmasına yol açmıştır. Ama Londra Ateşli Hastalıklar Hastanesi'nin son raporu, bu hastalığın hâlâ devam ettiğini bildirmektedir.

Tekstil mamullerinden sonra İngiliz sanayisinin en önemli ürünü, madenî mamullerdir. Bu iş kolunun merkezleri her türden en iyi metal malın üretildiği Birmingham, çatal kaşık yapımında Shaffield ve Staffordshire'da özellikle kilit, nal gibi daha kaba malların yapıldığı Wolverhampton'dır. Bu işkollarında çalışan işçilerin durumunu anlatmaya Birmingham'dan başlayalım. Metal işlerinin yapıldığı birçok yerde olduğu gibi Birmingham'da da işin niteliği, eski elişçiliğini andırır.

---

7. A.g.e. s. 37-40.

Evlerindeki atölyelerinde çıraklarıyla birlikte çalışan işçilere hala rastlanır. Eğer ki buhar gücüne ihtiyaç varsa küçük atölyelere bölünmüş ve her biri küçük bir işverene kiralanmış ve bir buhar makinesi tarafından hareket ettirilen şaftla makinelerin çalıştırıldığı büyük fabrika binaları görülür. Léon Faucher (konuyu ciddi bir şekilde incelemiş olan *Revue des deux Mondes* dergisinin yazarı) bu ilişkiyi Lancashire ve Yorkshire'daki imalâtın aksine *Democratie industrielle* (sanayi demokrasisi) diye tanımlamakta ve bunun ne işveren, ne de adamları için elverişli sonuçlar yarattığını belirtmektedir. Bu makaleler şimdiye dek bu konuda Almanların ya da İngilizlerin yazdıklarından çok daha iyidir. Bu gözlem tamamıyla doğrudur. Çünkü birçok küçük işveren, rekabetin belirlediği ve diğer koşullar altında tek bir imalâtçının eline geçecek olan kârı aralarında bölüşerek geçinemezler. Sermayenin merkezîleşme eğilimi onları çökertir. Zenginleşen her bir kişi için on kişi mahvolur ve onlardan mallarını daha ucuza satabilen bu bir kişinin baskısıyla yüz kişi daha kötü duruma düşer. Ve baştan beri büyük kapitalistlerle rekabet etmeleri gereken durumlarda bunların ancak büyük zorluklara göğüs gererek ayakta durdukları açıkça ortadadır. Daha sonra göreceğimiz gibi küçük işverenlerin yanındaki çırakların durumu sanayicilerin yanındakiler kadar kötüdür; aradaki tek fark, bunların da bir gün patron olma ve böylece belirli bir bağımsızlık elde etme fırsatları olmasıdır. Yani burjuvazi tarafından fabrika sisteminde sömürülmeleriyle kıyaslandığında daha dolaylı bir biçimde sömürülüyorlardır. Böylece bu küçük işverenler kısmen çıraklarının yaptıkları işle geçindiklerinden ve de doğrudan emeklerini değil de imal ettiklerini sattıklarından proleter değildirler ama temel geçim kaynakları kendi çalışmaları olduğu için burjuva da olamazlar. Birmingham demir işçilerinin bu arada kalmış konumlarını, İngiliz işçi hareketine açıkça ve tam anlamıyla nadiren katılmalarında aramak gerekir. Birmingham, politik olarak Radikal, ama Çartist olmayan bir kenttir. Bununla beraber kapitalistlere ait çok sayıda büyük fabrika vardır. Buralarda fabrika sistemi tamamiyle geçerlidir; en ince ayrıntılarına varana dek işbölümünün uygulanmasını (örneğin iğne sanayisinde), buhar gücünün kullanılmasını, çok sayıda kadın ve çocuğun çalıştırılmasını ve Fabrikalar Raporu'nda sunulan birçok benzer durumu görmekteyiz:[8] Doğum saatine dek kadınların çalışması, kadınların ev işlerine yetişememeleri, evin ve çocukların ihmal edilmesi, kayıtsızlık, aile hayatını sevmemek, ahlâksızlık, çok sayıda erkeğin işten atılması, makinelerin sürekli olarak geliştirilmesi, çocuk-

8. Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun Raporu.

ların aileden erken kopmaları, karıları ve çocukları tarafından bakılan erkekler ve daha nicesi. Bu raporda çocukların, yarı aç ve paçavralar içinde oldukları anlatılıyor. Bunların yarısı yeterince et yemenin ne demek olduğunu bilmiyorlar, birçoğu öğle yemeğinden önce hiç bir şey yemiyor ya da tüm günü öğleyin yedikleri bir penny değerindeki ekmekle geçiriyor. Rapor sabahın sekizinden akşamın yedisine dek ağızlarına hiç bir şey koymamış bu çocukların durumundan da söz ediliyordu. Giysileri çıplaklıklarını bile örtmeye yeterli değildi, birçoğu kışın yalınayak dolaşıyordu. Sonuç olarak hepsi yaşlarına göre küçük ve zayıftı ve nadiren hareketli bir insan olurlardı. Bu yetersiz gelişme koşulları içinde bunlardan kapalı odalarda ağır işler beklenildiği göz önünde bulundurulduğunda, Birmingham'da askerlik görevini yapabilecek çok az erkek bulunduğuna şaşmamak gerekir.

> "İşçiler" diyor, askere almada görevli bir hekim, "gelişmemiş, narin ve fizikî kuvvetleri çok az olan kişilerdir. Birçoklarının göğüslerinde ve omurgalarında çarpıklıklar vardır".

Askerlik şubesindeki bir astsubayın belirttiğine göre, Birmingham halkı diğer yerlerdeki insanlardan çok daha kısadır, çoğunlukla 1,60 ile 1,62 boyundadırlar; 613 aday arasında sadece 238'i askerlik görevlerini yapacak durumdadır. Eğitim ile ilgili, maden bölgelerinden alınmış olan birkaç örnek ve kanıt daha önce sunulmuştu.[9] Ayrıca Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun Raporu'ndan anlaşıldığına göre, beş-onbeş yaşları arasındaki çocukların yarısından çoğu okula gitmiyor, bir kısmı ise sık sık okul değiştiriyordu. Bu yüzden de onlara doğru dürüst bir şey öğretmek olanaksızdı. Zaten çoğu, küçük yaşlarda okuldan alınıp işe gönderilmişti. Rapor okullarda ne tür öğretmenlerin çalıştığını da açığa çıkarıyor. Ahlâk dersi verip vermediği sorusuna bir öğretmen "Hayır, okul ücreti olarak aldığım haftada üç penny için bu aşırı bir şey olur" diye cevap verdi; birkaçı sorulan soruya cevap bile vermedi, diğerleri de bunun görevlerinin bir parçası olduğunu kabul etmiyorlardı. Bir tek hanım öğretmen ahlâkî eğitim vermediğini, ama çocuklara birkaç iyi prensip aşılayabilmek için oldukça uğraştığını belirtti (Bunu söylerken de İngilizcesi oldukça bozuktu).* Komisyon üyeleri okullarda sürekli bir gürültü ve düzensizlikle karşılaştılar. Çocukların ahlâkı içler acısı bir durumdaydı. Suçluların yarısı on beş yaşından küçük çocuklardı ve bir yıl içinde on yaşındaki doksan suçlu, ki bun-

9. Bkz. s. 112.
* Kelimesi kelimesine şöyle dedi: "Onlara iyi prensipler içirtmek istiyorum."

ların kırk dördü ciddî suçlar işlemişlerdi, mahkûm edildi. Komisyon üyelerine göre bunlar arasında aşırı cinsel münasebet çok erken yaşlarda başlıyor ve yaygınlaşıyordu.[10]

Staffordshire'ın demir bölgesinde durum çok daha kötüdür. Burada kaba mal üretildiğinden ne fazla bir iş bölümü vardı (birkaç istisna dışında) ve ne buhar gücü ve makineler kullanılıyordu. Wolverhampton, Willenhall, Bilston, Sedgeley, Wednesfield, Darlaston, Dudley, Walsall, Wednesbury ve diğer birçok bölgede bu yüzden çok az fabrika bulunmaktaydı. Ama buralarda küçük patronların tek başlarına ya da yirmi bir yaşlarına kadar kendilerine yardım eden birkaç çırakla birlikte çalıştığı demirhaneler vardı. Küçük iş sahipleri Birmingham'dakilerle aynı durumdaydılar ama çırakların durumu çok daha kötüydü. Et ihtiyaçlarını neredeyse tamamen hastalıklı ya da eceliyle ölmüş hayvanlardan, çürümüş et ve balıklarla daha küçükken kesilmiş buzağılardan ve trende havasızlıktan boğulmuş domuzlardan sağlıyorlar. Bu tür yiyecekleri çıraklarına sadece küçük iş sahipleri değil, otuz-kırk çırak çalıştıran büyük sanayiciler de yediriyorlardı. Bu gelenek Wolverhampton'da çok geçerliydi ve bağırsak rahatsızlıkları ile diğer hastalıklar bunun doğal sonuçları olarak ortaya çıkıyordu. Üstelik çocuklar çoğu kez yeterince yemek yemiyorlardı, üstlerinde çalışırken giydikleri paçavralardan başka elbiseleri yoktu ve en azından bu yüzden Pazar Okulu'na gidemiyorlardı. Oturdukları evler öylesine kötü ve pisti ki çoğu kez hastalıklara neden oluyordu. Yaptıkları iş sağlıkları için pek de zararlı olmamasına rağmen, çocuklar zayıf ve genellikle sakat oluyorlardı. Örneğin Willenhall'da, sürekli olarak torna tezgâhının başında durmaktan kambur kalan ve bacakları çarpılarak bir K harfi gibi duran sayısız insan vardır; buradaki işçilerin üçte birinden fazlasının fıtığı olduğu da söylenmektedir. Wolverhampton'da olduğu gibi burada kızlarda (çünkü kızlar da demirhanelerde çalışırlar) ve erkeklerde geç olgunlaşma vakalarına rastlanır, hatta bu, bazılarında on dokuz yaşını bulur. Hemen hemen üretilen tek malın çivi olduğu Sedgeley ve çevresindeki bölgelerde, çiviciler pislik açısından eşi benzeri bulunmayan ahıra benzer kulübelerde yaşarlar. Kız ve erkek çocuklar on ya da on iki yaşlarından itibaren çalışmaya başlarlar, ancak günde bin çivi yapacak duruma geldiklerinde kalifiye işçi olarak kabul edilirler. Bin iki yüz çivi karşılığında ellerine 5 ¾ penny geçer. Her çivi on iki kez dövülür ve çekiç yarım kilo gelir. Böylece bir çivicinin bu parayı kazanabilmesi için toplamda 9.000 kilo kaldırması gerekir. Bu ağır iş ve yetersiz beslenme sonucu çocuklar

10. Grainger'in Raporu ve Grainger Evidence.

kaçınılmaz olarak biçimsiz gelişirler, zayıf bir yapıları vardır ve komisyon üyelerinin verdiği kanıtlar da bunu doğrulamaktadır. Bu bölgedeki eğitim durumu üzerine daha önceki bölümlerde bilgi verilmişti. Eğitim oldukça düşük bir düzeydedir; çocukların yarısı Pazar Okulu'na hiç gitmez, diğerleri ise okula çok düzensiz devam ederler. Diğer bölgelere oranla çok azı okuyabilir. Yazı yazanların oranı ise çok daha düşüktür. Bu da çok doğaldır, çünkü çocukların okuldan en fazla yararlanabilecekleri yaşlar yedi ya da on yaşlarıdır ve bu yaşlarda da işe gönderilirler. Zaten demirci ve madenci olan Pazar Okulu öğretmenleri de çoğu kez okuma bilmezler ve isimlerini zorlukla yazabilirler. Ahlâk seviyesi de bu eğitim koşullarına uygundur. Komisyon üyesi Home, Willenhall'da işçiler arasında hiç bir ahlâk duygusu olmadığını söylüyor ve bu sözlerini yeterli delillerle kanıtlıyor. Genel olarak çocukların ailelerine karşı hiçbir yükümlülüğü yerine getirmediklerini ve onları sevmediklerini belirtiyor. Ne söylediklerini düşünmekten o kadar acizdiler ve öyle sersemleşmişlerdi ki, on iki-on dört saat çalışmaya zorlandıkları, paçavralar içinde gezdikleri, yeterince yemek yemedikleri ve birkaç gün kendilerine gelemeyecekleri kadar dövüldükleri halde kendilerine iyi davranıldığını, hayatlarından memnun olduklarını söylüyorlardı. Sabahtan gece yatıncaya dek çalışarak geçirdikleri hayatlarından başka türlü bir hayatı bilmiyorlar ve daha önce hiç duymadıkları bir soruyu, yorgun olup olmadıkları sorusunu anlamıyorlardı bile.[11]

Sheffield'de ücretler ve dolayısıyla işçilerin hayat koşulları daha iyiydi. Diğer taraftan, insan sağlığı üstünde kötü etkileri olan bazı işkollarım belirtmek gerekir. Bazı işler, aletlerin sürekli olarak göğse bastırılmasını gerektirir ve böylece çoğu durumda verem hastalığına yol açar; diğerleri, özellikle bileyicilik vücudun gelişmesini önler ve hazımsızlık türünden rahatsızlıklara yol açar. Bıçak sapları için kemik kesiciliği baş ağrılarına, sinir bozukluğuna ve bu işkolunda çalışan birçok kızda da kansızlığa yol açar. Sağlığa en zararlı iş, bıçakların ve çatalların bilenmesidir. Bu, özellikle bileği taşıyla yapıldığında erken ölüme sebep olur. Bu işin kötü yanı göğüs ile karnın birbirine girmesine sebep olan eğik durma zorunluluğudur, ama kişiye asıl zarar veren, metali bilerken çıkan keskin kenarlı maden tozudur. Bu havayı doldurduğundan hava ile birlikte teneffüs edilir. Kuru bileyicilerin ortalama yaşı otuz beşi bulmaz, ıslak bileyicilerinki ise nadiren kırk beşi geçer. Sheffield'de Dr. Knight şöyle diyor:[12]

---

11. Horne'un Raporu ve Horne Evidence.
12. Dr. Knight, Sheffield.

"Bileyiciler arasında ancak çok içki içenlerin uzun ömürlü olduklarını söylersem bu işin tehlikesi hakkında size bir bilgi verebilirim. Çünkü bunlar sık sık ve uzun süre işten uzak kalırlar. Sheffield'de 2.500 bileyici vardır. Bunların 150 kadarı (80 erkek ve 70 erkek çocuk) çatal bileyicisidir. Bunlar yirmi sekiz ile otuz iki yaşları arasında ölürler. Jilet bileyicileri, ki bunlar kuru ve yaş bileme işi yaparlar, kırk-kırk beş yaşlarında ölürler. Yaş bileyicilik yapan, yemek bıçağı bileyicileri kırk-elli yaşlarında ölürler."

Aynı doktor, bileyici astımı denilen bir hastalık hakkında şunları anlatıyor:

"Çoğunlukla işe on dört yaşlarında başlarlar ve eğer bünyeleri sağlam ise yirmi yaşlarına kadar pek bir hastalık belirtisiyle karşılaşmazlar. Bundan sonra garip hastalıkların belirtileri ortaya çıkar. Hafif bir yokuş ya da merdiven çıkarken gösterdikleri en küçük bir gayrette nefes darlığı çekerler, sürekli ve artmakta olan nefes darlığını gidermek için her zaman omuzlarını kaldırmaya alışmışlardır. Benizleri pis sarı bir renktedir, yüz hatlarında telâş okunur, göğüs kısımlarında bir baskı hissettiklerinden yakınırlar. Sesleri kabalaşır ve boğuklaşır, yüksek sesle öksürürler, çıkan ses tahtadan gelen bir gürültüye benzer. Zaman zaman büyük miktarlarda ya balgamla ya da üzerlerine ince bir mukoza tabakası kaplı pislikle birlikte toz tükürürler. Kan tükürme, sırt üstü yatma zorlukları, geceleri terlemek, ishal, olağanüstü zayıflama ve ciğerlerde verem olduğuna dair diğer bütün belirtiler, hastayı yavaş yavaş çökertir ve nihayet aylar hatta yıllar boyunca acı çektikten sonra ne kendilerine ne kendilerine bağımlı olan insanlara bakamayacak bir hale gelirler. Şunu da belirtmeliyim ki, şimdiye dek bileyicilerinin astımını önlemek ya da bu hastalığı tedavi etmek için yapılan bütün çalışmalar başarısızlıkla sonuçlanmıştır."

Bütün bunları Knight on yıl önce yazmıştı. Bileği taşlarının üstünü örterek ve havadaki tozu sunî yollarla çekerek zararı azaltmak yönünde girişimler olmuştur. Ancak o zamandan beri bileyicilerin sayısı ve hastalığın şiddeti artmıştır. Bu yöntemler kısmen yararlı olsalar da, işçiler bu işkoluna daha çok işçinin hücum edeceği ve ücretlerin düşeceği korkusuyla bunların uygulanmasını istememişler, hatta birkaç yerde bu tedbirleri engellemişlerdir. Bu insanlar kısa, ama mutlu bir hayat istiyorlar. Astım şikayeti ile kendisine gelen bileyicilere Dr. Knight tekrar bileyiciliğe dönmelerinin ölümle sonuçlanacağını söylemiştir ama bu bile faydasız olmuştur. Bir zamanlar bileyicilik yapmış biri, sanki kendisini şeytana satmışcasına ümitsizliğe düşer. Sheffield'de eğitim oldukça düşük bir düzeydedir. Eğitim istatistikleriyle uğraşan bir din görevlisi, okula gidebilecek yaşta olan 16.500 çocuktan sadece 6.500'ünün okuma bildiği kanısındadır. Bunun nedeni çocukların yedi ya da en fazla on iki yaşlarında okuldan alınmaları ve öğretmenlerin hiç bir işe yaramamasıdır. Bunlardan biri hapishaneden çıktıktan sonra kendisine öğretmenlikten başka hiçbir iş bulamamış olan bir hırsız-

dı! Gençler arasında ahlâk bozukluğu Sheffield'de diğer bölgelerden daha çok gibi görünüyor. Bu konuda mükâfatın kime verilmesi konusunda insan duraksıyor ve raporu okuduktan sonra her kasabanın ve kentin buna az çok lâyık olduğunu düşünüyor! Genç kuşak bütün pazar günlerini sokaklarda yatıp yazı tura atarak ya da köpekleri birbirlerine saldırtarak, gece geç vakitlere kadar sevgilileri ile oturdukları meyhanelere giderek, sonra da sevgilileri ile dolaşarak geçirirler. Bir komisyon üyesi gittiği bir meyhanede, hemen hepsi on yedi yaşının altında kızlı erkekli kırk-elli çift görmüştü. Delikanlılar sevgililerinin yanında oturmaktaydı. Bazıları kâğıt oynuyor, diğerleri dans ediyor ama hepsi içki içiyorlardı. Bu güruh içinde açıkça tanınan profesyonel fahişeler bulunmaktaydı. Öyleyse herkesin doğruladığı gibi, erken ve sınırsız bir cinsel ilişkiye ve genç fahişelere Sheffield'de daha 14-15 yaşlarında olağanüstü sıklıkta rastlanmasına şaşmamalı. Vahşice işlenmiş suçlar burada çok olağandır; komisyon üyesinin yaptığı ziyaretten bir yıl önce gençlerden oluşan bir grup ellerinde meşaleler ve her türlü yanıcı maddeyle bütün kenti yakmak üzere iken yakalanmıştı. Daha sonra Sheffield'deki işçi hareketinin de aynı vahşi doğaya sahip olduğunu göreceğiz.[13]

Bu iki ana metal sanayi merkezinin yanı sıra Warrington'da (Lancashire'da) iğne fabrikaları bulunur. Buralardaki işçiler özellikle de çocuklar arasında, büyük bir yoksulluk, ahlâksızlık ve cahillik hüküm sürmektedir. Lancashire'da, Wigan'da ve İskoçya'nın doğusunda da çok sayıda çivi dökümhanesi vardır. Bu son bölgeler üzerine yazılan raporlar da Staffordshire raporları ile aynı mahiyettedir. Şimdi bu sanayinin incelenecek tek bir işkolu kaldı: Makine imalâtı. Özellikle Lancashire'da yapılan bu üretimin özelliği makinelerin makineler tarafından imal edilmesidir. Burası öteki işkollarında işten atılan işçilerin son sığınağıdır, yani kendi yerlerini alan düşmanlarının üretiminde çalışmak zorunda kalırlar. Torna tezgâhı ile planya, matkap, vida, çark, vida somunu gibi parçaların yapımı, bu işkolunda da bir zamanlar iyi bir ücretle düzenli çalışan birçok işçiyi işinden etti. İsteyen Manchester'da böyle işinden olmuş birçok insan görebilir.

Staffordshire'm demir bölgesinin kuzeyinde, merkezleri Stoke olan Henley, Burslem, Lane End, Lane Delph, Etruria, Coleridge, Langport, Tunstall ve Golden Hill'i kapsayan ve toplam 60.000 kişinin çalıştığı bir başka sanayi bölgesi bulunmaktadır: Çömlek imalâtı (potteries) bölgesi. Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun Raporu'na göre, bu sanayi-

13. Symons'un Raporu ve Symons Evidence.

nin bazı işkollarında –kumlu taştan basit çanak çömlek imalâtında– çocuklar sıcak ve havadar odalarda hafif işlerde çalışmakta, buna karşılık öteki bazı işkollarında ise yeterli gıda ve giysi sağlanmadan onlardan zorlu, yorucu bir çalışma istenmektedir. Birçok çocuğun şikâyeti şöyledir: "Yeterince yemek yiyemiyorum, çoğunlukla tuzlu patates veriyorlar, et ve ekmek yüzü göremiyorum, okula gitmiyorum ve elbisem yok." "Bugün öğleyin hiç bir şey yemedim, evde de yiyecek bir şey yok, çoğunlukla tuzlu patates ve kimi zaman da ekmek veriyorlar." "Bütün elbiselerim bunlar, pazarları giyecek hiç bir şeyim yok." Çocukların yaptığı kalıp götürüp getirme işi özellikle sağlığa zararlı işler arasındadır. Bu işi yapan çocuklar, çömleği kalıp içinde kuruma odasına taşıyorlar ve çömlek tamamen kuruduktan sonra boş kalıbı geri getiriyorlar. Böylece bunlar, yaşlarına göre oldukça ağır bir yükü oradan buraya taşıyorlar. Çalıştıkları yerin yüksek ısısı, onlar için yaptıkları işin yoruculuğunu bastırıyor. Hiç istisnasız, bu çocukların hepsi zayıf, soluk yüzlü ve kambur; hemen hepsi mide rahatsızlıklarından, mide bulantılarından, iştahsızlıktan yakınıyor ve veremden ölüyor. "Jigger" çarkını döndürdükleri için kendilerine "jiggers" adı verilen çocuklar da bunlar kadar narindir. Ama bitmiş çömlekleri, içinde büyük miktarda kurşun ve bazen de arsenik bulunan bir sıvıya batırıp çıplak elleri ile çıkartmak zorunda olan çocukların işleri daha da tehlikelidir. Gerek yetişkin gerekse çocuk işçilerin elleri ve elbiseleri bu sıvı ile her zaman sırılsıklam olur. Deri, kaba maddelerle sürekli temas halinde olduğundan düşer, parmaklar çoğu kez kanar ve böylece bu tehlikeli maddenin vücut tarafından emilmesi için uygun bir durum ortaya çıkar. Bunun sonucu şiddetli ağrılar, midede ve bağırsaklarda ciddi hastalıklar, kronik kabızlık, karın sancıları, bazen verem ama çoğunlukla çocuklar arasında görülen sara hastalığıdır. Erkekler arasında el kaslarının kısmî felce uğraması, karın sancıları ve kolların felce uğraması sık rastlanan bir durumdur. Bir tanık, kendisiyle birlikte çalışan iki çocuğun iş başında ihtilâçlar içinde öldüğünü anlatıyor. Çocukken iki yıl, bitmiş çömlekleri zehirli sıvıya batırınakla uğraşan bir başkası önceleri bağırsaklarında şiddetli ağrılar başladığını, sonra ihtilâç içinde kıvrandığını, bunun sonucu olarak iki ay yattığını, o zamandan beri ihtilâç krizlerinin gittikçe arttığını, şimdiyse her gün bu krizlerin geldiğini, ayrıca günde on ila yirmi sara nöbetine tutulduğunu, sağ kolunun tamamen felç olduğunu ve doktorların kendisine kollarını ve bacaklarını bir daha kullanamayacağını söylediğini anlatıyor. Bir fabrikada, bu tür işlerle uğraşan dört kişinin hepsi saralıydı ve şiddetli karın ağrıları çekmekteydiler, geriye kalan on bir çocuğun çoğu

şimdiden saraya yakalanmıştı. Kısacası bu korkunç hastalık, bu işin kaçınılmaz bir sonucudur ve bütün bunlar burjuvazinin daha büyük kârlar elde etmesi için yapılıyordu! Fayansların temizlendiği odalarda hava çakmak taşı tozu ile doludur ki bunların solunması, Sheffield bileyicilerinin soludukları çelik tozu kadar zararlı sonuçlar doğurur. İşçiler nefes darlığı çekerler, zorlukla sırt üstü yatabilirler, boğaz ağrılarından, şiddetli öksürüklerden yakınırlar ve sesleri öylesine incelir ki konuşmaları zorlukla duyulur. Hepsi de veremden ölür. Çömlekçilik bölgesinde okulların sayısının oldukça yüksek olduğu ve çocuklara eğitim fırsatı tanındığı söylenmektedir; ama çocuklar, küçük yaşlardan itibaren günde on iki saat ya da daha fazla çalıştıklarından okula gidebilecek durumda değildirler. Bu yüzden, komisyon üyesinin incelediği çocukların dörtte üçü okuma yazma bilmiyordu ve bölge tam bir cehalet içindeydi. Yıllarca Pazar Okulu'na gitmiş olan çocuklar bir harfi bir diğerinden ayıramıyordu ve entelektüel olduğu kadar dinî ve ahlâkî eğitim de çok düşük seviyedeydi.[14]

Cam imalâtında da büyükler için belki çok zararlı olmayacak ancak çocukların tahammül edemeyeceği işler vardır. Ağır iş, çalışma saatlerinin düzensizliği, sık sık geceleri çalışma ve özellikle atölyelerdeki yüksek ısı (55°-70° C [100°-130° F]) çocuklarda genel bir takatsizliğe, hastalığa, sınırlı bir gelişime, özellikle göz hastalıklarına, bağırsak rahatsızlıklarına, romatizmaya ve bronşite yol açar. Çocukların çoğunun yüzleri soluk, gözleri kanlıdır ve bazen haftalarca hiç bir şey göremedikleri olur. Şiddetli mide bulantılarından, kusmadan, öksürükten, soğuk algınlığından ve romatizmadan şikâyet ederler. Cam ateşten alınırken çocuklar öylesine yüksek bir ısı bölgesine girerler ki çoğunlukla üstünde durdukları tahtalar ateş alır. Cam üfleyicileri çoğu kez zafiyetten ve göğüs hastalıklarından genç yaşta ölürler.[15]

Genel olarak bu rapor özellikle çocukların ve kadınların çalıştırılmasıyla ile tanınan fabrika sisteminin yavaş yavaş sanayinin bütün işkollarına girdiğini ortaya koymaktadır. Makinelerin gelişmesini ve işçilerin yerini almasını her iş kolunda izlemeye gerek görmedim. Sanayinin doğasını az çok tanıyan herkes, bugünkü üretim sistemimizin bu yönünü detaylı olarak anlatacak vaktim olmadığı için bu boşluğu kendi kendine doldurabilir. Bunun ortaya çıkardığı sonuçları fabrika sistemi üzerinde dururken açıkça belirttim. Makineler, sanayinin bü-

14. Scriven Raporu ve Scriven Evidence.
15. Lefchild Raporu, Ek. II. Bölüm, s. L 2, 11, 12. paragraflar. Franks Raporu, Ek. II. Bölüm, s. K 7, 48. paragraf. Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun Raporu. Tancred Evidence, Ek. II. Bölüm, s. I 76. v.d.

tün işkollarına girmekte ve işçi bağımsızlığının son izleri de ortadan kalkmaktadır. Kadınların ve çocukların her yerde çalıştırılmasıyla aileler çözülmüş, erkek işten atıldığında ve bir lokma için karısına ve çocuklarına bağlı olduğunda aile ilişkileri tersine dönmüştür. Makineleşmenin önü alınmaz gelişimi iş dünyasını ve bununla birlikte işçiyi büyük kapitalistlerin hakimiyeti altına sokmaktadır. Sermayenin merkezîleşmesi hiç duraklamadan ilerlemektedir, toplumun büyük kapitalistler ile mal sahibi olmayan işçiler olarak bölünmesi gittikçe keskinleşmektedir ve ulusun sanayi gelişimi dev adımlarla kaçınılmaz bir krize gitmektedir.

Sermaye gücünün ve bazı durumlarda da iş bölümünün el zanaatlarında da aynı sonuçlara yol açtığını, küçük iş sahiplerini ezdiğini ve bunların yerine büyük kapitalistlerle mal sahibi olmayan işçileri koyduğunu daha önce belirtmiştim. Genel olarak proletaryadan söz edilirken bunlarla ilgili her şey tartışılmış olduğu için bu zanaatkârlar hakkında söylenecek pek bir şey yok. Ayrıca sanayi hareketinin ilk yıllarından beri bu işin niteliğinde ve insanların sağlığı üstündeki etkilerinde pek az bir gelişme oldu. Ama fabrika işçileri ile sürekli bir ilişkide bulunmak, büyük kapitalistlerin çırak ile kişisel ilişki sürdüren küçük iş sahibininkinden daha fazla hissedilen baskısı, büyük kentlerde yaşamanın etkileri ve ücretlerin düşmesi hemen hemen bütün zanaatkârların işçi hareketlerinde etken bir rol oynamalarına yol açmıştır. Daha ilerde bu konu hakkında daha çok şey söyleyeceğiz. Şimdi, gözünü para hırsı bürümüş burjuvazi tarafından olağanüstü bir barbarlıkla sömürülen Londralı işçilerin bir kısmına dikkatimizi çevirelim. Bunlar, elbise yapan, dikiş diken kadınlardır.

Burjuva hanımefendilerini süsleyen bu mamullerin yapımının işçilerin sağlığını kötü biçimde etkilemesi garip bir gerçektir. Bu durumu daha önce dantel yapanlarda görmüştük; şimdi bunu daha da ileri bir düzeyde kanıtlamak için Londra'da hazır elbise yapan atölyelere geçiyoruz. Buralarda sözde yemek yiyip uyuyan, çoğunlukla kırsal bölgelerden gelen ve bu yüzden de tam anlamıyla işverenlerin kölelerine dönüşen çok sayıda genç kız –sayılarının toplam olarak 15.000 kadar olduğu söylenmektedir– çalışmaktadır. Aşağı yukarı dört ay süren moda sezonlarında çalışma süreleri en iyi kuruluşlarda bile on beş ve en sıkışık durumlarda ise on sekiz saattir. Ancak birçok atölyede daha önceden belirlenmiş çalışma saatleri olmadan iş sürüp gider ve bu yüzden de bu kızların kendilerine uyumak ve dinlenmek için ayıracak altı, çoğu kez üç ya da dört ve hatta iki saatleri bile yoktur. Bunlar günde on dokuz ilâ yirmi saat ve sık sık olduğu gibi tüm gece

durmadan çalışırlar! Çalışmalarına sınırlayan tek şey ellerinde artık bir dakika dahi iğne tutamayacak hale gelmelerine neden olan fiziksel yorgunluktur. Bu zavallı yaratıkların dokuz gün ve gece üstlerindeki elbiseleri hiç çıkartmadıkları, ancak bir iki dakika şurada burada dinlenebildikleri ve mümkün olduğu kadar az zamanda çiğnemeleri için çok küçük parçalara ayrılmış yemekler yediklerine sık rastlanıyor. Kısacası bu talihsiz kızlar, modern bir köle sahibinin ahlâkî kırbacı ile –işten atılma tehdidi ile– güçlü bir erkeğin bile zar zor tahammül edebileceği, hele on dört ilâ yirmi yaşları arasındaki narin bir kızın zorlukla katlanabileceği bir işi yapmaya zorlanıyorlar. Bunun yanı sıra, çalışma odalarının ve yatılan yerlerin pis havası, iki büklüm durmak, kötü ve kolay hazmedilmeyecek yiyecekler ve her şeyden çok kapalı bir yerde çok uzun süre çalışmak, kızların sağlığı için çok kötü sonuçlar doğurur. Zayıflık, bitkinlik, takatsizlik, iştahsızlık, omuzlarda, sırtta ve kalçalarda ağrı, özellikle de baş ağrısı çok geçmeden baş gösterir. Bunları bel kemiğinin eğrilmesi, omuzların deformasyonu, şiş, kızarmış ve yaşlı gözler ve çok geçmeden de miyopluk izler. Öksürük, dar bir göğüs kafesi, nefes darlığı ve her türlü düzensizlik kadın organizmasının gelişiminde kendini ortaya koyar. Çoğu durumda gözler o kadar bozulur ki asla tedavi edilemeyecek duruma gelirler ve görme yeteneği sürekli çalışmayı mümkün kılacak kadar güçlü kalsa bile, verem çok geçmeden bu şapka ve elbise yapımcılarının acı yaşamlarını sona erdirir. Bu işi küçük yaşta terk edenler bile sağlıksız bir bünyeye sahip olurlar ve evlendiklerinde dünyaya zayıf, sağlıksız çocuklar getirirler. Komisyon üyesinin danıştığı bütün doktorlar, sağlığı bozacak ve erken ölüme neden olacak bundan daha iyi bir yaşam tarzının olamayacağını söylüyorlar.

Londralı dikişçi kadınların geri kalanı da aynı biçimde hainee, ama biraz daha dolaylı bir şekilde sömürülmektedirler. Korse yapımında çalışan kızların zor ve gözleri bozan bir işleri vardır. Bunların aldıkları ücret ne kadardır, bilmiyorum. Ama bildiğim kadarıyla verilen sipariş için güvence vermek zorunda olan ve işi dikişçi kadınlar arasında bölüştüren aracı, parça başına 1 ½ penny almaktadır. Bundan kendi payını çıkartır ki bu en azından 1/2 penny'dir. Böylece işi yapan kızın cebine en fazla 1 penny girer. Kravat diken kızlar günde on altı saat çalıştıkları halde, haftada ancak 4 ½ şilin kazanırlar[16] ama gömlekçilerin aldığı ücret en düşüğüdür. Eskiden 2-3 penny aldıkları normal bir gömlek için şimdi 1 ½ penny almaktadırlar; ama radikal bir he-

16. Bkz. *Weekly Dispatch,* 16 Mart 1844.

yet tarafından yönetilen St. Pancras atölyesi 1 ½ penny'e iş almaya başladıklarından beri, dışarıdaki yoksul kadınlar da aynı şeyi yapmak zorunda kaldılar. Bir günde on sekiz saatlik bir çalışmayla yapılabilen güzel, süslü gömlekler için 6 penny ödenir. Buna göre ve birçok kişinin anlattıklarına bakılırsa, dikişçi kadınlar bütün gece süren bu zorlu iş için haftalık ücret olarak ortalama 2 sterlin 6 penny ila 3 sterlin alırlar. Bu utanç verici barbarlığın doruğu da, kadınların kendilerine verilen malzeme karşılığında bir miktar parayı depozit olarak bırakmalarıdır. Tabiî bunu yapabilmek için malzemenin bir kısmını rehine bırakmaları gerekir (bunu işverenler çok iyi bilirler). Sonra bunları büyük bir kayıpla geri alırlar. Eğer malzemenin bir kısmım geri alamazlarsa, 1843 Kasımında dikişçi bir kadının başına geldiği gibi Sulh Mahkemesi'nin karşısına çıkmak zorundadırlar. Bu çıkmaza giren ve ne yapacağını bilemeyen bir genç kız 1844'te kendini kanala atarak intihar etmiştir. Bu kadınlar çoğunlukla küçük tavan aralarında otururlar; mümkün olduğu kadar çok insan buralara doluşmuştur ve buraları kışın sadece işçilerin vücut ısısıyla ısınır. Burada sabahın dört ilâ beşinden gece yarısına dek dikiş dikerler. Bir iki yıl içinde sağlıkları mahvolur ve hayatın en temel gereksinimlerini bile elde edemeden ölüp giderler.[17] Bütün bunlar olurken sokaklardan yüksek burjuvazinin parlak arabaları geçer ve belki de on adım ötede sefil bir çapkın onların bir yılda kazanamadıkları parayı kumarda kaybeder.

İşte İngiliz sanayi proletaryasının durumu böyledir. Nereye bakarsak bakalım, sürekli ya da geçici biçimde, yoksulluk ve sefaletle işçilerin içinde bulundukları koşulların ya da çalışmanın ürünü olan hastalıklar, ahlâkî çöküntü ve hemen her yerde insan tabiatının gerek zihinsel gerekse fiziksel olarak ağır ama kesin imhasını görürüz. Bu durum sürüp gidecek midir? Bu devam edemez ve etmeyecektir. İşçiler, ulusun büyük çoğunluğu, buna tahammül etmeyecektir. Şimdi onların bu konuda söylediklerini dinleyelim.

17. Thomas Hood, yaşayan İngiliz mizahçılarının en yeteneklilerindendir. Bütün mizahçılar gibi insanca duygularla doludur ancak zihinsel enerjiden yoksun bir kişidir. 1844 başlarında, burjuva kızlarının gözlerinden yaşlar akıtan, "The Song of the Shirt" isimli enfes bir şiir yazmıştır. Bu şiir önce *Punch*'da yayımlanmış, daha sonra diğer gazetelerde de çıkmıştır. Dikişçi kadınların durumu o günkü bütün gazeteleri doldurduğundan özel alıntılara gerek yoktur.

9
İşçi Hareketleri

Ayrıntılı bir şekilde anlatmamış olsam bile İngiliz işçilerinin bu durumda kendilerini mutlu hissedemeyeceklerinin ve hayat koşullarının bir insanın ya da bütün bir insan sınıfının düşüneceği, hissedeceği ve insan gibi yaşayacağı bir durumda olmadığının kabul edilmesi gerekir. Bu yüzden işçiler kendilerini hayvan mertebesine indiren bu duruma bir çözüm bulmak için çaba sarf etmelidirler, daha iyi, daha insanca koşullar yaratmalıdırlar ve bunu da onları sömürmek isteyen burjuvazinin çıkarlarına saldırmadan yapamazlar. Ama burjuvazi çıkarlarını, zenginliğinin ve devlet iktidarının ona sağlayabileceği tüm olanaklarla savunur. İşçi şu anki durumunu ne kadar değiştirmeye çalışırsa, burjuva da ona o oranda düşman olur.

Fakat işçi, burjuvazinin kendisine bir köle, bir mal gibi davrandığının her an daha çok farkına varır ve sırf bu nedenden burjuvazi onun en büyük düşmanı olur. Geçtiğimiz sayfalarda yüzlerce defa gösterdiğim ve daha da gösterebileceğim gibi bugün toplumumuzda işçi, ancak burjuvaziye karşı nefret duyarak ve ona karşı çıkarak insanlığını kurtarabilir. Ve eğitiminin, ya da daha doğrusu eğitimsizliğinin ve İngiliz işçi sınıfının damarlarında dolaşan sıcak İrlanda kanının bolluğu sayesinde mal sahibi sınıfın despotluğuna, en şiddetli duygularla karşı çıkabilir. İngiliz işçisi bugünlerde bir İngiliz değildir; o, zengin komşusu gibi durmadan hesaplar yapan, para hırsıyla yanan bir insan değildir; gelişmiş duyguları vardır, kuzey bölgelerinden gelen soğukkanlılığın yerini duygularının sınırsız gelişimi almıştır. İngiliz burjuvazisinin bencillik eğilimini daha da güçlendiren ve bunu onun temel karakteri yapan, tüm duygusallığını sadece para hırsında toplayan bu anlayış, duyguları bir yabancınınki kadar güçlü olan işçide yoktur. İngiliz milliyetçiliği işçide tamamen yok olmuştur.

Daha önce görmüş olduğumuz gibi işçiye insanlığını yaşamak için tüm yaşam koşullarına karşı çıkmaktan başka bir seçenek bırakılmamışsa, o zaman bu karşı çıkış içinde işçilerin en anlayışlı, en soylu ve

en insanca insanlar olarak ortaya çıkmaları doğaldır. İşçilerin bütün gayret ve faaliyetlerinin bu noktaya yöneldiğini, hatta genel bir eğitim alma çabalarının da doğrudan bununla ilgili olduğunu daha sonra göreceğiz. Bu arada şiddet eylemleriyle karşılaşacağımız doğrudur ama, İngiltere'de sosyal savaşın bütün şiddetiyle sürmekte olduğunu unutmamamız gerekir. Bu savaşı barış ve hayırseverlik maskesi altında iki yüzlü bir şekilde yönetmek burjuvazinin çıkarınaysa da, işçilere yapılacak tek yardım bu sahtekârlığın ortadan kaldırılması ve her şeyin tüm gerçekliğiyle teşhir edilmesidir. İşçilerin burjuvazi ve onun uşaklarına karşı girişeceği en şiddetli saldırılar, burjuvazinin işçilere karşı gizlice ve haince işlediği suçları ortaya sermek olacaktır.

İşçilerin ayaklanması sanayideki gelişmenin ilk dönemlerinde başlamış ve birkaç evre geçirmiştir. Bunların İngiliz tarihindeki rolünü ayrı bir çalışmaya bırakarak kendimi İngiliz proletaryasının içinde bulunduğu durumu belirleyecek olaylarla smırlandırmalıyım.

Bu ayaklanmanın en erken, en kaba ve en verimsiz hali kendini suç (cürüm) biçiminde ifade etmiştir. İşçi, sefalet ve yoksulluk içinde yaşıyordu ve diğerlerinin kendinden daha iyi durumda olduğunu görüyordu. Toplum için, tembel zenginlerden çok daha fazla şey yapan kendisinin neden bu koşullar altında acı çekmek zorunda kaldığını bir türlü anlayamıyordu. Yoksulluk, mülkiyetin kutsallığına karşı duyulan saygıyı bastırdı ve hırsızlığa yol açtı. Sanayinin yayılmasıyla suçun nasıl arttığını, yıllık tutuklama sayısının bir yılda tüketilen pamuk miktarı ile nasıl sürekli bir ilişki içinde olduğunu görmüştük.

İşçiler çok geçmeden suç işlemenin hiç bir şeyi çözmediğini anladılar. Suçlu, toplumun varolan düzenine karşı tek başına, bir birey olarak karşı çıkabiliyordu; toplumun bütün gücü birden suçlunun üzerine yıkılıyor ve üstünlüğüyle onu eziyordu. Üstelik hırsızlık, en ilkel, en bilinçsiz karşı çıkış biçimiydi ve sırf bu nedenden dolayı, sessiz bir şekilde tasvip etseler bile, hiç bir zaman işçi düşüncesinin yaygın bir ifadesi haline gelmedi. Bir sınıf olarak burjuvaziye karşı ilk muhalefeti, sanayi çağının ilk yıllarında makinelerin kullanılmasına şiddetle karşı çıktıklarında gösterdiler. İlk mucitler Arkwright ve diğerleri bu şekilde öldürüldü ve makineler tahrip edildi. Bundan sonra makinelere karşı çok sayıda ayaklanma oldu; bunlar 1844'de Bohemya'daki baskıcıların ayaklanmaları ile tamamen aynı biçimde geliştiler; fabrikalar yıkıldı, makineler tahrip edildi.

Bu tür bir muhalefet yalıtılmış, belli bölgelerle kısıtlanmış ve bugünkü sosyal düzenin yalnızca tek bir yanına yönelmişti. Anlık sonuç elde edilince sosyal gücün bütün ağırlığı bu korunmasız suçluların üzerine yığılır ve onları istediği gibi cezalandırırdı. Ayrıca makinelerin

kullanılmasına da devam edilirdi. Yani yeni bir muhalefet biçiminin bulunması gerekiyordu.

Bu arada eski oligarşik Tory Parlamentosu tarafından çıkartılan bir kanunun büyük yardımı dokundu. Reform Tasarısı burjuvazi ile proletarya arasındaki ayırımı yasal olarak belirttikten ve burjuvaziyi hâkim sınıf ilân ettikten sonra, böyle bir yasa Avam Kamarası'ndan artık asla geçemezdi. Sözü edilen yasa 1824'te çıkartıldı ve işçilerin çıkarlarını korumak adına birleşmesini o zamana dek yasaklamış olan bütün yasaları ortadan kaldırdı. İşçiler, eskiden sadece aristokrasiye ve burjuvaziye verilmiş bir hak olan serbest dernek kurma hakkını elde ettiler. Gerçi eskiden birçok gizli oluşum vardı, ama bunlar hiç bir zaman büyük sonuçlar elde edememişlerdi. Symons'un anlattığına göre gizli dernekler vasıtasıyla 1812'de Glasgow'da dokumacılar genel bir greve gitmişlerdi.[1] Bu 1822'de tekrarlandı ve derneğe katılmayan iki işçinin suratına zaçyağı atıldı. Bunlar bu yüzden dernek üyelerince sınıf haini ilan edildiler. Bu işçilerin her ikisi de bu olay sonucu gözlerini kaybetti. 1818'de İskoç madencilerinin derneği genel grevi kabul ettirecek kadar güçlüydü. Derneklerin üyeleri bağlılık ve gizlilik yemini ediyorlardı; üyelerin düzenli listeleri, muhasebecileri, veznedarları ve mahalli kolları vardı. Ama titizlikle uyguladıkları gizlilik gelişmelerini engelledi. Diğer taraftan 1842'de işçiler serbest dernek kurma hakkını elde ettiklerinde bu sendikalar çok geçmeden bütün İngiltere'ye yayıldı ve büyük bir güç elde etti. Açıkça belirtildiği gibi, işçiyi burjuvazinin baskısına ve ihmaline karşı koruma amacıyla sanayinin hemen hemen bütün işkollarında bu tür sendikalar (trade-unions) kuruldu. Bunların amaçları şuydu: Ücretleri ayarlamak ve bir güç olarak işverenlerle uğraşmak, işverenin kârına göre ücret oranlarını düzenlemek, ellerine fırsat geçtiğinde bunları yükseltmek ve ücretleri her işkolunda ülke çapında aynı düzeyde tutmak. Böylece sendikalar genel olarak kabul edilebilecek bir ücret miktarı üzerinde kapitalistlerle anlaşmaya çalıştılar ve bunu kabul etmeyen işverenler için çalışmayı reddettiler. Dahası, çırak sayısını sınırlayarak işçi talebini canlı ve böylece de ücretleri yüksek tutmayı, sanayicilerin yeni alınan aletler ve makinelerle ortaya çıkardıkları dolaylı ücret kesintilerini mümkün olduğu kadar ortadan kaldırmayı ve nihayet işsiz işçilere malî yardımda bulunmayı amaçlıyorlardı. Bunu ya doğrudan sendikanın kasasından sağlanan yardımla ya da üstünde sendika üyesi olduğunu belgeleyen bir kartla yapıyorlardı. Bu kart sahibi işçi, şehir şehir dolaşıyor, iş arkadaşları

1. *Arts and Artisans*, s. 137, 328

tarafından desteklenip iş bulması için kendisine en iyi fırsatlar sunuluyordu. Bu dolaşmaya işçiler avarelik (the tramp), dolaşana da avare (tramper) derlerdi. Bu amaçlara varabilmek için maaş karşılığında bir Başkan ve bir Sekreter tutulur (hiç bir sanayicinin bu tür kişileri işe alması beklenmeyeceğinden) ve bir komite haftalık ödentileri toplayarak derneğin amaçlarına uygun bir şekilde harcanmasını denetlerdi. Bunun mümkün ve yararlı olduğu ortaya çıkınca, her bölgedeki işkolları bir federasyon halinde birleştiler ve belirli zamanlarda kongreler düzenlediler. Birçok kez tüm İngiltere'de aynı işkolunda çalışan işçileri aynı sendikada toplamak için çaba gösterildi; birkaç kez de (ilk defa 1830'da) her işkolu için ayrı bir örgütü olmak üzere bütün Birleşik Krallık için bir tek büyük sendika kuruluşu oluşturulmaya çalışıldı. Fakat bu dernekler, hiç bir zaman uzun bir süre bir arada kalamadılar ve hatta nadiren hayata geçirildiler. Çünkü böylesi bir federasyonu oluşturmak ve onu etkin kılmak için olağanüstü bir çaba gerekliydi.

Bu sendikaların amaçlarına ulaşmak için kullandıkları araçlar genellikle şunlardır: Eğer bir ya da daha çok işveren sendika tarafından belirlenen ücreti ödemeyi reddederse bir heyet gönderilir ya da bir dilekçe verilir (işçilerin fabrika sahibinin mutlak gücünün farkında oldukları görülüyor); eğer bunun hiç bir işe yaramadığı anlaşılırsa sendika tüm işçilere işi durdurmasını emreder ve bütün işçiler evlerine giderler. Bu iş bırakma (turn-out ya da strike)* kısmî veya genel olabilir. Eğer bir ya da birkaç patron sendikanın ücret teklifini reddederse kısmîdir. Ancak eğer patronların tümü ücretleri sendikaların teklifine göre ayarlamayı reddederse geneldir. Sendikaların kullandığı yasal araçlar işte bunlardır. Tabii işin bırakılacağı ancak önceden haber edildiğinde "yasal araç" niteliğini taşımaktadır ama durum çoğu kez böyle olmaktan uzaktır. Ayrıca işçilerin bir kısmı sendikaya bağlı değilse ya da burjuvazinin sağlayacağı bir takım geçici çıkarlar karşılığında bazıları sendikadan ayrılırsa bu yasal araçlar hepten zayıf kalır. Özellikle kısmî iş bırakmalarda sanayiciler bu "uyuzlardan" (İngilizler knobsticks derler)** birkaçını yanlarına çekerek sendika üyesi işçilerin gayretlerini kolaylıkla boşa çıkarabilirler. Grev kırıcıları çoğunlukla sendika üyeleri tarafından tehdit edilirler, dövülürler, hakarete uğrarlar ve her türlü kötü muameleye maruz bırakılırlar. Kısacası her şekilde gözleri korkutulur. Bunu davalar izler. Kanun sever burjuvazi ise bütün gücü elinde tuttuğundan en ufak yasa dışı eylemde, üyelere karşı girişilen yasal işlemlerle sendikanın gücü parçalanır.

* Engels iki terim arasında fark gözetmiyor.
** Grev kıran ya da tarifedeki ücretten düşük ücretle çalışmayı kabul eden.

Bu sendikaların tarihi, birkaç zafer dışında, işçilerin uzun yenilgilerinin tarihidir. Bütün bu gayretler tabii ki, ücretlerin emek pazarında arz ve talep arasındaki ilişkiyle belirlendiğini öneren ekonomik yasayı değiştiremez. Böylece sendikalar, bu ilişkiyi etkileyen bütün büyük kuvvetler karşısında güçsüz kalırlar. Ticari krizlerde, sendikaların ücretleri kendi kendilerine düşürmeleri ya da dağılmaları gerekir ve işçi talebinin çok yüksek olduğu zamanlarda ise kapitalistlerin kendi aralarındaki rekabetle kendiliğinden ulaşılan ücret miktarından daha fazlasını isteyemezler. Ama daha önemsiz ve tek tek olaylarla uğraşırlarken güçlüdürler. Eğer işveren toplu bir karşı çıkış beklemiyorsa kendi çıkarı için yavaş yavaş ücretleri azaltır; gerçekten de diğer sanayicilere karşı sürdürdüğü rekabet savaşı onu böyle davranmaya zorlar ve nihayet ücretler asgariye iner. Ancak sanayicilerin kendileri arasındaki bu rekabet normal koşullar altında işçilerin muhalefetiyle sınırlanır.

Her sanayici, rakiplerinin de içinde bulundukları koşullar tarafından yaratılmayan her ücret düşüşünün bir grev ile sonuçlanacağını bilir. Bunun da zararı muhakkak ki kendisine dokunacaktır. Çünkü grev sürdükçe sermayesi işlemeyecek, makineleri paslanacak, üstelik böyle bir durumda ücret indirimini dayatabilmesi belirsizleşecektir. Buna karşılık başarıya ulaşırsa rakiplerinin de kendisini izleyeceğinden, böylece ürettikleri malların fiyatını düşürerek onu, kendi politikasının faydalarından yoksun bırakacaklarından emindir. O zaman sendikalar çoğu kez bir kriz ertesinde başka zamankinden daha hızlı bir ücret artışı sağlarlar. Sanayicinin çıkarı, rekabet zorlayıncaya dek ücret artışlarını geciktirmektir. Ama şimdi piyasadaki durum düzelir düzelmez, işçi, ücret artışı istemektedir ve işi durdurarak sanayiciyi, işçi piyasasında çok az olanağı kaldığından ücretleri artırmaya mecbur edebilir. Ama işgücü piyasasını etkileyen daha büyük kuvvetlere karşı koyma hususunda sendikalar güçsüzdürler. Böyle durumlarda açlık yavaş yavaş grevcileri her türlü koşullar altında işlerinin başına dönmeye zorlar ve birkaç kişi işe başladıktan sonra sendikanın gücü kırılır. Çünkü bu birkaç grev kırıcı ve de piyasada kalan stok mallar, burjuvazinin kendini işin kesilmesinin getirdiği her türlü kötü etkiden kurtarmasını sağlar. Sendikanın fonları büyük sayıdaki grevciler tarafından çok geçmeden tüketilir, yüksek faizlerle alınan krediler bir süre sonra biter ve yoksulluk işçiyi bir kez daha burjuvazinin boyunduruğuna girmeye zorlar. İşçiler ekonomik koşulların yol açtığı her ücret düşüşünde kendi durumlarının kötüleştiğini görürler. Ve buna karşı kendilerini mümkün olduğu kadar korumak zorundadırlar. Oysa

sanayiciler kendi çıkarları için –şu da belirtilmelidir ki, ancak işçilerin direnişleri ile bunlar kendi çıkarları haline gelmiştir– tüm gereksiz ücret düşüşlerinden kaçınmak durumundadırlar. Bu yüzden de iş bırakmalar çoğu işçinin zararına sonuçlanır.

"Bu tedbirlerin hiç bir işe yaramadıkları bu kadar açıkken, bu durumda işçiler neden grev yapıyorlar?" diye sorulacaktır. Yalnızca ücret düşüşüne ve hatta böyle bir düşüşün zorunluluğuna karşı çıkmaları gerektiğinden. Çünkü onlar birer insan olarak sosyal koşullar önünde boyun eğmeyeceklerini, sosyal koşulların onlara boyun eğmesi gerektiğini anlatmalıdırlar; çünkü onların sessiz kalmaları, bu koşulların kabullenilmesi, işin iyi olduğu zamanlarda burjuvazinin onları sömürme, kötü olduğu zamanlarda ise aç bırakma hakkına sahip olduğunu kabullenmek anlamına gelir. İşçiler tüm insani duygularını kaybetmedikçe buna karşı koymalıdırlar. Onların, başka şekilde değil de, böyle karşı çıkmaları, İngiliz olmalarından, yani itirazlarını bir davranış ile destekleyen pratik insanlar olmalarından ileri gelmektedir. Bunlar Alman kuramcıları gibi itirazları uygun bir şekilde kayıt edildikten ve *ad acta* yerleştirildikten[2] sonra yatıp rahatça uyumazlar. İngiliz işçilerinin aktif direnişleri, burjuvazinin para hırsını belirli sınırlar içinde tutması açısından etkili olmuştur ve işçileri burjuvazinin sosyal ve politik güçlülüğüne karşı ayakta tutmuş, hâkim sınıfın gücünü kırabilmek için sendikalardan ve grevlerden daha başka araçlara ihtiyaç olduğunu kabul ettirmiştir. Ama bu sendikalarla grevlere gerçek önemini kazandıran nokta, işçilerin rekabeti kaldırmak için giriştikleri ilk girişim olmasıdır. Sendikalar burjuvazinin hâkimiyetinin tamamen işçiler arasındaki rekabete, yani işçilerin birlikten yoksun olmaları gerçeğine dayandığını ispat etmiştir. Her ne kadar tek yönlü ve sınırlı bir biçimde olursa olsun bugünkü sosyal düzenin can damarına karşı, rekabete karşı çıktıklarından sendikalar, bu sosyal düzen için en büyük tehlikeyi oluşturmaktadırlar. İşçiler burjuvaziye ve onunla birlikte bütün sosyal düzene saldırmak için bu noktadan daha can alıcı bir husus bulamazlar. Eğer işçiler arasındaki rekabet ortadan kalkar ve bunlar burjuvazi tarafından daha fazla sömürülmemeye karar verirlerse, mülkiyet hâkimiyetinin sonu gelir. Ücretlerin arz ile talep arasındaki ilişkiye ve iş piyasasının arızî durumuna bağlı olmasının nedeni, işçilerin şimdiye dek kendilerine birer mal gibi davranılmalarına, satılmalarına ve satın alınmalarına karşı çıkmamalarıdır. İşçilerin artık alınıp satılmamaya karar verdikleri an, emek değerinin belirlenmesi

2. Dosyalandıktan.

ile irade ve işgücüne sahip kişiler olarak rol oynamaya karar verdikleri an, bugünkü bütün ekonomi politiğin sonu gelecektir.

Eğer işçiler kendi aralarındaki rekabeti ortadan kaldırdıktan sonra daha da ileri gitmezlerse uzun dönemde ücretlerin oranını belirleyen yasa tekrar geçerli olacaktır. Tekrar geriye dönmeyi ve aralarındaki rekabetin tekrar ortaya çıkmasını istemiyorlarsa bu evrenin ilerisine gitmek zorundadırlar. Böylece bu noktaya kadar ilerledikten sonra zorunlu olarak onu aşmalıdırlar; sadece rekabetin bir kısmını değil, genel olarak rekabeti ortadan kaldırmalıdırlar.

İşçiler rekabetin kendilerine ne kadar zararlı olduğunu her gün biraz daha iyi anlamaktadırlar. Kapitalistler arasındaki rekabetin işçileri de etkilediğini, yarattığı ekonomik krizlerle işçileri kötü durumda bıraktığını burjuvaziden daha iyi anlamakta ve bu tür rekabetin ortadan kalkması gerektiğini de bilmektedirler. Çok geçmeden de bunu nasıl gerçekleştireceklerini öğreneceklerdir.

Bu sendikaların, mal sahibi sınıfa karşı duyulan nefretin büyümesine katkıda bulunduğunu söylemek gereksiz. Bu yüzden olağanüstü coşku anlarında, liderler tasvip etsin ya da etmesin, ancak umutsuzluğa dek varan bir nefret ve tüm engelleri yıkan vahşi duygularla açıklanabilen bireysel eylemler buralardan gelmektedir. Bu tür saldırılar arasında geçtiğimiz sayfalarda söz ettiğimiz zaçyağı olayını ve daha sonra sözünü edeceğim birkaçını sayabiliriz. 1831'de şiddetli bir işçi hareketi sırasında, Manchester yakınlarında Hayd'da genç bir sanayici olan Ashton, bir akşam çayırlık bir araziden geçerken öldürüldü ve katiller hakkında hiç bir delil bulunamadı. Hiç kuşkusuz bu, işçilerin bir intikam hareketiydi. Kundakçılık ve fabrikaları havaya uçurma olaylarına da oldukça sık rastlanır. 29 Eylül 1843 Cuma günü Sheffield'de Howard sokağında Padgin bıçkı atölyesi havaya uçurulmaya çalışıldı. Kullanılan madde barut dolu demir bir kutu idi ve verilen zarar oldukça büyüktü. Ertesi gün Sheffield yakınlarında Shales Moor'daki Ibetson bıçak ve törpü atölyelerinde buna benzer bir olay daha yaşandı. Bay Ibetson burjuva hareketlerinde oynadığı etkin rolle, verdiği düşük ücretlerle, grev kırıcıları çalıştırmasıyla ve Yoksullar Yasası'nı kendi çıkarı için kullanmasıyla tanınmıştı. 1842 krizinde, düşük ücretleri reddeden işçileri, iş bulan, fakat çalışmak istemeyen kişiler olarak tanımlamış ve böylece bu ücretleri işçilere kabul ettirmeye çalışmıştı. Patlama sonucunda oluşan zarar oldukça büyüktü ve bu manzarayı gören bütün işçiler sadece "bütün atölyenin berhava olmadığına" üzüldüler. 6 Ekim 1843 Cuma günü, Bolton'da Ainsworth & Crompton fabrikası kundaklanmaya çalışıldı ancak hiç bir zarar görmedi; bu,

kısa bir süre içinde aynı fabrikaya yapılan üçüncü ya da dördüncü kundaklama teşebbüsü idi. 10 Ocak 1844 Çarşamba günü, Sheffield Kasaba Meclisi toplantısında, polis komiseri, bomba olarak kullanılmak üzere hazırlanmış içi iki kilo barutla dolu dökme demirden bir mekanizma ile Earl Sokağı'ndaki Bay Kitchne'nin atölyelerinde bulunmuş, yanmış fakat barutu ateşlememiş bir fitil gösterdi. 20 Ocak 1844 Pazar günü Lancashire Bury'de Bentley & White bıçkı atölyesinde bir barut paketinin sebep olduğu büyük bir patlama oldu ve büyük zarara yol açtı. 1 Şubat 1844 Perşembe günü, Sheffield'de Soho Wheel Works kundaklandı ve tamamen yandı.

İşte dört ay içinde meydana gelen ve hepsi de işçilerin işverene nefretinden kaynaklanan altı olay. Bu tür olaylara imkan veren ne tür bir sosyal durum içinde bulunduğumuzu söylememe gerek yok. Bu olaylar İngiltere'de 1843'de olduğu gibi en iyi iş yıllarında bile sosyal savaşın açıkça sürdüğünün ve İngiliz burjuvazisinin bu konuya hâlâ kafa yormadığının yeterli delilleridir! Ancak bunların içinde en karakteristik olanı 3 ilâ 11 Ocak 1838'de gerçekleşen Glasgow Thugs[3] olayıdır. Mahkemelerden anlaşıldığına göre 1816'dan beri burada çalışmakta olan Pamuk Eğiricileri Derneği düzenli ve son derece güçlü bir örgüttü. Üyeler, çoğunluğun kararına uyacaklarına dair yemin ediyorlardı. Her iş bırakmada üyelerin çoğunun bilmediği gizli bir komite seçiliyordu ve bu komite sendikanın fonlarını tamamen kontrol ediyordu. Bu komite, grev kırıcılarının ve menfur sanayicilerin başları ile fabrikalarda yapılacak kundakçılık eylemleri için fiyat biçiyordu. Erkeklerin yerine kadın grev kırıcılarının pamuk eğirdikleri bir fabrika böyle yakılmıştı; bu kızlardan birinin annesi olan Bayan M. Pherson öldürüldü ve her iki katil de dernek tarafından Amerika'ya gönderildi. Daha 1820'lerde M'Quarry isimli bir grev kırıcı tabanca ile yaralandı ve bunu yapan kişi, karşılığında dernekten on beş sterlin aldı. Daha sonra Graham adlı bir kişi öldürüldü; bunu yapan, karşılığında yirmi sterlin aldı ama sonra yakalandı ve ölüme mahkûm edildi. Nihayet 1837 Mayısında Oatbank ve Mile End fabrikalarında yapılan toplantılar sonucunda çıkan karışıklıklarda aşağı yukarı bir düzine grev kırıcı dövüldü. Aynı yıl temmuzda karışıklıklar devam etti ve Smith adlı bir grev kırıcı öldürülünceye dek dövüldü. Bundan sonra komite tutuklandı ve yapılan araştırma sonucunda önemli üyeler grev kırıcılara karşı girişilen kötü muameleye ve James ve Francis Wood fabrikalarında yapılan kundak-

3. Tek geçim yolu ellerine düşen yabancıları öldürmek olan bir doğu yerli kabilesine atfen böyle denilmektedir.

çılığa iştirak etmekten suçlu bulunarak yedi seneye mahkûm edildiler. İyi yürekli Almanlarımız bu hikâyeye ne diyorlar?[4]

Mülk sahibi sınıf ve özellikle işçilerle doğrudan ilişkide bulunan sanayici kesim, büyük bir şiddetle bu sendikalara karşı çıkmakta ve ekonomik açıdan tamamen doğru, bu yüzden de kısmen yanlış olan ve de işçilerin anlayışına hiç bir etkide bulunmayan kanıtların yardımıyla, işçilere bunların yararsızlığını ispatlamaya çalışmaktadır. Burjuvazinin bu gayretleri duruma kayıtsız kalmadıklarını gösteriyor. Sanayicilerin ceplerine giren her şey işçilerin ceplerinden çıkmaktadır. Öyle ki işçiler, sendikaların, patronların ücret düşürme eğilimini bir ölçüde dizginlediğini bilmeseler bile sadece hasımlarma, yani sanayicilere zarar vermek için yine de sendikaların yanında olurlar. Savaşta bir tarafın zararı öbür tarafın çıkarıdır ve işçiler işverenlerle savaş halinde olduklarından, kavgaya girdiklerinde büyük kralların yaptıklarını yaparlar. Bütün öbür burjuvalardan önce dostumuz Dr. Ure tüm işçi sendikalarının ateşli düşmanlarından biridir. İşçilerin en güçlü kesimlerinden pamuk işçilerinin "gizli mahkeme"lerine büyük bir öfkeyle çatmaktadır. Bu mahkemeler en itaatsiz imalâtçıları bile dize getirme yetenekleriyle övünürler[5] ve "yıllarca kendilerine iş veren adamı mahvederler". Dr. Ure "Sanayinin yaratıcı kafası ile diriltici kalbinin kıpırdanıp duran alt kesimlerce köle tutulduğu" zamanlardan söz etmektedir.[6] –Ey modern Menenius Agripa, ne yazık ki İngiliz işçileri anlattığın masallarla Romalı plebler gibi kendilerini uyutturmuyorlar.[7]– Ve nihayet Dr. Ure şunları anlatıyor: Bir zamanlar kaba iplik eğiricileri, güçlerini tahammül edilemeyecek bir şekilde kötüye kullanmışlardı. Yüksek ücretler sanayicilere karşı bir şükran uyandıracağı ve entelektüel gelişime (tabii burjuvaziye faydalı olacak zararsız bilimlerin öğrenilmesi) yol açacağına, birçok durumda işçilerin gururlanmasına ve tamamen keyfî bir şekilde tek tek her imalâtçının karşı karşıya kaldığı grevlerde isyankâr ruhları desteklemek için fonların oluşturulmasına yol açmıştır. Dukinfield, Hyde ve çevredeki sanayiciler bu tür

---

4. "Bu insanların yüreğinde, soğuk bir ihtiyatla onları harekete geçiren nasıl vahşi bir adalet vardır ki, işçi kardeşlerini kendi düzenlerinin dışına itiyorlar, bir hain, terkedilmiş bir insan gibi onu ölmeye mahkûm ediyorlar ve bir hakimin kararı ile cellada astırmaktansa onu gizli gizli öldürmeyi tercih ediyorlar. Eski şövalyeniz Fehmgericht ve Gizli Mahkeme gibi bu garip kıyafetle birdenbire yeniden canlanıyor, şaşkın gözlerin önünde yeniden ortaya çıkıyor, artık zırh değil pamuklu ceket giyiyor ve Westphalian ormanlarında değil Glasgow'da Gallowgate'de dolaşıyorlar. Carlyle, *Chartism*, s. 40.
5. Dr. Ure, *Philosophy of Manufactures*.
6. A.g.e. s. 282.
7. Romalı senatör Menenius Agrippa'nın M.Ö. 494 yılında, insan vücudunun diğer kısımlarının mideye karşı ayaklanmalarına dair bir hikâye anlatarak isyan eden plebleri yatıştırdığı söylenir.

karışıklıklar sırasında Fransız, Belçikalı ve Amerikalılar tarafından piyasadan kovulacaklarından korkarak Sharp, Robens ve ortaklarının makine atölyelerine başvurdular ve Bay Sharp'dan yaratıcı kafasını kullanarak "sanayiyi onu zehirleyen bu kölelikten ve mahvolmaktan kurtarmak için" otomatik bir tezgâh icat etmesini istediler.[8]

> "Düşünerek, duyarak, tecrübeli ve çalışkan bir insanın tüm yeteneklerini kullanarak bir eğiricinin bütün işlevlerini yerine getirecek bir makineyi birkaç aylık bir süre içinde yaptı. İşçilerin haklı olarak Demir Adam ismini taktıkları bu makine, Minerva'nın emri üstüne modern Promete'mizin ellerinden çıktı. Bu, sanayi sınıfları arasında düzeni yeniden temin edecek ve Büyük Britanya'yı bir sanayi imparatorluğu haline getirecek bir icattı. Bu Herkül mucizesinin haberi işçi sendikasında umutsuzluk yarattı ve karışıklığı daha beşiğini terk etmeden boğdu."[9]

Ure aynı anda dört-beş rengin birden basılmasını sağlayan bu makinenin icadının pamuklu basma imal edenler arasında çıkan karışıklıkların bir sonucu olduğunu söylüyor. Mekanik tezgâhı kullanan dokuma fabrikalarındaki iplik aprecilerinin itaatsizliğinin, aprecilik için yeni ve daha mükemmel bir makine yapılmasına yol açtığını belirtiyor ve buna benzer birkaç başka olaydan daha söz ediyor. Birkaç sayfa önce aynı Ure, makinelerin işçilere yararlı olduğunu ayrıntılı bir biçimde kanıtlayabilmek için kendini büyük bir zahmete sokuyor! Ama Ure tek örnek değil; Fabrika Raporu'nda sanayici Bay Ashworth ve başkaları, derneklere karşı kızgınlıklarını ifade etmek için hiç bir fırsatı kaçırmıyorlar. Birçok hükümet gibi bu akıllı burjuvalar da, anlamadıkları her hareketin kötü niyetli ajitatörler, demagoglar, hainler, ateşli budalalar ve dengesiz gençlerle ilgili olduğunu söylüyorlar. Bunlar, sendikaların ücretli kadrosunun sırf bu yolla geçindiğini ve bu nedenle ajitasyonlara giriştiklerini iddia ediyorlar. Sanki onlara bu ücretin ödenmesinde bu insanlara iş vermeyen burjuvaların payı yokmuş gibi!

Grevlerin inanılmayacak kadar sık olması, sosyal savaşın tüm İngiltere'de hangi boyutlara ulaştığını göstermektedir. Gerçekten de grevsiz geçen tek bir gün bile yoktur. Kimi zaman kesintilere, kimi zamansa ücretlerin artırılması yönündeki teklifinin reddedilmesine karşı, kimi zaman grev kırıcılarının işe alınması ya da suiistimallerin devam etmesine, kimi zaman da yeni makinelere ve bunun gibi yüzlerce nedene karşı grevler yapılır. Önce hafif tartışmalarla başlayan bu

8. Dr. Ure, *Philosophy of Manufactures*, s. 367.
9. A.g.e. s. 366.

grevler, bazen büyük mücadelelerle sona ererler; gerçi bunlar hiç bir şeyi kökünden halletmezler ama yine de burjuvaziyle proletarya arasındaki savaşın yaklaşmakta olduğunun en büyük kanıtıdırlar. Grevler, işçilerin kendilerini kaçınılmaz hale gelen büyük mücadele için hazırladıkları askerî okullardır, her bir sanayi işkolunun işçi hareketine katıldığını açıklayan bildirilerdir. Proletaryanın tüm faaliyetlerini haber yapan *Northern Star*'m bir yıllık arşivine baktığımızda, kentlerde ve kırsal bölgelerde yaşayan tüm proleterlerin sendikalar kurduklarını ve zaman zaman genel grevle burjuvazinin hâkimiyetine karşı çıktıklarını görürüz. Savaş okulları olarak da bundan daha iyisi olamaz. İngilizlere has cesaret buralarda gelişir. Avrupa'da, İngilizlerin, özellikle işçilerin korkak oldukları ve Fransızların tersine sık sık ayaklanmadıkları ve de burjuva rejimini görünürde sessizce kabullendikleri için bir ihtilâl yapamayacakları söylenir. Bu tamamen yanlıştır. İngilizler, cesarette kimseden geri kalmazlar, onlar da Fransızlar kadar huzursuzdurlar, ama değişik bir biçimde mücadele ederler. Yaradılışlarından dolayı politik olan Fransızlar, sosyal kötülüklere karşı politik silâhlarla savaşırlar; halbuki kendisi için politika sadece bir burjuva sorunu olan İngiliz ise, hükümetle değil, doğrudan burjuvaziyle mücadele eder ve bu mücadele şimdilik ancak barışçı yollardan etkili olabilir. Ekonomik durgunluk ve bunun sonucu gelen sefalet, 1843'de Lyon'da Cumhuriyete karşı bir ayaklanmaya yol açmıştır. 1842'de Manchester'da buna benzer bir neden Charter'a (Çartistlerin tasarısı) ve yüksek ücretler için genel bir greve sebep olmuştur. Böyle bir grev bir ayaklanmadan daha açık, daha büyük bir cesaret ve gözü pek bir kararlılık duygusu gerektirir. Açlığın ne olduğunu bilen, karısı ve çocuklarıyla ona karşı koyan, sefalete aylarca dayanabilen ve yine de bütün bunlara rağmen kararlı kalan işçi için bu, önemsiz bir şey değildir. İngiliz işçisinin mal sahibi sınıfın boyunduruğu altında ezilmektense yavaş yavaş açlıktan ölmesi, gözünün önündeki aç ailesini seyretmesi ve burjuvazinin bir gün muhakkak öç alacağını bilmesi karşısında Fransız ihtilâlcilerini bekleyen zindanlar ve ölüm nedir ki? Ancak, karşı koymak amaçsız ve anlamsız olduğunda teslim olan bu insanların inatçı ve zapt edilemez cesaretlerinin örnekleriyle daha sonra karşılaşacağız. İşte bu sessiz sabır ve günde yüzlerce sınamadan geçen kararlılığı içinde İngiliz işçisi, kişiliğinin en saygıdeğer yönünü geliştirir. Bir burjuvaya boyun eğdirmek için bu denli çok şeye tahammül eden insanlar, tüm burjuvazinin gücünü de kırabileceklerdir.

İngiliz işçisi cesaretini birçok kez kanıtlamıştır. 1842 grevinin hiç bir sonuca ulaşamamasının nedeni, bir yandan birçok kişinin burjuva-

zi tarafından bu işe sürüklenmiş olması, öte yandan da hedefin açıkça belli olmayıp bir hedef üzerinde hemfikir olunamayışıdır. Ancak ortada kesinlik kazanmış sosyal hedefler olduğu zaman işçilerin cesaretlerini yeterince ortaya koydukları görülmüştür. 1839 Welsh ayaklanmasının yanı sıra orada kaldığım süre içinde 1843 Mayısında Manchester'da tam bir savaş verildi. Tuğla fabrikası Pauling & Henfrey'de ücretleri yükseltmeden tuğlaların boyutlarını büyütmüşlerdi ve tabii ki bu tuğlaları daha yüksek fiyata satıyorlardı. Ücretlerinin arttırılması teklifi reddedilince işçiler greve gittiler ve Tuğlacılar Sendikası şirkete savaş açtı. Bu arada şirket büyük zorluklarla çevreden ve grev kırıcılar arasından yeteri kadar işçi toplamayı başardı. İşin başında işverenler, silâhlı on iki eski askeri ve polisi, tehdit edilen işçileri ve grev kırıcıları korumakla görevlendirdiler. Tehdidin bir yararı olmadığı anlaşılınca, piyade kışlalarının dört yüz adım ötesinde bulunan tuğla fabrikası, bir gece saat onda kalabalık bir tuğlacı ordusu tarafından saldırıya uğradı. Bunlar askerî düzenle ilerliyorlardı ve ön sıradakiler silâhlıydılar.[10] İçeri girince, bekçilerin üstüne ateş açtılar, kurumaları için etrafa yayılmış olan ıslak tuğlaların üstüne bastılar, kuru tuğla yığınlarını yıktılar. Önlerine çıkan her şeyi tahrip ettikten sonra binaya girdiler, içerdekileri parçaladılar ve burada yaşayan ustabaşının karısına kötü muamelede bulundular. Bu arada bekçiler rahatça ateş edebilecekleri bir yere sığınmışlardı. Saldırganlar üstlerine parlak bir ışık aksettirerek yanmakta olan bir tuğla fırınının önünde duruyorlardı, bu yüzden de onların attıkları kurşunlar boşa giderken, düşmanları hedeflerini rahatça buluyordu. Bununla beraber çarpışma cephane bitene dek, yarım saat sürdü. Saldırı amacına –fabrikadaki malzemelerin yakılıp yıkılması– ulaşmıştı. Askerler gelince, tuğla işçileri, Manchester'ın beş kilometre kadar ötesindeki Eccles'e çekildiler. Eccles'e varmadan kısa bir süre önce kaç kişi olduklarını saydılar ve her biri bir yöne doğru dağıldılar, tabii böylece de kendilerine yaklaşmakta olan polisin eline kolayca düşüverdiler. Yaralıların sayısı oldukça yüksekti, ama sadece tevkif edilenlerin sayısı belli oldu. Bir tanesi, üç kurşun yarası almıştı (kalçasından, baldırından ve omzundan) ve buna rağmen altı buçuk kilometre yayan yürümüştü. Bu insanların devrimci bir cesarete sahip olduklarını ve kurşun yağmurundan kaçmadıklarını kanıtlamış olduklarını sanıyorum. 1842'de olduğu gibi, aslında ne istediklerini bilmeyen silâhsız kitleler, tüm çıkış yolları polisler ve süvari birlikleri

10. Cross Lane ile Regent Sokağı'nın köşesi. Manchester haritasına bakınız (Almanca baskıya not).

tarafından tutulmuş pazar yerlerinde kıstırıldıklarında ortaya çıkan durum, cesaret eksikliği olarak nitelenemez. Düzenin (yani burjuvazinin) uşakları orada olmasalardı bile bu kalabalık yerinden kımıldamayacaktı. İşçiler, önlerinde belirli bir amaçları olduğu zaman yeterince cesaret gösterebilirler; daha sonra toplarla korunmak zorunda kalan Birley fabrikasına yapılan saldırıda olduğu gibi.

Bu arada, İngiltere'deki yasalara gösterilen saygıyla ilgili birkaç söz söyleyelim. Yasalar, doğal olarak burjuva için kutsaldır. Çünkü onları kendisi yapmış, kendi çıkarı ve savunması için yürürlüğe koymuştur. Tek bir yasa özel olarak ona zarar verse bile, tüm hukuki yapının kendi çıkarlarını koruyacağını bilir; bundan da öte, toplumun bir kesiminin etken iradesi ve öbür kesiminin de edilgen bir kabullenişiyle kurulmuş düzenin dokunulmazlığı ve yasaların kutsallığının, toplumsal konumunun en güçlü destekçisi olduğunun bilincindedir. İngiliz burjuvazisi, Tanrısında olduğu gibi yasasında da kendisini yeniden bulduğu için onu kutsal saymaktadır ve de bu yüzden aslında kendi sopası olan polis değneği teskin edici harika bir güce sahiptir. Ama işçiler için durum tersinedir! İşçi, deneyimlerinden fazlasıyla öğrendiği gibi yasanın burjuvazinin kendisi için hazırladığı bir kamçı olduğunu bilir ve mecbur kalmadıkça ona baş vurmaz. İngiliz işçisinin polisten korktuğunu söylemek saçmadır. Çünkü her hafta Manchester'da polisler dövülmektedir ve geçen yıl demir kapıları ve kepenkleri olan bir polis karakoluna saldırılmıştır. Daha önce de söylediğim gibi, 1842 grevinde polisin güçlü olmasının nedeni, işçilerin açıkça belirlenmiş bir amaçlarının olmayışıydı.

İşçiler yasaya saygı duymadıklarından ve değiştiremediklerinde de gücüne boyun eğdiklerinden dolayı hiç olmazsa yasada bazı değişiklikler yapılmasını önermeleri, burjuva yasaları yerine proleter yasaları koymak istemeleri doğaldır. Bu yasa, biçim olarak tamamen politik olan ve Avam Kamarası için demokratik bir temel talebinde bulunan Peoples Charter'dır (Halk Fermanı). Çartizm, burjuvaziye karşı muhalefetinin yoğunlaşmış biçimidir. Sendikalarda ve grevlerde muhalefet her zaman yalnız kalmıştır. Tek bir burjuvaya karşı mücadele eden tek tek işçiler ya da işçi gruplarının mücadelesi genel bir hal aldığında, bu, pek de işçinin isteği ile gerçekleşmemiştir. İşçiler bunu bilerek ve isteyerek yaptığındaysa temelinde Çartizm vardı. Çartizmde, burjuvaziye karşı ayaklanan ve her şeyden önce burjuvazinin kendi etrafına ördüğü yasal bir kale olan o politik güce saldıran, tüm bir işçi sınıfıdır. Çartizm, 1780 ve 1790 yıllarında proletaryanın arasında ve içinde gelişen Demokrat Parti'de kök saldı, Fransız İhtilâli sırasında güçlendi ve

barıştan sonra da radikal bir parti olarak ortaya çıktı. Merkezi, önceleri Birmingham ve Manchester'da, daha sonraları da Londra'daydı; Liberal burjuvazi ile birleşerek eski parlamentonun oligarşisine Reform Tasarısı'nı zorla kabul ettirdi. O zamandan beri de burjuvaziye karşı gittikçe daha kesin bir işçi partisi olarak kendisini kabul ettirmiştir. 1835'de başında William Lovett bulunan Londra Genel Çalışanlar Birliği, altı maddesi aşağıdaki gibi şekillenen People's Charter'ı hazırladı: 1 – Yaşı tutan, suç işlememiş ve aklı başında herkese genel oy hakkı, 2 – Her yıl yenilenen parlamentolar, 3 – Yoksulların da seçime katılabilmelerini sağlamak için parlamento üyelerine ödenek verilmesi, 4 – Burjuvazinin rüşvet vermesini ve işçileri tehdit etmesini önlemek için gizli oy hakkı, 5 – Eşit temsilcilik sağlayabilmek için eşit seçim bölgeleri, 6 – Verilen oyu geçerli sayabilmek için şimdi bile pek geçerli olmayan, adayların 300 sterlinlik toprağa sahip olmasını gerektiren mülkiyet koşulunun kaldırılması. Sadece Avam Kamarası'na yöneltilmiş olan bu altı madde, zararsız görünmesine rağmen Kraliçe ve Lordlar dahil, tüm İngiliz Anayasasını ortadan kaldırmaya yeterlidir. Anayasanın monarşik ve aristokratik öğeleri, ancak burjuvazi bunların devamında bir yarar gördüğü için varlıklarını sürdürmektedir. Zaten bugün bunlar yüzeysel ve sahte bir varoluştan başka bir şeye sahip değildirler. Ancak kamuoyu, bir bütünlük içinde Avam Kamarası'nı destekler desteklemez ve Avam Kamarası da yalnız burjuvazinin değil, tüm ulusun isteklerini bir araya getirdiği anda öylesine güçlü bir duruma gelecektir ki, monarşinin ve aristokrasinin tepesindeki son hare de tamamen düşecektir. İngiliz işçisi, ne Lordlara, ne de Kraliçeye saygı duyar. Gerçekte onlara çok az yetkiler vermesine rağmen burjuvazi, yine de kişisel olarak onlara gizli bir saygı duymaktadır. İngiliz Çartisti, bu sözcüğü nadiren ağzına almasına rağmen, politik olarak bir cumhuriyetçidir, diğer ülkelerin cumhuriyetçi partilerinden yanadır ve kendisini bir demokrat olarak tanıtır. Ama o, bir cumhuriyetçiden daha fazlasıdır ve demokratlığı da sırf politik değildir.

Radikal küçük burjuvaziden kesinlikle ayrılmamasına rağmen, Çartizm, 1835'in başlarından itibaren bir işçi hareketiydi. İşçilerin Radikalizmi, burjuvazinin Radikalizmi ile el ele gidiyordu ve Charter, her ikisinin de parolasıydı. Her yıl, tek parti gibi görünerek Ulusal Kongre'lerini birlikte yapıyorlardı. O sıralarda küçük burjuvazi, Reform Tasarısı'nın yarattığı hayal kırıklığının ve 1837-1839 yıllarındaki kötü iş döneminin sonucu olarak çok kavgacı, saldırgan bir tavır takınıyordu ve şiddetli Çartist ajitasyonunu çok olumlu bir gözle izliyordu. Bu derece şiddetli bir ajitasyon Almanya'da çok zor düşünülebilir. İnsan-

lar silahlanmaya ve sık sık ayaklanmaya teşvik ediliyorlardı; Fransız İhtilâli'nde olduğu gibi silâhlar hazırlanıyor ve 1838 yılında Stephens adında **M**ethodist bir rahip **M**anchester'da toplanmış kalabalığa şöyle sesleniyordu:

> "Sizi ezenlerin emrindeki hükümet gücünden, askerlerden, süngülerden ve toplardan korkmanıza gerek yok; sizin, onlardan çok daha güçlü bir silâhınız var. Öyle bir silâh ki bu, buna karşı tüm süngüler ve toplar güçsüzdür ve on yaşında bir çocuk bile onu kullanabilir. Bütün yapacağınız, elinize birkaç kibrit, bir de zifte batırılmış bir saman tomarı almaktır. O zaman hükümetin ve onun binlerce askerinin, cesurca kullanıldığı takdirde bu silâha karşı neler yapabileceğini görmek isterdim."[11]

Aynı yıl, işçilerin Çartizminin sosyal karakteri kendini gösterdi. **M**anchester'ın Mons Sacer'i (Kutsal Dağ) olan Kersall Moore'da 200.000 kişilik bir toplantıda aynı Stephens şöyle diyordu:

> "Dostlarım, Çartizm temel amacı sizin oy hakkı elde etmeniz olan politik bir hareket değildir. Çartizm yaşamın asgarî gereklerini yerine getirmek demektir: Charter, iyi bir ev, iyi yiyecek ve giyecek, refah ve kısa iş saatleri demektir."

Yeni Yoksullar Yasası'na ve On Saat Tasarısı'na karşı girişilen hareketler, zaten Çartizmle yakın bir ilişki içindeydi. O zamanki tüm toplantılarda Tory Partisi'nden Oastler çok aktifti ve Birmingham'da People's Charter lehine yazılmış olan ulusal dilekçeyle birlikte işçilerin sosyal durumlarının düzeltilmesi için yazılan yüzlerce dilekçe vardı. 1839'da ajitasyon tüm heyecanıyla sürmekteydi ve yıl sonuna doğru biraz gevşemeye başladığında Bussey, Taylor ve Frost, Kuzey İngiltere'de, Yorkshire ve Galler'de aynı anda ayaklanmalar düzenlenmesini istediler. Frost'un planı ihanete uğradığından, acele birtakım faaliyetlerde bulundular ve başarısızlığa uğradılar. Kuzeydekiler onun deneyinin başarısızlığa uğradığını vaktinde öğrenerek geri çekildiler. İki ay sonra 1840 Ocağında Sheffield ve Bradford'da iki tane casusluk olayı[12] ortaya çıkarıldı ve heyecan yavaş yavaş duruldu. Bu arada burjuvazi dikkatini daha pratik ve kendisi için daha kârlı olan tasarılara, yani Hububat Yasası'na çevirdi. **M**anchester'da Hububat Yasası'na Karşı Olanlar Birliği kuruldu ve bunun sonucu olarak radikal burju-

---

11. İşçilerin bu nasihati çok ciddiye aldığını görmüştük (Almanca baskıya not).
12. Sheffield, Bradford ve diğer kentlerde Çartistlerle provakatörlerin idare ettiği, polis arasında çıkan çatışmalardan söz edilmektedir. Bu çatışmaların sonunda hareketin liderlerinin ve üyelerinin birçoğu tutuklanmıştır.

vazi ile proletarya arasındaki bağ gevşedi. İşçiler çok geçmeden Hububat Yasası'nın kaldırılmasının burjuvaziye büyük avantaj sağladığını ancak kendilerinin hiç bir işine yaramadığını fark ettiler; bu yüzden bu projeden yana çıkmadılar. 1842 krizi gelip çatmıştı. Ajitasyon bir kez daha 1839'daki kadar coşkuluydu. Ama bu kez bu krizde büyük zarara uğrayan zengin sanayi burjuvazisi de ajitasyona katıldı. Hububat Yasası'na Karşı Olanlar Birliği ihtilâlci bir havaya büründü. Gazeteleri ve ajitatörleri açıkça ihtilâlci bir dil kullanmaya başladılar. Bunun en önemli nedenlerinden biri de Muhafazakâr Parti'nin 1841'den beri iktidarda olmasıydı. Daha önce Çartistlerin yaptığı gibi bu burjuva liderleri de halkı isyana teşvik ettiler; Charter için o yıl ulus çapında üç buçuk milyon imzayla toplanılan dilekçenin gösterdiği gibi, krizlerden en çok etkilenen işçiler de hareketsiz kalmamışlardı. Kısacası radikal partiler birbirlerinden uzaklaşmış olsalar bile şimdi bir kez daha birleşiyorlardı. Manchester'da 14 Şubat 1842'de Liberallerin ve Çartistlerin düzenledikleri bir toplantıda, Charter'ın uygulanmasını ve Hububat Yasaları'nın kaldırılmasını isteyen bir dilekçe hazırlandı. Ertesi gün bu, her iki parti tarafından benimsendi. İlkbahar ve yaz şiddetli bir ajitasyon ve gittikçe artan bir gerilim içinde geçti. Krizin, krizin yarattığı yoksulluğun ve genel heyecanın yardımı ile burjuvazi Hububat Yasası'nı ortadan kaldırmaya kararlıydı. O zaman Muhafazakârlar iktidarda olduklarından Liberal burjuvazi yasalara uyma alışkanlığını yarı yarıya terk etmişti; işçilerin yardımıyla bir ihtilâl yapmak istiyordu. Burjuvazinin parmakları yanmasın diye, işçiler kestaneleri ateşten alacaklardı. 1839'da Çartistler tarafından ortaya atılan "kutsal ay", genel grev fikri tekrar canlanmıştı. Bununla beraber bu kez, işi bırakmak isteyenler işçiler değil, fabrikalarını kapatıp işçilerini aristokratların malikânelerine, kırsal bölgelere göndermek isteyen ve böylece Tory Parlamentosu ile Tory Kabinesi'ni Hububat Yasası'nı ortadan kaldırmaya zorlama amacını güden sanayicilerdi. Bunu muhakkak ki bir isyan izleyecekti. Ama burjuvazi güvenli bir şekilde arka saflara yerleşmişti ve işin nasıl neticeleneceğinden emin olmadığı için hiç bir şeye karışmadan sonucu bekleyebilirdi. Temmuzun sonuna doğru işler düzelmeye başladı. Tam zamanıydı ve fırsatı kaçırmamak için Staleybridge'de üç şirket, ekonomik canlanmaya rağmen ücretleri düşürdü.[13] Bunu kendi kararlarıyla mı, yoksa diğer, özellikle Birliğe bağlı, sanayicilerle anlaşarak mı yaptıklarını bilmiyorum. Bir süre

13. Manchester ve Leeds Ticaret Odalarının Temmuz sonu, Ağustos başı raporu ile karşılaştırın.

sonra, bunların ikisi geri çekildi. Ama üçüncüsü, Bailey & Brothers hâlâ dayatıyordu ve kendisine karşı çıkan işçilere olan biten hoşlarına gitmiyorsa bir süre gidip misket oynamalarını söyledi. Bu tahrik edici cevabı işçiler neşeyle karşıladılar, fabrikayı terk ederek kasabada bir yürüyüş tertiplediler ve arkadaşlarını işi terk etmeye çağırdılar. Birkaç saat içinde bütün fabrikalarda işler durmuştu ve işçiler bir toplantı yapmak için Mottram Moor'a gittiler; bu 5 Ağustosta oldu. 8 Ağustosta Ashton ve Hyde'a doğru ilerlediler, tam beş bin kişi idiler. Tüm fabrika ve maden ocaklarının çalışmasını durdurup mitingler düzenlediler. Ne var ki buralarda tartışılan mesele burjuvazinin umduğu gibi Hububat Yasası'nın kaldırılması değil "günlük tam çalışma karşılığında adil bir ücret alınmasıydı." 9 Ağustosta Manchester'a ilerlediler. Hiç bir yetkili kendilerine karşı koymuyordu (hepsi Liberaldi) ve fabrikalarda işi durdurdular. Ayın 11'inde Stockford'daydılar. Burada yoksullar evini, burjuvazinin o sevgili çocuğunu yıkmaya kalkıştıklarında ilk defa direnişle karşılaştılar. Aynı gün Bolton, genel greve ve hiçbir yetkilinin karşı koymadığı karışıklıklara sahne oldu. Çok geçmeden ayaklanma bütün sanayi bölgesine yayıldı, mahsul toplama ve gıda imalatı dışında her türlü çalışma durdu. Ama isyankâr işçiler aşırı davranışlarda bulunmadılar. Bu isyana aslında istemeye istemeye itilmişlerdi. Sanayiciler, Manchester'da Tory Birley hariç, geleneklerine ters düşerek iş bırakmaya karşı koymadılar. Olay işçilerin belirli bir amacı olmadan başlamıştı ve bundan dolayı da hepsi, burjuvazinin yararı için yani Hububat Yasası adına ölmemeye kararlıydılar. Bir yandan da bazıları Charter'ın yürürlüğe konmasını istiyordu. Öte yandan bunun henüz vakitsiz olduğunu düşünen diğerleri 1840'ın ücret oranlarının gerçekleştirilmesini istiyorlardı. Bütün ayaklanmanın parçalanmasının nedeni de budur. Eğer başından beri belirli bir amaca yönelik, kararlı bir işçi ayaklanması olsaydı, istenen mutlaka elde edilecekti. Fakat kendi gerçek isteği için değil, efendileri için sokağa dökülmüş, belirli bir amacı olmayan bir kalabalık hiç bir şey yapamazdı. Bu arada 15 Şubat işbirliğini gerçekleştirmek için parmağım bile oynatmamış olan burjuvazi, nihayet işçilerin kendilerine alet olmak istemediklerini anladı ve mantıksız bir şekilde yasadışı davranmanın kendisini tehlikeli bir noktaya getirdiğini gördü. Bu nedenle burjuvazi tekrar yasalara saygı göstermeye başladı ve hükümetin yanında, ayaklanmaya kışkırttığı, ihtilâle sürüklediği işçilere karşı tavır aldı.

Burjuvalar, özel muhafızlar gibi yasalara bağlı kalacaklarına yemin ettiler. Alman tacirleri Manchester'daki bu törene katıldılar ve tamamen gereksiz bir şekilde ağızlarında puroları, ellerinde kalın sopa-

larıyla kentin sokaklarında yürüdüler. Burjuvazi Preston'da işçilerin üzerine ateş açılmasını emretti. Böylece halkın amaçsız isyanı birdenbire sadece hükümetin askerî gücü ile değil, tüm mal sahibi sınıf ile de karşı karşıya geldi. Amaçsız işçiler yavaş yavaş birbirlerinden ayrıldılar ve ayaklanma kötü bir şekilde neticelenmeden sona erdi. Daha sonra burjuvazi birbiri ardına birçok alçaklığa başvurdu ve ilkbahardaki ihtilâlci tavrına hiç uymayan bir şekilde, şiddete karşı dehşet içinde kaldığını belirterek kendini temize çıkarmaya çalıştı. Ayaklanmanın tüm suçunu Çartistlerin üstüne attı, oysa bu ayaklanmayı gerçekleştirebilmek için kendisi bunlardan çok daha fazla çalışmıştı. Sonra da eşi görülmemiş bir yüzsüzlükle tekrar yasaları kutsayan tavrını takındı. Bu ayaklanmaya neredeyse hiç katılmamış olan ve tıpkı burjuvazi gibi ellerine geçen fırsattan mümkün olduğu kadar iyi bir şekilde yararlanabilmeyi düşünen Çartistler, yargılanıp mahkûm edildiler. Hâlbuki burjuvazi hiç bir zarara uğramadığı gibi, işin durdurulması sırasında elindeki stokları büyük bir kârla satmıştı.

Ayaklanmanın tek meyvesi proletaryanın, burjuvaziden kararlı bir biçimde ayrılması oldu. O zamana dek Çartistler Charter'ı ne pahasına olursa olsun, hatta bir ihtilâlle gerçekleştirme kararını sır gibi gizlememişlerdi. Şiddetli bir değişimin kendi durumunu nasıl bir tehlikeye atacağını birden kavrayan burjuvazi, artık "kaba kuvvetin" sözünü bile duymak istemiyor ve amaca "ahlâk kuvveti" ile varılmasını öneriyordu. Sanki bu, kaba kuvvetin dolaylı ya da dolaysız tehdidinden başka bir şeydi. Bu bir anlaşmazlık haliydi ancak daha sonra Çartistlerin de (bunlar da ancak Liberal burjuvazi kadar güvene layıktırlar) kaba kuvvetten kaçınmayı kabul ettiklerini açıklamaları üzerine bu anlaşmazlık ortadan kalktı. İkinci ve başlıca anlaşmazlık noktası ise Çartizmi bütün açıklığı ile ortaya koyan, Hububat Yasaları'nın ortadan kaldırılması konusuydu. Bu konu sadece radikal burjuvaziyi doğrudan ilgilendiriyordu. Bu yüzden Çartistler politik programları kâğıt üzerinde birbirine uyan, ama birbirlerinden tamamen farklı ve birleşmeleri olanaksız iki partiye bölündü. 1843'ün Ocak ayında Birmingham Ulusal Kongresi'nde radikal burjuvazinin temsilciliğini yapan Sturge, "Charter" adının Çartist Birliği'nin kuralları arasından çıkartılmasını istedi. Çünkü Charter adı geçmişteki ayaklanmanın şiddetini hatırlatıyordu, ama Bay Sturge o güne dek böyle bir hatıraya katiyen karşı çıkmamıştı. İşçiler bu addan vazgeçmeyi reddettiler ve Bay Sturge oylamayı kaybettiğinde, birdenbire itaatkâr bir vatandaş oluveren bu Quaker, azınlıkla beraber toplantıyı terk etti ve daha sonra radikal burjuvalardan oluşan "Tam Oy Derneği"ni kurdu. Bu hatıralar, Jacobin'ci burju-

vaziye öylesine ters gelmeye başlamıştı ki, genel oy şiarını bile tam oy gibi komik bir değere çevirdi. İşçiler ona gülüp kendi yollarına devam ettiler.

Bu andan itibaren Çartizm, bütün burjuva öğelerinden temizlendi ve tam bir işçi hareketi oldu. *Weekly Dispatch*, *Weekly Chronycle*, *Examiner* gibi gazeteler yavaş yavaş diğer Liberal gazetelerin uyuşuk tavrını takındılar, serbest ticaret ülküsünü benimseyip, On Saat Tasarısı'na ve işçilerin bütün taleplerine karşı çıktılar ve radikalizmlerinin arka plana atılmasına izin verdiler. Radikal burjuvazi, Çartistlere karşı hemen her konuda Liberallerle işbirliği yaptı ve İngilizler için serbest ticaret meselesi haline gelen Hububat Yasası'nı temel meselesi haline getirdi. Böylece bunlar Liberal burjuvazinin hâkimiyeti altına girdiler ve çok acınacak bir rol oynamaya başladılar.

Diğer taraftan Çartist işçiler, proletaryanın burjuvaziye karşı giriştiği her mücadeleye daha büyük bir şevkle girişmeye başladılar. Serbest rekabet, işçiler arasında nefret uyandıracak kadar sefalete yol açmıştı; bu ticaretin temsilcileri, burjuvalar, açıkça onların düşmanıydı. Rekabetin tamamen serbest bırakılmasından, işçinin zararlı çıkacağı apaçık ortadaydı. Şimdiye dek işçinin sunmuş olduğu talepler şunlardı: On Saat Tasarısı, işçilerin kapitalistlere karşı korunması, iyi bir ücret, garantili bir yaşam, Yoksullar Yasası'nın kaldırılması. Çartizmin altı maddesi kadar önemli olan bütün bu istekler serbest rekabete ve serbest ticarete tamamen karşı çıkmaktaydı. Öyleyse işçilerin serbest ticaret ile serbest rekabete karşı çıkmalarına ve bir yandan Hububat Yasası sorununa kayıtsız kalırken öte yandan da kendi taraftarlarını heyecanla desteklemelerine şaşmamak gerekir. İşte proletaryayı burjuvaziden, Çartizmi Radikalizmden ayıran nokta budur; burjuva anlayışı bunu kavrayamaz, çünkü hiç bir zaman proletaryayı anlamamıştır.

Çartist demokrasi ile geçmişteki bütün politik burjuva demokrasileri arasındaki fark budur. Çartizm temel olarak sosyal bir karaktere sahiptir ve bir sınıf hareketidir. Radikal burjuvazi için sorunun başlangıcı ve sonu olan ve en fazla Anayasa'da birtakım reformlar yapılmasını öneren "Altı Madde", proletarya için amaca varmak yolunda kullanılan bir araçtır. "Politik güç aracınız, sosyal mutluluk amacınızdır" sözü, şimdi Çartistlerin açıkça belirlenmiş seçim parolasıdır. Rahip Stephens'ın "yaşamın asgarî gereklerini yerine getirme meselesi" 1838'de Çartistlerin sadece bir kısmı için geçerli olan bir şeydi; 1845'de ise bütün Çartistler bundan yanaydı. Artık Çartistler arasında sadece politikacılar yoktu. Bunların sosyalizmleri çok az gelişmişti, sefalete karşı önerdikleri en büyük çözüm, sanayinin gelişmesiyle birlikte

artık çözüm olmaktan çıkmış olan toprağın bölüşümü meselesiydi.[14] Önerileri reaksiyoner bir karaktere sahip olsa da bütün bu tedbirler, ya bir kez daha rekabete boyun eğecek ve her şey eskisi gibi sürüp gidecek ya da rekabetin üstesinden gelip onu tamamen ortadan kaldıracaktır. Diğer taraftan Çartizmin bugünkü belirsiz durumu, yani tamamen politik bir parti olarak ortaya çıkamaması, karakteristiğinden ayırt edilemeyecek sosyal yönünün daha da geliştirilmesini gerektirmektedir. Bir sonraki kriz, sırf yoksulluk nedeniyle işçileri politik değil de sosyal çareler aramaya iteceğinden, sosyalizme varılması muhakkaktır. Sanayi ve ticaret bugünkü haline bakıldığında, aşağı yukarı en geç 1847'de ya da 1846'da bir krizin çıkması beklenebilir; bu da, sürekliliği ve şiddeti bakımından kendinden önceki krizlerden çok daha sert olacaktır. İşçiler Charter'ı kabul ettireceklerdir, böyle olması doğaldır. Bundan sonra da bu yasanın yardımıyla, kabul ettirebilecekleri birçok şeyin farkına varacaklardır.

Bu arada Sosyalist ajitasyon da sürmektedir. İngiliz sosyalizmi, işçi sınıfını etkilediği oranda dikkatimizi çekmektedir. İngiliz Sosyalistleri iki-üç bin kişinin yaşadığı "koloni"lerde* ortak mülkiyete gidilmesini, bunların hem tarım hem imalât yapmasını, eşit haklardan ve eşit bir eğitimden yararlanmasını istiyorlardı. Daha kolay bir boşanma usulünü, daha mantıklı bir hükümetin kurulmasını, vicdan hürriyetini, cezaların ortadan kaldırılmasını ve suçlulara karşı mantıklı bir biçimde davranılmasını talep ediyorlardı. Sosyalistlerin pratik talepleri bunlardır, teorik ilkeleri ise burada bizi ilgilendirmiyor. İngiliz sosyalizmi bir sanayici olan Owen ile başladı ve burjuvaziyle proletarya arasındaki sınıf çatışmasının ortadan kaldırılmasını talep etmesine rağmen kullandığı yöntemlerle burjuvaziye karşı anlayış göstermekle, proletaryayı da birçok haksızlığa uğratmaktadır.

Sosyalistler tümüyle yumuşak başlı ve barışsever insanlardır. Ne kadar kötü olursa olsun, var olan sosyal düzeni kabul ederler ve geniş kitleleri ikna etmekten başka her türlü yöntemi reddederler. Ama bu arada o kadar soyutturlar ki, ilkelerinin bu biçimiyle hiç bir zaman geniş kitleleri ikna edemeyecekler. Ayrıca aşağı sınıfların ahlâk bozukluğundan yakınırlarken, bu bozukluğun içinde gizlediği ilerici unsurları görmüyorlar ve mal sahibi sınıfın özel çıkar ve iki yüzlülükten kaynaklanan ahlâkî sefaletinin çok daha büyük boyutlarda olduğunu bir an bile düşünmüyorlar. Tarihi gelişim diye bir şey tanımıyorlar ve bu

14. Giriş bölümüne bakınız.
* Robert Owen'in kurmayı tasarladığı komünlere verdiği isim (ç.n.).

yüzden ulusu bir an önce komünizme götürmeyi istiyorlar. Bu geçişin hem mümkün hem gerekli olduğu noktaya kaçınılmaz bir politik ilerlemeyle varmak niyetinde değiller. Gerçi işçilerin burjuvaziden neden nefret ettiklerini anlıyorlar ancak işçiyi amacına yaklaştıran tek doğru yol olan bu nefreti gereksiz bir sınıf nefreti olarak görüyorlar. Bunun yerine, İngiltere'nin bugünkü durumunu düzeltebilmek için hayırseverlik ve herkesi sevme vaazları veriyorlar. Sadece psikolojik gelişimi, geçmişle tüm ilişkisini kesmiş soyut insan gelişimini tanıyorlar. Halbuki bütün dünya, birey de dâhil olmak üzere "geçmişten" gelmektedir. Bunlar bu yüzden çok soyut, çok metafiziktirler ve çok az şey başarabildiler. Sosyalistler kısmen işçi sınıfından oluşmuşlardı; şimdi, artık bunun çok küçük bir fraksiyonunu temsil ediyorlar, ama yine de bu küçük fraksiyon en kültürlü ve en sağlam unsurları içermektedir. Bugünkü durumuyla sosyalizm işçi sınıfının ortak bir amacı haline gelemez, bir süre için geriye, Çartizmin çıkış noktasına dönmelidirler. Ama Çartizmden geçen bütün burjuva unsurlardan temizlenen ve birçok Sosyalist ve Çartist liderin (bunların hemen hepsi Sosyalisttir)[15] akıllarıyla ulaştıkları biçimi alan gerçek proleter sosyalizmi, kısa süre içinde İngiliz halkının gelişim tarihinde önemli bir rol üstlenecektir. Temel görüşleri açısından Fransız komünizmini geride bırakan ama fiili gelişimi itibariyle ondan geri olan İngiliz sosyalizmi, daha sonra onu geçebilmek için şimdilik Fransız görüşleri üzerinde biraz oyalanmalıdır. Tabii bu arada Fransızlar da ilerleyeceklerdir. Sosyalizm işçiler arasında dinsizliğin en belirgin ve keskin ifadesidir. Öyle ki, günlük hayata dinle işi olmayan işçiler bile bu ifadenin keskinliği karşısında kararsızlık içinde kalmaktadırlar. Ama burada da, gereklilik, işçileri bu inancın son kalıntılarını da terk etmeye zorlayacaktır. Çünkü gittikçe daha açık bir şekilde anlayacakları gibi, bu inanç sadece onları zayıflatmaya, kaderlerini kabullenmelerine ve sömüren mal sahibi sınıfa itaat etmelerine hizmet etmektedir.

Böylece işçi hareketinin Çartistler ve Sosyalistler olmak üzere ikiye bölündüğü görülmektedir. Çartistler teorik olarak geri, daha az gelişmiş, ama samimi proleterlerden oluşmuş ve sınıfını gerçekten temsil eden bir gruptur. Sosyalistler daha ileri görüşlüdürler, sefalete karşı pratik çözümler önerirler ama tamamen burjuva kökenlidirler ve bu nedenden dolayı işçilerle tamamen kaynaşamamışlardır. Sosyalizmle Çartizmin birleşmesi, yani İngiliz usulü ile Fransız komünizminin ye-

15. Özel olarak Owenistik anlamda değil, tabiî ki, genel anlamda Sosyalist (Almanca baskıya not).

niden yaratılması, bir sonraki adımdır ve de süreç başlamış durumdadır. Ancak bu başarıldıktan sonra, işçi sınıfı İngiltere'nin gerçek önderi olacaktır. Bu arada politik ve sosyal ilerleme devam edecek ve bu yeni partinin, Çartizmin gelişmesini ve doğuşunu kolaylaştıracaktır.

Bazen birleşen, bazen ayrılan işçilerin bu değişik kesimleri, sendikacılar, Çartistler ve Sosyalistler, eğitimin gelişmesi adına kendilerine çok sayıda okuma odası yapmışlardır. Her Sosyalist ve hemen her Çartist kuruluşun birçok işkolunda bu tür yerleri vardır. Burada çocuklar, burjuvazinin tüm etkilerinden uzak bir biçimde tam bir proleter eğitimi alırlar. Okuma odalarında sadece proleter gazeteleri ve kitapları bulunur. Bu düzenlemeler burjuvazi için çok tehlikelidir. Burjuvazi "Mechanics' Institutes"[16] gibi bu tür birkaç kuruluşu proleter etkisinden kurtarmayı ve bu kuruluşları burjuvazi için yararlı bilgilerin öğrenildiği yerler haline getirmeyi başarmıştır. Şimdi buralarda işçileri burjuvaziye karşı girişilen hareketten koparabilecek ve belki de burjuvaziye para kazandıracak birkaç icat yapılmasını sağlayacak doğal bilimler okutulmaktadır; hâlbuki uzun iş saatleri ile perişan olmuş, bu kocaman kentte doğanın bir parçasını bile göremeyen işçi için doğal bilimlerle uğraşmak şimdilik tamamen gereksizdir. Burada bir de serbest rekabetin Tanrısına inanan ve işçiye açlığı kabullenmekten başka yapacak mantıklı bir şey bırakmayan ekonomi politik okunur; verilen eğitimin amacı insanı, hakim politikaya ve dine itaatkâr kılmaktır. Böylece eğitim işçiler için sessiz bir itaatten, pasiflikten ve kaderini kabullenmeye teşvik eden bir tekrardan başka hiç bir şey değildir.

İşçi kitlelerinin doğal olarak bu derneklerle hiç bir ilişkileri yoktur, onlar proleter okuma odalarında okurlar ve kendi çıkarları ile ilgili olan konuları tartışırlar. Bu konuda, kendi kendine yeterli olan burjuvazi, *Dixi et salvavi*[17] diyor ve "kötü niyetli demagogların isyankâr nutuklarını ciddi bir eğitimin sağladığı avantajlara tercih eden" bir sınıftan kızgınlıkla yüz çeviriyor. Bununla beraber burjuvazinin çıkarlarından ayrıştığında, işçilerin de iyi bir eğitimi takdir ettikleri, proleter, özellikle de Sosyalist derneklerde verilen bilim, estetik ve ekonomi konulu konferanslardan bellidir. Giydikleri ceketler paramparça olan birçok işçinin, Almanya'daki birçok "eğitim görmüş" burjuvadan daha bilgili bir şekilde jeolojiden, astronomiden ve diğer konulardan söz et-

16. Mechanics' Institutes: İşçilerin bazı teknik konular ve beşeri bilimler okudukları gece okulları. Bu okullar önce 1823'de Glasgow'da, 1824'de ise Londra'da kuruldu. 1840'larda Lancashire ve Yorkshire'in sanayi bölgelerinde buna benzer iki yüzden fazla okul vardı. Burjuvazi bu okulları ihtiyaç duyduğu kalifiye işçileri yetiştirmek ve onları etkilemek için kullanıyordu.

17. *Dixi et selvavi animam meam*: Konuştum ve ruhumu kurtardım.

tiklerini duydum. Çağın çığır açan, ünlü felsefî, politik ve edebî literatürünün işçiler tarafından ilgiyle okunması İngiliz proletaryasının ne dereceye kadar bağımsız bir eğitim alabildiğini göstermektedir. Sosyal koşulların ve bunların öngördüğü önyargıların esiri olan burjuvalar, ileriye dönük her şey karşısında titrer ve istavroz çıkartırlar. Proletarya ise bunu dört gözle bekler ve bütün bu bilgileri zevkle ve başarıyla öğrenir. Bu konuda, özellikle Sosyalistler, proletaryanın eğitilmesinde harikalar yaratmışlardır. Fransız materyalistlerini, Helvetius, Holbach ve Diderot'yu İngilizceye çevirmiş ve ucuz kitaplar halinde, en iyi İngiliz eserleriyle birlikte basmışlardır. Strauss'ın *İsa'nın Hayatı* ve Proudhon'un *Mülkiyet*'i de sadece işçiler arasında yaygınlaşmıştır. Shelley, o dahi, kahin Shelley ve toplumu, coşkulu bir duygusallıkla acı bir dille hicveden Byron, okuyucularını en çok proletarya arasında buluyordu.. Burjuvazi ise bugünün ikiyüzlü ahlâk kurallarına uygun, sansürden geçmiş aile kitaplarına sahipti. Son zamanların en büyük pratik filozoflarından Bentham ve Godwin, özellikle de sonuncusu, tamamen proletaryanın malıdır. Bentham radikal burjuvazi arasında taraftar bulmasına rağmen onun öğretisini daha da ileriye götürmeyi başaranlar proletarya ve Sosyalistlerdir. Bu temel üzerinde proletarya genellikle gazetelerden ve broşürlerden oluşan bir edebiyat ortaya çıkarmıştır ve bu edebiyat bütün burjuva edebiyatından çok daha değerlidir. Bu konuya daha sonra yine döneceğiz. Dikkat edeceğimiz tek bir nokta kalıyor: Fabrika işçileri ve özellikle pamuk bölgesindekiler işçi hareketinin çekirdeğini oluştururlar. Lancashire ve özellikle Manchester, en güçlü sendikaların mekânı, Çartizmin merkezidir ve Sosyalistler en yoğun biçimde bu kentlerde bulunurlar. Fabrika sistemi, sanayideki işkollarını ele geçirdikçe işçiler işçi hareketlerine daha çok katılmaya başladılar; işçilerle kapitalistler arasındaki uçurum açıldıkça işçilerde proleter bilinç o derece berraklaştı. Önemli bir kriz geçirmelerine rağmen Birmingham'daki küçük patronlar hâlâ mutsuz bir şekilde proleter Çartizmi ile dükkâncıların Radikalizmi arasında durmaktadırlar. Ama genel olarak sanayide çalışan tüm işçiler sermayeye ve burjuvaziye karşı girişilen direnişte şu veya bu biçimde yerlerini almışlardır. Hepsi şu noktada birleşmektedirler ki, işçiler –bu isimden gurur duyarlar ve Çartist toplantılarda birbirlerine böyle hitap ederler– çıkarları, ilkeleri ve tüm mal sahiplerinden ayrılan bakış açılarıyla ayrı bir sınıf oluştururlar ve ulusun gelişme gücüyle yeteneği bu sınıfta toplanmıştır.

10
Maden Proletaryası

İngiltere'deki gibi büyük bir sanayi için yakıt ve hammadde üretmek çok sayıda işçi gerektirmektedir. Ancak sanayinin ihtiyaç duyduğu bütün hammaddeler içinde (tarımsal bölgelerin üretimi olan yün hariç) İngiltere sadece madenleri üretir. Madenleri ve maden kömürünü. Cornwall, zengin bakır, kalay, çinko ve kurşun madenlerine; Staffordshire, Galler ve diğer bölgeler büyük miktarda demir yataklarına ve bütün Kuzey ve Batı İngiltere, merkezî İskoçya ve İrlanda'nın bazı bölgeleri ise büyük miktarda maden kömürü yataklarına sahiptir.[1]

Cornwall bölgesinde kısmen toprağın üstünde, kısmen de altında 19.000 erkek ve 11.000 kadın ve çocuk çalışmaktadır. Toprağın altındaki madenlerde tamamen erkekler ve on iki yaşın üstündeki erkek çocuklar çalışır. Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun Raporuna göre, bu işçilerin içinde bulunduğu maddî durum, nispeten daha iyidir ve İngilizler sık sık maden damarlarını denize kadar izleyen güçlü, cesur madencileriyle övünürler. Ama bu işçilerin güçlülüğü konusunda Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun Raporu değişik şeyler söylemektedir. Dr. Barham'ın ustaca yazılmış olan raporu, içinde çok az oksijen bulunan,

---

1. 1841 sayımına göre, İrlanda hariç, Büyük Britanya'nın madenlerinde çalışan işçilerin sayısı şöyleydi:

	20 yaşından yukarı erkekler	20 yaşından aşağı erkekler	20 yaşından yukarı kadınlar	20 yaşından aşağı kadınlar	Toplam
Kömür madenleri	83.408	32.475	1,185	1.165	118.233
Bakır madenleri	9.866	3.428	913	1.200	15.407
Kurşun madenleri	9.427	1.932	40	20	11.419
Demir madenleri	7.773	2.679	424	73	10.949
Kalay	4.602	1.349	68	82	6.101
Çeşitli madenler	24.162	6.591	472	491	31.716
Toplam	139.238	48.454	3.102	3.031	193.825

Kömür ve demir madenleri çoğunlukla aynı kişiler tarafından işletildiklerinden, kömür madenlerinde çalıştıkları belirtilen madencilerin bir kısmı ile son maddede sayılan madencilerin büyük bir kısmının aslında demir madenlerinde çalıştıklarını belirtmek gerekir.

toz ve maden dumanı ile karışık maden havasının, akciğerlere zarar verdiğini, kalbin çalışmasını bozduğunu ve sindirim organlarının hareketliliğini azalttığını; bazı madenlerde saatler süren ağır işin ve günlük çalışmayı izleyen merdiven tırmanışının –bazı madenlerde güçlü gençler bile bir saatte inip çıkarlar– bu hastalıkları arttırdığını; küçük yaşlarda bu işlere başlayanların, toprağın üstünde çalışan kadınların yaşına asla ulaşamadıklarını; birçoğunun genç yaşta diğerlerinin ise orta yaşta veremden öldüklerini; maden işçilerinin çabuk yaşlandıklarını ve otuz beş kırk yaşlarında artık çalışamayacak hale geldiklerini; madenin sıcak havasından (ter içinde merdivenleri tırmandıktan sonra) dışarıdaki soğuk havaya çıkıldığında ani ısı değişiklikleriyle çoğu işçinin ciddi solunum hastalıklara yakalandıklarını ve bu hastalıkların birçok durumda ölümle sonuçlandığını anlatmaktadır. Yer üzerinde yapılan iş, madenin kırılması ye parçalara ayrılması, çoğunlukla kızlar ve çocuklar tarafından yapılır ve açık havada gerçekleştiği için sağlıklı bir iş olarak tanımlanır.

İngiltere'nin kuzeyinde Northumberland ve Durham sınırlarında büyük Alston Moor kurşun yatakları vardır. Bu bölgeden gelen raporlar[2] Cornwall'inkilere tamamen uymaktadır. Burada da çalışma alanlarında solunan havadaki oksijenin yetersizliğinden, aşırı tozdan, dumandan, karbon dioksitten ve kükürtten yakınılmaktadır. Sonuç olarak Cornwall'da olduğu gibi burada da madenciler ufak tefektirler, hemen hepsi otuz yaşlarından sonra göğüs hastalıklarından şikâyet ederler ve bu hastalıklar, özellikle çalışmaya devam edildiğinde vereme dönüşür. Bu da insanların ortalama ömürlerini daha da kısaltır. Eğer bu bölgedeki madenciler Cornwall'dakilerden biraz daha uzun yaşıyorlarsa, bunun nedeni on dokuz yaşına gelmeden madene inmemeleridir. Halbuki daha önce de görmüş olduğumuz gibi Cornwall'daki maden işçiliği on iki yaşında başlar. Bununla beraber tıbbî kanıtlara göre, bunların da çoğu kırk-elli yaşlarında ölürler. Ölümleri kaydedilen ve ortalama olarak 45 yaşlarında olan 79 madenciden 37'si veremden, 6'sı astımdan ölmüştür. Çevredeki bölgelerde, Allendale, Stanhope ve Middleton'da ortalama ömür sırasıyla 49, 48 ve 47 yıl idi ve göğüs hastalıklarının yol açtığı ölümler, sırasıyla tüm ölümlerin % 48, 54 ve 56'sını oluşturuyordu. Bu verilere dahil edilen madencilerin 19 yaşına kadar işe başlamadıklarını unutmamak gerekir. Şimdi, İsveç'e ait, ülkenin tüm nüfusunu kapsayan ve ölüm oranına

2. Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun Raporu'nda da görülebilir: Komisyon üyesi Mitchell'ın Raporu.

dair ayrıntılı veriler sunan tablolarla, şimdiye dek İngiliz işçi sınıfının ortalama yaşam süreleri üzerine elde edilen ve en doğru veriler olarak kabul edebileceğimiz İngiliz istatistiklerini karşılaştıralım. Bunlara göre, on dokuz yaşından sonra çalışmaya başlayanlar ortalama 57,5 yıl yaşıyorlar; sonuç olarak Kuzey İngiltere madencilerinin yaptıkları iş hayatlarından on yıl çalıyor. İsveç tabloları, işçilerin yaşam sürelerinde kriter olarak kabul edilir. Böylece proletaryanın içinde yaşadığı koşullardan etkilenen ortalama yaşam ihtimali yani ortalama yaş, bu koşullara –her halükârda kötü olan koşullar– göre hesaplanacaktır. Demek ki madenciler normal bir ortalamayla kıyaslandığında daha kısa ömürlüdürler. Bu bölgede, kentlerde görmüş olduğumuz yatakhanelere ve pansiyonlara rastlarız. Bunlar da kentlerdeki kadar pis, iğrenç ve kalabalıktırlar. Komisyon üyesi Mitchell, 5,5 metre boyunda, 4 metre eninde, 42 erkek ve 14 çocuk olmak üzere toplam 56 kişinin 14 yatağı paylaştığı böyle bir yatakhaneyi ziyaret etmişti. Yatakların yarısı gemilerdeki gibi üst üste dizilmişti. Kirli havanın tahliyesi için ziyaretten üç gün öncesine kadar burada hiç kimsenin kalmamış olmasına rağmen, odanın havası o kadar kötü kokuyordu ki komisyon üyesi Mitchell buna bir dakika bile tahammül edemedi. Sıcak bir yaz günü içerde 56 kişi varken durum kim bilir nasıl olmalı? Üstelik burası bir Amerikan esir gemisinin kamarası değil, hür doğmuş İngilizlerin kamarası!

Şimdi Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun genel olarak ele aldığı ve konunun önemi itibariyle büyük bir ayrıntıyla irdelediği İngiliz madenciliğinin en önemli kollarından demir ve kömür madenlerini ele alalım. Bu raporun birinci kısmının neredeyse tamamı, bu madenlerde çalışan işçilerin durumuna ayrılmıştır. Sanayi işçilerinin durumu üzerine verdiğim ayrıntılı tariften sonra bu konuyu mümkün olduğunca kısa geçeceğim.

Aşağı yukarı aynı biçimde işletilen kömür ve demir madenlerinde dört, beş ve yedi yaşlarındaki çocuklar çalıştırılır. Bu çocukların görevi madencilerin çıkardıkları demir ya da kömürün bunları taşıyacak at ve eşeklerin durduğu yere ya da ana galeri ağzına taşımak ve işçilerle malzemenin geçişi için yapılmış olan kapıların (bunlar madenin bölümlerini birbirinden ayırırlar) açılıp kapanmasını sağlamaktır. Kapıları gözlemek için çalıştırılan küçük çocuklar böylece on iki saatlerini karanlıkta, yalnız başlarına, çoğu kez rutubetli geçitlerde oturarak geçirirler ve insanı aptallaştıran, hayvanlaştıran bu oturuştan kendilerini kurtaracak tek bir hareket bile yapamazlar. Öte yandan, demirin ve kömürün taşınması oldukça ağır bir iştir. Bunlar, tekerlekleri ol-

mayan büyük teknelerin içinde galerinin düzgün olmayan tabanında çoğu kez ıslak, killi toprağın ya da suyun içinden itilerek götürülürler. Bunları çoğunlukla dik yokuşlardan ve alçak tavanlı geçitlerden geçirmek gerekir. Bazı yerler öylesine alçaktır ki işçiler ellerinin ve dizlerinin üzerinde sürünmek zorunda kalırlar. Daha yorucu olan bu işte daha büyük çocuklar ve kızlar çalıştırılır. Koşullara göre, tekne başına bir adam, ya da iki erkek çocuğu işe alınır. Eğer iki erkek çocuğu işe almıyorsa bunlardan biri tekneyi iter diğeri de çeker. On altı yaşında ve daha büyük, daha güçlü gençlerin yaptıkları iş yani demirin ya da kömürün yerinden çıkartılması oldukça ağır bir iştir. Normal çalışma günü on bir-on iki saat, hatta daha da uzundur; İskoçya'da bu on dört saati bulur, hatta iki katına çıkar. Böyle zamanlarda işçiler yirmi dört, kimi zaman da otuz altı saat toprağın altında kalırlar. Yemekler için ayrılmış belirli bir saat yoktur. Bu yüzden bu insanlar acıkınca ve zamanları olunca yemek yerler.

Çevrelerindeki tarım işçileriyle kıyaslandığında madencilerin yaşam standartları iyi ve ücretleri de yüksek kabul edilir. Fakat tarım işçilerinin hemen hemen tamamının aç olduklarını da belirtmek gerekir. Bu genelleme, büyük bir sefaletin hüküm sürdüğü İskoçya'nın bazı kesimlerinde ve İrlanda madenlerinde geçerli değildir. İngiltere'nin en yoksul sınıfı ile kıyaslanan bu durum tamamen görecedir; bu konuya daha sonra tekrar döneceğiz. Bu arada, bugünkü madencilik yönteminin doğurduğu sayısız kötülüğü de göz önüne sereceğiz. Böylece okuyucu herhangi bir ücretin madencinin çektiklerini karşılayıp karşılayamadığına kendisi karar verecektir.

Kömürün ve demirin taşınmasında çalışan gençler ve çocuklar aşırı yorgunluktan şikâyet ederler. En düşüncesizce yönetilen sanayi kuruluşunda bile böylesine yaygın bir aşırı çalışmaya rastlanmaz. Her sayfasında birkaç örnek sunan bütün bir rapor bunu kanıtlamaktadır. Eve gider gitmez, çocukların kendilerini döşemenin üstüne ya da ocağın önüne atmalarına, ağızlarına bir lokma bile koymadan uyumalarına, uyurken yıkanıp yatırılmalarına sık sık rastlanır; hatta bu çocuklar çoğu kez eve giderken uyuyup kalırlar ve aileleri onları gece yarısı yol üstünde uyurken bulurlar. Haftalık aşırı yorgunluğu bir dereceye kadar giderebilmek için bu çocukların bütün pazar günlerini yatakta geçirmeleri olağandır. Kiliseye ve okula nadiren giderler. Öğretmenleri bu çocuklardaki uykusuzluk halinden ve öğrenme hevesinin eksikliğinden yakınırlar. Aynı şey yaşça daha büyük kızlar ve kadınlar için de geçerlidir. Bunlar da hayvanca çalıştırılırlar. İnsanı ağrılar içinde bırakacak dereceye varan bu yorgunluk insan bünyesini muhakkak ki etkiler. Bu-

nun ilk sonuçlarından biri kasların tek yönlü gelişmesidir. Öyle ki, itme ve çekmede genellikle kullanılan kol, bacak ve sırt kasları aşırı derecede gelişirken vücudun diğer kısımları kullanılmamaktan dolayı gittikçe küçülür. Beden gelişmemiş bir görünümdedir; olağanüstü iyi koşullar altında çalışan Leicestershire ve Warwickshire işçileri hariç hemen hemen bütün madenciler kısa boyludurlar. Üstelik erkekler ve hatta kızlar ancak ileri yaşlarda olgunlaşırlar. Kızlar arasında on sekiz yaşında buluğ çağına girmek olağandır; komisyon üyesi Simons, dişlerinden başka on bir ya da on iki yaşından daha büyük olduğuna dair hiç bir belirti göstermeyen on dokuz yaşında bir çocukla karşılaştığını belirtiyor. Çocukluk çağının böylesine uzaması, sınırlandırılmış bir gelişimin sonucundan başka bir şey değildir ve ileriki yaşlarda da etkisini gösterir. Bacaklarda çarpıklık, dizlerin içeriye doğru, ayakların dışarıya doğru bükülmesi, omurganın eğrilmesi ve diğer deformasyonlara ve çalışma sırasında sürekli aynı şekilde durmaktan kaynaklanan sakatlıklara zayıf bünyelerde çok sık rastlanır. Bu rahatsızlıklar öylesine yaygındır ki Yorkshire, Lancashire, Northumberland ve Durham'da bir madencinin yüzlerce kişi içinde kolaylıkla tanınacağı, sadece doktorlar tarafından değil herkes tarafından belirtilmektedir. Kadınlar da bu çalışma tarzından etkilenirler ve bunlar arasında diğer kadınlar kadar dik duranına pek rastlanmaz. Pelvisdeki (leğen kemiği) deformasyonlar yüzünden madenlerde çalışan kadınların zor doğum yaptıkları, hatta bu yüzden öldükleri birçok kişi tarafından doğrulanmaktadır. Ayrıca bu kısmî deformasyonların yanı sıra, kömür madencileri işin niteliği ile kolaylıkla açıklanabilecek birçok hastalığa yakalanırlar. Sindirim sistemi rahatsızlıkları birinci sırayı tutar; iştahsızlık, karın ağrıları, mide bulantısı, kusma ve şiddetli susama en sık rastlanan şikâyetlerdir. İşçiler susuzluklarını ancak madenin kirli sıcak suyu ile gidermek zorundadırlar. Böylelikle diğer birçok hastalığa da davetiye çıkarmış olurlar. Kalp hastalıkları, özellikle hipertropi, kalpte ve perikardda iltihaplanma, auricu-loventiricular bağlantıların kasılması ve aortun girişinde kasılmalar madenciler arasında sık görülen hastalıklardır ve nedenleri kolaylıkla aşırı çalışmaya bağlanabilir. Aşırı çalışmanın doğrudan sonucu olan fıtık da madencilerin evrensel hastalıklarından biridir. Kısmen aynı nedenden, kısmen karbondioksitle, karbonik asitle karışık, toz dolu, pis hava nedeniyle ciğerlerde insana acı veren tehlikeli hastalıklara, özellikle de astıma yol açarlar. Bu durum, madencilerin çoğu için bazı bölgelerde kırk, bazı bölgelerde ise otuz yaşında ortaya çıkar ve kısa bir süre içinde işçileri çalışamayacak hale getirir. Rutubet içinde çalışanlarda göğüs hastalıkları tabii ki daha erken ortaya çıkar; örneğin

İskoçya'nın bazı bölgelerinde, yirmi-otuz yaşları arasında görülür. Bu süre içinde ciğerler, özellikle ateşli hastalıklara yakalanma eğilimdedirler. Ciğerlerin tamamen kömür parçacıklarıyla dolmasından kaynaklanan ve genel bir takatsizlik, baş ağrısı, göğüs sıkışması ve koyu, siyah balgam tükürülmesiyle kendini belli eden "Black Spittle" (siyah tükürük) hastalığı bu tür işlerde çalışanlara özgüdür. Bazı bölgelerde bu hastalığa daha hafif bir biçimde rastlanır; bazı bölgelerde, özellikle İskoçya'daysa tedavisi tamamen olanaksız hal almıştır. Burada daha önce sayılan belirtilerin yanı sıra çok sık rastlanılan nefes darlığı, nabız yüksekliği (dakikada 100'den fazla), şiddetli öksürük, aşırı zayıflık ve takatsizlik işçiyi hızla çalışamaz hale getirir. Hemen hemen her vaka ölümle sonuçlanır. Pencaitland, East Lothian'da Dr. Makellar havalandırılması düzgün çalışan bütün kömür madenlerinde bu hastalığa rastlanılmadığını ama bunun yanı sıra bu madenlerden kötü havalandırılmış olanlara gidenlerin hemen bu hastalığa yakalandıklarını belirtiyor. Para hırsıyla yanan maden sahipleri, madenlere havalandırma tertibatı kurdurmayarak işçilerin böyle bir hastalığa yakalanmasına yol açmaktadır. Worwick ve Leicestershire işçileri hariç, bütün maden işçilerinde romatizmaya rastlanır. Bunun nedeni de sürekli olarak rutubetli yerlerde çalışmaktır. İstisnasız bütün bölgelerde bu hastalıkların sonuçları kömür madencilerinin erken yaşlanmaları ve elli yaşlarından sonra çalışamayacak duruma gelmeleridir. Bununla beraber, bu da bölgeye göre değişir. Kırk beş-elli yaşlarından sonra işine devam edebilen madenciye nadiren rastlanır. Bu tür işçilerin kırk yaşında yaşlandıkları herkes tarafından kabul edilmiştir. Bu, madenleri taşıyan işçiler için de geçerlidir; çoğu kez ağır kömür bloklarını teknelere taşıyan yükleyiciler, yirmi-otuz yaşları arasında yaşlanırlar. Öyle ki kömür madenlerinin bulunduğu bölgelerde, bunların gençlik çağlarına varmadan önce yaşlandıkları söylenir. Bu erken yaşlanmayı, erken ölümlerin izlemesi doğaldır ve madenciler arasında altmışına varana ender rastlanır. Madenlerin nispeten daha sıhhî olduğu güney Staffordshire'da birkaç kişi elli yaşın üstüne çıkar. Tıpkı fabrikalarda olduğu gibi burada da işçilerin erken yaşlanmasıyla birlikte, işsiz kalmış birçok yaşlı adama rastlayabiliriz. Bunlara çok küçük olan çocukları bakar. Kömür madenlerinde çalışmanın doğurduğu sonuçları kısaca bir özetlersek komisyon üyelerinden Dr. Southwood Smith gibi biz de, bir tarafta uzun bir çocukluk devresi, diğer taraftaysa erken bir yaşlılık ile insanın yaşama gücüne sahip olduğu dönemin, yani olgunluk döneminin büyük ölçüde kısaldığını ve yaşam süresinin genel olarak ortalamanın altında olduğunu görürüz. Bunları da burjuvazinin hesabına yazmak gerek!

Bütün bunlar, İngiliz kömür madenleri üstüne bir genellemedir. Durumun çok daha vahim olduğu birçok kömür madeni vardır. Buralarda ince kömür damarları işlenir. Yan taraftaki kumun ve kirli toprağın temizlenmesi, kömür çıkarma maliyetlerini çok artırır; bu yüzden maden sahipleri sadece damarlar üzerinde çalışılmasını isterler. Böylece, diğer madenlerde bir buçuk metre yüksekliğe ulaşan galeriler burada çok daha alçaktır. İşçi, yan yatar ve kazmasıyla kömürü çıkarmaya çalışır; sürekli olarak dirseklerine dayandığından bu ekleminde, eğer dizleri üzerinde çalışıyorsa dizlerinde iltihaplanmalar olur. Elleri ve dizleri üzerinde sürünerek kömür taşıyan kadınlar ve çocuklar, bir zincir ya da bir kayışla (bu çoğu kez bacakların arasından geçer) tekneye bağlanırlar. Arkada duran biri de tekneyi elleri ve başı ile iter. Bu kafayla itme, lokal iltihaplanmalara, şişkinliklere ve yaralara yol açar. Birçok durumda maden kuyuları ıslak olduğundan, bu işçiler üç-dört santim kalınlığındaki kirli ve tuzlu su içinde sürünmek zorundadırlar, bu da ciltte iltihaplanmalara sebep olur. Bu korkunç, bu kölece çalışmanın madencilere özgü hastalıkları nasıl bir hızla doğurduğu kolaylıkla tahmin edilebilir.

Kömür madencilerinin başına yığılan belaların hepsini saymış değiliz daha. Bütün Britanya İmparatorluğu'nda insanın bu kadar çok çeşitli türde ölümle karşı karşıya olduğu hiç bir işkolu yoktur. Kömür madeni, birçok korkunç olaya sahne olur ve bunun nedeni sadece burjuvazinin bencilliğidir. Bu madenlerde serbestçe açığa çıkan hidrokarbon gazı, hava ile birleştiğinde patlayıcı bir niteliğe bürünür (grizu patlaması) ve ateş ile temas ettiğinde bir anda patlayıp çevrede bulunan herkesi öldürür. Bu tür patlamalara hemen hergün şu ya da bu madende rastlanır; 28 Eylül 1844'de böyle bir patlama Durham, Haswell Colliery'de 96 kişiyi öldürdü. Büyük miktarlarda açığa çıkan ve madenin derin bölgelerinde birikerek bir adam boyuna ulaşan karbonik asit gazı, içine giren herkesi boğar. Madenin bölümlerini birbirinden ayıran kapılar, patlamaların ve gazların yayılmasını engellemek için yapılmışlardır; ama bunlar çoğunlukla uyuyan ya da işlerini ihmal eden küçük çocuklara emanet edildiklerinden hiç bir işe yaramazlar. Temiz hava bacalarıyla, madenlerin uygun bir şekilde havalandırılmaları bu gazların zararlı etkilerini tamamen ortadan kaldıracaktır. Ama burjuvazinin böylesine bir tertibat için ayıracak parası yoktur. Bunun yerine donuk ışığıyla hiçbir işe yaramayan Davy lâmbalarının kullanmasını tavsiye eder işçiye, hiç bir işe yaramadıklarından da çoğu kez bu lambaların yerine mum kullanılır. Patlama olduğunda, çoğunlukla madencinin dikkatsizliğinin buna sebep olduğu söylenir. Hâlbuki

maden sahibi düzgün bir havalandırma sistemi kurarak bu tür patlamaları engelleyebilir. Bundan başka bir de sık sık madenlerin çatısı çöker ve burada çalışan birçok işçiyi canlı canlı gömer. Damarların mümkün olduğu kadar çok işletilmesi burjuvanın işine geldiğinden bu tür kazalar da sık sık olur. Dahası, işçilerin sarkarak madene indikleri ipler genellikle eski oldukları için koparlar ve zavallılar düşerek bir taraflarını kırarlar. Bütün bu kazalar, *Mining Journal*'a göre yılda ortalama 1.400 kişinin ölümüne neden olur. *Manchester Guardian* sadece Lancashire'da haftada iki-üç kazanın olduğunu belirtmektedir. Hemen hemen tüm maden bölgelerinde ölüm nedenlerini araştıran komisyonlar, çoğunlukla maden sahiplerine bağlıdırlar ve böyle olmayan durumlarda bile ölüm nedeni "kaza" olarak nitelendirilir. Üstelik bu konuda hiç bir şey anlamadığından, komisyon madenlerin durumlarıyla pek az ilgilenir. Ama Çocuk İstihdamı Komisyonu bu olayların birçoğundan maden sahiplerini sorumlu tutmakta tereddüt etmiyor.

Madenlerde çalışan nüfusun eğitimi ve ahlâkına gelince, bunlar, Çocuk İstihdamı Komisyonu'na göre Cornwall'da oldukça iyi, Alston Moor'da mükemmeldir; bunun tersine diğer maden bölgelerinde genellikle oldukça aşağı bir seviyede olduğu belirtilmektedir. İşçiler kırsal bölgelerde, ihmal edilmiş bölgelerde yaşarlar ve işlerini yaptıkları sürece arada bir polisten başka kimse onlarla ilgilenmez. İşte bu yüzden, işe başladıkları çocukluk çağından beri eğitimlerinin tamamen ihmal edilmiş olması doğaldır. Gündüz okulları yakın değildir, Gece ve Pazar Okulları ise hiç bir işe yaramaz, öğretmenler değersizdir. Bu yüzden bunların ancak birkaçı okuma ve daha da azı yazma bilir. Bunların kavrayabildikleri tek nokta, tehlikeli ve yorucu işleri karşılığında aldıkları ücretlerin çok düşük olmasıdır. Kiliseye çok az giderler ya da hiç gitmezler; bütün din görevlileri, bunların dinle hiç işleri olmadığından yakınırlar. Aslında dinî konulardaki cehaletleri, daha önce çeşitli örneklerle göstermiş olduğum fabrika işçilerininkiyle karşılaştırıldığında çok önemsiz kalır. Dinî bilgileri yeminden öteye geçmez. Yaptıkları iş, ahlâklarını mahveder. Madenlerdeki aşırı çalışmanın sarhoşlukla sonuçlanacağı açıktır. Cinsel ilişkilerine gelince, aşırı sıcaklık yüzünden birçok durumda erkekler, kadınlar ve çocuklar madenlerde neredeyse tamamen çıplak çalışırlar ve karanlık, ıssız madenlerde bunun sonuçları tahmin edilebilir. Gayrimeşru çocuk sayısı, aşırı derecede yüksektir ve bu yarı ilkel insanların yeraltında ne yaptıklarını ortaya koyar. Ama aynı zamanda da buradaki gayrimeşru cinsel ilişkinin büyük kentlerdeki gibi fuhuş düzeyine inmediğini gösterir. Kadınların çalışması, fabrikalardakiyle aynı sonuçları doğurur; aileyi parçalar

ve kadını ev işlerinde tamamen yetersiz hale getirir. Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun Raporu parlamentoda okunduğunda Lord Ashley, kadınların madenlerde çalışmasını yasaklayan ve çocuklarınkini de büyük ölçüde sınırlayan bir tasarı sundu. Bu tasarı kabul edildi ama çoğu bölgede uygulanmadı. Çünkü bu yasanın uygulanmasını denetleyecek hiç bir maden müfettişi atanmamıştı.[3] Madenlerin bulunduğu kırsal bölgelerde, bu yasadan kaçınmak çok kolaydır. Bu yüzden, geçen yıl madenciler sendikasının İçişleri Bakanlığı'na İskoçya'daki Hamilton dükünün kömür madenlerinde 60'dan fazla kadının çalıştığını bildiren resmî bir bildiri sunmasına şaşmamak gerek. *Manchester Guardian*, Wigan yakınlarında bir madendeki patlamada bir kızın öldüğünü haber vermiştir. Bu olay, adı geçen yasanın uygulanmadığını kanıtlasa da, hiç bir tedbir alınmamıştır. Birkaç fabrikada kadınların çalışması yasaklanmış olabilir ama genel olarak eski durum sürmektedir.

Kömür madencilerinin çektiği çileler bunlarla sınırlı değildir. Bu insanların sağlıklarını mahvetmek, onları sık sık ölüm tehlikesi ile karşı karşıya bırakmak ve ellerindeki bütün eğitim fırsatını almakla da yetinmeyen burjuvazi, onları iğrenç şekillerde ezmeye devam eder. Takas sistemi, en açık biçimi ile hiç istisnasız burada uygulanmaktadır. Bunun gibi, kulübe sistemi de uygulanır ve adeta bir zaruret haline gelen bu sistem burada da işçileri daha iyi sömürmek için kullanılır. Bu baskı şekillerine, her türlü dolaysız hırsızlığı da eklemek gerekir. Kömür satışında birim ağırlık iken, işçilerin ücretinde hacimdir; teknesi tamamen dolu olmadığında işçiye hiç ücret ödenmez, fazla doldurduğunda ise ücreti artmaz. Eğer teknede belirli bir miktardan daha fazla toz varsa, ki bu madenciden çok damarın niteliğine bağlıdır, sadece ücretini kaybetmekle kalmaz bir de üstüne cezalandırılır. Ceza sistemi kömür madenlerinde öylesine mükemmelleşmiştir ki, bütün hafta çalışıp ücretini almaya gelen bir işçi hiç haber vermeden keyfince ceza yazan ustabaşından hiç bir ücret alamadığı gibi, bilmem ne kadar da cezalı olduğunu öğreniyor! Ustabaşının ücretler üzerine tam bir hâkimiyeti vardır; yapılan işi kaydeder ve kendisine asla karşı çıkamayan işçiye gönlünün istediği parayı verir. Ücret biriminin ağırlık olduğu bazı madenlerde ise sahte ağırlıklar kullanılır. Bunlar hiç bir zaman kontrole tabi değildirler; bir madende ağırlıkların sahteliği üzerine şikâyetçi olan işçinin, bu şikâyetini ustabaşına üç hafta önce yapması gerektiğini belirten bir kural vardır! Birçok

3. Kadınların ve on yaşından küçük çocukların toprağım altında çaltştırılmalarını yasaklayan yasa parlamentoda 10 Ağustos 1842'de kabul edildi.

bölgede, özellikle Kuzey İngiltere'de, yıllık sözleşme âdettir. Bu süre içinde işçiler başka bir işe girmeyeceklerine dair söz verirler ancak maden sahibi onlara bu süre içinde sürekli iş vereceğine dair hiç bir teminatta bulunmaz. Böylece işçiler aylar boyu işsiz kalırlar ve eğer bu süre içinde iş ararlarsa, sözleşmeyi bozdular diye 6 ay çalışma kampına gönderilirler. Bazı sözleşmelerde her 14 günde bir 26 sterlinlik iş verileceğine dair madenciye söz verilirse de, bu söz yerine getirilmez; diğer madenlerde işveren, sonra ödenmek üzere küçük avanslar verir ve böylece onları kendisine borçlu duruma düşürür. Kuzeyde haftalık ücretin bir hafta geciktirilmesi ve böylece madencilerin madene bağlanması âdet haline gelmiştir. Bu işçilerin içinde bulundukları kötü durumun tasvirini tamamlamak adına, bölgedeki bütün sulh hakimlerinin de birer maden sahibi, ya da maden sahipleriyle akrabaları olduklarını, hakim sınıfa hizmet eden birkaç gazeteden başka hiç bir gazete bulunmayan ve çok az ajitasyon yapılan bu ilkel bölgelerde, bunların işçiler üstünde sınırsız bir güce sahip olduklarını eklemek yeterli olacaktır. Bu zavallı kömür madencilerinin, kendi amaçlarına hizmet eden sulh hakimleri tarafından nasıl ezildikleri kolay kolay tahmin edilemez.

Bu durum uzun bir süre böyle devam etmişti. İşçiler, sırf dolandırılmak için orada bulunduklarını bilmiyorlardı. Ama yavaş yavaş buralarda ve daha zeki işçilerle ilişkide bulunma olanağının bulunduğu fabrika bölgelerinde "kömür kralları"nın bu menfur baskılarına karşı bir muhalefet ruhu doğdu. İşçiler sendikalar kurmaya ve zaman zaman grevler yapmaya başladılar. Gelişmiş bölgelerde Çartistlerle birleştiler. Tüm sanayi ilişkilerinden yoksun olan Kuzey İngiltere'nin büyük kömür bölgesi, kısmen Çartistlerin, kısmense az çok aklını kullanan madencilerin gayreti ile 1843'de canlanıncaya dek geri kalmışlığını korudu. 1843'de bir hareket, Northumberland ve Durham işçilerini de içine aldı. Bunlar, ülke çapındaki kömür madencileri sendikasının ön saflarında yer aldılar ve daha önceki Çartist davalarında kendini tanıtan Çartist avukat Bristollu W. P. Roberts'i "genel avukatları" tayin ettiler. "Birlik" çok geçmeden bölgelerin çoğuna yayıldı ve birçok yere yeni temsilciler atandı. Bunlar yaptıkları toplantılarla yeni üyeler kazandılar. 1844'de Manchester'daki ilk kongrede 60.000 ve altı ay sonra Glasgow'da yapılan ikinci kongrede 100.000 kişi temsil ediliyordu. Burada kömür madencilerinin tüm meseleleri tartışıldı ve önemli grev kararları alındı. Başka birkaç gazeteyle birlikte özellikle madencilerin çıkarlarını savunan Newcastle-upon-Tyne'daki *Miner's Advocate* gazetesi kuruldu.

31 Mart 1844'de Northumberland ve Durham'da bütün madencilerin sözleşme süreleri sona erdi. Roberts'a yeni anlaşmalar yapması için yetki verildi. İstenilenler şunlardı: 1– Hacim yerine ağırlığın birim olması. 2– Ağırlıkların müfettişler tarafından kontrol edilecek normal ölçülerle belirlenmesi. 3– Sözleşmelerin altı ayda bir yapılması. 4– Ceza sisteminin kaldırılması ve ücretlerin yapılan işe göre verilmesi. 5– İşverenin madenciye haftada dört günlük iş ya da bunun ücretini garanti etmesi. Bu tasarı "kömür kralları"na sunuldu ve görüşmeleri yürütmek için bir heyet seçildi. Ne var ki işverenler, kendileri için sendika diye bir şeyin söz konusu olmadığını, her işçi ile ayrı ayrı anlaştıklarını ve sendikayı asla tanımayacaklarını söylediler. Üstelik yukarıdaki maddeleri hiçe sayan kendi tasarılarını sundular ve tabiî bu madenciler tarafından reddedildi. Böylece savaş ilân edilmiş oldu. 31 Mart 1844'de 40.000 madenci kazmalarını bıraktı ve böylece madenler bomboş kaldı. Sendikanın fonları öylesine çoktu ki birkaç ay, her aileye 2 sterlin 6 penny'lik yardım yapılabiliyordu. İngiliz madencileri, efendilerinin sabrını böylece denerken; Roberts eşine rastlanmayan bir azimle grevler, ajitasyonlar yaptı, toplantılar düzenledi, İngiltere'yi bir ucundan diğerine dolaştı, barışa ve yasalara uygun konuşmalar yaptı ve İngiltere'de o zamana dek görülmemiş bir şekilde sulh hâkimlerine ve takasçı efendilere karşı bir haçlı seferi düzenledi. Buna yılbaşında başlamıştı. Nerede bir madenci sulh hâkimi tarafından mahkûm ediliyorsa, Kraliçe'nin temyiz mahkemesinden bir *habeas corpus** alıyor, müvekkilini Londra'ya getiriyor ve onu beraat ettirmeyi her zaman başarıyordu. Böylece 13 Ocakta Kraliçe'nin temyiz mahkemesinden hâkim Williams, Bilston ve Güney Staffordshire sulh hakimlerinin mahkûm ettiği üç madenciyi beraat ettirdi; bu adamların suçları çökme tehlikesi olan bir yerde çalışmayı reddetmeleri idi ve bu maden onlar dönmeden gerçekten çöktü! Bu olaydan önce, hâkim Patteson altı işçiyi beraat ettirmişti. Bu yüzden, Roberts adı, maden sahipleri arasında dehşet saçmaya başladı. Preston'da dört müvekkili hapisteydi. Ocağın ilk haftasında olayı yerinde incelemek için oraya gittiğinde, kendisi gelmeden, cezaları bitmemiş olmasına rağmen dördünün de serbest bırakılmış olduğunu gördü. Manchester'da yedi kişi hapisteydi. Roberts, bunlar için de *habeas corpus* aldı ve hâkim Wightman'm bunları beraat ettirmesini sağladı. Prescott'da, St. Helens ve Güney Lancashire'da karışıklık çıkarmak ithamıyla dokuz kömür madencisi hapsedilmiş, mahkemeye çıkmayı bekliyorlardı. Roberts

* *Habeas Corpus* Yasası: 1679 tarihli bu yasaya göre tutuklanan herkes, tutuklanışının yasaya uygunluğunu bir üst mahkemeye inceletebilir. Bu hak vatana ihanet suçunda geçerli değildir. Başka bir yasayla geçici olarak yürürlükten kaldırılabilir.

olay yerine geldiğinde hepsi serbest bırakıldı. Bütün bunlar Şubatın ilk yarısında oldu. Nisan'da Roberts Derby'de bir, Wakefield'de dört ve Leicester'de dört madenciyi serbest bıraktırdı. Bu "Dogberries"ler* madencilere saygı duyana dek bir süre böyle devam etti. Takas sisteminin kaderi de bu yolu izledi.

Roberts, inatçı maden sahiplerini bir bir mahkemeye verdi ve işbirlikçi sulh hakimlerini onları mahkûm etmeye zorladı; bir anda her yerden bitiveren bu "parlak avukat" öylesine korku saldı ki, örneğin Belper'de Roberts'in gelişi üzerine bir takas şirketi şu bildiriyi yayımladı:

DUYURU!
PENTRİCH KÖMÜR MADENİ.

Bay Haslam herhangi bir yanlışlığı önlemek için madende çalışan herkesin, ücretlerini tamamen nakdî olarak alacaklarım ve bunları istedikleri zaman istedikleri gibi harcamakta serbest olduklarını açıklamayı gerekli görmektedir. Eğer bay Haslam'ın mağazalarından eşya satın almak isterlerse, bu eşyalar kendilerine normal fiyatlarla satılacaktır. Ne var ki alışverişlerini buralardan yapmaları zorunlu değildir. Alışverişlerini ister buradan ister başka bir yerden yapmış olsunlar, işleri ve ücretleri her zamanki gibi devam edecektir.

Bu zafer, bütün İngiliz işçi sınıfında büyük bir sevinç yarattı ve sendikaya birçok yeni üye kazandırdı. Bu arada kuzeydeki grev devam etmekteydi. Tek bir işçi bile işbaşı yapmıyordu. Başlıca kömür limanı olan Newcastle öylesine boş kalmıştı ki, bütün söylentilere rağmen kömürün İskoç kıyılarından getirtilmesi gerekiyordu.[4] Başlangıçta sendikanın fonları bol iken her şey iyi gidiyordu. Ama yaz sonlarına doğru mücadele madenciler için gittikçe zorlaştı. İşçiler arasında büyük bir sefalet hüküm sürmekteydi. Paraları yoktu ve İngiliz sanayisinin tüm işkollarında çalışan işçilerin yaptığı yardımlar, büyük sayıdaki grevcilerin işini pek kolaylaştırmıyordu. Bu yüzden, mağazalardan veresiye mal satın almak zorunda kalıyorlardı. Birkaç proleter gazetesi hariç, bütün basın onlara karşıydı; burjuvalar, içlerinde madencileri destekleyecek kadar adalet duygusu olanlar dâhil yoz, Liberal ve Muhafazakâr gazetelerden onlar hakkında birçok yalan okuyorlardı. Londra'ya giden on iki madenciden oluşan bir he-

* İşbirlikçi sulh hakimleri için kullanılan ve Shakespeare'in "Mach Ado For Nothing" adlı eserinden alınan isim.

4. Almanca metinde şöyle yer almaktadır: "Halbuki İngiltere'de 'Newcastle'a kömür taşımak' deyimi, Yunanistan'daki 'Atina'ya baykuş götürmek' deyimi gibi, tamamen gereksiz bir iş yapmak anlamına gelir.

yet, buradaki proletaryadan biraz yardım aldıysa da bu bile desteğe ihtiyacı olan büyük kitle için pek bir şey ifade etmedi. Bütün bunlara rağmen, maden işçileri dayanıklıydılar, daha da önemlisi maden sahiplerinin ve onların sadık uşaklarının yaptıkları bütün kötülükler ve provokasyonlar karşısında sessiz ve barışçıydılar. Hiç bir intikam olayı olmadı, hiç bir düzenbaza kötü muamele edilmedi ve tek bir hırsızlık olayı kaydedilmedi. Böylece grev, dördüncü ayını doldurmuştu ve maden sahipleri hâlâ ellerine bir koz geçirememişlerdi. Bununla beraber önlerinde açık bir yol vardı: Kulübe sistemini hatırladılar. İsyankâr işçilerin oturdukları evler, KENDİ mülkleriydi. Haziranda işçilere ihbarname gönderildi ve bir hafta içinde kırk bin kişi kapı dışarı edildi. Bu tedbir, menfur bir vahşetle uygulandı. Hastalar, zayıflar, yaşlılar ve küçük çocuklar, hatta hamile kadınlar insafsızca yataklarından alınıp, yol kenarındaki çukurlara atıldılar. Bir görevli, doğum sancıları çekmekte olan bir kadını saçından sürükleyerek sokağa attı. Çok miktarda asker ve polis en ufak bir direniş belirtisi karşısında ve bütün bu hayvanî işleri gerçekleştiren sulh hâkiminin en ufak bir işareti ile ateş etmeye hazırdılar. İşçiler buna da hiç bir direniş göstermeden tahammül ettiler. Bütün umut, onların vahşete girişmelerindeydi; askerler devreye sokularak greve bir son verme umuduyla işçiler yasalara karşı gelmeye zorlandılar. Avukatlarının ihtarlarını hatırlayan evsiz barksız madenciler hiç bir şey yapmadılar, eşyalarını alıp ekili tarlalara ve kırlara yerleştiler. Yerleşecek yer bulamayan bazıları, yol kenarlarına ve çukurlara kamp kurdular; başkalarına ait toprak üzerine yerleşenler ise "yarım penny zarar" açtıkları için, bir sterlin cezaya çarptırıldılar; bunu da ödeyecek durumda olmadıklarından çalışma kampında çalışmak zorunda kaldılar. Böylece, sekiz haftadan daha uzun bir süre, yaz sonunda kendileri ve küçük çocukları için patiska perdelerden yaptıkları yatak örtülerinin altında, sendikalardan aldıkları küçük harçlıklar ve küçük iş sahiplerinin gittikçe azalan kredilerinden başka hiç bir yardım almadan yaşadılar. Bunun üzerine, Durham'da oldukça büyük madenlere sahip olan Lord Londonderry isyankâr işçilerine daha fazla kredi vermemeleri için "kendi" kasabası Seaham'daki dükkâncıları tehdit etti. Bu "asil" lord, işçilere zaman zaman gönderdiği ve onları eğlendirmekten başka hiç bir şeye yaramayan, komik, azametli ve bozuk bir dille yazılmış fermanlarıyla kendini bu hareketin palyaçosu haline dönüştürdü. Bütün gayretleri hiç bir sonuç vermeyince, maden sahipleri büyük bir masrafa girerek İrlanda'dan ve şimdiye dek hiç bir işçi hareketine sahne olmamış Galler gibi uzak yerlerden

işçi getirdiler. Böylece işçiler arasındaki rekabet tekrar sağlandıktan sonra, grevcilerin gücü kırıldı. Maden sahipleri onları sendikadan ayrılmaya, Roberts'i terketmeye ve işverenlerin koydukları koşulları kabul etmeye zorladılar. Böylece Eylülün sonunda, kömür madencilerinin maden sahiplerine karşı giriştiği beş aylık savaş, ezilenlerin tahammül, cesaret, zekâ ve takdire şayan bir soğukkanlılıkla sürdürdükleri savaş sona ermiş oldu. Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun Raporu tarafından 1840'larda bile tamamen vahşi ve ahlâksız olarak resmedilen bu insanların ne derece gerçek bir insanlık kültürüne, coşkuyu ve güçlü kişiliğe sahip olduklarını bu savaş açıkça ortaya koymaktadır! Kırk bin işçiyi tek vücut haline getiren ve sadece iyi disiplinli değil, aynı zamanda tutkulu, tek bir amaca yönelmiş bir ordu gibi büyük bir soğukkanlılıkla ve çılgınlığa ramak kalmış bir direniş ruhuyla savaşmalarını sağlayan bu baskı ne kadar ağır, bu savaş ne kadar büyüktü! Görünen, canlı düşmanlara karşı değil; açlığa, sefalete, yoksulluğa; evsizliğe ve zenginliğin vahşetiyle kamçılanan, insanı neredeyse çıldırtan duygulara karşı verilmiş bir savaş. Eğer vahşetle ayaklansalardı, silâhsız ve savunmasız işçileri öldüreceklerdi ve birkaç gün sonra maden sahipleri zafere ulaşacaklardı. Onların yasalara uyması, polis korkusundan ileri gelen bir şey değildi. İşçi zekâsının ve iradesinin en iyi kanıtıydı.

Böylece çalışan insanlar eşsiz sabırlarına rağmen bir kez daha sermayenin gücü altında ezilmek zorunda kaldılar. Ama mücadele boşuna olmamıştı. Bir kere bu on dokuz haftalık grev, Kuzey İngiltere madencilerini o zamana dek içinde bulundukları entelektüel boşluktan kurtarmıştı. İnsanlar uyuşukluğu terk etmişler, kendi çıkarlarını korumaya çalışmışlar, uygarlıkla ve özellikle işçi hareketiyle tanışmışlardı. İlk kez, maden sahiplerinin bütün hainliğini açığa çıkartan grev, burada güçlü bir işçi muhalefeti kurdu ve bunların üçte ikisini Çartistler yaptı; böylesine kararlı ve tecrübeli otuz bin işçinin kazanılması, muhakkak ki Çartistler için değerlidir. Ayrıca bütün grevin karakterini oluşturan tahammül ve yasalara uyarak sürdürülen aktif ajitasyon toplumun dikkatini madenciler üzerine çekmişti. Kömür ihraç vergisi üzerine açılan bir tartışmada, Avam Kamarası'nın tek kararlı Çartist üyesi olan Thomas Duncombe, kömür madencilerinin durumunu meclise getirdi, dilekçelerini okutturdu ve yaptığı konuşmayla hiç olmazsa parlamento görüşmelerine ayrılan sütunlarda burjuva gazetelerinin olayla ilgili doğru birkaç söz yayımlamalarını sağladı. Grevden hemen sonra Haswell'de bir patlama oldu; Roberts Londra'ya gitti, madencilerin temsilcisi ola-

rak olayın incelenmesi üzerine ısrar etti ve İngiltere'nin tanınmış jeolog ve kimyacılarının, Profesör Lyell ve Profesör Faraday'ın olay yerine gönderilmesini sağladı. Bu olayı kısa bir süre içinde birkaç patlama daha izleyince Roberts bütün ayrıntıları Başbakana anlattı ve Başbakan, işçilerin korunması için gerekli tedbirlerin mümkünse Parlamentonun bir sonraki çalışma döneminde, yani 1845 döneminde önerileceğine söz verdi. Eğer işçiler, grev vasıtasıyla saygıdeğer, özgürlüğe tutkun insanlar olduklarını ortaya koymasalardı ve eğer danışman olarak Roberts'i tutmamış olsalardı, bunları başaramayacaklardı.

Kuzeydeki kömür madencilerinin sendikadan ayrılmaya ve Roberts'i tasfiye etmeye zorlandıkları daha etrafta pek duyulmamışken Lancashire madencileri, on bin kişilik bir sendika kurdular ve genel avukatlarına yılda bin iki yüz sterlinlik bir maaş vermeyi taahhüt ettiler. Geçen yıl, sonbaharda da yedi yüz sterlinden daha fazla aidat topladılar. Bunun iki yüzden fazlasını maaşlara ve mahkeme masraflarına verdiler, geri kalanı ise iş olmadığı ya da işverenlerle anlaşamadığı için işsiz kalmış işçilerin desteklenmesinde kullanıldı. Böylece işçiler, birleşerek kendilerinin de önemli bir güç oluşturabileceklerini ve hatta giderek burjuvazinin gücüyle baş edebileceklerini daha açıkça görmeye başlıyorlar. Bütün işçi hareketlerinin meyvesi olan bu bilinci, İngiliz madencileri sendika ve 1844 grevi sayesinde kazandılar. Kısa bir süre içinde, şu anda fabrika işçilerinin üstünlüğünün görüldüğü anlayış ve enerji farkı ortadan kalkacak ve ülkenin madencileri diğer işçilerle her konuda eşit olacaklardır.[5] Burjuvazinin bastığı toprak, yavaş yavaş ayağının altından kaymaktadır ve kısa bir süre içinde dayandıkları temellerle birlikte toplumun ve devletin yapıları çökecektir.

Ne var ki burjuvazi ihtarlara aldırmak istemiyor. Madencilerin direnişi onu daha da hırçınlaştırdı. Mal sahibi sınıf bunu, işçilerin genel hareketi içerisinde ileriye atılmış bir adım olarak değerlendireceği yerde, o zamana dek gördükleri muameleye artık daha fazla tahammül edemediklerini ifade edecek kadar "aptal" olan bir sınıfa karşı bir öfke kaynağı olarak gördü. Proleterlerin haklı istekleri onlara göre, mal sahibi olmayanların hoşnutsuzlukları, "kutsal ve insanca düzen"e karşı çılgınca ayaklanmaları ve en iyi durumda da "çalışamayacak kadar tembel olan ve ajitasyonla geçinen kötü niyetli demagog"larm faaliyetlerinin (burjuvazinin bütün gücü ile karşı koy-

5. Bugün, yani 1886'da, kömür madencilerinin Avam Kamarası'nda altı temsilcisi vardır.

ması gereken) bir sonucudur. Sendikanın maaş ödediği Roberts'ı ve sendika temsilcilerini işçileri ceplerindeki son meteliğe kadar soyan dolandırıcılar olarak göstermeye çalışsalar da başarılı olamadılar. Çılgınlık mal sahibi sınıfı bu derece ele geçirdiyse, geçici kârları gözünü çağın en bariz alametlerini dahi göremeyecek kadar kör ettiyse, İngiltere'nin sosyal meselesinin barışçı yollarla çözüleceğine dair bütün umutları terk etmemeliyiz. Tek mümkün çözüm, bir devrimdir ve bu muhakkak gerçekleşecektir.

11
Tarım Proletaryası

Giriş bölümünde eski işçilerin mütevazi bağımsızlıkları ile birlikte sanayi ve tarımsal çalışmanın eski birliği ortadan kalktığında ve küçük tarlalar büyük çiftliklere dönüştüğünde küçük köylülerin, büyük çiftçilerin korkunç rekabeti karşısında nasıl silindiklerini, yani küçük köylülüğün nasıl küçük burjuvazi gibi ortadan kalktığını görmüştük. O zamana dek toprak sahibi olan ya da ortakçılık yapan küçük köylüler şimdi, kendilerini büyük ortakçılara ve toprak sahiplerine ırgat olarak kiralamak zorunda kalmışlardı. Eski durumlarıyla kıyaslandığında pek parlak olmamasına rağmen yine de bu duruma bir süre için tahammül edilebilirdi. Sanayideki gelişme, –gelişme hızının azalmasıyla ve makineleşmenin ilerlemesiyle şehirlere akın eden tarım nüfusunu kabul edemeyecek duruma gelinceye dek– nüfus artışını dengeledi. Bundan sonra sadece sanayi bölgelerinde ve buralarda da ara sıra görülen yoksulluk, tarımsal bölgelerde de görülmeye başlandı. Fransa ile sürdürülen yirmi beş yıllık savaş da, hemen hemen aynı yıllarda sona erdi. Çeşitli savaş bölgelerinde azalan üretim, ithalâtın kısılması ve İspanya'daki İngiliz ordusuna gerekli tedariki sağlama zorunluluğu İngiliz tarımına sunî bir canlılık getirmiş ancak büyük boyutlarda bir işçi ordusunu da işinden etmişti. İthalâttaki tıkanıklık, ihracat yapma olanağı ve işçilerin askere alınması birdenbire durunca bunun zorunlu sonucu olarak İngilizlerin tarımsal felaket dedikleri tarımsal sefalet ortaya çıktı. Ortakçılar ellerindeki hububatı düşük fiyatla satmak zorunda kaldılar ve bu yüzden de düşük ücretler verebildiler. 1815'de fiyatları yüksek tutmak için Hububat Yasaları çıkarıldı. Bunlar on iki buçuk kilo buğdayın fiyatı seksen şilinden aşağı düşünce hububat ithalini yasaklıyordu. Doğal olarak sonuçsuz kalan bu yasalar birkaç kez düzeltildi ve geliştirildi ama tarımsal bölgelerdeki sıkıntılı durumu düzeltmeyi başaramadı. Bütün bu yasalar –yabancı ülkelerin serbest rekabeti rol oynayabilseydi– had safhaya varacak ve krizler yaratacak olan bu hastalığı yavaş ama kronik bir hale getirdi ve bu durum

tarım işçileri üstünde aynı şiddette bir baskının oluşmasına katkıda bulundu.

Tarım proletaryasının doğuşuyla, sanayide yıkılmış olan efendi ve işçi arası ataerkil ilişkiler, Almanya'nın hemen her yerinde de hâlen sürdüğü şekliyle çiftçi ile işçileri arasında gelişti. Bu ilişki sürdükçe tarım işçilerinin sefaleti daha az göze çarpıyordu; bunlar, ortakçı çiftçinin kaderini paylaşıyorlar ve ancak en zorunlu hallerde işten çıkartıyorlardı. Bu durum şimdi artık tamamen değişti. Tarım işçileri, şimdi hemen her yerde gündelikçi emekçiler oldular. Ancak ortakçılar tarafından ihtiyaç duyulduğunda işe alınıyorlar ve bu yüzden özellikle kış aylarında haftalarca işsiz kalıyorlar. Ataerkil ilişkilerin hüküm sürdüğü dönemlerde ırgatlar ve aileleri çiftlikte yaşıyorlar, çocuklar orada büyüyor ve ortakçı çiftçi, yetişmekte olan kuşak için yine çiftlikte iş bulmaya çalışıyordu. O zamanlar, gündelikçi emekçiler kaide değil, istisna idiler. Böylece her çiftlikte gerektiğinden çok daha fazla sayıda işçi vardı. Bu yüzden bu ilişkileri bozmak, ırgatları çiftlikten kovmak ve onları gündelikçi emekçiler haline dönüştürmek, ortakçıların çıkarına oldu. Bu 1830 yılına doğru oldukça yaygın bir şekilde gelişti. Sonuç olarak o zamana dek gizli kalmış olan nüfus fazlası açığa çıktı, ücret oranları düştü ve yoksulluk yardımları fazlasıyla arttı. Bundan sonra tarımsal bölgeler yoksulluğun sürekli merkezi oldular; tıpkı uzun zamandan beri sanayi bölgelerinin sefaletin periyodik merkezleri olmaları gibi. Tarımsal bölgelerde günden güne artmakta olan yoksulluk karşısında devletin aldığı ilk tedbir, Yoksullar Yasası'nın yeniden gözden geçirilmesiydi. Çiftçiliğin büyük çapta gelişmesi, harman makinesinin ve diğer makinelerin kullanılması ve kadınlarla çocukların çalıştırılmaları (bu şimdi öylesine yaygınlaştı ki, yakın zamanlarda bu konu özel resmî bir komisyon tarafından araştırılmaya başlandı) çok sayıda işçiyi işsiz bıraktı. Büyük ölçekli çiftçilik, buralar için çok önemli olan ataerkil ilişkilerin kaldırılması, makinelerin ve buhar gücünün kullanılması ve kadınlarla çocukların çalıştırılmasıyla sınaî üretim sistemi tarım bölgelerinde de ortaya çıktı. Böylelikle çalışanların son ve en durağan kesimini de devrimci hareketin içine itti. Öte yandan bu değişiklikle, işçinin sırtındaki yük daha da ağırlaşmıştı ve tarım durağanlığını koruduğu ölçüde eski sosyal yapının çözülüşü o denli şiddetle ortaya çıkıyordu. Birden "nüfus fazlası" açığa çıktı ve sanayi bölgelerinde olduğu gibi bu fazlanın üretimi artırarak istihdam edilmesi olanaksızdı. Malları tüketecek insanlar var olduğu sürece yeni fabrikalar açılabilirdi ama yeni bir parça toprak yaratılamazdı. Çorak toprakların ekilip biçilmesi barış yapıldıktan sonraki kötü dö-

nem için fazla cüretkâr bir spekülasyondu. Bunun zorunlu sonucu olarak işçiler arasındaki rekabet en yüksek noktaya ulaştı ve ücretler en alt düzeye indi. Yoksullar Yasası yürürlükte olduğu sürece Yoksullar Sandığı'ndan işçilere yardım ediliyordu. Bu usul ücretleri daha da düşürdü; çünkü ortakçılar ücretin mümkün olduğu kadar büyük bir kısmını Yoksullar Sandığı'na ödettirmeye çalışıyorlardı. Artık nüfusun gerektirdiği daha yüksek yoksulluk vergileri biraz daha arttı ve sonunda, üstünde tekrar duracağımız yeni Yoksullar Yasası zaruri oldu. Ama bu da durumu düzeltecek bir yasa değildi. Ücretler yükselmedi, artık nüfustan kurtulunamadı ve yeni yasanın gaddarlığı insanları hepten çileden çıkartmaktan başka bir işe yaramadı. Yoksulluk vergileri azaldı ama birkaç yıl sonra yine eski düzeyi buldu. Bu yasanın tek etkisi şuydu: Eskiden üç-dört milyon yarı aç varken, şimdi bir milyon tam aç insan vardı ve durumlarında hiç bir değişiklik olmayan diğerleri ise yardımsız geçinmek zorunda kalmışlardı. Tarım bölgelerindeki sefalet, her yıl biraz daha arttı. Herkes sefalet içindeydi. Aileler haftada 6, 7 ya da 8 şilinle, bazen de beş parasız geçinmek zorunda kalıyorlardı. Şimdi, daha 1830'larda, Liberal bir üyenin bu insanlar hakkında parlamentoda anlattıklarını dinleyelim:[1]

> "İngiliz köylüsü yoksul sözcüğü ile eş anlamlıdır. Bunun babası da yoksuldu, annesinin sütü ise besleyici olmaktan uzaktı. Bu nedenle çocukluğundan beri kötü beslenmiş, açlığını bastıramamıştır. Uyumadığı zamanlarda hep açlıktan ve karnının ağrımasından yakınır. Yarı yarıya giyiniktir ve ocağında, ancak bir lokma pişirecek kadar ateş yanar. Soğuk ve rutubet evin içinde hep yanındadır ve ancak çok güzel havalarda odasını terk eder. Evlidir, ama kocalık ve babalık hazzını tatmamıştır. Aç, üşüyen, çoğunlukla hasta ve aciz ve her zaman kendisi gibi kaygılı ve umutsuz olan karısı ile çocukları doğal olarak hırçın, kavgacı ve bencildirler. Onları görmekten nefret ettiğini söylemektedir. Evin içine sırf kendisini yağmurdan ve rüzgârdan daha iyi koruduğu için girer. Ailesine bakması gereklidir. Ne var ki bunu yapamadığından dilenciliğe ve her türlü sahtekârlığa başvurur. Buna yatkın olsa dahi sınıfının daha gözü pek üyelerini kaçakçılığa ve yasa dışı yollara iten cesaret, onda bulunmaz. Ama eline fırsat geçince hemen bir şeyler aşırır, çocuklarına yalan söylemesini ve hırsızlık yapmasını öğretir. Zengin komşularına gösterdiği aşırı saygılı, kölece tavır, onların kendisine kabaca ve kuşkuyla davrandıklarını gösterir. Bu yüzden onlardan korkar ve nefret eder, ama onlara asla zarar vermeye kalkışmaz. Umutsuzluğa bile kapılamayacak kadar ezilmiştir. Sefil hayatı kısadır, romatizma ve astım onu düşkünler evine yollar. Burada tek güzel bir anısı bile olmadan son nefesini verir ve böylece yerini kendisi gibi yaşayacak ve ölecek başka bir sefile bırakır."

---

1. E. G. Wakefield, parlamento üyesi, "Swing Unmasked; or, The Cause of Rural Incendiarism", Londra 1831, Broşür. Yukardaki alıntılar s. 9-13'de bulunabilir. O zaman hâlâ yürürlükte olan eski Yoksullar Yasası ile ilgili olan alıntılar buraya alınmamıştır.

Yazar, bu gündelikçi sınıfın yanı sıra, daha hareketli, fizikî, aklî ve ahlâkî bakımdan daha iyi durumda olan bir sınıfın da varlığından söz ediyor; bunlar yine benzer bir sefalet içinde yaşayan, ama bu koşullar içinde doğmamış olan insanlardır. Tarifine göre bunlar, aile hayatları daha düzgün olan ama kaçakçılık ve kaçak avcılık yapan av bekçileri ve mahallî inzibatla kanlı çatışmalara girişen, hapiste geçirdikleri yıllarda topluma karşı nefretleri daha da artan ve mal sahibi sınıfın baş düşmanı olan yasa dışı kişilerdir. "Ve" diyor sözlerini bitirirken, "bütün bu sınıfa, kibarca, İngiltere'nin gözü pek köylüleri denilir."

Bugüne dek, bu tarif, İngiltere'nin tarım gündelikçilerinin büyük bir kesimi için geçerliydi. 1844 Haziranında *Times*, tarım bölgelerine, buradaki sınıfın içinde bulunduğu durumu araştırması için bir muhabir gönderdi ve bu gazetecinin yazdığı rapor, yukarıda anlatılanlara tamamen uymaktadır. Bazı bölgelerde ücretler haftada altı şilinden daha fazla değildi. Ücretler, Almanya'nın bazı bölgelerine oranla da düşüktü. Halbuki gerekli birçok ürünün fiyatı Almanya'dakinin iki misliydi. Bu insanların ne tür bir yaşam sürdürdükleri tahmin edilebilir; yemekleri az ve kötü, elbiseleri parça parçadır; evleri tıkış tıkış, küçük, harabe durumdaki rahatsız kulübelerdir. Gençler ise, kadınlarla erkeklerin bir arada yaşadıkları ve bu yüzden de gayrı meşru ilişkilerin çok sık görüldüğü pansiyonlarda kalırlar. Ayda bir-iki gün işsiz kalmak, muhakkak ki bu insanları büyük bir sefaletin içine sürükler. Çok dağınık olduklarından, ücretlerini yükseltebilmek için bir araya gelemezler ve eğer içlerinden biri düşük ücretle çalışmak istemezse, onun yerine en küçük bir teklife bile müteşekkir olan işsiz ya da yardımla yaşıyan bir düzine insan bulunur. Ve işini bırakan birine Yoksullar Yasası'nı uygulayanlar hiç bir yardımda bulunmazlar. Zaten bu memurlar, ya onun iş istediği ortakçı çiftçilerdir ya da bunların akrabaları, tanıdıklarıdırlar. Bu raporlar İngiltere'nin sadece bir ya da iki bölgesinden gelmiyor. Tam aksine ıstırap geneldir, Kuzeyden Güneye, Doğudan Batıya kadar yayılmıştır. Suffolk ve Norfolk'daki işçilerin durumu Devonshire, Hampshire ve Sussex'dekilerin durumuna benzer. Kent ve Surre, Buckinghamshire ve Cambridgeshire'da olduğu gibi Dorsetshire ve Oxfordshire'da da ücretler düşüktür.

İşçi sınıfına karşı girişilen barbarca hainliklerden biri de Av Yasaları'dır. Av tahmin edilemeyecek kadar çok olmasına rağmen, Av Yasaları diğer bütün ülkelerden daha serttir. Eski İngiliz gelenek ve göreneklerine göre kaçak avı ancak bir cesaret belirtisi olarak gören İngiliz köylüsü, kendi yoksulluğu ile binlerce av kuşunu ve tavşanı kendi

eğlencesine ayıran Lord'un *car tel est notre bon plaisir*'i[2] arasındaki çelişkiyi görüp daha da tahrik olur. Yılanları öldürür, ya da şurada burada küçük bir av hayvanı yakalar. Aslında bunun toprak sahibine hiç bir zararı yoktur. Çünkü arazisi çok büyüktür ve bu arada kaçak avcının ve ailesinin karnı doyar. Avlanırken yakalanırsa hapse mahkûm olur ve bu suçu bir kez daha tekrarladığında, cezası yedi seneye çıkar. Yasaların sertliği, av bekçileri ile kanlı çatışmalara girişilmesine ve her yıl birkaç cinayetin işlenmesine sebep olur. Bu yüzden av bekçilerinin işi hem tehlikeli, hem de halkın nefret ettiği bir iştir. Geçen yıl iki av bekçisi işlerine devam etmektense intihar etmeyi tercih ettiler. Toprak sahibi aristokrasinin asil av sporunu için mütevazı bir bedeldir bu; ama "toprağın efendileri" için bunun önemi nedir ki? "Artık" nüfustan bir-iki kişinin yaşaması ya da ölmesi, onlar için hiç bir şey ifade etmez. Av Yasaları "artık" nüfusun yarısını bile ortadan kaldırsa –İngiliz toprak sahiplerinin hayırseverliğine göre– bu, diğer yarı için daha hayırlı olur.

Kırsal bölgelerdeki hayat koşulları, birbirinden uzak konutlar, çevrenin, işin ve sonuç olarak fikirlerin durağanlığı her türlü evrime elverişsiz olmasına rağmen sefalet ve yoksulluk burada bile meyvelerini verir. Sanayi ve maden proletaryası, sosyal düzene karşı girişilen direnişin ilk safhasını yani, kişinin işlediği suçla ifade edilen doğrudan bireysel isyan safhasını aştılar, ama köylüler hâlâ bu safhadadırlar. En beğendikleri sosyal savaş yöntemi, kundakçılıktır. 1830-31'de, Haziran İhtilâlini izleyen kış mevsiminde kundakçılık epeyce yayılmıştır. Sahil muhafızlarının arttırılması (ki bu kaçakçılığı çok zorlaştırdı ve bir ortakçının deyimiyle "sahili mahvetti"), Yoksullar Yasasında yapılan değişiklikler, düşük ücretler ve makinelerin kullanılması sonucu birçok karışıklık çıktı ve bütün Sussex bölgesi ve çevredeki bölgeler Ekimde bir kaynaşma havasına kapıldı. Kışın, ortakçıların tarlalardaki ot ve hububat yığınları, ahırları ve ambarları yakıldı. Hemen her gece böyle birkaç yangın çıkıyor ve ortakçı çiftçiler ile toprak sahiplerini dehşet içinde bırakıyordu. Suçlular nadiren yakalanıyordu ve işçiler kundaklama olaylarını "Swing" isminde efsanevi bir kişiye atfediyorlardı. İnsanlar bu Swing'in kim olabileceği ve kırsal bölgelerdeki yoksulların bu öfkelerinin nereden geldiği üstüne kafa patlatıyorlardı. Asıl nedenler, sefalet ve baskı, sadece birkaç kişinin aklına geliyordu. Kırsal bölgelerde ise hemen hiç kimse bu konuya kafa yormuyordu. O yıllardan beri tarım işçilerinin işsiz kaldıkları her kış mevsiminde kundakçılık

2. Bizim zevkimiz böyledir.

eylemleri tekrarlandı. 1843-44 kışında bunlar bir kez daha olağanüstü derecede çoğaldı. Önümde, *Northern Star* gazetesinin o zamanki birkaç sayısı durmakta. Bunların her biri birkaç kundakçılık haberi veriyor ve bunların kimlere karşı işlendiklerini belirtiyor. Aşağıdaki listede eksik olan sayılar elimde yok; ama kuşkusuz ki onlar da bu tür olayları haber vermekte. Üstelik böyle bir gazetenin tüm olayları haber verebilmesi olanaksız. 25 Kasım 1843'te iki vaka, bir de birkaç eski olay tartışılıyor. 16 Aralıkta, Bedfordshire'da ardarda gerçekleştirilen kundakçılık eylemleri sonucu doğan büyük bir heyecan hüküm sürmekte. Son birkaç gün içinde burada iki büyük ortakçı çiftliği, Cambridgeshire'da dört büyük ortakçı çiftlik evi, Hertfordshire'da bir çiftlik evi yakılmış ve bunların yanı sıra diğer bölgelerde on beş yangın çıkarılmıştı. 30 Aralıkta Norfolk'ta bir, Suffolk'da iki, Essex'de iki, Cheshire'da bir, Lancashire'da bir, Derby, Lincon ve Güneyde on iki; 6 Ocak 1844'de on, 13 Ocakta yedi ve 20 Ocakta dört kundakçılık olayı oldu. Bundan sonra haftada üç ya da dört kundakçılık olayı olduğu rapor ediliyordu ve bunlar eskisi gibi baharda sona ermiyor, Temmuz ve Ağustos aylarına dek devam ediyordu. Bu tür eylemlerin yaklaşmakta olan 1844-45 döneminde daha da artacağını İngiliz gazeteleri şimdiden söylüyorlar.

İngiltere'nin sessiz ve şiirsel kır bölgelerinde bu tür olayların meydana gelmesi hakkında okuyucularım ne düşünüyorlar acaba? Bu, sosyal bir savaş mıdır, değil midir? Bu, sürüp gidecek doğal bir durum mudur? Ne var ki buradaki toprak sahipleriyle ortakçılar genel olarak sanayi bölgelerindeki sanayiciler ve burjuvazi gibi doğrudan para getirmeyen her şeye karşı kör ve ilgisizdirler. Eğer sanayiciler işçilerine Hububat Yasaları kalktığı takdirde büyük iyilikler vaat ediyorlarsa, toprak sahipleri ve ortakçıların birçoğu da, aynı yasaların yürürlükte kalabilmesi için işçilerine yeryüzünde bir cennet vaat etmektedirler. Ama her iki durumda da mal sahipleri, işçilerin kendilerini desteklemesini sağlayamadılar. Fabrika işçileri gibi tarım gündelikçileri de Hububat Yasaları'nın kaldırılması ya da yürürlükte kalması karşısında tamamen ilgisizdiler. Ama sorun, her ikisi için de önemlidir. Hububat Yasaları'nın kalkmasıyla serbest rekabet, yani bugünkü sosyal ekonomi, en uç noktasına varacaktır; bugün var olan ilişkiler çerçevesinde tüm ilerlemeler durur ve bundan öteye atılacak tek adım, sosyal düzenin radikal bir dönüşümüdür.* Tarım gündelikçileri için sorun

* Bu gerçekten olmuştur. Ticaretin görülmemiş bir şekilde yayıldığı dönemden sonra serbest ticaret, İngiltere'yi 1878'de başlayan bir krizin içine sokmuştur ve bu kriz 1886'da hâlâ bütün şiddetiyle sürmektedir.

daha da büyük bir önem taşır. Hububatın serbest ithali sonuç olarak (mekanizmasını burada açıklayamayacağım) ortakçı çiftçilerin toprak sahiplerinden kurtulmalarını başka bir deyişle çiftçilerin Liberal olmalarını sağlayacaktır. Bu sonuca varılmasında Hububat Yasası'na Karşı Olanlar Birliği oldukça önemli katkılarda bulunmuştur ve yerine getirmiş olduğu tek gerçek görev de budur. Ortakçılar Liberal, yani bilinçli burjuvalar olduklarında, tarım emekçileri de kaçınılmaz olarak Çartist ve Sosyalist olacaktır; birinci değişim ikincisini getirir. Tarım emekçileri arasında yeni bir hareketin şimdiden başlamış olduğunu, toprak sahibi Liberal Earl Radnor'un malikânesinin bulunduğu Highworth'da 1844 Ekiminde Hububat Yasaları'nın ortadan kaldırılması için düzenlediği toplantı kanıtlamaktadır. Bu toplantıda, bu yasalara karşı tamamen kayıtsız kalan emekçiler konunun tamamen dışında bir şey talep ettiler. Earl Radnor'un yüzüne karşı en acı gerçekleri açıkça söyleyerek kendilerine kirası ucuz küçük ortakçı parselleri vermesini istediler. Böylece işçi sınıfı hareketi yavaş yavaş uzak, durgun ve ölü tarımsal yörelere girmeye başladı. Bu hareket genel sefalet sayesinde çok geçmeden sanayi bölgelerindeki kadar köklenecek ve sağlamlaşacaktır.[3]

Tarım emekçilerin dinî inançlarına gelince, bunların sanayi işçilerinden daha dindar olduklarını görürüz. Ama onlar da kiliseyle pek iyi geçinemezler. Çünkü bu bölgelerde hemen hemen tamamen Katolik Kilisesi mensupları bulunur. *Morning Chronicle* gazetesinin "Saban başında ıslık çalan biri"[4] imzasıyla yazan bir yazarı, tarım bölgelerine bir gezi yaptığını belirtiyor ve özellikle emekçilerle kiliseden çıktıktan sonra yapmış olduğu şu konuşmayı anlatıyor:

> "Bu insanlardan birine o günkü vaizin kendi din adamlarından biri olup olmadığını sordum. 'Evet, Allah'ın belâsı! Bizim rahibimizdir ve durmadan dilenir. Onu tanıdığımdan beri dilenip duruyor' (Vaaz, dinsizlere karşı yürütülen dinî bir görev üstüneydi.) 'Ben tanıdığımdan beri de hep böyle,' diye ekledi bir başkası, 'ben onun papaz olduğunu bilmezdim, sadece dilenirken görürdüm.' 'Evet,' dedi kiliseden çıkan bir kadın, 'bir bakın, şu ücretlerimiz nasıl düşüyor. Sonra da papazların birlikte yiyip içtikleri ve avlandıkları şu zengin serserilere bir göz atın. Bana yardım et Tanrım! Bizler, rahiplere para yedirmektense açlıktan ölmeye razıyız.' 'Rahipleri kuru taşların karşısında tembellik etsinler diye Salisbury Katedrali'ne kendileri göndermiyorlar mı?' diye sordu bir başkası, 'Neden kendileri gidip Allahsızların arasına karışmıyorlar?' ,'Onlar gitmezler,' dedi ilk konuştuğum yaşlı adam, 'çünkü onlar zengindirler. İstedikleri kadar toprağa sahiptirler. Bu

3. Tarım emekçilerinin de şimdi bir sendikaları var; en aktif temsilcisi Joseph Arch, 1885'de parlamento üyesi seçilmişti.
4. Alexander Somerville'in takma adı.

zavallı rahiplerden kurtulmak için daha fazla para sahibi olmak istiyorlar. Onların ne istediklerini biliyorum ben, çok uzun zamandan beri tanıyorum onları.' 'Ama sevgili dostlarım,' dedim, 'kiliseden her zaman vaizle ilgili bu denli kötü düşüncelerle çıkmıyorsunuz herhalde, yoksa neden gidiyorsunuz?' 'Neden mi gidiyoruz?' diye sordu kadınlardan biri, 'Çünkü gitmek zorundayız. Çünkü gitmezsek her şeyimizi, işimizi ve her şeyimizi kaybedeceğiz.' Daha sonra ancak kiliseye gitme koşuluyla yakacak oduna ve patates ekebilecekleri toprağa (tabiî bunların karşılığını ödüyorlardı) sahip olma hakkını elde ettiklerini öğrendim."

Bu insanların içinde bulundukları sefaleti ve cahilliği anlattıktan sonra yazar şöyle bitiriyor sözlerini:

"Şimdi bu insanların içinde bulundukları durumun, sefaletlerinin, kiliseye karşı nefretlerinin, din görevlilerine karşı dıştan itaatkâr dururken, içten içe kin duymalarının, İngiltere'nin kırsal bölgelerinde tamamen geçerli bir yasa, bunun aksininse istisna olduğunu açıkça söyleyebilirim."

İngiltere'deki köylülük, yani büyük toprak sahipleri ile ilişki içindeki kalabalık bir tarım proletaryasının varlığı, kırsal bölgelerin yaşam koşulları üzerine bir şeyler söylüyorsa, Galler de küçük ortakçıların perişanlığı üzerine bir şeyler söylemektedir. Eğer İngiliz tarım toplulukları kapitalistlerle proleterler arasındaki çatışmayı yeniden üretiyorsa, Galli köylülerin içinde bulundukları durum da, kentlerdeki küçük burjuvazinin yavaş yavaş mahvoluşuna benzemektedir. Galler'in hemen hemen tamamı, ürünlerini büyük ve daha iyi durumdaki İngiliz çiftçileri kadar ucuza satamadıklarından onlar kadar kârlı çıkamayan küçük ortakçılarla doludur. Ve bu küçük ortakçılar, büyük İngiliz ortakçı çiftçileriyle rekabet etmek zorundadırlar. Üstelik kimi yerlerde toprak sadece pek kâr getirmeyen hayvancılığa elverişlidir. Ama ayrı bir milliyetten olmaları ve bu ayrılığı inatla sürdürmeleri nedeniyle Galli ortakçılar, İngiliz ortakçılarından çok daha durağandırlar. Ama kendi aralarındaki ve İngiliz komşularıyla girdikleri rekabet (bunun sonucu toprakları için ödedikleri kiralar gittikçe artar) bunları zar zor yaşayabilecekleri bir duruma düşürmüştür. İçler acısı durumlarının gerçek nedenini bir türlü göremediklerinden, bu durumlarını, tarımın ve ticaretin gelişmesini engelleyen, ancak sözleşme imzalayan ortakçının masrafa dâhil ettiği ve bu nedenle asıl toprak sahibi tarafından ödenen yol harçları gibi türlü çeşitli küçük nedene atfediyorlar. Burada da ortakçılar yeni Yoksullar Yasası'ndan nefret etmektedirler. Çünkü bunlar, sürekli olarak bu yasanın altında ezilme tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. 1843'te Galli köylüler arasında ünlü "Rebecca" karışıklıkları çıkmıştı. Kadın elbiseleri giyen ve yüz-

lerini siyaha boyayan erkekler, silâhlanarak köprülerdeki geçiş vergisi alman kapılara saldırdılar, büyük bir keyif içinde bunları ve burada çalışan memurların evlerini yıktılar; hayali "Rebecca" adıyla tehdit mektupları yazdılar ve işi Carmarthen ıslahevine saldırmaya kadar vardırdılar. Daha sonra askerler çağrıldığında ve polis kuvveti güçlendiğinde, köylüler harika bir yetenek örneği göstererek bunları sahte izler üstüne çektiler, buna kanan askerler ters bir yönde ilerlerken onlar da bu köprülerdeki vergi kapılarını tahrip ettiler. En sonunda da, kundakçılık ve cinayet girişimlerinde bulundular. Her zaman olduğu gibi bu büyük suçlar da hareketin sonu oldu. Birçoğu olayları kendilerine göre uygun görmediklerinden, diğerleri ise korktuklarından geri çekildi ve barış kendi kendine sağlandı. Hükümet, olayları ve nedenlerini incelemesi için bir komisyonu görevlendirdi ve bu sorun da böylece kapanmış oldu. Bununla birlikte köylülerin sefaleti hâlâ sürmektedir ve var olan koşullar altında azalacağı yerde çoğalacağından, günün birinde bu komik "Rebecca" maskeli balolarından daha ciddi sonuçlar doğuracaktır.

İngiltere büyük çapta, Galler ise küçük çapta çiftçilik sisteminin sonuçlarını ortaya koyuyorsa, İrlanda da toprağın aşırı biçimde bölünmesinin sonuçlarını sergilemektedir. İrlanda nüfusunun büyük çoğunluğunu odaları olmayan küçük kulübelerde yaşayan ve kışın ancak kendilerine yetecek kadar patates ekebilecek tarlalara sahip olan küçük ortakçılar oluşturmaktadır. Bu küçük ortakçılar arasındaki büyük rekabetin sonucu olarak kiralar şimdiye dek duyulmamış bir düzeye, İngiltere'deki kiraların iki, üç, hatta dört katına çıkmıştır. Çünkü her tarım emekçisi bir ortakçı çiftçi olma arzusundadır ve toprağın bölünmesi böylesi bir noktaya gelmiş olmasına rağmen, bir parça yer için rekabet halinde bulunan binlerce emekçi vardır. Büyük Britanya'da 137.600.000 dönüm, İrlanda'da ise sadece 60.200.000 dönüm toprak ekilip biçilmesine ve Büyük Britanya 150.000.000 sterlin değerinde, İrlanda ise sadece 36.000.000 sterlin değerinde tarım ürünü üretmesine rağmen, İrlanda'da 75.000 kadar daha fazla tarım gündelikçisi vardır.[5] Özellikle Büyük Britanya'daki işçilerin büyük bir yoksulluk içinde yaşadıkları göz önünde bulundurulduğunda, İrlanda'da toprak için ne denli bir rekabete girişildiği, bu aşırı oransızlıktan kolayca anlaşılabilir. Bu rekabetin sonucu olarak ortakçıların emekçilerden daha iyi yaşamaları olanaksızlaşır çünkü verdikleri

5. Yoksullar Yasası Komisyonu'nun İrlanda Üstüne Raporu, 1837 parlamento oturumu (Almanca baskıya eklenmiştir).

kiralar çok yüksektir. Böylece İrlanda halkı ezici bir sefaletin içine düşer ve bugünkü sosyal koşullar altında bu durumdan paçasını kurtaramamaktadır. Bu insanlar, ahır olarak bile kullanılamayacak kadar kötü, harap kulübelerde yaşarlar. Kış boyunca çok az yiyecekle yetinirler ya da yukarıda adı geçen raporun belirttiği gibi yılın otuz haftasında kendilerini besleyecek kadar patates, geri kalan yirmi ikisinde de hiç bir şey yemezler. Baharda, tüm erzakları tükendiğinde, ya da filizlendiği için patatesler artık yenemeyecek bir hale geldiğinde, kadınlar ve çocuklar ellerine kap kaçak alarak dilenmeye çıkarlar. Bu arada ertesi yıl için patates eken erkek, İngiltere'de ya da İrlanda'da iş aramaya çıkar ve hasat mevsiminde ailesinin yanına döner. İşte İrlandalıların onda dokuzunun içinde yaşadıkları durum budur. Bu insanlar kilise fareleri kadar yoksuldurlar, en kötü elbiseleri giyerler ve eğitim düzeyleri bu yarı uygar ülkede olabilecek en düşük düzeydedir. Adı geçen rapora göre, 8,5 milyonluk bir nüfusta 585.000 aile reisi tamamen aciz bir durumdadır. Sheriff Alison'un[6] alıntı yaptığı diğer kaynaklara göre İrlanda'da resmî ya da özel yardım almadan yaşamlarını sürdüremeyecek durumda olan 2.300.000 kişi vardır, yani tüm nüfusun %27'si aç biilaç bir haldedir!

Bu sefaletin nedeni, bugünkü sosyal koşullar ve özellikle burada toprağın bölünmesi biçiminde ortaya çıkan rekabettir. Başka nedenler bulabilmek için oldukça büyük gayretler gösterilmiştir. Toprak sahibinin kiraya verdiği toprak, kiralayan tarafından başka birine kiralanır, bu kiralayan da başka birine kiralar ve böylelikle toprağı son olarak kiralayıp da ekip biçenle asıl toprak sahibi arasına kimi zaman on tane aracı girer. Bu durumda sefaletin asıl kaynağının, kira son ortakçı tarafından bir önceki ortakçıya ödense bile asıl toprak sahibine ödenmediği zaman, toprak sahibine toprağını toprağı ekip biçenin elinden alma hakkı tanıyan yasada aranması gerektiği bile söylenmiştir. Ama bu yasa aslında sefaletin ortaya çıkış şeklini belirlemekten ileri gitmemektedir. Eğer küçük ortakçı toprak sahibi yapılırsa sonuç ne olacaktır? Çoğunluk kira ödemek zorunda olmamasına rağmen gene de ellerindeki toprakla geçinemeyecek ve nüfusun hızlı artışı sonucunda, birkaç yıl içinde kaydedilen en küçük gelişme de kaybolup gidecektir. Daha düzelmiş koşullar altında yaşayanlar şimdi sefalet yüzünden genç yaşta ölüp giden çocuklarının büyüyüp gelişeceğini görecekler. Sefaletin nedeninin İngilizlerin halk üzerindeki baskısından ileri geldiğini söyleyenler de vardır. Gerçi bu, sefaletin

6. *Principles of Population*, II. Cilt.

bir an önce ortaya çıkmasının bir nedenidir, asıl nedeni değil. Ya da suç, Katolik bir ulusun üstüne zorla yerleşen Protestan Kilisesi'ne atılmaktadır. Ne var ki, kilisenin aldıklarını İrlandalılar arasında bölüştürdüğünüzde kişi başına altı şilin bile düşmez. Üstelik öşür (tithe), toprak mülkiyetinden alınan bir vergidir ve eskiden bunu kiracı ödemesine rağmen şimdi toprak sahibini ödemektedir. 1838 Mübadele Tasarısı'ndan sonra toprak sahipleri bu vergiyi doğrudan ödemekte ve sonuç olarak daha yüksek kiralar istemektedirler. Kiracının durumunda da bu yüzden bir değişiklik olmamıştır. Bu türden yüzlerce sefalet nedeni ortaya atılmıştır, ama bunların her biri sözünü ettiklerimiz kadar önemsizdir. Sefalet, var olan sosyal durumun bir sonucudur ve bunun dışında ancak sefaletin çeşitli biçimlerinin nedenleri aranabilir. Asıl nedeni başka bir yerde aramak yersizdir. Sefaletin İrlanda'da kendisini başka bir biçimde değil de, böyle bir biçimde göstermesi, halkın karakterinden ve tarihsel gelişiminden ileri gelmektedir. İrlanda halkının karakteristik özellikleri Latin uluslarında, Fransız ve de İtalyanlarda görülen özelliklerdir. Bunların kötü yönlerini Carlyle'ın ağzından daha önce vermiştik. Şimdi de Teuton karakterine yakınlığıyla tanınan Carlyle'dan, gerçeğe daha da yaklaşan bir İrlandalının söylediklerini dinleyelim:[7]

> "Onlar, hareketli, ama tembel, zeki ve düşüncesiz, öfkeli, sabırsız ve ihtiyatsızdır; içgüdüsel bir cesaretleri ve gösterişe kapılmayan cömertlikleri vardır. Çabuk intikam alan, hakaretleri çabuk affeden, çabucak dostluk kuran ve aynı hızla da bozan bu insanlar Tanrının zekâ dağıtırken müsrif, düşünce ve kararlılık dağıtırken de cimri kaldığı kullarıdır."

İrlandalılarda duygu ve ihtiras kuvvetlidir. Mantık, onların önünde yere eğilir. Duyguları ve heyecanlı tabiatları düşünme yeteneklerini kısıtlar ve azimli bir davranış geliştirmelerini engeller. Böylesine bir ulus şimdiki haliyle sanayi için tümüyle uygunsuzdur. Bu yüzden de bunlar dört elle tarıma sarılırlar ancak bu işin bile en alt düzeyindedirler. Fransa'da ve Rhine kıyılarında olduğu gibi yapay bir parsellemenin neticesi değil, büyük mülkler tarafından birçok bölümlere ayrılan toprak[8] bu ülkede eskiden beri bu durumda olduğundan, üstünde sermaye işletilerek buraların düzeltilmesi düşünülemez. Alison'a göre

---

7. "The State of Ireland", Londra. 1807, 2. baskı 1821, Broşür.
8. Yanlış, küçük çapta tarım Ortaçağ'dan beri geçerli olan tarım şekliydi. Yani küçük köylünün çiftliği İhtilâlden önce de vardı. İhtilâlin değiştirdiği tek şey çiftliğin sahibi oldu; onu feodal lordun elinden alıp, dolaylı ya da dolaysız olarak köylüye verdi (1892 Almanca baskıya eklenmiştir).

buradaki toprağı, zaten pek yüksek olmayan İngiltere'deki üretkenlik seviyesine çıkarabilmek için 120.000.000 sterlin gereklidir. İrlanda uygarlığının düzeyini yükseltebilecek olan İngiliz göçmenleri, İrlanda halkını en gaddar şekilde sömürmekle yetinmişlerdir. İngiltere'ye göç eden İrlandalılar bu ülkeye, sonuçları gelecekte belli olacak olan bir tohum ekmelerine rağmen, onların da İngiliz göçüne müteşekkir olmaları için hiç bir neden yoktur.

İçinde bulundukları durumdan kendilerini kurtarmak için İrlandalıların gösterdikleri gayretler, bir yandan suç biçiminde ortaya çıkar. Her gün görülen bu olaylar tarım bölgelerinde kural haline gelmiştir. Bu suçlar en yakın düşmanlara, yani toprak sahibinin memurlarına ya da büyük çiftlikleri toprağından atılan yüzlerce ailenin patates tarlası üzerine kurulmuş ortakçılara, onların sadık uşaklarına ve Protestan zorbalara karşı çoğu kez cinayet biçiminde işlenir. Bu tür olaylara özellikle güneyde ve batıda sık sık rastlanır. Diğer taraftan İrlandalılar umutlarını, İngiltere'yle Yasal Birleşme'nin ortadan kaldırılması için yapılan ajitasyonlara bağlamışlardır.[9] Bu anlatılanların tümünden, eğitimsiz İrlandalıların İngilizleri en kötü düşmanları olarak gördükleri ve en büyük umutlarının da ulusal bağımsızlıklarını elde etmek olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte İrlanda ıstırabının herhangi bir fesih (repeal) yasasıyla ortadan kalkmayacağı da açıktır. Ama böyle bir yasa, şu anda dışarıdan geliyor gibi görünen acılarının nedeninin ülke içinde aranması gerektiğini de ortaya çıkarabilir. Bu arada feshin başarılmasının İrlandalıların bu gerçeği kavraması için gerekli olup olmadığı tartışılır bir sorudur. Şimdiye dek ne Çartizm, ne de sosyalizm İrlanda'da belli başlı bir başarı elde etmiştir.

İrlanda üstünde düşüncelerimi, 1843 Fesih Ajitasyonu ve O'Connell Mahkemesi İrlanda sefaletini Almanya'ya yakından tanıttığı için burada bitiriyorum.

Şimdi Britanya adalarındaki proletaryayı tüm işkollarında izlemiş bulunuyoruz. Hemen her yerde işçilerin tamamen insanlık dışı koşullar altında ve sefalet içinde yaşadıklarını gördük. Hoşnutsuzluğun proletarya ile nasıl ortaya çıktığını, büyüdüğünü, geliştiğini ve örgütlendiğini gördük; proletaryanın burjuvaziye karşı giriştiği kanlı ve

9. İngiliz-İrlanda Birliği (The Anglo-Irish Union), 1798 ayaklanmasının bastırılmasından sonra İngiltere hükümeti tarafından İrlanda'da gerçekleştirilmişti. 1 Ocak 1801'de yürürlüğe giren Birlik, İrlanda otonomisinin son izlerini de siliyor ve parlamentoyu feshediyordu. Birliğin kaldırılması 1820'lerde İrlanda'da çok geçerli olan bir slogandı. 1840'da Birliğe Karşı Olanlar Derneği kuruldu.

kansız mücadeleleri yakından tanıdık. Proletaryanın kaderini, umutlarını ve korkularını belirleyen ilkeleri inceledik ve bu durumlarında bir düzelme olacağına dair herhangi bir umut olmadığını gördük.

Ara sıra burjuvazinin proletaryaya karşı tavrını inceleme fırsatı elde ettik ve onun sadece kendini düşündüğünü, düşüncelerinde sadece kendi çıkarlarına yer verdiğini anladık. Bununla birlikte adil davranmak adına burjuvazinin hareket tarzını şimdi daha ayrıntılı bir şekilde inceleyelim.

12
Burjuvazinin Proletaryaya Karşı Tavrı

Burjuvaziden söz ederken, aristokrasiyi de içine katıyorum. Çünkü aristokrasi ancak burjuvaziye kıyasla imtiyazlı bir sınıftır, proletaryayla kıyaslanamaz. Proleter, her ikisini de sadece mal sahibi, yani burjuva olarak görür. Mülkiyet imtiyazının karşısında tüm diğer imtiyazlar ortadan kalkar. Aradaki tek fark, burjuvaların sanayi, bir dereceye kadar da maden proleterleriyle ve bir çiftçi olarak da tarım emekçileriyle etkin bir ilişkide bulunması, aristokratlarınsa sadece maden ve tarım işçilerinin bir kısmıyla karşı karşıya gelmesidir.

İngiliz burjuvazisi kadar ahlâksız, bencilliğiyle küçülmüş, yozlaşmış ve herhangi bir ilerleme yeteneğinden yoksun bir sınıf görmedim. Burada burjuvazi derken tam olarak, Liberaller başta olmak üzere Hububat Yasaları'na karşı çıkan burjuvaları kastediyorum. Onun için yeryüzünde paradan başka bir şey yoktur. Para kazanmaktan başka hiçbir mutluluk, kaybetmekten başka da hiçbir acı tanımaz.[1] Böylesine bir tamah ve kazanma hırsı karşısında, herhangi bir insanca duygunun yozlaşmadan kalması olanaksızdır. Gerçi bu İngiliz burjuvaları iyi kocalar ve aile erkekleridir, birçok fazilet sahibidirler ve günlük ilişkilerde diğer bütün diğer burjuvalar kadar namuslu ve saygıdeğer görünürler. Hatta iş konusunda Almanlardan bile iyidirler, bizim hilebaz tacirlerimiz gibi sıkı pazarlık etmezler. Ama bütün bunların ne önemi vardır? Sonuç olarak tek kesin amaç, kendi çıkarları ve özellikle de para kazanmaktır. Bir keresinde Manchester'a böyle bir burjuvayla birlikte gittim ve ona işçilerin içinde bulunduğu korkunç durumu, yapıların sağlığa zararlı olduklarını ve hayatımda hiç bu denli kötü bir kent görmemiş olduğumu söyledim. Beni sonuna dek sessizce dinledi ve ayrılırken şöyle dedi. "Ama yine de burada iyi para kazanılıyor, iyi

1. *Past and Present* (Londra, 1843) isimli kitabında Carlyle, İngiliz burjuvazisini ve onun iğrenç para hırsını mükemmel bir şekilde anlatmaktadır. (Bunun bir bölümünü *Deutsch-Französische Jahbücher*'de tercüme etmiştim (Almanca baskıya eklenmiştir).

günler efendim." Para kazandıktan sonra işçilerinin aç olup olmadıkları, İngiliz burjuvalarının umurlarında bile değil. Hayatın tüm koşulları parayla ölçülür ve para getirmeyen her şey manasız, kullanışsız, idealist saçmalıklardan ibarettir. İşte bu yüzden ekonomi politik, para kazanma yollarını araştıran bilim, bu tefeci Yahudilerin en sevdikleri konudur. Sanayiciyle işçileri arasındaki ilişkide insanca hiç bir yön yoktur ve bu ilişki tamamen ekonomiktir. Sanayici "Sermaye", işçi ise "Emek" tir. Eğer işçi bu soyutlamayı kabul etmezse, kendisinin emek değil, bir insan olduğunda diretirse, emek gücüyle birlikte birçok duyguya sahip olduğunu belirtip "Emek" olarak kendisinin piyasada alınıp satılmasına izin vermezse burjuva mantığı bir anda durur. Burjuva, işçiyle alım satımdan başka bir ilişki bütünü içinde olduğunu kavrayamaz. Onları insan olarak değil, sık sık yüzüne karşı da söylediği gibi, sadece "el" olarak görür. Carlyle'ın da dediği gibi, "Nakdî ödemenin iki insan arasındaki tek ilişki" olduğunda ısrar eder. Hatta karısıyla kendisi arasındaki ilişki bile yüzde doksan dokuz, sadece bir "nakdî ödemedir". Para insanın değerini belirler; o, "on bin sterlin değerindedir". Parası olan bir kişi "İyi bir insandır", "Nüfuzludur" ve onun yaptıkları, çevresi için önemlidir. Pazarlık ruhu, dili etkisi altına alır, tüm ilişkiler iş terimleriyle ve ekonomik kategorilerle ifade edilir. Arz ve talep, İngiliz burjuvalarının tüm insan yaşamını değerlendirirken kullandıkları formüllerdir. İşte böylece serbest rekabet, her konuda *laissez-faire, laissez-aller** her yerde, hükümette, tıpta, eğitimde ve Devlet Kilisesi çökmeye devam ettiği sürece de dinde ortaya çıkar. Serbest rekabetin hiç bir sınırlandırmaya, hiç bir devlet denetimine tahammülü yoktur. Devlet, onun için gereksiz bir yüktür. En büyük dileği herkesin herkesi istediği gibi sömürebileceği, tamamen kontrolsüz anarşik bir toplumdur, örneğin arkadaşımız Stirner'in "toplum"unda olduğu gibi[2] Burjuvazi, devleti ortadan kaldıramadığından en azından proletaryayı kontrol altında tutabilmek için ona ihtiyacı vardır; böylece birinciyi ikinciye karşı kullanır ve devleti mümkün olduğu kadar kendi işinden uzak tutar.

Bununla birlikte "görgülü" İngiliz'in, bencilliğiyle açıkça öğündüğüne kimse inanmasın. Tam tersine, bunu tam bir iki yüzlülükle gizler. Ne? Zengin İngilizlerin yoksulları hiç düşünmediklerini mi söylüyorsunuz? Başka hiç bir ülkede görülmeyen birçok hayırseverlik derneği kurdular! Gerçekten de tam hayırsever kuruluşlar! Sanki proleterlerin

---

*Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler.
2. Bu sözler Almanca metne eklenmiştir.

önce kanlarını emip sonra ikiyüzlü bir iyilik gösterisiyle bu soyup soğana çevrilen kurbanların haklarının yüzde birini vermek ve dünyanın karşısına insanlık abideleri olarak çıkmak onlara hizmet etmek oluyormuş gibi! Almasını bilenden çok, vermesini bileni küçülten bir hayırseverlik, ezileni ayaklarının altına alıp büsbütün ezen, toplumdan dışlanmış zavallı bir insanı içinde kalan son gurur kırıntılarını da terk etmeye zorlayan ve bu insanları alınlarına alçaklık damgası vurarak sadaka ister gibi merhamet dilendiren bir hayırseverliktir bu! Şimdi, İngiliz burjuvazisinin kendi sözlerini dinleyelim. Başyazara gönderilen ve hiç yorum yapılmadan yayımlanan aşağıdaki mektubu *Manchester Guardian*'da bir yıl kadar önce okumuştum:

"SAYIN BAŞYAZAR,
Bir süreden beri ana caddelerimiz, paramparça elbiselerini, hastalıklı benizlerini ve iğrenç yaralarıyla sakat uzuvlarını göstererek hiç utanmadan ve insanı sinir eden bir biçimde geçenlerden merhamet uman bir sürü dilenciyle doldu. Yoksulluk vergisini ödemekle kalmayıp, yardım derneklerine de büyük katkılarda bulunan bir insanın, bu tür küstahça ve rahatsız edici manzaralardan korunma hakkına sahip olduğuna inanıyorum. Huzur içinde kentte dolaşmamızı sağlayacak kadar bizi koruyamıyorlarsa, belediye memurlarına neden bu kadar çok para ödüyoruz? Umarım bu satırların büyük tirajlı gazetenizde yayımlanması, sözü geçen iğrençliğin ortadan kaldırılması için yetkilileri uyarır.

Saygılarımla,
Bir Bayan"

İşte görüyorsunuz! İngiliz burjuvazisi sırf kendi çıkarı için iyilikseverdir. Hiç bir şeyi düşünmeden çıkarıp vermez, hediyeler ancak iş icabı aklına gelir ve yoksullarla şöyle pazarlık eder: "Eğer ben yardım derneklerine bu denli çok para veriyorsam, daha fazla rahatsız edilmemek hakkına da sahip oluyorum. Siz de o karanlık evlerinizde kalmak ve sefaletinizi ortaya dökerek benim sinirlerimi bozmamak zorundasınız. Eskisi gibi acı çekeceksiniz, ama acınız artık görülmeyecek. Hastaneye yaptığım yirmi sterlinlik yardımla bunu istiyor ve bu hakkı satın alıyorum!" Hıristiyan burjuvaların bu iyilikseverliği bir rezalet! Ve mektubun altına "Bir Bayan" diye imza atıyor. Çünkü artık kendisine bir kadın deme cesaretini kaybetmiş! Eğer "Bayan"lar böyle olursa "Beyefendi"ler nasıl olacak? Bunun münferit bir olay olduğu söylenebilir. Ama hayır, yukarıdaki mektup, İngiliz burjuvazisinin büyük bir çoğunluğunun duygularını belirtmektedir. Aksi takdirde başyazar bu mektubu yayımlamazdı ve umutsuzca beklediğim gibi birkaç sayı sonra ona bir cevap verilebilirdi. Bu hayırseverliğin etkinliğine gelince, Canon Parkinson, yoksullara burjuvaziden çok yoksulların yardım

ettiğini kendisi söylüyor. Asıl yardımı aç olmanın ne demek olduğunu bilen dürüst proleterler yapıyor. Bir lokma yemeği paylaşmak, gerçekten de büyük bir fedakârlık ama o, bu fedakârlığa severek katlanıyor. Böyle bir yardımın zengin burjuvaların fırlattığı sadakalardan çok daha büyük bir anlamı vardır.

Burjuvazi birçok başka konuda da sınırsız bir iyilikseverlik takınır, ama sadece çıkarı gerektirdiği zaman. Politikasıyla ekonomi politikası da böyledir, aşağı yukarı beş yıldan beri işçilere Hububat Yasaları'nı onların yararı için kaldırmaya çalıştığını iknaya çalışıyor. Ama konunun içyüzü şöyle: Hububat Yasaları, ekmeğin fiyatını diğer ülkelerden daha yüksek tutarak ücretleri arttırıyor. Bu yüksek ücretler de, sanayicilerin ekmeğin ucuz, ücretlerin de düşük olduğu diğer ülkelerle rekabetini zorlaştırıyor. Daha önce koymuş olduğumuz, ücretleri belirleyen ilkelerden kolaylıkla anlaşılabileceği gibi Hububat Yasaları'mn kaldırılmasıyla ekmeğin fiyatı düşecek ve ücretler yavaş yavaş diğer ülkelerdeki düzeye inecektir. Sanayici, rekabette rahatlayacak, İngiliz mallarına olan talep yükselecek ve bununla birlikte işçi talebi de artacaktır. Bu artan talebin sonucu olarak ücretler biraz yükselecek ve işsiz işçiler tekrar işe alınacaktır. Ama bu ne kadar sürecektir? İngiltere'nin ve özellikle İrlanda'nın "artık nüfusu" İngiliz sanayisi için gereken işçi miktarı iki katına çıksa bile ihtiyacı karşılamaya yeter. Birkaç yıl içinde Hububat Yasaları'nın kaldırılmasıyla sağlanan küçük avantajlar sıfıra inecek, bunu yeni bir kriz izleyecek ve sanayinin canlanmasıyla nüfus artmış olmasına rağmen, biz, başladığımız noktaya dönmüş olacağız. Proleterler bunların tümünü çok iyi anlamaktadırlar ve bunu sanayicilerin yüzlerine karşı da söylemişlerdir. Ne var ki, sanayicilerin gözünde sadece Hububat Yasaları'nın kaldırılmasıyla elde edecekleri kısa vadeli avantajlar vardır. Bu tedbirden kendilerine bile sürekli bir yarar gelmeyeceğini göremeyecek kadar dar kafalıdırlar. Çünkü birbirleriyle giriştikleri rekabet, çok geçmeden her birinin kârını eski düzeyine indirecektir. Ve hâlâ, işçilere, Liberal Parti'nin zengin üyelerinin, milyonlarca aç insan için Hububat Yasası'na Karşı Olanlar Birliği'ne yardım ettiklerini anlatmaya çalışmaktadırlar. Hâlbuki herkes, onların kendi çıkarları peşinde koştuklarını ve şimdi yaptıkları harcamaları Hububat Yasaları kaldırıldıktan sonraki ilk on senede çıkartacaklarını çok iyi bilmektedir. Özellikle 1842 ayaklanmasından sonra işçiler artık burjuvaziye inanmamaktadır. Kendilerinden yana olduğunu söyleyen herkesin samimiyetlerini kanıtlamak için Charter'ı desteklemelerini istemektedirler. Dışarıdan gelecek her türlü yardıma karşıdırlar. Çünkü Charter, "kendi kendilerine" yardım

edecek bir "gücü" istemektedir. Charter'ı desteklemeyen herkese savaş ilân ederler ve ister ilân edilmiş düşmana, isterse sahte dostlara olsun, böyle davranmakta haklıdırlar. Üstelik Hububat Yasası'na Karşı Olanlar Birliği, işçilerin desteğini kazanabilmek için adi yalanlar ve hileler kullanmıştır. Onlara, emeğin para karşılığının hububat fiyatıyla ters orantılı olduğunu, hububat ucuz olduğunda ücretlerin yükseldiğini ya da bunun tersi olduğunu, en saçma tartışmalarla kanıtlamaya çalışmışlardır. Bu tartışma, şimdiye dek bir iktisatçının dilinden dökülen en komik tartışmalardan biridir. Bu deneme de konuya bir çözüm getirmeyince, işçilere işçi piyasasındaki talebin artması sonucu birçok iyilik vaat etmişlerdir. Üstelik bununla da kalmayıp sokaklarda ellerine iki ekmek resmi alarak yürümüşlerdir. Bunlardan büyük olanının üstünde "Amerika'da Ekmek Sekiz Penny, Ücretler Günde Dört Şilin", küçüğünün üstünde ise "İngiltere'de Ekmek Sekiz Penny, Ücretler Günde İki Şilin" yazılıydı. Ama işçiler patronlarının kendilerini kandırılmalarına fırsat vermediler. Çünkü onları çok iyi tanıyorlardı.

Bu vaatlerdeki ikiyüzlülüğü doğru bir şekilde değerlendirebilmek için burjuvazinin eylemlerini gözönünde bulundurmalıyız. İncelememiz boyunca proletaryanın burjuva çıkarı için akla gelen her yolla nasıl sömürüldüğünü görmüştük. Şimdi, burjuvazinin bir parti, bir devlet gücü olarak proletaryaya karşı nasıl hareket ettiğini görelim. Tüm yasaların, mal sahibi olanları, olmayanlara karşı korumak için yapıldığı açıktır. Hiç bir şeye sahip olmayan insanlar olduğu için yasalara gerek vardır. Bu, birkaç yasada, örneğin proletaryayı kolaylıkla yasa dışı duruma sokan serseriliğe ve aylaklığa karşı çıkan yasalarda açıkça belirtilmiştir. Proletarya düşmanlığı yasaların öylesine temel direğidir ki, kendileri de burjuva olan ve proleterlerle temas kuran hâkimler, özellikle de sulh hâkimleri, yasaların bu yönünü her zaman ön planda tutarlar. Eğer zengin bir adam mahkemeye getirilirse, daha doğrusu çağrılırsa, hâkim kendisini rahatsız ettiği için özür diler, elinden geldiği kadar iyimser davranır ve eğer sanığı mahkûm etmek zorunda kalırsa bunu çok üzülerek yapar ve sonunda burjuva, kızgınlıkla yediği para cezasını masanın üstüne fırlatıp dışarı çıkar. Ama eğer zavallı biriyse sulh hâkiminin karşısına düşen, –geceyi muhakkak ki kendisiyle aynı durumda olan birçok arkadaşı ile birlikte polis merkezinde geçirmiştir– daha işin başında suçlu bulunur; savunması, "Biz bu bahaneleri biliriz" sözleri ile bir kenara atılır, sonunda asla ödeyemeyeceği bir cezaya çarptırılır ve birkaç ay çalışma kampında çalışmak zorunda kalır. Aleyhine hiç bir delil olmasa bile, "dilenci ve serseri" olarak çalışma kampına gönderilir. Özellikle kırsal bölgelerde sulh hâkimlerinin ne

denli taraf tuttuklarım anlatmak olanaksızdır. Bu durum sosyal düzene öylesine uygundur ki, çok önemli olmayan davalar, üzerlerinde hiç bir yorum yapılmaksızın sessizce gazetelerde yer alırlar. Bundan başka bir şey de beklenemez zaten. Çünkü bu hâkimler yasaları çiftçilerin yararına kullanan ve düzenin devamında kendi sınıfının çıkarlarını gören burjuvalardır. Polisin tavrı da sulh hakimlerinin tavrına benzer. Burjuvalar istediklerini yaparlar ve polisler bunlara karşı kibarca davranırlarken, proleterlere bir hayvan gözüyle bakarlar. İçinde bulunduğu sefalet, işçiyi her türlü suçu işleyebilecek şüpheli bir kişi yapar ve hâkimlerin kaprisleri karşısında yasaların kendisini haklı çıkarmasını önler. Bu yüzden, koruyucu yasa diye bir şey onlar için söz konusu değildir. Polis, hiçbir neden göstermeden zorla evlerine girer, küfreder ve tutuklar. Ancak, madencilerin durumunda olduğu gibi, bir işçi derneği Roberts gibi birini görevlendirdiğinde, yasaların işçiler için hiç bir koruyucu yanı olmadığı, işçilerin bu yasaların hiç bir yararını görmedikleri gibi bir de cefasını çektikleri ortaya çıkar.

Bugün mal sahibi sınıf, parlamentoda hâlâ, bencilliklerinin kurbanı olmayanların iyi niyetlerine karşı mücadele etmekte ve proletaryayı daha da ezmeye çalışmaktadır. Ortak topraklar yavaş yavaş belirli makamların eline geçmekte, ekilip biçilmektedir. Tabii bu işlem genellikle tarımı geliştirir, ama işçiye de zararı dokunmaktadır. Ortak topraklar olduğu zamanlarda, yoksullar buralarda eşeklerini, domuzlarını ve kazlarını besleyebiliyorlardı; çocuklarla gençlerin, oturup, eğlenebilecek bir yerleri vardır. Ama bu yavaş yavaş sona ermektedir. İşçilerin kazançları azalmakta ve üstünde oturabilecekleri bir parça topraktan mahrum edilen gençler birahaneleri doldurmaktadır. Ortak toprakların ekilip biçilmesini yasaklayan ve bunların satışa çıkarılmasını öngören bir sürü tasarı her parlamento oturumunda kabul edilmektedir. 1844 oturumunda hükümet, demiryolu fiyatlarını işçilerin ücretlerine orantılı bir hale getirerek (bir buçuk kilometre için bir penny) işçilerin devlet demiryollarından yararlanmalarını sağlamayı kararlaştırdı. Bu nedenle her demiryoluna üçüncü sınıf bir kompartıman koymayı önerdiğinde, Londra Piskoposu "Muhterem Peder", işçilerin seyahat edebilecekleri tek gün olan pazar gününün bu tarifenin dışında bırakılmasını da önerdi. Böylece seyahat etme hakkı yoksulların elinden alınıp *tamamen zenginlere özgü* olacaktı. Bununla beraber, parlamentodan geçebilmesi için fazla açık olan bu öneri kabul edilmedi. Toplantılarda proletaryaya yapılan bütün saldırıları burada sayabilme olanağım yok. 1844 oturumundan vereceğim bir örnek yeterli. Parlamentonun karanlık bir üyesi, Bay Miles, pek zararsız görünen ve efendi ile

hizmetkârı arasındaki ilişkileri düzenleyen bir tasarı sundu. Hükümet bu tasarıyla ilgilendi ve tasarı incelenmek üzere bir komisyona verildi. Bu arada kuzeyde madencilerin grevi başladı ve Roberts İngiltere'de itham edilen işçileri büyük bir başarıyla savunmaya girişti. Tasarı komisyondan çıktığında, bu metne bazı sert maddeler konulmuş olduğu görüldü. Bunların içinde işverene, yazılı ya da sözlü bir mukaveleyle işe girmiş olan bir işçinin herhangi bir nedenle işi yapmadığı takdirde sulh hâkiminin karşısına çıkarılması yetkisini veren ve işverenin ya da ustabaşmm, yani sadece davacının tanıklığı üstüne işçiyi iki ay hapse mahkûm eden bir madde de vardı. Tasarı, işçiler arasında büyük bir öfke yarattı. Üstelik tam o sırada On Saat Tasarısı parlamentodaydı ve bu yüzden oldukça önemli bir ajitasyona sebep oldu. Yüzlerce toplantı yapıldı, Londra'da proletaryanın çıkarlarını temsil eden Thomas Duncombe'a yüzlerce işçi dilekçesi yazıldı. Thomas Duncombe, "Genç İngiliz" Ferrand ile birlikte tasarının tek heyecanlı muhalifiydi. Ama Radikaller, halkın tasarıya karşı çıktığını görünce, inlerinden çıkıp bir bir Duncombe'un yanında yer aldılar. Liberal burjuvazi, heyecanlı işçilere karşı tasarıyı savunmaya cesaret edemediğinden tasarı bir yana itildi.

Bu arada burjuvazinin proletaryaya karşı en açık savaş ilânı, Malthus Nüfus Yasası ve bununla birlikte çıkartılan Yeni Yoksullar Yasası idi. Birkaç kez Malthus'un teorisinden söz etmiştik. Birkaç sözcükle bunun sonucunu özetleyebiliriz; dünya nüfusu sürekli olarak artmaktadır, bu yüzden de sefalet, ıstırap, acı ve ahlâksızlık hüküm sürmektedir. Kalabalık bir nüfusa sahip olmak ve bu yüzden de kimileri zengin, bilgili ve ahlâklı iken kimilerinin de yoksul, acı içinde, cahil ve ahlâksız kaldığı bir sınıf düzeni içinde yaşamak insanlığın değişmez kaderidir. Malthus'un bundan çıkardığı sonuç, yoksullara yapılan yardımların ve yoksulluk vergisinin saçma sapan bir şey olduğudur. Çünkü bunlar, yarattıkları rekabet dolayısıyla işçilerin ücretlerinin daha da düşmesine sebep olan "artık" nüfusun daha da artmasından başka hiç bir şeye yaramazlar. Yoksullar Yasası'ın uygulayanların yoksullara iş bulması da saçma bir şeydir. Çünkü ancak ürünlerin belli bir miktarı tüketilebilir ve bu yolla kendisine iş bulunan her işsiz emekçi için, iş sahibi bir başkası işsizliğe itilir ve özel teşebbüsler Yoksullar Yasası sayesinde kötü durumda kalırlar. Bir başka deyişle tüm mesele, "artık" nüfusun nasıl besleneceği değil, onun şu ya da bu yolla smırlandırılmasıdır. Malthus, birkaç kuru, sert formülle dünyadaki her insan için geçerli olduğu kabul edilen yaşama hakkının saçma bir şey olduğunu söylemektedir. Bir şairin sözlerinden alıntı yapar: "Yoksul bir adam doğanın verdiği

bir ziyafete gelir, ama kendisi için hazırlanmış tabak çatal bulamaz" ve şöyle devam eder: "Doğa, ona geri gitmesini emreder. Çünkü doğumundan önce topluma, kendisini isteyip istemediğini sormamıştı." Bunlar doğal olarak bütün İngiliz burjuvalarının en çok hoşlandıkları kuramlardandır. Çünkü kendilerine istedikleri bahaneyi sunmaktadır. Üstelik bugünkü koşullar altında gerçek payı da taşımaktadır. Sorun "artık nüfus"u işe yarar bir hale getirmek, onu kullanılabilir bir nüfus gücü haline dönüştürmek değil de onları açlığa terk etmek ve çok fazla çocuk sahibi olmalarını önlemekse bu iş tam bir saçmalık olur. Artık nüfus kendi işe yaramazlığını anlar da açlıktan ölmeyi kabullenirse, bu oldukça kolay bir şey olur. Ama iyiliksever burjuvazi tüm şiddetli baskılarına rağmen işçilere böyle bir şeyi kabul ettirmeyi başaramamıştır. İşçiler tam tersi, becerikli elleriyle ne kadar gerekli olduklarını ve asıl artık nüfusun hiç bir işe yaramayan zengin kapitalistler olduğunu anlamışlardır.

Bununla beraber proleterler kabullenmese de, tüm güç hâlâ zenginlerin elinde olduğundan, yasaların kendilerini işe yaramaz ilan etmesine boyun eğmek durumundadırlar. Yeni Yoksullar Yasası ile ortaya çıkan budur. 1601 (Kraliçe Elizabeth'in 43. saltanat yılı) Yasası'na dayanan eski Yoksullar Yasası, kilise üyelerinin yoksullara yardım etmesi gerektiği fikrinden besleniyordu. İşsiz herkes yardım görüyor ve yoksullar, kilise üyelerinin kendilerini açlığa karşı korumak zorunda olduğunu düşünüyorlardı. Her hafta kendilerine yapılan yardımı iyilik olarak değil de doğal hakları olarak görüyorlardı ve bu, burjuvazi için artık çok fazlaydı. Reform Tasarısı sayesinde 1833'de burjuvazi yönetimi ele geçirdiğinde, kırsal bölgelerde yoksulluk doruğa ulaşmıştı ve burjuvazi, Yoksullar Yasası'nı kendi bakış açısına göre değiştirmeye başladı. Yoksullar Yasası'nın nasıl uygulandığını araştırmak için bir komisyon seçildi ve bu komisyon, birçok suiistimali ortaya çıkardı. Kırsal bölgelerdeki tüm işçi sınıfının yoksul olduğu ve ücretler düştüğünde maaşları kesildiğinden kısmen ya da tümüyle yoksullar kasasına bağımlı oldukları ortaya çıktı. İşsizleri koruyan, düşük ücretlileri ve büyük aileleri bulunanları rahatlatan, nafaka vermek zorunda olan evlilik dışı çocukların babalarına ve genel olarak yardıma muhtaç tüm yoksullara destek olan bu sistemin tüm ulusu mahvettiği belirtildi. Bu sistem,

> "Sanayiye karşı bir kontrol, ihtiyatsız evliliklere konan bir mükâfat, nüfus artışı için bir teşvik ve gittikçe artmakta olan nüfusun ücretler üstünde etkisini önleyen bir araçtır. Çalışkanları ve dürüstleri hayal kırıklığına uğratan, tembelleri ve tedbirsiz kişileri koruyan ulusal bir tedbirdir. Aile bağlarını

koparmak, sermayenin sistematik birikimini önlemek, birikeni de dağıtmak ve vergi verenleri mahvetmek için yapılmıştır. Üstelik, nafaka ödenmesi dolayısıyla evlilik dışı çocukların çoğalmasına yol açar" (Yoksullar Yasası Komisyonunun Raporu'ndan alınmıştır).[3]

Eski Yoksullar Yasası'nın getirdiği tedbirler üstüne yapılan bu tarif, muhakkak ki doğrudur; yardım, tembelliği besler ve "artık nüfus"un daha da artmasına yol açar. Bugünkü sosyal koşullar altında yoksul kişinin bencil olmak zorunda olduğu ve eline fırsat geçtiğinde tembelliği çalışmaya tercih edeceği açıktır. Ama bundan çıkarılacak tek sonuç sefaletin bir suç olduğu değil – Malthus'cu Komisyon üyelerinin vardığı sonuç gibi– bugünkü sosyal koşulların hiç bir işe yaramadığıdır.

Ne var ki bu akıllı Malthus'cular, kuramlarının doğruluğuna öylesine inanmışlardı ki, yoksulları ekonomik olarak öngördükleri gibi zorla yola getirmekte ve onlara hainçe davranmakta bir an bile tereddüt etmediler. Malthus ve serbest rekabetin diğer taraftarları gibi herkesin kendi başının çaresine bakmasının daha iyi olacağına inandıklarından, aslında Yoksullar Yasası'nı tamamen ortadan kaldırmayı tercih ederlerdi. Ama bunu yapacak ne cesaretleri, ne de yetkileri olduğundan, Malthus'un öğretisine mümkün olduğu kadar uygun olarak hazırlanmış yeni bir Yoksullar Yasası önerdiler. Ancak bu, olayları daha etkin bir biçimde ele aldığından, *laissez-faire*'den daha barbarcaydı. Malthus'un sefaleti, daha doğrusu işsizliği "fazlalık" adı altında nasıl bir suç olarak nitelendirdiğini ve bunun açlıkla cezalandırılmasını önerdiğini görmüştük. Komisyon üyeleri bu kadar barbar değildirler. Açlıktan ölmek, Yoksullar Yasası Komisyonu'nun üyeleri için bile fazla korkunç bir şeydir. "Bakın" dediler, "siz yoksullara var olma, ama sadece var olma hakkını veriyoruz; ne üreme, ne de insan gibi yaşamak sizin hakkınız değil. Siz, bizim baş belamızsınız. Eğer sizden, başka belâlardan kurtulduğumuz gibi kurtulamazsak, hiç olmazsa bir belâ olduğunuzu size hissettireceğiz, sizi denetim altında tutacağız. İster doğrudan, ister başkalarına tembellik ve işsizlik aşılayarak dünyaya başka 'artık' insanlar getirmenizi engelleyeceğiz. Evet, yaşayacaksınız ama 'fazlalık' olma eğilimindekilere bir ihtar olarak yaşayacaksınız."

Yeni Yoksullar Yasası parlamentodan 1834'de geçti ve bugün hâlâ yürürlüktedir. Bu yasaya göre parasal tüm yardımlar ve tedbirler kaldırılmıştır. Şimdi yapılan tek yardım, alelusul yapılmış olan çalışma evlerine (workhouses) kabul edilmektir. Birçok kimsenin, Yoksullar

3. Yoksullar Yasası Komisyon üyelerinden elde edilen bilgilerden bir alıntı. Devlet yayımı, Londra, 1833.

Yasası Bastille'i dediği bu çalışma evlerinin yönetmelikleri, bu tür bir iyilikten "faydalanmadan" yaşama umudu olan herkesin dörtnala kaçması için yapılmıştı. Yardımın ancak en aşırı durumlarda ve diğer tüm gayretler boşa çıktıktan sonra yapılmasını sağlayabilmek için, çalışma evleri, Malthus'cu zekânın icat edebileceği en iğrenç yerler olarak inşa edilmiştir. Yemek, en düşük ücret alan bir işçinin yediğinden de kötüdür ve iş daha ağırdır. Aksi takdirde bunlar, çalışma evlerindeki yaşamı dışarıdakine tercih edeceklerdir. Et, özellikle taze et, çok seyrek yenir; yemekler çoğunlukla patatesten, en kötü cins ekmekten ve sebze çorbasından oluşur ve kırk yılda bir de bira içilir. Genel olarak mahkûmlara verilen yiyecek daha iyi olduğundan, yoksullar hapse girebilmek için bir suç işlemeye çalışırlar. Çünkü nasıl olsa burası da bir hapishanedir. İşini bitirmeyene yemek verilmez. Dışarı çıkmak isteyen, izin almak zorundadır. Ancak tavrına ya da gözetmenin arzusuna göre bu izin verilir. Tütün içmeleri ve dışarıdaki akrabalarından ve dostlarından hediye kabul etmeleri yasaktır. Yoksullar, bir çalışma evi üniforması giyerler ve aciz bir durumda gözetmenlerin kaprisleri altında yaşarlar. Yaptıkları işlerle dışarıdakilerle rekabet etmesinler diye bunlara genellikle gereksiz işler verilir. Erkekler, "güçlü bir erkeğin bir günde kırabileceği kadar" taş kırarlar; kadınlar, çocuklar ve yaşlı erkekler, ne işe yaradığını bilmediğim üstüpü didikleme işiyle uğraşırlar (Kendir otundan didilerek elde edilen üstüpü, o zamanlar gemi kalafatlamak için kullanılırdı). "Fazla"ların daha fazla çoğalmasını ve "ahlâksız" anne ve babaların çocuklarına kötü örnek olmalarını önlemek için aileler parçalanır. Kadınlar bir bölüme, erkekler başka bir bölüme, çocuklar da üçüncü bir bölüme konurlar ve ancak uzun bir süre sonra ve memurların kanaatine göre iyi davranışlar gösterdikten sonra birbirlerini görmelerine izin verilir. Bu kaleler içindeki sefaletin dış dünyayı kirletmesini önlemek adına, içerdekilerin, ancak memurlar uygun gördükleri zaman ziyaret odalarında ziyaretçi kabul etmelerine izin verilir. Yani dış dünya ile ancak izin alarak ve denetim altında haberleşebilirler.

Bütün bunlara rağmen burjuvalar, buradakilere verilen yemeğin sağlıya bir yararı varmış ve bu insanlara insanca muamele ediliyormuş gibi davranırlar. Ancak yasanın amacı, bu zorunlulukların herhangi bir şekilde yerine getirilmesini önlemektedir. Eğer Yoksullar Yasası Komisyon üyeleri ve İngiliz burjuvazisi yasanın bu sonuçlara varılmadan uygulanabileceğine inanıyorsa, kendilerini kandırmaktan başka bir şey yapmıyorlar. Yasada tarif edilen muamele, gerçek muamele ile tam bir çelişki içindedir. Eğer yasa, özünde yoksulların suçlu, çalışma evlerinin hapishane, buralarda yaşayan insanların yasa ve insanlık dışı iğrenç

kişiler olduğunu belirtiyorsa, bütün bunlara tamamen uyulmaktadır. Zaten yasanın uygulanmasında yasanın metninin değil de "ruhu"nun esas olduğu, aşağıdaki birkaç nadide örnekte görülmektedir:

1843 yazında Greenwich'deki bir çalışma evinde beş yaşındaki bir erkek çocuğu morga kapatılarak cezalandırıldı ve burada tabutların üstünde uyumak zorunda kaldı. Herne'deki çalışma evinde aynı ceza, gece yatağını ıslatan küçük bir kıza uygulandı ve anlaşıldığına göre bu en çok uygulanan cezalardan biridir. Kentin en güzel bölgelerinden birinde yapılmış olan bu çalışma evinin tüm pencereleri avluya, sadece yeni yapılmış olan iki pencere ise içerdekilere dış dünya hakkında bir fikir verebilmek için dışarıya bakmaktadır. *Illuminated Magazine*'de bunları anlatan yazar, sözlerini şöyle bitiriyor:

> "Eğer Tanrı, insanları işledikleri suçlar için insanların sefaleti cezalandırdıkları gibi cezalandırıyorsa, Âdemoğullarına yazık olmuş!"

1843 Kasımında Leicester'da, Coventry çalışma evinden iki gün önce kovulan bir adam öldü. Bu zavallının orada yaşadıkları tam anlamıyla iğrençti. Adı George Robson olan bu adamın omzunda tamamen ihmal edilmiş bir yara vardı. Çalışması için tulumbanın başına konulmuştu ve yaralı kolunu kullanması gerekiyordu. Verilen yemeği, iyileşmemiş yarası ve genel takatsizliği yüzünden hazmedemiyordu. Doğal olarak gün geçtikçe zayıfladı. Şikâyet ettikçe, kendisine, daha da kötü davranılıyordu. Karısı, kendi hakkı olan birayı ona vermek istediği için azarlandı ve bir kadın muhafızın zoruyla bira kendisine içirildi. Adam zamanla daha da çok hastalandı, ama kendisine yapılan muamele değişmedi. En sonunda kendi isteğiyle karısıyla birlikte dışarı atıldı. İhmal edilmiş yarası ve daha sonra kendisine bakan doktorun da doğruladığı gibi kendisine verilen ve o durumdaki bir insanın hazmetmesinin olanaksız olduğu yemekler yüzünden, iki gün sonra Leicester'da öldü. Çalışma evinden çıkarken kendisine, altı haftadan beri orada tutulan ve kuruluşun kurallarına göre gözetmen tarafından açılan, içinde para bulunan mektuplarını verdiler! Birmingham'da da bu tür skandallar olunca, nihayet 1843'de durumu incelemesi için bir memur atandı. Bu memur, merdiven altındaki karanlık bir bölmeye senenin en soğuk mevsiminde sekiz-on gün kapatılmış ve çoğunlukla öğleye dek aç bırakılmış dört serseri (trompers) buldu. Küçük bir erkek çocuğuna aklın alabileceği her türlü ceza uygulanmıştı; önce karanlık, rutubetli, dar bir sandık odasına kapatılmış, sonra merdiven altına, sonra da üç gün üç gece hücreye kilitlenmişti. Ve bu iki kez tekrarlanmıştı. Daha sonra tahta yataklı, korkunç derecede pis kokan serseriler koğuşuna kapatıl-

mıştı. Müfettiş yurdu teftiş ederken, onunla birlikte paçavralar içinde, soğuktan titreyen ve üç gündür orada tutulan iki çocuk daha buldu. Hücreye çoğu kez yedi, serseriler koğuşuna ise yirmi kişi tıkılıyordu. Kiliseye gitmeyi reddettiklerinden kadınlar da bu tür yerlere konuluyordu. Böyle bir kadın, üstelik hasta olduğu ve ilâç aldığı bir zamanda, Tanrı bilir ne biçim insanlarla birlikte serseriler koğuşuna kapatılmıştı! Başka bir kadın, aklı başında olduğu halde ceza olarak akıl hastaları bölümüne kapatılmıştı. 1844'ün Ocak ayında Suffolk, Bacton'daki bir çalışma evinde yapılan araştırmada, akıl hastası olan bir kadının hastabakıcı olarak tutulduğu ve hastalara iyi davranmayıp her şeyin tersini yaptığı ortaya çıktı. Geceleri huzursuz olan ve kalkmak isteyen hastalar, hastabakıcıları zahmetten kurtarmak için yatağa sıkı sıkıya bağlanıyorlardı. Bir hasta, böyle bağlandığı için ölmüştü. Londra'da St. Pancras çalışma evinde saralı bir hasta, yardımına kimse gelmediği için yatakta geçirdiği bir kriz sonucu öldü. Aynı yerde dört, altı, hatta kimi zaman sekiz çocuk tek bir yatakta yatıyordu. Shoreditch çalışma evinde bir adam, ateşler içindeki bir hastayla birlikte haşarat dolu bir yatağa yatırılmıştı. Bethnal Green çalışma evinde altı aylık hamile bir kadın, iki yaşındaki çocuğuyla birlikte 28 Şubattan 20 Marta dek kayıt odasına kapatılmış, yurda kabul edilmemiş, bu arada kendisine ne bir yatak, ne de en doğal ihtiyaçlarını temin etme olanağı sağlanmıştır. Yurda kabul edilen kocası, karısının bu hapishaneden kurtarılması için yalvardığından, bu küstahlığının cezası olarak sadece su ve ekmekle birlikte hapse mahkûm edilmişti. Windsor yakınlarında Slough çalışma evinde 1844'ün Eylül ayında bir adam öldü. Kendisini görmeye gelen karısı içeri alınmadı. Kocasını görmesine ertesi sabaha dek izin verilmedi ve ancak yirmi dört saat sonra yanında bir kadın muhafızla kocasını görebildi. Kocasının yanında ancak yarım saat kalabildi. Lancashire'da Middleton çalışma evinde on iki, hatta kimi zaman on sekiz kişi tek bir odada uyuyordu. Yeni Yoksullar Yasası'nın uygulanmadığı bu kurum eski bir yasaya (Gilbert Yasası) göre yönetilmekteydi. Müdür, kendi çıkarı için buraya bir bira fabrikası kurmuştu. 31 Temmuz 1844'de 72 yaşında bir adam yaşının geçkin, bacaklarının da tutuk olması nedeniyle çalışamayacağında ısrar ederek taş kırmayı reddettiği için sulh hâkiminin karşısına çıkarıldı. Umutsuzca kendi gücüne göre bir iş verilmesini diretti. Bu adam, iki hafta "trade mill"de çalışmaya mahkûm edildi. Basford' daki çalışma evinde incelemeler yapan müfettiş, çarşafların on üç hafta, gömleklerin dört hafta, çoraplarınsa beş -on ay hiç değiştirilmediğini gördü. Bu yüzden kırk beş çocuktan sadece üçünün çorabı vardı ve hepsinin gömleği paramparçaydı. Yatak-

lar böcek kaynıyordu, bulaşıklar yer kovalarının içinde yıkanıyordu. Londra'nın batısındaki bir çalışma evinde dört kıza frengi hastalığı geçiren bir kapıcıyla, sağır ve dilsiz bir kızı dört gün dört gece yatağında saklayan bir başkası işten atılmamıştı.

Bu insanların ölümleri de yaşamları gibidir. Yoksullar gebermiş hayvanlar gibi gömülürler. Londra'da yoksulların St. Brides mezarlığı çıplak bir bataklıktır, II. Charles zamanından beri mezarlık olarak kullanılmaktadır ve kemik yığınlarıyla doludur. Her çarşamba yoksullar dört metre kadar derinlikte bir çukura atılırlar. Bir papaz, elinden geldiğince çabuk dua eder; çukurun üstü hafifçe örtülür ve ertesi çarşamba tekrar açılarak içine mümkün olduğu kadar çok ceset atılır. Buradan çıkan koku, tüm çevre için zararlıdır. Manchester'da yoksulların mezarlığı Irk'ın üstünde, Eski Kent'in tam karşısındadır. Burası da ıssız ve zor bir yerdir. Aşağı yukarı iki yıl önce buradan bir demiryolu geçmekteydi. Eğer burası saygın bir mezarlık olsaydı, burjuvalar ve din görevlileri bu hürmetsizlik karşısında ortalığı velveleye verirlerdi! Ama burası bir yoksul mezarlığı, toplum için gereksiz olanların son dinlenme yeriydi; onun için kimse bu konuyu dert edinmedi. Hatta kısmen çürümüş bedenleri mezarlığın ötesine taşıma zahmetine bile kimse katlanmadı. Bunlar üst üste yığıldılar ve yeni yapılmış çukurlara doldurulduldular. Çürümekte olan insan etleriyle dolu bir su; bataklıktan çevreye yayıldı ve tüm bölgeyi iğrenç, zararlı bir koku kapladı. Daha sonra yapılan gayri insanî davranışları burada ayrıntılarıyla anlatamam.

Herhalde kimse yoksulların bu koşullar altında sosyal yardımı kabul etmeyişine şaşmaz. Onların bu hapishanelere girmektense açlıktan ölmeyi tercih etmeleri garip bir şey midir? Gerçekten aç olan ve bu zindanlara girmektense evlerine dönüp açlıktan ölmeyi yeğ tutan beş kişi hakkında yazılmış bir rapor gördüm. Böylece Yoksullar Yasası Komisyonu'nun üyeleri amaçlarına ulaşmış oluyorlar. Bununla birlikte bu çalışma evleri iktidar partisinin koyduğu tüm tedbirlerden daha fazla biçimde, işçi sınıfının, Yeni Yoksullar Yasası'na hayran mal sahiplerine karşı öfkesini artırdı.

Newcastle'dan Dover'e dek işçiler arasında tek bir ses yükselmekte; yeni yasaya karşı olan nefretlerinin sesi. Burjuvazi, bu yasayla proletaryaya karşı görevleri hakkındaki fikirlerini öylesine açığa vurdu ki, en aptalinsanlar bile bunu anladı. Mal sahibi olmayan sınıfın sadece sömürülmek ve mal sahibi sınıf kendisine ihtiyaç duymadığı anda açlıktan ölmeye terk edilmek için yaşadığı, hiç bir zaman bu denli açıkça ve bu denli cesurca belirtilmemişti. İşte bu yüzden Yeni Yoksullar Yasası, işçi hareketinin hızlanmasına ve özellikle Çartizmin yayılmasına

büyük bir katkıda bulundu. Bu yasa en çok kırsal bölgelerde uygulandığından, tarımsal bölgelerde doğmakta olan proleter hareketinin gelişimini hızlandırmaktadır.

İrlanda'da, 1838'den beri buna benzer bir yasanın seksen bin yoksulu etkilediğini belirtmeliyim. Bu yasa, burada da hoşnutsuzluk yaratmıştı ve İngiltere'deki kadar önem kazanmış olsaydı, aynı nefreti doğuracaktı. Ama iki buçuk milyon proleterin yaşadığı bir ülkede seksen bin proletere kötü davranılması neyi değiştirir ki? Yerel istisnalar hariç, İskoçya'da Yoksullar Yasası yoktur.

Yeni Yoksullar Yasası ve sonuçları üstüne çizilen bu tablodan sonra umarım İngiliz burjuvazisi için söylediğim hiç bir söz fazla sert sayılmaz. Hâkim güç sıfatıyla *in corpare** karşımıza çıktığı bu resmî tedbirlerde, –bunlara ancak birkaç kişi tepki gösteriyor– proletaryaya karşı asıl amaçlarını açığa vuruyor. Bu tedbirin burjuvazinin tek bir kesiminin işi olmadığını, tüm burjuva sınıfının bunu desteklediğini, 1844 parlamento tartışmaları kanıtlamaktadır. Yeni Yoksullar Yasası'nı resmen yürürlüğe koyan Liberal Parti'dir. Başta Başkan Peel olmak üzere Muhafazakâr parti bunu savunmuştur ve 1844 Yoksullar Yasası Tashih Tasarısı'nda (Poor Law Amendment Bill) sadece birkaç önemsiz hukukî ayrıntıyı değiştirmiştir. Liberal bir çoğunluk tasarıyı hazırlamış, Muhafazakâr bir çoğunluk onaylamış ve "Asil Lordlar" her seferinde bunu kabul etmiştir. Böylece proletaryanın *devletten ve toplumdan* kovulduğu açıkça belirtilmiştir. Zaten proleterlerin insan olmadıkları ve onlara insanca davranılması gerekmediği resmî olarak bildirilmişti. İnsan haklarını geri almayı Britanya İmparatorluğu'nun proleterlerine bırakalım.[4]

---

*Yasal kişilik sıfatıyla.

4. Yanlış anlamaları ve bundan kaynaklanan karşı çıkışları önlemek için şunu belirtmeliyim ki, burjuvaziden bir sınıf olarak bahsettim ve bireylere ait bir sürü olay da bir sınıf olarak düşünmenin ve hareket etmenin delilidir. Sadece tarihî ve kuramsal önemi olan burjuvazi içindeki kısımlar, bölümler ve alt bölümler arasındaki farklılıklara girmedim. Kendilerinin bir istisna olduklarını ortaya koyan birkaç burjuvadan da söz edebilirim. Bunların bir kısmı, hemen hemen birer birer Çartist olan, Lordlar Kamarası'nın üyeleri, imalâtçı Hindley ya da Ashton ve Todmordonlu (Lancashire) Fielden gibi ünlü Radikaller, diğer bir kısmı da "Genç İngiltere" adı altında birleşen ve aralarında Disraeli, Borthwick, Ferrand, Lord John Manners gibi parlamento üyeleri bulunan hayırsever Tory'lerdir. Lord Ashley de bunların sempatizanlarındandır. "Genç İngiltere"nin ümidi, parlak özellikleri ve romantik feodalizmi ile eski "Mutlu İngiltere"yi tekrar kurmaktır. Bu amaç, tabiî ki olanaksız ve saçmadır; bütün tarihî gelişim için bir komedidir. Ne var ki iyi niyet, bugünkü duruma karşı koyma cesareti ve içinde bulunduğumuz durumun aşağılığını görebilmek yine de kayda değer bir şeydir. Bir zamanlar Tory olan, yalıtılmış yarı Alman İngiliz Thomas Carlyle bunları da aşıyor. Sosyal düzensizliği herhangi bir İngiliz burjuvasından daha iyi dile getirmiştir ve emeğin örgütlenmesi gerektiğini belirtmiştir. (Umarım doğru yolu bulmuş olan Carlyle bunu sürdürebilir. Benim ve birçok diğer Almanın en iyi dilekleri kendisiyle birliktedir (İngilizce baskıda bu bölüm eksiktir). (Ama Şubat İhtilâli onu tam bir reaksiyoner yaptı. Düşmanlarına olan haklı öfkesi, kendisini kıyıya iten tarihin metcezirinde donuk, düşmanca bir hırıltıya dönüştü (1892 Almanca baskıya eklenmiştir).

Yirmi bir ay içinde kendi yaptığım gözlemler ve elime geçen resmî ve diğer güvenilir raporlarda görebildiğim kadarıyla İngiliz işçi sınıfının durumu budur. Geçtiğimiz sayfalarda sık sık belirttiğim gibi bu durumu dayanılmaz olarak tanımlayan tek kişi ben değilim. Daha 1833'de Gaskell, barışçı çözümden umudunu kestiğini ve bu durumun akabinde bir ihtilâlin patlak vermesinin çok mümkün olduğunu belirtmişti. 1838'de Carlyle, Çartizmin ve işçiler arasındaki ihtilâlci hareketin, bu sınıfın içinde bulunduğu kötü durumdan kaynaklandığını, Liberal burjuvazinin boş vaatlerinin ancak kendilerini kandırdığı ve Barmécide davetlerinde[5] sekiz sene sessiz sakin oturabilmelerine şaşmak gerektiğini söylemişti. Ve 1844'de,

> "eğer Avrupa'nın ya da en azından İngiltere'nin daha uzun süre yaşanılabilir bir halde kalmasını istiyorsak"

emeğin örgütlenmesine bir an önce başlanması gerektiğini belirtiyordu.

Avrupa'nın ilk gazetesi *Times*, Haziran 1844'de şöyle yazıyordu:

> "Saraylara savaş, kulübelere barış! Çok geçmeden bütün ülkede duyulabilecek dehşetli bir savaş narasıdır bu. Zenginler dikkatli olsun!"

Bu arada, İngiliz burjuvazisinin önündeki fırsatları bir kez daha inceleyelim. En kötü durumda, yabancı sanayi ve özellikle Amerikan sanayisi, birkaç yıl içinde kaçınılmaz olarak, Hububat Yasaları'nın kaldırılmasından sonra bile, İngiliz rekabetine karşı durmayı başaracaktır. Alman sanayisi, şu anda büyük gayretler içinde, Amerika ise dev adımlarla ilerliyor. Bitmez tükenmez kaynakları, ölçüsüz kömür ve demir yatakları, eşi görülmemiş su gücü ve nehir yatakları ve özellikle İngiliz uyuşukluğuna nispeten enerjik ve etkin nüfusu ile Amerika, on yıl içinde pamuklu mamullerde İngiltere ile rekabet eden bir sanayi yaratmış, Kuzey ve Güney Amerika pazarlarından İngilizleri kovmuştur. Çin pazarını ise İngiltere ile birlikte elinde tutmaktadır. Eğer tek bir ülke sanayi tekelini eline geçirebilirse, bu Amerika olacaktır. Eğer İngiliz sanayisi mağlup olursa –bugünkü koşullar değişmeden kaldığı takdirde önümüzdeki yirmi yıl içinde bu kaçınılmazdır– proletaryanın çoğunluğu artık iş bulamayacak ve aç kalmak ya da isyan etmekten başka hiç bir alternatifleri kalmayacaktır. İngiliz burjuvazisi

---

5. *Arabian Nights*'da, bir sürü boş tabağa hizmet eden dilencinin hikâyesinden esinlenmiştir.

bu ihtimâli göz önünde bulunduruyor mu? Tam tersine, gözde iktisatçısı Mac Culloch, kürsüsünden öğrencilerine, uygun bir nüfusa sahip olamayan Amerika kadar genç bir ülkenin henüz sanayi sahasında başarıya ulaşamayacağını, İngiltere gibi eski sanayici bir ülkeyle rekabet etmesinin bir rüya olduğunu, Amerikalıların bu konuda gayret göstermelerinin bile bir delilik olacağını, çünkü bundan ancak zararlı çıkacaklarını söylemişti. Onlar için tarıma bağlı kalmak daha hayırlı olacaktır ve ancak tüm ülkelerini münasip bir şekilde ekip biçtikten sonra kârlı bir sanayiye atılmaları mümkün olacaktır. İşte akıllı iktisatçı bunları anlatıyor ve bütün burjuvazi de kendine tapıyor. Bu arada Amerikalılar dünya pazarlarını ardarda ellerine geçiriyorlar. Hatta yakın zamanlarda, cesur bir Amerikan spekülatörü, Amerikan pamuk ürünlerini İngiltere'ye gönderdi ve İngiltere'de bu ürünler tekrar ihraç edilmek üzere satın alındı.

İngiltere'nin sanayi tekelini elinde tuttuğunu ve fabrikaların sürekli olarak çoğaldığını varsaysak bile, bunun sonucu ne olur? Sanayinin yayılması ve proletaryanın büyümesiyle birlikte ekonomik krizler de devam edecek ve hatta daha da şiddetlenecektir. Aşağı orta sınıfın giderek ortadan kalkması ve sermayenin büyük adımlarla birkaç kişinin elinde merkezileşmesinin sonucu olarak proletarya geometrik bir artışla büyüyecek ve birkaç milyoner hariç, bütün ülkeyi kaplayacaktır. Bu süreç içinde, proletaryanın var olan sosyal düzeni ne kadar kolay yıkabileceğini anlayacağı bir safha gelecek ve bunu bir ihtilâl izleyecektir.

Bununla beraber bu ihtimallerden hiç biri gerçekleşmeyebilir. Proletaryanın bağımsız bir biçimde gelişebilmesi için en güçlü dayanak noktası olan ekonomik krizler yabancı rekabetle uyum içinde hareket ederek ve aşağı orta sınıfın ortadan kalkmasını hızlandırarak bu süreci kısaltabilir. Sanırım halk bir krize daha katlanamayacak durumdadır. 1846 ya da 1847'de beklenen bir sonraki kriz, Hububat Yasaları'nın kaldırılmasını[6] ve Charter'in kabulünü beraberinde getirecektir. Yasanın ne tür devrimci hareketleri doğuracağını zaman gösterecektir. Hububat Yasaları'nın kaldırılması ile gecikmediği ya da yabancı rekabet gibi diğer etkenlerle hızlandırılmadığı takdirde, kendinden evvelkiler göz önünde bulundurularak 1850 ya da 1853'de ortaya çıkması gereken bir sonraki krize kadar İngiliz halkı hiç kuşkusuz kapitalistler tarafından yeterince sömürülmekten ve artık kendilerine ihtiyaç duyulmayıp açlığa terk edilmekten bezmiş olacaktır. Eğer bundan böyle İngiliz

6. Gerçekten de öyle oldu.

burjuvazisi gerçek durumu göz önünde bulundurmazsa –ki görünüşe göre böyle bir şeye niyeti yoktur– şimdiye dek eşine rastlanmamış bir ihtilâlle karşı karşıya kalacaktır. Umutsuzluk içindeki proletarya, Stephens'ın tarif ettiği meşaleyi eline alacaktır. Halkın intikamı, 1793 öfkesini aratan bir vahşetle uygulanacaktır. Yoksulların zenginlere karşı savaşı şimdiye dek görülen en kanlı savaş olacaktır. Burjuvazinin bir kısmının proletaryayla birleşmesi ve hatta bir reform yapması bile meseleyi halletmeyecektir. Üstelik burjuvazinin niyetlerinin değişmesi kayıtsız bir *juste-millieu*'den[7] öteye gidemez; daha kararlı bir şekilde işçilerle birleşenler ancak yeni bir Girondin Partisi oluşturabilirler ama güçlü oluşum içinde mutlaka yenilirler. Bütün bir sınıfın önyargıları eski bir palto gibi bir kenara atılamaz, hele durağan, dar kafalı, bencil İngiliz burjuvazisininki asla. Bütün bunlar, gerçekleşme ihtimali kuvvetli olan, kısmen tarihsel gelişimin, kısmense insan tabiatına özgü olayların yadsınamaz sonuçlandır. Kehanetin gerçekleşmesi hiçbir yerde, toplumun tüm öğelerinin açıkça tarif edildiği ve keskin bir şekilde birbirinden ayrıldığı İngiltere'deki kadar kolay olamaz. İhtilâl kaçınılmazdır; barışçı çözüm için vakit çok geçtir. Bununla beraber ihtilâl yukarıda tarif edilenden daha yumuşak bir şekilde gerçekleştirilebilir. Ancak bu, burjuvaziden çok proletaryanın gelişimine bağlıdır. Proletaryanın Sosyalist ve Komünist unsurları içine aldığı oranda, ihtilâlin kanlı ve vahşet dolu yönü azalacaktır. Komünizm, ilke olarak proletarya ile burjuvazi arasındaki uçurumun üstünde durmaktadır, aradaki mücadeleyi ancak bugünkü tarihî önemi içinde tanır. Gerçekten de bu uçurum üzerine bir köprü kurmak ve bütün sınıf çatışmalarını ortadan kaldırmak istemektedir. Bu yüzden mücadele var olduğu sürece, proletaryanın kendini ezenlere karşı nefret duymasını, gerekli ve henüz başlamakta olan işçi hareketinin en önemli unsuru saymaktadır, ama komünizm, bu öfkeyi aşmaktadır. Çünkü komünizm sadece işçilerin değil tüm insanlığın sorunudur. Üstelik, Komünistlerin bireylerden intikam almak gibi bir arzusu yoktur ve genel olarak da bu koşullar altında herhangi bir burjuvanın birey olarak davrandığından başka türlü davranacağına inanmaz. İngiliz sosyalizmi, yani komünizm tamamen bireyin sorumsuzluğu ilkesine dayanır. Bu yüzden, İngiliz işçileri Komünist fikirleri ne kadar benimserlerse, böyle devam etmesi durumunda hiçbir sonuca ulaşamayacak olan bugünkü aşırı coşkuları da o kadar dinecek, burjuvaziye karşı giriştikleri hareketin vahşeti ve şiddeti azalacaktır. Mücadele patlak vermeden tüm proletaryayı Komünist yapmak müm-

7. *Juste-milieu*: îtidal.

kün olsaydı sonuç barışçıl olacaktı. Ama bu artık mümkün değildir, vakit çok geçtir. Bu arada yoksulların zenginlere karşı açıkça bir savaşa girişmelerinden önce, bu sosyal sorun proletarya içinde daha entelektüel bir biçimde kavranacak, bu da, olayların da yardımıyla Komünist Partisi'nin ihtilâlin vahşi unsurunu ortadan kaldırması ve "Dokuzuncu Termidor"u önleyebilmesini sağlayacaktır. Ne durumda olursa olsun, Fransızların deneyimleri, boş yere yaşanmış deneyimler olarak kalmayacaktır ve Çartist liderlerin birçoğu şimdiden Komünist olmaya başlamışlardır. Komünizm, burjuvazi ile proletarya arasındaki uçurumun üzerinde durduğuna göre burjuvazi içindeki en iyi unsurların (bununla beraber bunlar oldukça azdır ve ancak yeni yetişmekte olan kuşakta ortaya çıkabilirler) proleter Çartizminden çok, komünizmle birleşmesi daha kolaydır.

Eğer söz konusu sonuçlar bu eserde yeterince belirtilmemişlerse, bunların İngiltere'nin tarihî evriminin zorunlu sonuçları olduklarını göstermek için başka fırsatlar ortaya çıkabilir. Ama şimdi proletaryanın zenginlere karşı kopuk kopuk ve dolaylı olarak sürdürdüğü savaşın, gelecekte doğrudan ve evrensel olacağını belirtebilirim. Barışçı bir çözüm için vakit çok geçtir. Sınıflar, daha çok ve daha kesin olarak bölünmeye başlamışlar, direniş ruhu işçilerin yüreğine girmiş, sefalet yoğunlaşmış, gerilla çarpışmaları daha da merkezîleşmiştir ve çok geçmeden küçük bir itiş büyük bir çığı harekete geçirecektir. İşte o zaman, savaş naraları bütün ülkeyi kaplayacaktır: "Saraylara savaş, kulübelere barış!" O zaman zenginler çok geç kalmış olacaklardır.

Kitapta Geçen İsimler Dizini

Ainsworth and Crompton: Bolton'da tekstil imalâtçıları.
Alison, Archibald (1792 -1867): İngiliz tarihçisi ve ekonomisti, Tory.
Alison, William Pulteney (1790-1859): Edinburgh Üniversitesinde tıp profesörü, Tory.
Alston, G.: St. Philip's vaizi, Bethnal Green (Londra).
Arkwright, Richard (1732-1792): İngiliz imalâtçısı ve mucidi.
Ashley, Anthony, 1851'den sonra Shaftesbury Kontu, (1801 -1885): İngiliz politikacısı, Tory.
Ashton, Thomas: Hydeli (Manchester yakınlarında bir yerleşim yeri) bir imalâtçı.
Ashton, Thomas: Yukarda adı geçen Ashton'un oğlu; 1831'de Hyde'daki işçi ayaklanması sırasında öldürülmüştür.
Ashworth, Edmund (1801-1881): İngiliz imalâtçısı, Liberal.
Aveling, Edward (1851-1898): İngiliz Sosyalisti, yazar ve yayımcı; Marx'ın Kapital'inin I. Cildini İngilizce'ye çevirenlerden biri; 1884'den sonra Sosyal Demokrasi Federasyonu'nun üyesi ve sonra da Sosyalist Birlik'in kurucusu; 1880'lerin sonunda ve 1890'ların başında kalifiye olmayan ve işsiz işçilerin hareketlerine katıldı; 1889'da Uluslararası Sosyalist İşçiler Kongresi'ne delege olarak katıldı; Marx'm kızı Eleanor'un kocası.
Bailey, William: Stalybridge'de bir imalâtçı.
Baines, Edward (1800-1890): İngiliz iktisatçısı, Liberal.
Bardsiey, Samuel Argent (1764-1851): Manchester'da doktor (1790-1823), Tıp konusunda birkaç eserin yazarı.
Bardem, Charles Foster (1804-1884): Bir İngiliz doktoru, 1841'de Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun üyesi.
Barry, David (1780-1835): İngiliz doktoru ve fizyolojisti.
Beaumont, Thomas (ölüm: 1859): Bir İngiliz doktoru.
Bentham, Jeremy (1748-1832): İngiliz sosyologu ve faydacılığın kuramcısı.

Bently and White: Bury'de (Lancashire) bir bıçkı fabrikasının sahipleri.

Birley, Hugh Hornby: Manchester'da bir imalâtçı, Tory.

Bismarck, Otto, Prince (1815-1898): Prusyalı ve Almanyalı devlet adamı ve diplomat, Prusyalı Yunker; Almanya İmparatorluğu'nun Başvekili (1871-1890); 1878'de Sosyalistlere karşı Ayrıcalık Yasası'ın çıkarttı.

Borthwick, Peter (1804-1852): İngiliz politikacısı, Tory; feodal aristokrasinin reaksiyoner görüş noktasına dayanarak fabrika sistemini eleştirmiştir.

Bowers: Holmfirth'de (Yorkshire) bir imalâtçı.

Bridgewater, Francis, Dük (1736-1803): Büyük toprak sahibi bir İngiliz.

Bright, John (1811-1889): İngiliz imalâtçısı ve politikacısı, serbest ticaret taraftarlarının liderlerinden biri ve Hububat Yasası'na Karşı Olanlar Birliği'nin kurucusu; 1860'ların başından beri Liberal Parti'nin sol kanadının lideri; Liberal kabinelerde birçok görev almıştır.

Brindley, James (1716-1772): Kanal açan bir İngiliz mühendisi.

Broadhurst, Henry (1840-1911): İngiliz politikacısı, reformist sendika lideri, tuğlacı; sonra sendikalarda görev almış ve Sendikalar Kongresinin Parlamento Komitesi'nin Sekreterliğini yapmıştır (1875-1890). Liberal parlamento üyesi, İçişleri Bakanı yardımcısı. Brocklehurst, John (1788-1870): İngiliz imalâtçısı ve bankacı, Macclesfield'den parlamento üyeliğine seçilmiştir (1832-1866), Liberal.

Brougham and Vaux, Henry Peter, Baron, (1778-1868): İngiliz devlet adamı, avukat ve yazar, Whig.

Burns, John (1858 -1943): 1880 ve 1890'larda İngiliz işçi sınıfı hareketinde önemli bir kişi, işçi, Sosyalist harekete karşı çıktı. Liberal hükümetlerde bakanlık yaptı.

Burns, Major, J. A.: 1841'de Çocuk İstihdamı Komisyonu'nda üye.

Bussey, Peter: 1839'da Çartist Kongre üyesi.

Byron, George (1788-1824): Büyük İngiliz şairi, ihtilâlci romantizmin temsilcisi.

Carlyle, Thomas (1795-1881): İngiliz yazarı, tarihçisi ve yayımcısı; İngiliz burjuvazisini reaksiyoner bir romantiklikle eleştirdi, daha sonra Tory'lere katıldı.

Carter: Surrey'de (Londra) sebebi bilinmeyen ölümleri tahkikle görevli memur.

Cartwright, Edmund (1743 -1823): İngiliz mucidi.

Chadwick, Edwin (1800 -1890): Fabrika yasaları için oluşturulan birkaç parlamento komitesinin üyesi.

Champneys, William Weldon (1807-1875): İngiliz vaizi, bir hayırsever.

Charles II (1630-1685): İngiltere Kralı (1660-1685).

Cowen, Robert: İngiliz doktoru, Vital Statistics of Glasgow'un yazarı.

Cowed, John W.: 1833'de Fabrika Araştırma Komisyonu'nun üyesi.

Crompton Samuel (1753 -1827): İngiliz mucidi.

Davy, Humphry (1778-1829): Ünlü bir İngiliz kimyacısı ve fizikçisi.

Diderot, Denis (1713-1784): Fransız materyalist filozofu, ateist; Fransız ihtilâlci burjuvalarının ideologlarından biri.

Disraeli, Benjamin, Beaconsfield Kontu (1804-1881): İngiliz devlet adamı. 1840'larda "Genç İngiltere" grubuna katıldı; daha sonra Muhafazakâr Parti'nin başkanlığını yaptı, Başbakanlık görevinde bulundu (1868 ve 1874-1880).

Douglas: Pendleton'da (Manchester) imalâtçı.

Drinkwater, J. E.: 1833'de Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun üyesi.

Duncombe, Thomas Slingsby (1796-1861): İngiliz politikacısı, Radikal; 1840'larda Çartist harekete katıldı.

Elizabeth I (1533-1603): İngiltere Kraliçesi (1558-1603).

Faraday, Michael (1791-1867): İngiliz fizikçisi ve kimyacısı.

Faucher, Leon (1803-1854): Fransız yayımcısı ve politikacısı, Liberal, işçi sınıfı hareketinin düşmanı.

Ferrand, William: İngiliz toprak sahibi, Tory.

Feuerbach, Ludwig (1804-1872): Alman materyalist filozofu.

Fielden, John (1784-1849): İngiliz imalâtçısı, fabrika yasalarının savunucusu.

Franks, R. H.: 1841'de Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun raportörü.

Frost, John (1784-1877): İngiliz Radikali; 1838'de Çartist harekete katıldı; 1839'da Galler'de madencilerin ayaklanmasını düzenlediği gerekçesiyle Avusturalya'ya sürgüne gönderildi.

Galway, Ann: Londralı bir işçi.

Gaskell, Peter: İngiliz doktoru ve yayımcısı. Liberal.

George, Henry (1839-1897): Amerikalı iktisatçı ve gazete yazarı; kapitalist toplumda bütün sorunların çözümlenmesi için burjuva devletinin toprağı millileştirmesi gerektiğini savundu; Amerikan işçi hareketinin başına geçmeye ve onu reformist bir yola sokmaya çalıştı.

Giffen, Robert (1837-1910): İngiliz iktisatçısı ve istatistikçisi, maliye uzmanı; Ticaret Heyeti İstatistik Bölümü'nün başkanı (1876-1897).

Gilbert, Thomas (1720-1798): İngiliz politikacısı.

Girard Philippe (1775-1845): Ünlü Fransız mucidi ve mühendisi.

Gladstone, William Ewart (1809 -1898): İngiliz devlet adamı, Tory; 19. Yüzyılın ikinci yarısında Liberal Parti'nin başkanı; Maliye Bakam (1852-55 ve 1859-66) ve Başbakan (1868-1874, 1880-1885, 1892-1894).

Godwin, William (1756 -1836): İngiliz yazar ve yayımcısı, anarşizmin kurucularından.

Graham: Glasgowlu bir işçi, grev kırıcı.

Graham, James Robert George (1792-1861): İngiliz devlet adamı, Peel'in Tory kabinesinde İçişleri Bakanı (1841 -1846).

Grainger, Richard Dugard (1801-1865): İngiliz doktoru ve fizyolojisti, 1841'de Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun üyesi.

Greg, *Robert* Hyde (1795-1875): Büyük bir İngiliz imalâtçısı, Liberal.

Hamilton, Alexander, Dük (1767 -1852): Büyük bir İngiliz toprak sahibi.

Hardle, James Keir (1856-1915): İngiliz işçi sınıfı hareketinde önemli bir kişi; madenci; Bağımsız Emek Partisi'nin örgütleyicisi ve lideri.

Hargreaves, James (ölüm yılı 1778): İngiliz mucidi.

Haslam, Messrs. :Belper'de bir kömür madeninin sahibi.

Hawkins/Francis Bisset (1796-1994): İngiliz doktoru ve yayımcısı; 1833'de Fabrika Araştırma Komisyonu'nun üyesi.

Heathcoat, John (1783-1861): İngiliz mucidi.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1770-1831): Büyük Alman filozofu, idealist diyalektiği geliştirmiştir.

Helvetius, Claude Adrien (1715-1771): Fransız materyalist filozofu, ateist, Fransız ihtilâlci burjuvazisinin ideologlarından biri.

Hennen, John (1779-1828): İngiliz askerî doktoru, askerî tıp üstüne birkaç eserin yazarı.

Hey, William (1772-1844): İngiliz doktoru.

Hindley, Charles: İngiliz imalâtçısı, fabrika yasalarınınsavunucusu.

Hobhouse John Cam (1723-1789): İngiliz politikacısı, Liberal.

Holbach, Paul Henri (1723-1789): Fransız materyalist filozofu, ateist, Fransız ihtilâlci burjuvazisinin ideologlarından biri. Holland, P. H.: Manchesterlı bir doktor.

Hood, Thomas (1799-1845): İngiliz şairi, demokrat.

Home, Richard Henry (1803-1884): İngiliz yazarı, 1841'de Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun üyesi.

Horner, Leonard (1785 -1864): İngiliz jeologu, 1833'de Fabrika Araştırma Komisyonu'nun, 1841'de Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun üyesi.

Huntsman, Benjamin (1704 -1776): İngiliz mucidi.

Ibbetson: Sheffieldli bir imalâtçı.

Johns, William: İngiliz doktoru, Manchester bölgesinin baş kayıt memuru.

Kay - Shuttleworth, James Philips (1804-1877): İngiliz doktoru.

Kelley - Wischnewetzky, Florence (1859-1932): Amerikan Sosyalisti; Engels'in *The Condition of The Working Class in England* isimli kitabının İngilizce çevirmeni.

Kennedy, John (1769 -1855): Manchester'da tekstil imalâtçısı.

Kitchen: Sheffieldli imalâtçı.

Knight, Arnold: Mahchesterlı doktor.

Leach, James: Bir dokumacı; İngiliz işçi sınıfı hareketinin önemli isimlerinden biri. 1840'larda Lancashire'da, Çartist örgütlerin liderlerinden biri.

Lee, John (1779-1859): İskoçyalı papaz, 1840'da Edinburgh Üniversitesi'nin rektörü.

Leifchild, John Roby: 1841'de Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun üyesi.

Levi, Leone (1821 -1888): İngiliz iktisatçısı, istatistikçisi ve hukukçusu.

Lindley, John: Tül makinesinin mucidi.

Londonderry, Charles William, Marki (1778-1854): Büyük bir İngiliz toprak sahibi.

Loudon, Charles (1801-1877): İngiliz doktoru; 1833'de Fabrika Araştırma Komisyonu'nun üyesi.

Lovett, William (1800-1877): İngiliz Radikali, Çartist hareketin bir üyesi, burjuvazi ile işbirliği yapılmasını savunanlardan.

LyelI, Charles (1797 -1875): İngiliz jeologu.

Mac Adam, John London (1756-1836): İngiliz mühendisi, yol yapımı uzmanı.

MacCulloch, John Ramsay (1789-1864): İngiliz iktisatçısı ve kaba bir ekonomi politik görüşünün temsilcisi.

McDurt, Thomas: Glasgow'da pamuk fabrikasında bir işçi.

Mackintosh, Robert: 1833'de Fabrika Araştırma Komisyonu'nun üyesi.

MacQuarry: Glasgow'lu bir işçi, grev kırıcı.

Makellar: Pencaitlandlı (İskoçya) bir doktor.

Malthus, Thomas Robert (1766-1834): Bir İngiliz papazı; reaksiyoner iktisatçı; insandan nefret eden bir nüfus kuramının yazarı.

Manners, John, Rutland Dükü (1818-1906): İngiliz aristokratı, Tory; fabrika işçilerinin durumu hakkında yalan dolu broşürlerin yazarı.

Marx - Aveling, Eleanor (1855 -1898): Marx'ın en küçük kızı; 1880'lerde ve 1890'larda gerek İngiltere'de gerekse uluslararası çapta işçi hareketinin önemli kişilerinden; yayımcı; kalifiye olmayan işçilerin, kitle hareketlerinin örgütlenmesinde, özellikle 1889'da Londra'daki

tersane işçilerinin grevinde etkin bir rol oynamıştır; 1889'da Uluslararası Sosyalist İşçi Kongresi'nin hazırlanmasına yardım etmiştir.

Mathew, Theobald (1790-1856): İrlanda Katolik Rahibi.

Mead, Edward: İngiliz işçi şairi; şiirleri Çartist gazete *Northern Star*'da yayımlanmıştır.

Miles, William (1797 -1878): İngiliz bankacısı, parlamento üyesi.

Miller: Glasgow polisinin başmüfettişi.

Mitchel, James (1786-1844): 1841'de Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun üyesi.

Napoleon III (Louis - Napoléon Bonaparte): I. Napoléon'un yeğeni, İkinci Cumhuriyetin Başkanı (1848-1851) Fransa İmparatoru (1852-1870).

Nelson, Horatio Nelson, Viscount (1758-1805): İngiliz Amirali.

Oastler, Richard (1789-1861): İngiliz politikacısı, Tory; serbest ticaretten yana olanlara karşı çıkarak çalışma saatlerini kısıtlayan yasaları savundu.

O'Connell, Daniel (1775-1847): İrlandalı avukat ve politikacı, İrlanda ulusal kurtuluş hareketinin sağ, Liberal kanadının temsilcisi.

O'Connor, Feargus (1794-1855): Çartistlerin sol kanadının temsilcisi, *Northern Star*'ın kurucusu ve başyazarı.

Owen, Robert (1771-1858): Büyük İngiliz ütopik Sosyalisti.

Padgin: Sheffieldli bir imalâtçı.

Paine, Thomas (1737-1809): İngiliz radikal yayımcısı; cumhuriyetçi, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na ve 18. yüzyılın sonunda Fransız burjuva ihtilâline katıldı.

Palgrave, Robert Harry Inglis (1827-1919): İngiliz bankacı ve iktisatçısı; *The Economist*'in sahibi, (1877-1883).

Parkinson, Richard (1797-1858): İngiliz, sebebi bilinmeyen ölümleri tahkikle görevli memur.

Patteson, John (1790-1861): İngiliz avukatı, Kraliyet Hakimler Heyeti'nin üyesi (1830-1852).

Pauling: Manchesterlı bir imalâtçı.

Peel, Robert (1750-1830): İngiliz pamuk imalâtçısı, Tory, parlamento üyesi.

Peel, Robert (1788-1850): İngiliz devlet adamı, Tory, Başbakan (1841-1846); Liberallerin desteği ile Hububat Yasaları'nı 1846'da kaldırdı.

Percival, Thomas (1740-1804): İngiliz doktoru.

Porter, George (1792-1852): İngiliz iktisatçısı ve istatistikçisi.

Pounder, Robert: Leedsli bir işçi.

Power: 1833'de Fabrika Araştırma Komisyonu'nun üyesi.

Proudhon, Pierre-Joseph (1809-1865): Fransız politikayazarı, yayımcısı, küçük burjuvazinin ideologlarındanbiri, anarşizmin kuruculararından.

Radnor, William Pleydell, (1779-1869): İngiliz politikacısı, Whig.

Rashleigh, William: İngiliz politikacısı, parlamento üyesi, *Stubborn Facts from the Factories by a Manchester Operative*'in yazarı.

Ricardo, David (1772-1823): İngiliz iktisatçısı, klasik ekonomi politiğin ünlü temsilcilerinden.

Roberton, John (1797 -1876): İngiliz doktoru.

Roberts, William Prowting (1806-1871): İngiliz avukatı, Çartist ve sendika hareketlerine katılmış.

Robson, George: Coventry'deki çalışma evinde kalmış biri. 1843'de ölmüştür.

Rothschilds: Sermayedarlar hanedanı, Avrupa'nın birçok ülkesinde bankaları vardı.

Sadler, Michael Thomas (1780-1835): İngiliz politikacısı, Tory.

Saunders, Robert John: 1840'larda fabrika müfettişi.

Scriven, Samuel S.: 1841'de Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun üyesi.

Senior, Nassau William (1790-1864): İngiliz vulger iktisatçısı, işçi sınıfı hareketine karşı çıkmıştır.

Sharp: Manchester'da bir makine atölyesinin sahibi.

Sharp, Francis: Kraliyet Tıp Akademisi'nin bir üyesi, Leeds'de doktor.

Shelley, Percy Bysshe (1792-1822): İngiliz şairi, ihtilâlci romantizmin temsilcisi, ateist.

Sheppord, John (Jack) (1702-1724): Hırsız, hapisten kaçmasıyla ün yapmış ve 1724'de Londra'da idam edilmiştir.

Smellie, James: Glasgowlu doktor.

Smith Adam (1723-1790): İngiliz iktisatçısı, klasik ekonomi politiğin baş temsilcisi.

Smith, Thomas Southwood (1788-1861): İngiliz doktoru, 1841'de Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun üyesi.

Somerville, Alexander (1811-1885): İngiliz gazetecisi, radikal bir burjuva.

Stephens, Joseph Rayner (1805-1879): İngiliz rahibi. 1837-1839 yılları arasında Lancashire'daki Çartist harekette etken bir rol oynadı.

Stirner, Max (Johann Caspar Schmidt'in takma adı) (1800-1856): Alman filozofu, Genç Hegelci, bireyciliğin ve anarşizmin ideologlarından biri.

Strauss, David Friedrich (1808-1874): Alman filozofu ve yayımcısı, Genç Hegelci.

Stuart, James (1775-1849): İngiliz doktoru ve yayımcısı, Whig; 1833'de fabrika müfettişi.

Sturge, Joseph (1793-1859): İngiliz politikacısı, bir süre Çartistleri destekledi.

Symons, Jelinger Cookson (1809-1860): İngiliz yayımcısı, Liberal, 1841'de Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun üyesi.

Tancred, Thomas: 1841'de Çocuk İstihdamı Komisyonu'nun üyesi.

Taylor, John (1804-1841): İngiliz doktoru, Çartist hareketin sol kanadındandı.

Thomson, Charles Poulett, Baron Sydenham (1799-1841): İngiliz devlet adamı, Whig.

Tufnell, Edward Carlton: 1833'de Fabrika Araştırma Komisyonu'nun üyesi.

Turpin, Richard (Dick) (1706-1739): Hırsız, 1739'da idam edilmiştir.

Ure, Andrew (1778-1857): İngiliz kimyacısı, vulger iktisatçı, serbest ticaretin savunucusu.

Vanderbilts: Amerikan sermayedarlar ve sanayiciler hanedanı.

Vaughon, Robert (1795-1868): İngiliz rahibi, tarihçi ve yayımcı.

Victoria (1819-1901): Büyük Britanya Kraliçesi (1837-1901).

Wade, John (1788-1875): İngiliz yayımcısı, iktisatçı ve tarihçi.

Wakefield, Edward Gibbon (1796-1862): İngiliz yayımcısı.

Watt, James (1736-1819): İngiliz, buhar makinesinin mucidi.

Wedgwood, Josiah (1730 -1795): İngiliz imalâtçısı, İngiltere'de çömlekçiliği mükemmelleştirmiştir.

Wellington, Arthur Wellesley, Dük (1769-1852): İngiliz generali ve devlet adamı, Tory; Başbakan (1828-1830).

Wesley, John (1793-1791): İngiliz ilâhiyatçısı, Metodist mezhebini kurmuştur.

Wightman, William (1784-1863): İngiliz avukatı, Kraliyet Hâkimler Heyeti'nin üyesi.

Williams, John (1777-1846): İngiliz avukatı, Kraliyet Hâkimler Heyeti'nin üyesi (1843-1846).

Wilson, Joseph Havelock (1858-1929): İngiliz işçi sınıfı hareketinin etkin isimlerinden biri, 1880'lerde Ulusal Denizci ve Ateşçiler Sendikası'nın örgütleyicisi ve başkanı.

Wood, James and Francis: Bradfordlu imalâtçılar.

Wright, John: Macclesfield'de bir fabrika müdürü.

1. Kitaplar ve broşürler

ALISON, Sir Archibald: The *Principles* of *Population* (2 Vol., Edimbourg, 1840).

ALISON, William Pulteney: Observations *on the Management* of *the Poor in Scotland and its Effects on the Health* of *great Towns* (Edimbourg, 1840).

BAINES, Edward, jun.: *History of the Cotton Manufacture in Great Britain* (Londra, 1835).

CARLYLE, Thomas: *Chartism* (Londra, 1839); *Past and Present* (Londra, 1835).

CROCKER, J. W.: A *Sketch of the State of Ireland, Past and Present* (2e édit., Londra, 1808) publié anonymement.

DISRAELI, Benjamin: *Sybil* (Londra, 1845).

FAUCHER, Léon: Études *sur l'Angleterre* (2 Vol., Paris, 1845)

Engels Faucher'in kitabının temelini oluşturan *La Revue des Deux-Mondes*'daki makalelerini kullanır.

GASKELL, Peter: The *Manufacturing Population of England* (Londra, 1833).

KAY J. P. (plus tard KAY-SHUTTLEWORTH): The *Moral and Physical Conditions of the Working Classes employed in the Cotton Manufacture in Manchester* (1832; 2. baskı 1832). Engels ikinçi baskıyı kullanır.

LEACH, James: Stubborn *Facts from the Factories by a Manchester Operative,* W. Rashleigh, M. P. tarafından yayımlanmıştır (Londres, 1844)

McCULLOCH, J. R.: A *Statistical Account of the British Empire* (Londra, 1837).

MALTHUS, T. R.: An *Essay on the Principles of Population* (Londra, 2. baskı., 1803).

OASTLER, Richard: The *Fleet Papers* (4 vol., Londra, 1841-44)

PARKINSON, R.: On *the Present Condition of the Labouring Poor in Manchester* (Londra ve Manchester, 3. baskı., 1841)

PORTER, G. R.: The *Progress of the Nation (3 cilt,* Londra, 1836-43).

SENIOR, Nassau William: *Letters on the Factory Act* (Londra, 1837).

SMITH, Adam: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (J.R. McCulloch tarafından yayımlanmış, 4 cilt, 1828).

STIRNER, Max *Der Einzige und sein Eigenthum* (Leipzig, 1845)

STRAUSS, D. F. *İsa'nın Hayatı* (almanac baskı, 1835-36).

SYMONS, J. C.: *Arts and Artisans at Home and Abroad* (Edimbourg ve Londra, 1839).

URE, Andrew: The *Cotton Manufacture of Great Britain* (2 cilt, Londra, 1835); The *Philosophy of Manufactures* (2. Baskı, Londra, 1837).

VAUGHAN, Robert: The *Age of Great Cities* (Londra, 1842)
WADE, John: History *of the Middle and Working Classes* (Londra, 3. baskı. 1835).
WAKEFIELD, Edward Gibbon: Swing *unmasked, or the Causes of Rural Incendiarism* (Londra, 1831).

2. Gazete ve Dergiler
Artizan.
Durham Chronicle.
Edinburgh Medical and Surgical journal, vol. 14 (1818).
Halifax Guardian.
Illuminated Magazine.
Journal of the Statistical Society of London, vol. 2 (1839), 3 (1840) ve 7 (1844)
Leeds Mercury.
Liverpool Mercury.
Manchester Guardian.
Miner's Advocate (Newcastle-upon-Tyne).
Mining journal.
Morning Chronicle.
Northern Star (Leeds).
North of England Medical and Surgical journal.
The Sun.
The Times.
WeeklyDispatch.

3. Resmi Yayınlar
1831-32. *-Report of Select Committee on Factory Children's Labour.*
1833 - *Factories inquiry Commission; Report of the Central Board of Her Majesty's Commissioners appointed to collect Information in the Manufacturing Districts as to the Employment of Children in Factories.* First Report, June 1833; second Report, July 1833. June 1833; second Report, July 1833.
1833. - Extracts from the Information received by His Majesty's Commissioners, as to the Administration and Operation of the Poor-Laws (1833).
1836. - Third *Report of the Commissioners appointed* or *to Inquire into the condition of the poorer classes in Ireland, and into the various institutions at present established for their relief*».

1842. - *Report to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department from the Poor-Law Commissioners on an Inquiry into the Sanitary Condition of the Labouring Population of Great Britain* (by Edwin CHADWICK).

1842-43. - *Report of Commission Inquiry into the Employment of Children and Young Persons in Mines and Collieries and in Trades and Manufactures in wich numbers of them work together.* First Report 1842; second Report, 1843.

1843. - *Reports of Special Assistant Poor Law Commissioners on the Employment of Women and Children in Agriculture.*

1844. - *Report of the Commissioners for Inquiring into the state of Large Towns.* First Report (2 *vol.*, 1844).

1844. - *Reports of the Inspectors of Factories... for the Hall Year ending December* 31. 1843 (1844)

AYRINTI

F. W. Hasluck

Sultanlar Zamanında Hıristiyanlık ve İslam I

HistoriaAyrıntı/Çev. Timuçin Binder/352 sayfa/ISBN 978-975-539-682-8

"Kocam [Frederick W. Hasluck] 1899 ve 1916 yılları arasındaki yaşamının büyük kısmını Yunanistan ve Türkiye'de geçirdi. 1913 baharında antikçağın İkonium'u [Konya] ziyaret etmiştir. Oradayken Türk imparatorluğunda Hıristiyanlık ile İslam arasındaki etkileşim ilgisini çekmiş ve o andan itibaren bu konu ve türevleri zamanının büyük kısmını almıştır. Bu araştırmalarının sonucu, Türk folkloru ve bunun Hıristiyanlıkla ilişkileri hakkındaki ilk kapsamlı çalışma olan bu kitaptır. Ama çalışmadaki farklılıklar o kadar barizdir ki, bu kitabın yazıldığı ve yayımlandığı sıradaki koşullara dair bir açıklama şarttır.

Konya'yı ziyaretinden sonra yazar, savaşın başlangıcına kadar düzenli bir şekilde okumuş ve yazmıştır. Sağlığı aktif askeri hizmeti olanaksız kılmış ve sürekli artan zorluklar arasında 1915 yazına kadar çalışmalarına devam etmiştir. Bu tarihten sonra Atina'daki Britanya Elçiliği'nin istihbarat Bölümü'ne katılmış ve burada Yakındoğu'nun dilleri ve genel koşulları üzerine olağanüstü bilgisinden yararlanılmıştır. 22 şubat 1920'de, kırk ikinci yaş gününden birkaç gün sonra hayata gözlerini yummuştur.

Ardından, elden geldiğince çok sayıda çalışmasını yayımlamak bana kalmıştı. O, bu mevcut konuyla ilgili iki kitap yayımlamayı düşünmüştü: Birinin başlığı "Hıristiyanlıktan İslam'a ve İslam'dan Hıristiyanlığa Aktarımlar" ve ikincinin başlığı da "Popüler Türk Tarihi ve Dini Üzerine Çalışmalar" olacaktı. Fakat bunların içerikleri aynı kökten geldiğinden ve "Çalışmalar" yarım kaldığından, dostlarım ikisini birleştirmemi tavsiye etmişti."

M.M.Hasluck

Georges Haupt

Tarihçi ve Toplumsal Hareket

HistoriaAyrıntı/Çev. Barış Sennan/288 sayfa/ISBN 978-975-539-707-8

Tarihçi ve Toplumsal Hareket, 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl başı, sosyalist ve işçi hareketinin tarihi konusunda ilk akla gelen isimlerden biri olan Georges Haupt'un son kitabı.

"Bu kitapta bir araya getirilen yazılar, akademide dar bir alana hapsedilen enternasyonal sosyalizm tarihi içinde 20 yıl önce başlayan 'işçi sınıfı tarihi için verilen mücadelenin' ürünleridir. Yazıların temel tezi, Enternasyonal'in, sosyalizm tarihinde açılan bir tür parantez olmak bir yana, bu tarihin birincil momenti, hatta matrisi olduğu yönündedir.

Kitaba bütünlüğünü veren her şeyden önce yönteminin üç farklı amacı göz önünde bulundurmasıdır: Geçmişteki polemiklerle kırık dökük bir hale gelen zemini düzeltmek ve tarihi tanınmaz kılan sahte dekorları indirmek; sosyalizmin uluslararası boyutlarını yeniden öne çıkarmak ve son olarak da işçi hareketi tarihinin işlevi üzerine yeniden düşünmek için katkı sunmak. Hareketin gerçek bilgisine erişmek, bu tarihin muhataplarını, geçmişe ilişkin göndermelerin ve bunların keyfi kullanımının çoğu kez aldatıcı olduğu konusunda daha uyanık olmaya sevk edebilir."

Enzo Traverso

Savaş Alanı Olarak Tarih

HistoriaAyrıntı/Çev. Osman S. Binatlı/224 sayfa/ISBN 978-975-539-731-3

1989 yılının 9 Kasım'ında Berlin Duvarı'nın yıkılışıyla, XX. yüzyıl birdenbire durıverdi. Daha bir gün öncesine kadar şimdiki zamanda çırpınıp duran her şey aniden tarihe karışmış gibiydi. Bu kesintiden derinden etkilenen tarihyazımı, paradigmalarım gözden geçirmek, yöntemlerini sorgulamak, alanlarını yeniden tanımlamak zorunda kalacaktı. Soğuk Savaş'ın donmuş bölünmeleri, yerlerini "akışkan" bir dünyaya bırakıyordu. Yeni küresel tarihçilik ise, bloklar hâlinde bölünmüş bir yüzyıldan çok, gezegen ölçeğinde ekonomik mübadele ağlarına, demografik geçişlere, kültürel melezleşmelere ilgi duymaktaydı. Uzun döneme odaklanmış olan yapısal tarih, olumsallıkları ve muammalarıyla birlikte olayın gölgesinde kaldı. Son olarak, bellek, geçmişin algılanışının ayrıcalıklı bir prizması hâline geldi. Bu bellek, tarihin atölyesine girer girmez, XX. yüzyılın resmini bir zorbalıklar ve kurbanlar çağı olarak yeni baştan çizdi.

Enzo Traverso Savaş Alanı Olarak Tarih kitabında, günümüzdeki tarihyazımsal tartışmaların merkezinde yer alan büyük ve hızlı dönüşümleri ustalıkla ve bir o kadar da eleştirel bir tarzda ele alıyor. Yine bu kitapta, büyük yorumsal kategoriler, eskiler (devrim, faşizm) kadar yeniler (biyoiktidar) de irdeleniyor ve böylece bu kategorilerin hem verimlilikleri hem de sınırlılıkları gözler önüne seriliyor. Önce Şoah'ın soykırımların paradigması olarak kullanımlarını inceleyerek, ardından entelektüel tarihin iki büyük izleğini, Yahudi sürgünü ile siyah diasporayı kıyaslayarak, tarihsel karşılaştırmacılığı sorguluyor yazar. Son olarak, günümüzde XX. yüzyıla ilişkin her öyküleme girişimini etkileyen, tarih ile bellek arasındaki, yani mesafe alma ile yaşanmışın duyarlılığı arasındaki iç içe geçişleri çözümlüyor.

Mealen "Tarihçiyi çevreleyen ve tarihçinin içinde yer aldığı olaylar, görünmez bir mürekkep olarak anlattığı hikâyesinin temelini oluşturur" diyen Walter Benjamin'in izinden yürüyen Enzo Traverso, bu kitabıyla aslında bize günümüzü anlamanın anahtarlarını sunuyor.

Bryan D. Palmer

Karanlığın Kültürleri

"Ağır" Kitaplar/Çev. Şebnem Kaptan/sayfa: 608/ISBN 978-975-539-558-6

Gece, yalnızca güneşin etkisini yitirmesi, gündüzün bitmesi, iş yorgunu bedenlerin güç bela evlere sürüklenmesi, günün dertlerinin muhasebesi, arkadaşlarla hoşça bir sohbet ya da uykunun kollarında tasasız bir unutuş değildir; aynı zamanda...

Bryan D. Palmer'ın kaleminden, ilginç olduğu kadar kışkırtıcı bir kitapla karşı karşıyayız. Palmer, "Karanlığın Kültürleri"nde bize, akademik olmadığının ısrarla altını çizdiği ama akademiyi kendi lehine ustaca kullanan bir araştırma sunuyor. Amacı gecenin tarihine ilişkin tarihsel bir döküm çıkarmak, kronolojik bir usavurmayla geceyi kontrol altına almak değil. Tek bir tarihsel çerçeveye indirgenmiş, basitleştirilmiş bir tarih tezine karşı çıkıyor; gecenin tarihlerini, karanlığın kültürlerini yazmaya yelteniyor Palmer.

"Karanlığın Kültürleri" yüzyıl sonu huzursuzluğunun penceresinden hakkında konuşulmayan üzerine söz alıyor. Postmodernizm, postyapısalcılık, postsömürgecilik, postfeminizm... gibi sonracı akımların ucuna eklemlenmek yerine, teslimiyeti de itaati de reddeden bir tarih okumasına girişiyor. Marjinallikleri şeyleştirmek ya da onların farklılıklarını tek bir düzlemde toplamak yerine, onları yeni olasılıklar üreten programlar sunacak biçimde bir araya getiriyor.

Marx'tan Emile Zola'ya ve Van Gogh'a dek, köylünün hurafelerle ve afyonla iç içe, anlatı dışı kalan gecesi; satanizmle, groteskle, cinsiyetçilikle, ötekileştirmeyle yoğrulmuş cadıların gecesi; pornografinin ve liberal özgürlükçülüğün egemenliğinde tohumları serpilen Fanny Hill'in, Marquis de Sade'ın, John Wilkes'in gözünden devrimin gecesi; Dracula'nın liberalizmle özdeşleştiği, Frankenstein'ın bedeninde eril ve dişil ruhların çarpıştığı, canavar mitoslarının gecesi; Paris lağımlarında, fahişeliğin gündelik tarihinde gelişip serpilen metropol gecesi; sömürgeciliğin işkence ve acılarıyla kavrulan kölenin gecesi; kapitalizmin karanlık uç kolu olan korsanların aldatma ve aldatılma dolu gecesi; masonluğun, loncaların, kardeşlik cemiyetlerinin gizil gecesi; sınıf savaşının kendini bombalarla ifade ettiği Komün geceleri; eşcinsellerin, transseksüellerin, sınır ihlalcisi cinselliklerin gecesi; 1968 Mayıs'ının yalnızca aktivizmle değil, festivallerle bezeli gecesi; faşizmin kana buladığı geceler; cazın ve blues'un gecesi; beat'lerin gecesi...

Palmer'ın gecesi, ona katılmak isteyen okurun zihninde uzayıp gidiyor.

Michel Foucault
Cinselliğin Tarihi

"Ağır" Kitaplar/Çev. Hülya Uğur Tanrıöver/512 sayfa/ISBN 975-539-390-0

Hiç tereddütsüz 20. yüzyılın en büyük düşünürlerinden biri olarak görülebilir Michel Foucault. Onun önemi, her şeyden önce, çağdaş Batı felsefesinde tarihdışı niteliğe sahip olduğu kabul edilen "özne" kavramını tarihselleştirme çabasından kaynaklanır. Düşünür, başta elinizdeki kitap olmak üzere birçok çalışmasında öznenin bir felsefi kategori olarak kuruluşuna dair kışkırtıcı sorular ortaya atar: "Özne" dediğimiz şey tarihsel süreç içinde nasıl kurulmuştur? Bu kuruluş sürecini hangi söylemsel çerçeveler, hangi bilgi/iktidar mekanizmaları, hangi hakikat oyunları kuşatır? Bireyselleştikçe, yani kendimizi eylemlerimizin birer "özne"si olarak gördükçe özgürleştiğimiz düşüncesini hangi devasa tertibatlar ayakta tutar? *Cinselliğin Tarihi*, kariyeri boyunca akıl hastalığının, tıbbın ve hapishanenin tarihi üzerine kafa yoran Foucault'nun son çalışması olur. Ona göre cinsellik, baskıcı bir iktidarın altında özgürleşme mücadelesi veren doğal bir güdü değil, yeni bir iktidar biçiminin işleyişinde merkezi konumda bulunan bir tertibattır. Bu tertibat, kendimizi birer "özne" olarak kurmamızda vazgeçilmez işlevler yüklenir; seks etkinliğimizin bizdeki en "doğal", en "temel", dolayısıyla da en "öznel" boyut olduğunu tekrar tekrar anımsatır. Bu tertibata göre bir "özne" olarak kendimizi tanımak istiyorsak, cinsellik denen şey üzerine kafa yormalı, onu alabildiğine anlaşılır kılmalı, söyleme dökmeli ve ne olduğumuzu ona sormalıyızdır. Ancak, der Foucault, söz konusu tertibat, içimizdeki o meçhul "otantik benliği" açığa çıkardığına inandığımız ölçüde bizimle bütünleşir, görünmez hale gelir ve elimizden kaçar.

Bu noktada, elinizdeki çalışmanın başta siyaset felsefesi olmak üzere sosyal bilimlerin tüm alanlarında çığır açan özelliği ortaya çıkar: Cinsellik sorunuyla birlikte ortaya atılan, her şeyden önce bir iktidar sorunudur. Ancak bu sorunu doğru anlayabilmek için de, Batı'daki klasik siyaset düşüncesinin yüzyıllardır kabul ettiği "baskıcı iktidar" düşüncesini bir kenara bırakmak, yepyeni bir iktidar kuramı geliştirmek; özgürleşmeye alternatif olarak kendini yaratmayı, arzunun özgürleşmesi yerine zevki yoğunlaştırmayı öne çıkarmak gerekir. İşte elinizdeki kitap, bu yeni iktidar kuramının ortaya atıldığı en önemli metinlerden biridir. Bütün ilişkilerde içkin olarak mevcut olan, yukarıdan değil aşağıdan gelen, sadece yok etmeyip aynı zamanda da üreten ve yeni direniş olanaklarını da beraberinde getiren bu yeni iktidar biçimi, en parlak ifadesini bu metinde bulur. Yazık ki tamamlanmamış bu çalışmanın, sadece olağanüstü bir tarih çalışması değil, aynı zamanda sosyal bilimleri derinden sarsan bir felsefe metni olduğunu unutmamak gerekir.

Frederick Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*'nu yazdığında yirmi dört yaşındaydı. Fakat şaşırtıcı olan, onun bu görevi yerine getir-mek için son derece nitelikli olmasıdır.

Gerçek olan, Engels'in kitabının 1845'te olduğu gibi bugün de o dö-nemin işçi sınıfı üzerine yazılmış açık farkla en iyi kitap olarak varlığını sürdürüyor olmasıdır. Ardından gelen tarihçiler bu şekilde takdir et-mişlerdir ve bu çalışma böyle takdir edilmeye devam ediliyor. İdeolojik bir nefretle hareket eden bir kısım eleştirmeni hariç tutuyoruz. Engels'inki bu mesele üzerine söylenmiş son söz değildir, son 125 yıldır özellikle de Engels'in kişisel aşinalığı olmadığı bölgelerde yapı-lan araştırmalar sayesinde emekçi sınıflarının çalışma koşullarına dair yeni bilgiler edinmiş olduk. Engels'inki zamanının kitabıydı. Fakat 19. yüzyıl tarihçisinin ve işçi sınıfı hareketi ile ilgilenenlerin kütüp-hanelerindeki hiçbir şey bu kitabın yerini alamaz. Bu kitap, vazgeçilmez bir çalışma ve insanlığın kurtuluşu için verilen mücadelede bir referans noktası olarak varlığını sürdürüyor.

Eric Hobsbawn, Önsöz'den

AYRINTI YAYINLARI • SİNEMA AYRINTI
ISBN: 978-975-539-679-8
9 789755 396798

25 TL